

UNIVERZITNÁ KNIŽNICA V BRATISLAVE

Studia 2015
Bibliographica
Posoniensia

S
B

Studia
Bibliographica
Posoniensia
2015

Univerzitná knižnica v Bratislave
2015

© Univerzitná knižnica v Bratislave, 2015

Zostavovateľka

Mgr. Miriam PORIEZOVÁ, PhD.

Lektori

Mgr. Dana Hučková, CSc.

PhDr. Agáta Klimeková, PhD.

Redakčná rada

PhDr. Zuzana HUDECOVÁ, Mgr. Petronela KRIŽANOVÁ, PhD.,

PhDr. Klára MÉSZÁROSOVÁ, Mgr. Miriam PORIEZOVÁ, PhD.,

PhDr. Lýdia SEDLÁČKOVÁ, Mgr. Michaela SYBILOVÁ, PhD.

Obálka a grafický návrh

Akad. maliar Ladislav VANČO

CIP – katalogizácia v knihe – Univerzitná knižnica v Bratislave

Studia Bibliographica Posoniensia 2015 / zost. Miriam Poriezová. –
Bratislava : Univerzitná knižnica v Bratislave, 2015. – s. 204

ISBN 978-80-89303-47-2

ISSN 1337-0723

MDT

01(082)

* bibliografia

* štúdie

* zborníky

Obsah

Contents

- 9 Miriam PORIEZOVÁ – Petronela KRIŽANOVÁ
Úvod / *Introduction*
- 11 Mârza ANDREEA
Enea Silvio Piccolomini, *Epistolae familiares*, Nürnberg, 1496
v Univerzitetnej knižnici, Kluž, Sedmohradsko¹ / *Enea Silvio Piccolomini, Epistolae familiares, Nuremberg, 1496 in University library Cluj, Transylvania*
- 23 Martina FENIKOVÁ ČARNOGURSKÁ
Kláštorná knižnica kamaldulov z Červeného (Lechnického) Kláštora /
Camaldul monastic library in Červený (Lechnický) Kláštor
- 46 Jindra PAVELKOVÁ
Knihovna cisterciáckého kláštora na Velehradě a její obsahová skladba² /
Library of the Cistercian monastery in Velehrad and its content composition
- 54 Zita PERLECZKÁ
Knižnica Mateja Bela / *Matej Bel library*
- 69 Lucia LICHNEROVÁ
Knižný obchod a distribučné formy v Európe v inkunábulovom období /
Book trade and distribution forms in Europe in incunabulum period
- 87 Ivona KOLLÁROVÁ
Vydavateľské aktivity Friedricha von Trenck v podmienkach uhorskej
cenzúry / *Publishing activities of Friedrich von Trenck in conditions of Hungarian
censorship*

---

¹ Tento text vyšiel v podobnej forme v: Andreea Mârza, Enea Silvio Piccolomini în bibliotecii transilvane. *Studiu de caz: Epistolae familiares, 1496, de la Biblioteca Centrală Universitară "Lucian Blaga" din Cluj-Napoca*. In *Apulum : Acta Musei Apvlensis*, 2005 (XLII), s. 247 – 255.

² Príspevok vznikol ako výsledok projektu Inštitucionálnej podpory na Dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace 2015 – Moravské zemské knihovny v Brně.

- 107 Angela ŠKOVIEROVÁ
Tlačené bernolákovské kázne ako segment trhu a nástroj formovania ľudu na príklade kazateľskej tvorby Antona Palšoviča / *Printed sermons of Bernolák's followers as a market segment and public transformation tool on the example of Anton Palšovič's sermonic works*
- 118 Marta ŠPÁNIOVÁ
K problémom vydavateľskej činnosti na Slovensku v období 1. ČSR (1918 – 1938) / *On the problems of publishing in Slovakia in the period of the 1st Czechoslovak Republic (1918 – 1938)*
- 137 Beáta RICZIOVÁ
Predlohy ľudovo-výchovnej tvorby Juraja Ribaya / *Models of Juraj Ribay's popular educational works*
- 156 Lenka RIŠKOVÁ
Básnická zbierka ako literárny projekt (K autorskej stratégii prvých básnických zbierok svetského charakteru v dejinách slovenskej literatúry) / *Poetry collection as a literary project (On author strategy of the first secular poetry collections in the history of Slovak literature)*
- 168 Jana PÁCALOVÁ
Kniha, ktorá nevyšla³ / *The book that was not published*
- 181 Daniel ŠKOVIERA
Vznik novolatinskej filológie na Slovensku⁴ / *The origin of Neo-Latin philology in Slovakia*

Recenzie / Reviews

- 191 Angela ŠKOVIEROVÁ
Historický význam a odkaz diela osobností slovenského národného obrodzenia. Ed. Ján Doruľa. Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2014. 160 s. ISBN 978-80-89489-18-3.

³ Text vznikol ako súčasť projektu Centra excelentnosti SlavSlov Dejiny slovenskej slavistiky 19. – 20. storočia. Postavy slovenského národného obrodzenia (Anton Bernolák, Pavol Jozef Šafárik, Ján Kollár, Ludovít Štúr, Pavol Dobšinský, Jonáš Záborský) + Ján Stanislav – ich činnosť a dielo v európskom kontexte.

⁴ Štúdiá vznikla v rámci grantu VEGA 1/0627/15 Latinská humanistická literatúra na Slovensku v kontexte politickej propagandy.

- 193 Elena MACHAJDÍKOVÁ
Katarína Pekařová a kol.: Fragmenty z kultúrnej histórie v kalendároch.
Bratislava : Univerzitná knižnica v Bratislave, 2015. 178 s.
ISBN 978-80-89303-43-4.
- 198 Zita PERLECZKÁ
Kovács, Eszter. A Makula nélkül való tükör cseh forrásai. Budapest :
MTA-PPKE Barokk irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2014. 156 s.
ISBN 978-963-308-212-6.
- 202 Zoznam autorov / *The List of Authors*

Úvod

Miriam Poriezová – Petronela Križanová

Zborník *Studia Bibliographica Posoniensia* predkladaným ročníkom 2015 uzatvára prvú dekádu svojej existencie medzi slovenskými vedeckými periodikami, ktoré sa orientujú na dejiny a kultúrnu históriu. Vznikol a formoval sa ako publikačná platforma pre širšie koncipovaný výskum historického vývoja tlačenej médiá s dôrazom na skúmanie jeho pôsobenia a vplyvu na ľudskú spoločnosť. Výsledkom interdisciplinárneho prístupu k spracovaniu uvedenej tematickej línie je viac ako 140 štúdií domácich a zahraničných autorov o dejinách tlačiarensko-vydavateľskej činnosti, knižnom obchode, mecenáte, cenzúre, čitateľstve, recepcii či dejinách knižníc od konca 15. do začiatku 20. storočia, a to nielen na Slovensku, ale i v širšom stredoeurópskom priestore. Dopĺňajú ich príspevky s presahom do dejín literatúry, žurnalistiky, knižničnej vedy a iných príbuzných disciplín.

Pre jubilejný – desiaty – ročník 2015 sme zvolili širšie vymedzenú paletu tém. Zaujímalo nás tlačenej médium ako kultúrny komponent v rôznych spoločenských a ideových hnutiach, jeho úloha v európskych komunikačných sieťach. Aké bolo pozadie úspešných i neuskutočnených vydavateľských projektov? Akú úlohu zohrávala v spoločnosti knižnica ako kultúrny prvok?

Do tohtoročného zborníka sme zaradili 12 štúdií, ktoré sa zaoberajú rôznymi aspektmi skúmanej problematiky. Autori v nich prezentujú nové či aktualizované poznatky z výskumov zachovaných knižničných celkov, tlačenej produkcie, korešpondencie a z ďalšieho archívneho materiálu. Predmetom záujmu autorov sa stal vývoj kláštorných knižníc rádov kamaldulov (Červený Kláštor) a cisterciánov (Velehrad), ako aj vydavateľské projekty v období renesancie i osvietenstva v kontexte dobových špecifik. Autori sa zamerali na formy knižného obchodu v 15. storočí i charakter vydavateľskej činnosti v období 1. ČSR. Upriamili pozornosť na ľudovými funkcie a význam slovenských kázni i prekladov nemeckých príručiek z prelomu 18. a 19. storočia. Dve štúdie približujú otázky súvisiace s vydávaním a recepciou prvých zbierok poézie v slovenčine a neúspešný edičný projekt súboru rozprávok z 19. storočia. Štúdie uzatvára príspevok o formovaní odboru neolatinistiky v slovenskom univerzitnom prostredí. V druhej časti zborník prináša recenzie troch aktuálnych publikácií domácej i zahraničnej proveniencie z oblasti dejín knižnej kultúry a kultúrnych dejín.

Vo vzťahu k uvádzaniu foriem mien historických osobností pri ich prepise sme rešpektovali prania autorov.

Na záver by sme v mene redakcie zborníka **Studia Bibliographica Posoniensia** chceli vyjadriť úprimné poďakovanie všetkým, ktorí zborníku vdýchli život a podieľali sa na utváraní jeho dnešnej podoby. Ďakujeme vedeniu Univerzitnej knižni-

ce v Bratislave za podporu pri jeho zakladaní i počas dekády jeho zostavovania. Dúfame, že si jeho priazeň zachová aj v nasledujúcich rokoch. Vďaka patrí všetkým autorom, ktorí za desaťročie existencie zborníka prispeli doň svojimi vedeckými štúdiami, správami či recenziami. V neposlednom rade ďakujeme lektorom a našej jazykovej redaktorky za hodiny trpezlivej práce a vynikajúcu odbornú spoluprácu.

Na záver to najdôležitejšie... Milí čitatelia, vyslovujeme nádej, že aj pri tvorbe budúcich ročníkov nájdeme inšpiratívne témy, ktoré vás oslovia a opäť siahnete po zborníku Univerzitetnej knižnice Studia Bibliographica Posoniensia.

Enea Silvio Piccolomini, Epistolae familiares, Nürnberg, 1496 v Univerzitetnej knižnici, Kluž, Sedmohradsko¹

Andreea Mârza

Knihtlač objavená Gutenbergom v polovici 15. storočia sa stala hybným prostriedkom, ktorým sa od obdobia renesancie rýchlejšie mohli šíriť informácie v porovnaní s predchádzajúcim rukopisným obdobím. Postupne sa stala aktivita humanistov závislou od nového spôsobu šírenia literárnej tvorby a vedeckých poznatkov. Napriek vysokým cenám tlačených kníh alebo iných foriem tlačiv sa v Európe objavovalo stále viac nových oficín vo veľkých, ale aj v menších kultúrnych a obchodných centrách, napr. v Štrasburgu (1458), Bambergu (1460), Subiacu (1465), Kolíne (1466), Bazileji (1467), Augsburgu a v Plzni (1468), v Benátkach (1469), Paríži, Norimbergu, Utrechte (1470), Miláne, Neapole a vo Florencii (1471) atď.² Pre odborníkov význam prvotlačí postupne vzrastal a ich záujem o ne vyvrcholil pri oslavách 200. výročia objavenia knihtlače (1640).³ Vtedy začali vychádzať prvé odborné práce – Cornelius Beughem: *Incunabula Typographiae*⁴, Michael Maittaire: *Annales Typographici*⁵, Georg W. F. Panzer: *Annales Typographici*⁶ a iné.

Jedným z najvýznamnejších nemeckých prvotlačových centier bol Norimberg – v polovici 15. storočia rozkvitajúce obchodné a kultúrne mesto, preslávené aktívnym knižným trhom⁷. Spomedzi knihtlačiarov činných v tomto období tu pôsobil najslávnejší vydavateľ kníh v Európe – Anton Koberger.⁸ Je známe, že v roku 1492

-
- ¹ Tento text vyšiel v podobnej forme v: Andreea Mârza, Enea Silvio Piccolomini în bibliotecii transilvane. Studiu de caz: Epistolae familiares, 1496, de la Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca. In *Apulum : Acta Musei Apvlensis*, 2005 (XLII), s. 247 – 255.
  - ² FLOCON, A. Universul cărților, s. 149 [v pôvodnom znení L'Univers des Livres]; SITÁR, M. Význam knihtlačiarkej dielne Antona Kobergera, s. 285.
  - ³ Mc MURTRIE, D. C. The golden book, s. 155.
  - ⁴ BEUGHEM, C. *Incunabula Typographiae sive catalogus librorum [...]*, passim.
  - ⁵ MIATTAIRE, M. *Annales Typographici ab artis invente origine ad annum MD*, passim.
  - ⁶ PANZER, G. W. *Annales Typographici ab artis invente origine ad annum MD [...]*, passim.
  - ⁷ CAVALLO, G. (ed.), *Libri e lettori nel medioevo*, s. 223; SITÁR, ref. 2, s. 287.
  - ⁸ O tomto najvýznamnejšom tlačiarovi mesta sa vie, že bol pôvodne zlatníkom podobne ako Gutenberg, zmenil svoju dielňu na tlačiareň. Prvú knihu vydal v roku 1473. Ide o nemecko-latinský titul *De consolatione philosophiae* a lui Boetius. Viac o ňom FLOCON, ref. 2, s. 165; STEINBERG, S. H. *Five hundred years of printing*, s. 25 – 27; PETRUCCI, A. (ed.), *Libri, scrittura e pubblico nel Rinascimento*, s. 121 – 123. SITÁR, ref. 2, s. 287 – 291.

udržiaval vynikajúce obchodné kontakty s európskymi kníhkupcami a uzatváral partnerstvá s tlačiarňami v Bazileji, Štrasburgu a v Lyone, pretože sám nestačil na veľký počet objednávok; napr. v Paríži pracovala jeho agentúra. V rokoch 1473 – 1523 vydal viac ako 200 titulov kníh, ktoré dnes evidujú repertoriá prvotlačí a bibliografie. V roku 1526 však zanechal tlač kníh a zaoberal sa už len vydavateľskou činnosťou a venoval sa kníhkupectvu.⁹ Jeho aktivita spadá do obdobia, keď bol činný známy stredoveký autor, budúci pápež, Enea Silvio Piccolomini. Anton Koberger po pápežovej smrti prejavil záujem o vydanie Piccolominiho *Epistolae familiares* v troch verziách (1481, 1486, 1496).

Kobergerove tlače sú v prvom rade náboženského charakteru. *Biblia* bola podobne ako u väčšiny tlačiarov aj jeho primárnym dielom a vytlačil ju v niekoľkých vydaniach. Okrem iných významných titulov vydal náboženské traktáty, napr. *De Imitatio Christi* od Tomáša Kempenského, z cirkevného práva Gratianove Dekréty, Dekréty pápeža Gregora IX., ale aj diela klasických autorov: Plínia Staršieho, Aristotela, Strabóna, Pomponia Mela, Cicera, Vergília, Horatia alebo Danteho, Boccaccia a Petrarca, písané vernakulárnymi jazykmi. Jedným z najpopulárnejších autorov sa stal Enea Silvio Piccolomini; jeho novela *De duobus amantibus* patrila medzi najlepšie predávané knihy 15. storočia.¹⁰

Enea Silvio Piccolomini (1405 – 1464) patrí medzi najvýznamnejších humanistov svojho storočia, jeho rukopisné i tlačené dielo sa zachovalo do dnešných dní. V diele *Historia Bohemica* sa dotkol delikátnych dobových tém, akými boli napr. Bazilejský koncil, husitizmus, problematika štátu a jeho suverenity. Pri spracovaní týchto tém využil svoje bohaté humanistické znalosti, a preto jeho práce obsahujú množstvo citátov od klasikov.

V stredovekých európskych literárnych dejinách zaujímala špecifické postavenie korešpondencia s významnými súčasníkmi, napr. s cisárom Fridrichom III., cisárovnou Eleonorou, kráľom Ladislavom V/I., neapolským kráľom Alfonzom V., kancelárom Casparom Schlickom, milánskym vojvodom Francescom Sforzom či s kardinálmi Giulianom Cesarinim, Niccolom Cusanom a Juanom de Carvajalom. Zachovala sa aj korešpondencia medzi Piccolominim a jeho spolupracovníkmi: Niccolom Arcimboldim, Johannom Eichom, Leonardom Benvoglietim, Giovannim Capestranom, Giovannim Campisom, Leodrisiom Crivellim a mnohými ďalšími. Tieto listy sú verným obrazom doby a moderného myslenia, kultúrneho aj politického života, nového svetonázoru Piccolominiho a jeho erudovaných korešpondujúcich partnerov. Piccolomini bol známym humanistom. Ako prelát sa dostal do najvyšších funkcií v katolíckej hierarchii, hoci v mladosti napísal niektoré práce, ktoré sa mohli stať prekážkou v jeho kariére, napr. *Historia de Euryalo et Lucretia* známa aj pod názvom *De duobus amantibus*, *Cinthia* – zbierka elégií z rokov 1423 – 1442¹¹, *Nymphi-*

⁹ FLOCON, ref. 2, s. 165.

¹⁰ Mc MURTRIE, ref. 3, s. 161 – 168.

¹¹ PICCOLOMINI, E.S. Oeuvres Érotiques (...).

lexis – erotická poéma, ktorá sa však stratila.¹² Tieto práce z mladosti retraktoval vtedy, keď zasadol na pápežský stolec pod menom pápež Pius II.¹³

U Antona Kobergera vyšlo v roku 1496 aj prvotlačové vydanie diela Enea Silvia Piccolominiho *Epistolae familiares*.¹⁴ Okrem tohto vydania prvotlačové repertoriá uvádzajú ešte tri skoršie vydania s tým istým názvom z rokov 1481, 1483 a 1486, ktorých vydavateľmi boli Nicolaus de Wyle¹⁵ a Johann von Paderborn.

V rumunských knižniciach sa uchovávajú rôzne vydania Piccolominiho *Epistolae familiares* z rokov 1481¹⁶, 1483¹⁷, 1486¹⁸ a 1496¹⁹. Väčšina vydaní sa zachovala v Sedmohradsku, menej v iných častiach Rumunska, čoho príčinou je pravdepodobne aktívnejší obchod Sedmohradska s Európou v 15. storočí a neskôr. Zo Sedmohradska sa viac cestovalo do západnej Európy a odchádzalo viac študentov na európske univerzity ako z Moldavska a Valaška, z krajín, ktoré sa skoro až do prvej svetovej vojny nachádzali v rôznych formách podriadenosti voči Turecku.

¹² CRESCENTINI, C. Della Poetica e dello Stile di Enea Silvio Piccolomini, s. 54.

¹³ PIUS II. Pii Papae II. Bulla retractationum omnium dudum per eum in minoribus adhuc agentem pro concilio Basiliensi et contra Eugenium summum pontificem scriptorum, s. 148 – 160.

¹⁴ Ide o prvotlač Pius II. Epistolae familiares. Nurenberge : Anthonius Koberger. 1496 viac v. MOSORA, E., HANGA, D. Catalogul incunabulelor Bibliotecii Centrale Universitare Cluj, s. 74 – 75.

¹⁵ MOSORA, HANGA, ref. 14; KULCSÁR, P. Catalogus incunabulorum Bibliothecae Batthyaneae, s. 86, č. 452 uvádza vydanie z roku 1481 a na č. 453 vydanie z roku 1496.; KOTVÁN, I. Catalogus incunabulorum Bibliothecae Scientifcae Civitatis Bratislaviensis, s. 35 – 36, č. 43 zaznamenáva vydanie 1481.; Catalogus incunabulorum Bibliothecae Teleki-Bolyai, s. 34, č. 38 je vydanie z roku 1496.; SAJÓ, G., SOLTÉSZ, E. Catalogus incunabulorum que in bibliothecis publicis Hungariae asservantur, vol. 2, s. 819 – 820 na č. 2742 je vydanie z roku 1481, na č. 2744 vydanie z roku 1486 a na č. 2745 z roku 1496; uvádzajú sa aj iné vydania listov z Louvain, 1483, Milano, 1496, Lyon, 1497.; ALKER, H. Katalog der Inkunabeln der Universitätsbibliothek Wien, s. 1, č. 2 vydanie z roku 1486.; DOKOUPIL, V. Soupis prvotisků z fondů Universitní knihovny v Brně, s. 243, č. 929 a 930 uvádza vydania 1481, na č. 931 vydanie z roku 1486 a na č. 932 vydanie z roku 1496.; FEIGELMANAS, N. Lietuvos Inkunabulai, s. 261, č. 362 uvádza vydanie 1486.; JUGÁREANU, V. Catalogul colecție de incunabule ale Bibliotecii Muzeului Brukenthal, s. 123, č. 252 uvádza vydanie 1481.; Vydanie z roku 1496, ktoré je predmetom nášho záujmu je identifikované v HAIN, L. Repertorium Bibliographicum, in quo libri omnes ab arte typographica inventa usque ad annum MD, vol. 1, pars 1, s. 20, č. 156.

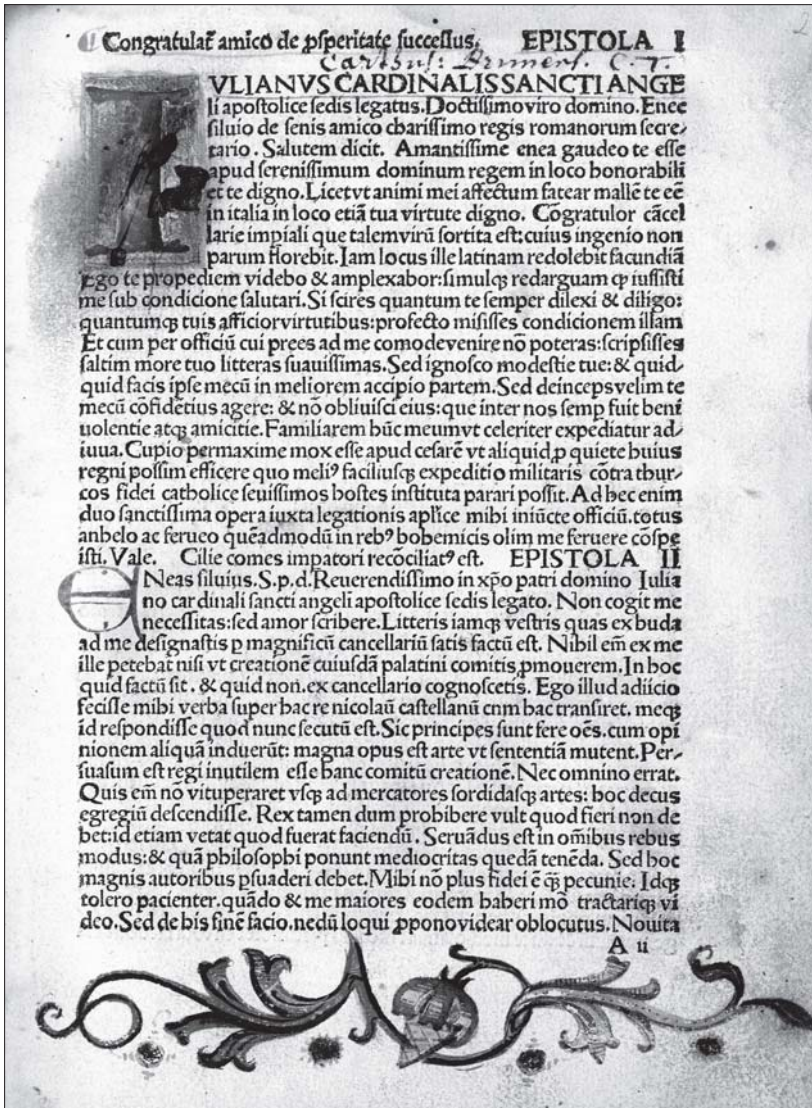
¹⁶ PIUS II. Pius II, papa Epistolae familiares. Nürnberg : Anton Koberger, XVI Kal. Oct. [16 sept.]. 1481, 246 f. sa nachádza v Alba Júlii, Biblioteca Batthyaneum, v knižnici rumunskej akadémie, Kluž, v Národnej rumunskej knižnici v Bukurešti a v Brukenthalovej knižnici v Sibiu.

¹⁷ PIUS II. Pius II, papa Epistolae familiares. Louvain : Johann von Paderborn, 1483. 304 f. v Národnej rumunskej knižnici v Bukurešti.

¹⁸ PIUS II. Pius II, papa, Epistolae familiares. Nürnberg : Anton Koberger, XVI Kal. Aug. [17 iul.], 1486. 246 f. v Mestskej knižnici „Zaharia Boiu“ Sighișoara.

¹⁹ PIUS II. Pius II, papa Epistolae familiares. Nürnberg : Anton Koberger, XVI Kal. Jun. [17 mai.], 1496. 348 f., 4°, Biblioteca Batthyaneum, Národná rumunská knižnica v Bukurešti, Univerzitná knižnica „Lucian Blaga“ Kluž, Univerzitná knižnica Iași a Okresná knižnica „Teleki-Bolyai“ Târgu-Mureș.

V našom príspevku sa budeme zaoberať vydaním Piccolominiho *Epistolae familiares* z roku 1496, ktoré sa nachádza v zbierke prvotlačí Univerzitetnej knižnice „Lucian Blaga“ [Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga“] v Kluži (Rumunsko). Tento exemplár je jediný, ktorý sa v tejto knižnici uchováva. Vydanie z roku 1496 má nasledovné bibliografické údaje: Pius II (papa 1458 – 1464), *Epistolae familiares*. Nurenbergae: Anthonius Koberger, 1496, Kal. Iunii XVI [V. 17], 4°.

Obr. 1 Enea Silvio Piccolomini (Pius II), *Epistolae familiares*, Nurnberg, 1496. [AII]

Čo sa týka identifikačných údajov, budeme sa zaoberať podrobnosťami týkajúcimi sa rozdielov v porovnaní s Katalógom inkunábulí z Klužu [*Catalogul incunabulelor*] tak, ako pôvodne vyšiel v minulých desaťročiach.²⁰ Má 344 fólií očíslovaných dnešným rukopisom, tlač je čierna, obsahuje 42 riadkov na plnej stránke, iniciály sú doplnené ručne červeným atramentom. Na fóliu 2r. je iluminovaná iniciála, na tenkej zlatej fólii je vyobrazené písmeno I modrej farby. Na dolnej strane fólia je iluminovaný ornament zobrazujúci kvet. Text má rozmery 158 x 105 mm, strana 197 x 145 mm. Signatúry sú: Aii – xiii (chýba A a xiii, zo zošita M chýbajú Miii, Miiii), rubrikatúra je červenej farby na f. 1r., f. 2r., f. 338r.-v. Knižná väzba je moderná, z kartónových dosiek a s chrbtom z kože. Na chrbte su pozlátené vlysy, medzi ktorými je skrátenejší titul v znení „Epistolae / Aeneae Silvii / 1496 / Incunabula / Kolozsvari Casino“. Prvotlač dostala súčasnú väzbu v čase, keď sa nachádzala vo vlastníctve klužského kasína, preto sa objavuje aj exlibris predposledného vlastníka. Na f. 1r. sú dve pečiatky: *Kolozsvári Casino* a *Erdélyi Múzeum Könyvtára*; tiež sa tam nachádza ťažko čitateľný rok 1710 alebo 1718, posledné číslo je opravované. Súčasná signatúra je Inc. 55; pod nálepkou so signatúrou je starší zápis písaný hnedou ceruzkou a vidieť len časť s číslom 39. Na stranách knihy sú rôzne čitateľské poznámky, niektoré sú odkazy na biblické texty, ako napr. na f. 271r. „Hybre: 31“ alebo „Ieszechil: 20“, „Hebre: 7“; na tom istom fóliu vľavo je nakreslená *manicula*, ktorej ukazováčik smeruje k slovu „Sacrame[n]ta“. Na f. 308v. pod poslednými slovami „s[an]ctae crucis“ je hnedým atramentom napísané „retrocede p[er] fol[ia] 17“. Na f. 310r. na začiatku listu 425 čítame „non legat[ur]“. ²¹ Na konci listu č. 426 (f. 311v.-313v.), ktorý poslal Poggio Bracciolini Leonardovi Aretinovi sa hovorí o obvinení kacíra Hieronyma na koncile v Kostnici, dátum je napísaný hnedým atramentom „1416 vig[i]l[ia] Vdal[ri]ci“ ²². Podobne, na f. 313v. pri liste č. 427, v ktorom sa hovorí o láske Guisgarda a Sigismunda – postáv z Boccacciovej novely – nachádzame komentár „non legat[ur]“ ²³. Zaujímavý zápis je na f. 316v. v liste č. 428, „retrocede folys 16“ ²⁴. V traktáte o výchove detí (č. 431, f. 319r.-337v.) a na f. 324v. čítame poznámku „vola ad foliu[m] 17“ a gotickú kustódu „Petru[m]“. Iné, menej významné poznámky sme identifikovali na f. 189v., f. 190r., f. 209r. atď.

²⁰ MOSORA, E., HANGA, D. *Catalogul incunabulelor Bibliotecii Centrale Universitare Cluj*, s. 74 – 75.

²¹ List Poggio Florentina je písaný Leonardovi Aretinovi a informuje o epikurejskej nemeckej škole.

²² Sv. Ulrich, augsburský biskup (923 – 973, kanonizovaný 3. februára 993), sviatok sa slávi v deň jeho smrti 4. júla. „Vigilia“ sa týka „predchádzajúceho večera“, teda piatku 3. júla 1416.

²³ Táto poznámka bola písaná humanistickou kurzívou jedným z vlastníkov; ide o list adresovaný Leonardom Aretinom istému Bindactiovi Ricassolanovi a opisuje sa v ňom historika známa aj z Boccacciovho Dekameronu. Vlastník knihy ju považoval za nevhodné čítanie najmä preto, lebo išlo o zbierku listov hlavy katolíckej cirkvi; preto aj poznámka „nemá sa čítať“.

²⁴ Legenda o Lukrécii, dcére Spuria Lucretia a manželke Collatina Latina, ktorú zneužil Sextus Tarquinius je opísaná v liste č. 428.

To, že *Epistolae* sa nachádzali u rôznych vlastníkov, dokladajú exlibrisy na f. 1r. „Codex dom[us] s[anc]tae Trinit[at]is Eccles[iae] Carthus[ium] p[ro]pe Bru[n]a[m] i[n] Moravia“²⁵, na f. 1v „D[omi]n[us] Johannes Patavie[nsis] Altarista Brune[nsis] hu[n]c dedit lib[rum] Carthus[ien]s[i], in Ca[m]po Regio dica[nt] si Ave Maria“²⁶; na f. 344r. možno čítať tú istú poznámku ako na f. 1v., ale v kompletnejšej forme – „D[omi]n[us] Johan[nes] Patavie[nsis] domui S[an]ctae T[ri]nitatis in Ca[m]po Regio hu[n]c dedit lib[rum] p[ro]pt[er] deu[m] dica[nt] si unu[m] Ave Mari[a] Anno D[omi]ni 1410 [sic]“²⁷. Na f. 2r. čítame „Carthus[ienses] Brunens[es] C T“. Tie isté iniciály C.T. nachádzame na f. 4r., pri liste č. 6²⁸. Z iných vlastníckych poznámok vyberáme: „Mikó Laszló, 1651“ na f. 1r.²⁹, „ex libris Ludovici Pogir, 1683“ je na f. 3r. Na f. 344v.: „Simia pulcherrima [...] 1652“; na f. 48r., je opačným smerom napísaný komentár k textu podpísaný „Ez levelem adasek az nehai nemzetes Mikes Sighmund uradnak“. Maďarsky je písaná poznámka na prvej strane: „[...] ezer hat szaz ötven egh / vot az leaniom nak Janko Ilonanak / Miko Laszlo Uramman szen György / Havanak Utolso Napyan mely legy / en az I[ste]n Szent Nevenek Dicsiretiro anno 1651 30 / anno 1651 die 30 aprilis löt az en edes / Arva leaniom Janko Ilona kez fogasa / Miko Laszlo Uramal / Anno 1652 adtam meger ez e ned[es] / arva leaniomot Miko Laszlo Uranak / [...] husz hatodik napia karachion havan / ak“. Z rozboru rukopisných poznámok vyplýva, že nami analyzovaná prvotlač mala viacerých vlastníkov zo strednej Európy, od kartuziánov z Brna až po Sedmohradsko.

Zväzok sa zachoval v dobrom stave, stránky nie sú poškodené vynímajúc jediné fólio (f. 155r., 155v.), ktoré je natrhnuté v dolnej časti, ale text nechýba a je dobre čitateľný. Zväzok obsahuje 433 listov a existuje niekoľko tlačových chýb v ich číslovaní. List, ktorý by mal mať č. 74 je označený č. 84, ale ďalšie číslo je správne, teda 75; podobná chyba sa objavila pri liste č. 339, ktorý je označený č. 329. Poznamenávame, že vydavateľ neusporiadal publikované listy v chronologickom poradí. Podčiarkujeme, že náš popis sa líši od spomínaného Katalógu prvotlačí klužskej knižnice.³⁰

²⁵ Podobná poznámka sa nachádza v „Augustinus Aurelius, Epistolae, Basileae, Johann Amerbach, 1493“, v. DOKOUPIL, V. Soupis prvotisků z fondů Universitní knihovny v Brně, s. 51, č. 119.

²⁶ Táto aj predchádzajúca vlastnícka poznámka sa vzťahuje na kartuziánsky kláštor Sv. Trojice neďaleko Brna, miesto v tých časoch známe pod menom Campus Regius, dnes známe ako Kráľovo Pole.

²⁷ Tieto dve vlastnícke poznámky boli popísané v MOSORA, E., HANGA, D. Catalogul incunabilelor Bibliotecii Centrale Universitare Cluj, s. 75, ale sa celkom nezhodujú s našim prepisom. Rok 1410 je napísaný v tejto forme, ale nemôže byť správny, pretože rok vydania knihy je 1496; je možné, že ide o rok 1510, pretože typ písma môže pochádzať aj zo 16. stor.

²⁸ Monogram C.T. nerozlúštil ani DOKOUPIL, ref. 15, s. 51, č. 119. Skratka bola použitá v inej tlači, ktorá patrila moravským kartuziánom. Bolo by možné ju čítať ako „C[ella] T[rinitatis]“, názov kláštora pri Brne; viac v Rímskokatolícká farnosť u kostela Nejsvätější Trojice Brno – Kráľovo Pole [online].

²⁹ Viac o tomto vlastníkovi v poznámke č. 37.

Iným prvkom, ktorý možno sledovať pri analýze Piccolominiho zväzku, je filigrán.³¹ V prvotlačí z roku 1496 tlačiar použil papier rôzneho pôvodu, teda aj filigrány sú rozličné. Prvý typ sa nachádza na začiatku knihy na f. 4r., 4v., 5r., 5v., 60r., 60v., 61r., 61v., 90r., 90v., 91r., 91v., 128r., 128v., 129r., 129v., 152r., 152v., 153r., 153v. atď.³² Ďalší filigrán vidieť v druhej časti tlače, ide o býčiu hlavu, ktorá sa vyskytuje v menších obmenách na mnohých listoch: f. 199r-v., 202r-v., 208r-v., 215r-v., 218r-v., 224r-v., 225r-v., 232r-v., 233r-v., 239r-v., 242r-v., 248r-v., 249r-v., 256r-v., 257r-v., 264r-v., 265r-v., 271r-v., 274r-v., 287r-v., 296r-v., 303r-v., 306r-v., 322r-v., 326r-v., 336r-v., 339r-v.³³ Na f. 343r-v. je ten istý filigrán, ale v pozmenenej forme.³⁴ Ostatné filigrány sa nám nepodarilo v odbornej literatúre identifikovať.³⁵

Kolofón je vytlačený na f. 338r. v znení: „Pii II, pontificis [sic] maximi, cui ante summum episcopatum, primum quidem imperiale secretario, tandem episcopo, deinde cardinali Senensi, Eneas Silvius nomen erat, familiares Epistolae ad diversos, in quadruplici, vite eius statu transmissae, impensis Anthonii Koberger Nuremberge impressae, finiunt XVI Kalendas Iunii, anno salutis Christiane etc. MCCCCXCVI.“³⁶

Nicolaus de Wyle³⁷ je autorom predslovu k *Epištolám* (*Preconisatio Eneae Silvii poetae laureati*). V niekoľkých riadkoch vydavateľ vykreslil život a činnosť Enea Silvia Piccolominiho. Začína Bazilejským koncilom, opisuje obdobie, keď bol v kráľovských službách, neskôr v službách cisára Fridricha III., ďalej uvádza všetky náboženské funkcie, ktoré zastával. Bol biskupom v Trieste, Siene, potom kardinálom, napokon dosiahol najvyššiu funkciu pápeža. Vo vydavateľovom predslve sú dve chyby, jed-

³⁰ Vymenujeme niekoľko odlišností nášho popisu od menovaného Katalógu: uvádza sa počet fólií [348]; tlač má však len 344 f., pretože sa nevzali do úvahy chýbajúce listy zo zošita M – 4 f. 348 f. uvádzajú aj katalógy prvotlačí v prípade kompletného zväzku Epistolae. V pôvodnom katalógu sa nachádza jedna xylogravúra, ktorú sme v súčasnosti nenašli. Z rukopisných poznámok sú uvedené len tie z rokov 1651, 1683 a z f. 1v., ostatné sú vynechané.

³¹ ZAPPELLA, G. Il libro antico e stampa, s. 83 – 87.

³² Filigrán predstavuje čelenku s korunkou alebo diadém – ozdobu používanú v tom období. Tento druh filigránu sa používal v Norimbergu v období 1487 – 1500. V. BRIQUET, C.M. Les filigranes. Zv. 2, s. 296, č. 4902.

³³ Býčia hlava sa ako filigrán často používala v prvotlačovom období, v Norimbergu sa začal používať od roku 1489. V. BRIQUET, C.M. Les filigranes. Zv. 4, s. 760, č. 15168.

³⁴ BRIQUET, ref.33, s. 734, č. 14512. Tento filigrán sa v Norimbergu používal od roku 1422.

³⁵ Identifikovali sme ich na f.27r-v., 30r-v., 41r-v., 43r-v., 46r-v., 48r-v., 56r-v., 58r-v., 280r-v., 281r-v., 319r-v., 328r-v., 334r-v., 342r-v., niektoré sú zle viditeľné a malých rozmerov.

³⁶ PIUS II., ref. 19, f. 338r.

³⁷ Nicolaus Wyle, známy aj ako Niklas von Wyle/de Vuile, bol humanista, básnik, švajčiarsky maliar, žil v rokoch 1410 – 1478. Do nemčiny preložil diela Boccaccia, Braccioliniho, Enea Silvia Piccolominiho. Je známa jeho korešpondencia s mnohými humanistami, medzi inými aj s Piccolominim. Do nemčiny preložil jeho novelu *De duobus amantibus*. STOLBERG-WERNIGERODE, O. Neue deutsche Biographie [online]. B. 19, s. 259. Problematický je rok jeho smrti 1478 a vydanie Piccolominiho diela z rokov 1496, 1481 a 1486. Je možné, že Epištoly boli pripravené k vydaniu skôr, pred jeho smrťou a mohli byť vytlačené neskôr. Pozri aj SCHUMETZ, R., VOIGT, G. Enea Silvio Piccolomini. Papst und Humanist, s. 16.

nu z nich upresnil jeden z vlastníkov zväzku. Totiž nebol to pápež Mikuláš V., kto udelil Piccolominimu hodnosť kardinála, ale pápež Kalixt III. („Calixtu[m] [tertiu]m“).³⁸ Druhá nepresnosť je vo vete: vydavateľ bol toho názoru, že Piccolomini sa stal pápežom po smrti pápeža Mikuláša V., čo je tiež chyba, pretože Piccolomini sa stal pápežom až po smrti Kalixta III., ktorý bol následníkom Mikuláša V.³⁹ Túto nezrovnalosť si nevšimol nikto z čitateľov, ale ani známe bibliografie ju nekomentujú. Vydavateľ chváli činnosť sekretára – Piccolominiho – v kráľovskej kancelárii.⁴⁰ Vysvetľuje dôvod vydania zväzku *Epistolae Familiares*, o publikovanie ktorého sa zaslúžil a ktorému dal prednosť pred inými humanistickými dielami Petrarca, Leonarda Aretina, Guarina da Feltre, Poggia Braccioliniho, Casperina a iných. Svoj výber zdôvodňuje Piccolominiho dobrou znalosťou latinčiny a zrozumiteľnosťou štýlu⁴¹. Nicolaus de Wyle sa právom zmieňuje o štýle a jednoduchosti viet v Piccolominiho diele, dôkazom čoho je aj množstvo ďalších vydaní nielen z obdobia renesancie, ale aj neskôr. V krátkom predslove vydavateľ použil Senecov citát „Certis ingeniis immorari oportet si velis aliquid trahere quod fideliter sedeat.“⁴²

Epistolae Familiares obsahujú 433 listov, ktorých najväčšiu časť (350 listov) napísal a odoslal Enea Silvio Piccolomini. V zväzku sú aj listy, ktoré neboli písané Piccolominim, ale inými osobnosťami. V 23 listoch nie je uvedený adresát. Niektoré texty predstavujú krátke traktáty odoslané Piccolominim, napr. *De duobus amantibus* (f. 83r.-92v.), *Tractatulus de educatione liberorum* per Eneam Silvium editus ad Ladislaum nobilissimum Hungarie et Bohemie regem (f. 319r.-347v.), *Epistola ad Mahumetem* (f. 254r.-276r.) atď. Ďalších 35 listov z celkového počtu 433 sa vôbec neviaže na Piccolominiho meno, ale opisuje udalosti, ktoré sa udiali za jeho života, napr. problematiku strednej Európy, Uhorska, Čiech, Rakúska, Talianska, ako aj boje o politické a vojenské postavenie v krajine, či Bazilejský koncil (1431 – 1449). Do zväzku z roku 1496 vydavateľ zahrnul 32 listov, ktoré Piccolominimu poslali priatelia a známe osobnosti, napr. spisovateľ Ricardo Valentino, priateľ z mladosti Marian Sozino, advokát

³⁸ PIUS II. *Epistolae familiares*, f. 1v: “[...] ex eo loco in episcopum senensis ecclesiae postulatus unde per Nicolaum papam quantum ad fastigium cardinalatus est assumptus”; Por. PAPARELLI, G. Enea Silvio Piccolomini – Pio II, s. 164.

³⁹ PIUS II. *Epistolae familiares*, f. 1v: “[...] post defuncto Nicolao in summum pontificem canonice electus [et] Pius secundus appellatus”; pre správnosť por. v PIO II. I commentary. Zv. 1, s. 61 – 70.

⁴⁰ PIUS II. *Epistolae familiares*, f. 1v: “Qui exinde cancellarie annis copluribus non sine labore maximo inserviens, diversas litteras [et] missivas hincinde ad principes, prelatos, magnates, amicos [et] fautores suos latine aravit [...]”

⁴¹ PIUS II. *Epistolae familiares*, f. 1v: „Huius ego epistolas quas ipse (ut supra dixi) hincinde ad principes ac suos amicos [et] fautores obsignavit, in unum collegi [et] impressum iri fideliter ordinavi. Et potius illas quam aliorum oratorum epistolas quia etsi eorunde[m] ut Tullii Petrarche, Leonardi Aretini, Guarini, Poggii, Guileffi, Casperini, ceterorumque epistole, elegantes compta [et] ornate existant. He tamen epistole Enee in stili claritate [et] latini familiaritate videntur antecellere.”

⁴² PIUS II. *Epistolae familiares*, f. 1v.

konzistória Francisco Quedratio či Poggio Bracciolini, Francisco de Picciolpassis, Petro Noxetano, Adam de Mulino alebo milánsky vojvoda Francesco Sforza a Gregorio Lolloio atď. Najviac listov sa týka aktuálnej problematiky – vojny s Turkami, o ktorej západoeurópske štáty veľa diskutovali, ale bezvýsledne. V tomto kontexte sa spomína aj Ján Huňady a jeho bohatá vojenská činnosť. Približne v 80 listoch sú opísané turecké vpády do východnej Európy, v súvislosti s nimi i potreba organizovania „križiackej vojny“.

Zväzok uzatvára impressum norimberského tlačiaru Antona Kobergera „non inco[m]petenter“.⁴³ Obsah označený textom ako *Numerus et ordo epistolarum in hoc opera contentarum* udáva číslo listov a krátke vysvetlenia ich obsahu.

Epistolae Familiares možno považovať za dôležitý dokumentárny prameň 15. storočia, aj keď stredoeurópska historiografia ho zriedka cituje. Listy obsiahnuté vo vydaní z roku 1496 sú významnými zdrojmi informácií o kultúrnych a politických udalostiach druhej polovice 15. storočia, ako napr. Bazilejský koncil, otrávenie Ladislava Pohrobka, križiacke výpravy, politické boje na Apeninskom polostrove. Anton Koberger vytlačil všetky tri prvotlačové vydania *Epistolae Familiares* (1481, 1486, 1496) po smrti Piccolominiho (1464), čo možno vysvetliť ako prejav neutíchajúceho záujmu o humanistu a pápeža a o jeho literárne, historické a diplomaticko-politické dielo.

Zoznam bibliografických odkazov

ALKER, H. *Katalog der Inkunabeln der Universitätsbibliothek Wien*. Wien : Universitätsbibliothek Wien, 1958. 132 s.

BEUGHEM, C. *Incunabula Typographiae sive catalogus librorum [...]*. Amstelodami : Joannes Wolters, 1688.

BRIQUET, C.M. *Les filigranes : Dictionnaire historique des marques du papier de leurs apparition vers 1282 jusqu'en 1600*. Vol. 2, 4. Genève : A. Jullien, 1907.

Catalogus incunabulorum Bibliothecae Teleki-Bolyai. Târgu Mureş, 1971. 84 s.

---

⁴³ „Pii II, pontificicis [sic] maximi, cui ante summu[m] episcopatum, primum quidem imperiale secretario, ta[n]dem episcopo, deinde cardinali Senen[si], Eneas Silvius nomen erat, familiares Epistolae ad diversos, in q[ua]druplici, vite eius statu transmissae, impensis Anthonii Koberger Nuremberge impressae, finiunt XVI Kal[enda]s Iunii, anno salutis Christiane etc. MCCCCXCVI. Posledný list obsahuje ódu na Pannu Máriu, do ktorej bolo zakomponované Kobergerovo meno; pozri aj Pius II. Epistolae familiares, f. 337v: „Ab Enea ut fert[ur] co[m]posita, postq[ua]m ad summa[m] in terris dignitatem vocatus, digne Pius nominatus est, quam Anthonius Koberger civis Nure[m]bergensis, non inco[m]petenter in libri huius calce poni iussit.“

- CAVALLO, G. *Libri e lettori nel medioevo* : Guida storica e critica a cura di Guglielmo Cavallo. Roma; Bari : Editori Laterza, 1977. 317 s.
- CRESCENTINI, C. Della Poetica e dello Stile di Enea Silvio Piccolomini.
In *Nymphilexis* : Enea Silvio Piccolomini, l'Umanesimo e la Geografia.
Manoscritti, Stampati, Monete, Medaglie, Ceramiche. Romae : Edizioni
dell'Associazione Culturale Shakespeare and Company, 2005, s. 54 – 69.
- DOKOUPIL, V. *Soupis prvotisků z fondů Universitní knihovny v Brně*.
Praha : SNP, 1970. 407 s.
- FEIGELMANAS, N. *Lietuvos Inkunabulai*. Vilnius : Leidikla, 1975. 491 s.
- FLOCON, A. *Universul cărților*. București : Științifică și Enciclopedică, 1976.
- HAIN, L. *Repertorium Bibliographicum, in quo libri omnes ab arte typographica inventa usque ad annum MD*. Vol. 1. pars 1. Stuttgartiae et Tubingae, 1826. 594 s.
- JUGĂREANU, V. *Catalogul colecție de incunabule ale Bibliotecii Muzeului Brukenthal*.
Sibiu, 1969. 203 s.
- KOTVAN, I. *Catalogus incunabulorum Bibliothecae Scientifcae Civitatis Bratislaviensis*.
Bratislava : Univerzitiná knižnica, 1955. 55 s.
- KULCSÁR, P. *Catalogus incunabulorum Bibliothecae Batthyaneae*. Szeged, 1965. 167 s.
- MATTAIRE, M. *Annales Typographici ab artis invente origine ad annum MD*.
Hage Comitum : Apud Isaacum Vaillant, 1719.
- Mc MURTRIE, D.C. *The golden book* : The story of fine books and bookmaking –
past & present. Chicago : Pascal Covici, 927. 410 s.
- MOSORA, E., HANGA, D. *Catalogul incunabilelor Bibliotecii Centrale Universitare Cluj*. Cluj-Napoca : Dacia, 1979. 118 s.
- PANZER, G.W. *Annales Typographici ab artis invente origine ad annum MD [...]*.
Norimberge : Impensis Joannis Eberhardi Zeh, 1793.
- PAPARELLI, G. *Enea Silvio Piccolomini – Pio II*. Bari, 1950. 368 s.
- PETRUCCI, A. *Libri, scrittura e pubblico nel Rinascimento* : Guida storica e critica
a cura di Armando Petrucci. Roma; Bari : Universale Laterza, 1979. 181 s.

PICCOLOMINI, E. S. *Oeuvres Érotiques Cinthia – Historia de duobus amantibus aves l'ystoire de Eurialus et Lucesse d'Octavien de Saint-Gelais – De remedio amoris*. Présentation et traduction par Frédéric Duval. Turnhout : Brepols, 2003. 236 s.

PIUS II. Pii Papae II. Bulla retractationum omnium dudum per eum in minoribus adhuc agentem pro concilio Basiliensi et contra Eugenium summum pontificem scriptorum. In *Aeneae Sylvii Commentariorum historicorum libri III de concilio Basileensi*. Helmstadii : Impensis Joh. Melchioris Sustermanni, 1700, s. 148 – 160.

PIUS II. *Pio II. I commentari*. Vol. 1. Siena : Edizioni Cantagali, 1997. 432 s.

PIUS II. *Pius II. papa Epistolae familiares*. Nürnberg : Anton Koberger, XVI Kal. Oct. [16 sept.], 1481, 246 f., 2°.

PIUS II. *Pius II. papa Epistolae familiares*. Louvain : Johann von Paderborn, 1483, 304 f., 2°.

PIUS II. *Pius II. papa Epistolae familiares*. Nürnberg : Anton Koberger, XVI Kal. Aug. [17 iul.], 1486, 246 f., 2°.

PIUS II. *Pius II. papa Epistolae familiares*. Nürnberg : Anton Koberger, XVI Kal. Jun. [17 mai.], 1496, 348 f., 4°.

Římskokatolická farnost u kostela Nejsvětější Trojice Brno – Královo Pole [online]. [cit. 2015-03-06]. Dostupné na internete: <<http://farnost-krpole.cz/historie/index.php?stranka=chram>>.

SAJÓ, G., SOLTÉSZ, E. *Catalogus incunabulorum que in bibliothecis publicis Hungariae asservantur*. Vol. 2. Budapest, 1970. 1444 s.

SCHATZ, E.M. *Catalogul colecției de incunabule ale Bibliotecii Naționale a României*. București : CIMEC, 2007. 590 s.

SCHUMETZ, R., VOIGT, G. *Enea Silvio Piccolomini : Papst und Humanist*. Graz;Wien : Stiasny-Bücherei, 1962. 127 s.

SITÁR, M. Význam kníhtlačiarskej dielne Antona Kobergera. In *Knihá 2014*. Martin : Slovenská národná knižnica, s. 285 – 292.

STEINBERG, S.H. *Five hundred years of printing*. New edition, revised by John Trevitt. New Castle, 1966. 262 s.

ZAPPELLA, G. *Il libro antico e stampa*. Milano : Editrice Bibliographica, 2001. 682 s.

STOLBERG-WERNIGERODE, O. Neue deutsche Biographie [online]. Bd. 19. Nauwach – Pagel; Berlin, 1999. Heslo Niklas (Nicolaus) von Wyle. [cit. 2015-04-29], s. 259. Dostupné online: <<http://daten.digital-sammlungen.de/0001/bsb00016337/images/index.html?seite=273>>.

Enea Silvio Piccolomini, *Epistolae familiares*, Nuremberg, 1496 in University library Cluj, Transylvania

Andreea Mârza

Enea Silvio Piccolomini, i.e. Pope Pius II, an outstanding humanist and churchman, left to posterity important writings, among which one may also count his letters (*Epistolae familiares*) printed in several editions, starting from 1481. The copy of the *Epistolae* printed in 1496, preserved in the Central University Library „Lucian Blaga” in Cluj-Napoca travelled a long way. Its journey started in the printing house of Anton Koberger in Nuremberg and then reached the Cistercian abbacy in Brno in Moravia, wherefrom this copy passed to the possession of bibliophiles Laszló Mikó and Ludovic Pogir. Later it came into the ownership of the Kolozsvári Casino, where new covers were attached to the book. An inventory seal indicates that its next owner was the Erdélyi Museum, wherefrom the book finally got to its current owner. This study presents the circulation of this incunabulum and its owners. All of them left their traces on the copy of Piccolomini's *Epistolae*, edited by the Swiss humanist Nicolaus von Wyle in 1496.

Kláštorná knižnica kamaldulov z Červeného (Lechnického) Kláštora

Martina Feniková Čarnogurská

Nenápadný potok Lipník vlievajúci sa do Dunajca je nemým svedkom osudov kláštora, ktorý najprv slúžil reholi kartuziánov, neskôr kamaldulov.¹ Odľahlosť miesta v lone krásnej prírody zodpovedá pustovníckemu charakteru oboch reholí. **Kartuziánov** založil v 11. storočí v alpskom Chartreuse sv. Bruno. Ide o klauzúrny kontemplatívny rád, ktorý nevykonáva verejný apoštolát. Popri zvyčajných sľuboch chudoby, čistoty a poslušnosti ich charakterizuje mlčanie, samota a život v samostatných domčekoch (celách). Deň majú rozdelený medzi modlitbu osamote i spoločnú modlitbu, štúdium a manuálnu prácu.² Na Slovensku existovali dva ich kláštory, prvý bol založený na Skale útočiska (1299 – 1543) v súčasnosti známom ako Kláštorská. Kartuziáni v dnešnom Červenom Kláštore³ pôsobili v rokoch 1319 – 1567. Ich knižnicou⁴ sa zaoberal vynikajúci slovenský kodikológ Július Sopko, ďalšie rozsiahlejšie štúdiá sú od Jánosa Csontosihó, Adrienne Fodor a Pancratia (Vševlada) Jozefa Gajdoša. Autori vo svojich štúdiách opísali fungovanie knižnice, jej charakteristiku i rozsah a zaoberali sa osudmi kníh po zrušení kláštora.

Po odchode kartuziánov sa kláštor dostal do rúk viacerých majiteľov. Boli nimi spišský prepoš Juraj Bornemisa (Bornemisza) (1563 – 1568), ktorý ho vlastnil už od roku 1563, keď tam ešte boli mnísi, ďalej Gašpar Magóči (Magocsy) (1568 – 1577), Andrej Magóči (Magocsy) (1577 – 1588), Žigmund Rákoci (Rákoczy) (1588 – 1604), František Magóči (Magócsy) (1604 – 1609), Štefan Tököli (Tököly) (1609 – 1612), Juraj Horváth z Plavča (Horvath de Palocsa) (1612 – 1625), Pavol Rákoci (Rakoczy) (1625 –

¹ Stručné dejiny kláštora sú prehľadne spracované napr. v publikácii ŠTEVÍK, M., TIMKOVÁ, M. Červený (Lechnický) kláštor.

² Bližšie informácie o kartuziánoch možno nájsť na ich internetovej stránke: <www.chartreux.org>. Dejiny kartuziánov v Uhorsku spracoval DEDEK CRESCENS, L. A Karthausiak Magyarországbán.

³ Pomenovanie Červený Kláštor je novoveké, vzniklo z pomenovania kláštora podľa červenej farby striech a okenných ríms. Pôvodne sa kláštor nazýval Monasterium/Conventus/ Eremus/ Domus Vallis sancti Anthonii de Lechnicz a pod.

⁴ SOPKO, J. Stredoveké rukopisy na Spiši; CSONTOSI, J. Adalék a szepességi XV. századi könyvtárakhoz; FODOR, A. Die Bibliothek der Kartause Lechnitz in der Zips vor 1500 (Geschichte und Buchbestandsrekonstruktion); GAJDOŠ, P. J. Book production and libraries of the Carthusians in Slovakia; GAJDOŠ, V. J. Doklady o knižnej kultúre kartuziánov na Slovensku.

1636), vdova po Pavlovi Rákocim Anna Peteová (1636 – 1642), Ladislav Rákoci (Rakoczy) (1642 – 1665), Žofia Bátoriová (Bathory) (1665 – 1668), Alžbeta Rákociová (Rakoczy) (1668 – 1699). V roku 1699 kláštor od nej odkúpil nitriansky biskup Ladislav Matašovský (Mattyaschovszky), ktorý ho v roku 1705 vo svojom testamente daroval kamaldulom.⁵ V rokoch 1705 – 1709 počas protihabsburského rákociovského povstania bol obsadený Františkom Bertótym.⁶

Kým však skutočne kamalduli do Červeného Kláštora prišli, uplynul nejaký čas. Po skončení povstania generálna kapitula rehole v pustovni Monte Corona v provincii Perugia poslala 3. marca 1710 dvoch pustovníkov – priora Joanna Morelliho a Emerica Szilessyho zo svojho kláštora Kahlenberg pri Viedni, aby zistili situáciu v Červenom Kláštore. Na základe ich správy generálna kapitula rozhodla v tom istom roku o založení kláštora, čo potvrdil aj cisár Jozef. I.⁷ Situácia sa však skomplikovala. Keď v roku 1625 cisár Ferdinand II. dal kláštor Pavlovi Rákocimu, listina obsahovala aj klauzulu prednostného práva na jeho kúpu pre pôvodných majiteľov – kartuziánov.⁸ Celý problém ohľadom vlastníctva trval ešte ďalších desať rokov. Hoci kartuziáni o kláštor mali záujem, nedisponovali však peniazmi na jeho odkúpenie. Situácia sa napokon vyriešila 22. marca 1720, keď ho cisár Karol VI. prisúdil kamaldulom.⁹ Ešte v roku 1716 vydal ten istý cisár protekčnú listinu kamaldulom na užívanie ich majetku.¹⁰ Vtedy kamalduli začali s úpravami a výstavbou kláštora pre svoje potreby. Nie je presne jasné, kedy kamalduli prišli do Červeného Kláštora¹¹, ale pravdepodobne na sklonku roku 1710.¹² Dokonca už z roku 1712 máme zachovanú

⁵ Text dedikácie pozri WAGNER, K. *Analecta Scepisii Sacri Et Profani. Pars III.*, s. 195; LACKO, M. *Camaldulese Hermits in Slovakia (Zobor, Červený Kláštor)*, č. 11, s. 131.

⁶ Zoznam vlastníkov pozri Magyar Nemzeti Levéltár, fond E 151 *Acta ecclesiastica ordinum et monialium* (ďalej MNL, E 151), krab. 2, fasc. 7, č. 59. Tento zoznam písaný rukou kamaldula Romualda Hadbavného uvádza aj WAGNER, ref. 5, s. 194 – 195. Pozri tiež Spišská Stará Ves, s. 80 – 82, 102 – 106; DOMENOVÁ, M. *K neznámemu rukopisu Viktora Lodomérszkeho „Krátka história Červeného Kláštora s dodatkom o kláštore vo Vranove nad Topľou z r. 1875.“*, s. 147 – 149; MITTARELLI, J. B. *Annales Camaldulenses Ordinis Sancti Benedicti*, Tomus Octavus, s. 534 – 540.

⁷ LACKO, ref. 5, č. 13 – 15, s. 133 – 136; č. 34 (rok 1710), s. 173.

⁸ LACKO, ref. 5, č. 10, s. 129 – 131.

⁹ LACKO, ref. 5, č. 16 – 20, 22 – 23, s. 136 – 144, 147 – 153; MITTARELLI, ref. 6, s. 563 – 565, 592, 603; MITTARELLI, J. B. *Annales Camaldulenses Ordinis Sancti Benedicti*, Tomus Nonus, stĺp. 414 – 422.

¹⁰ LACKO, ref. 5, č. 21, s. 145 – 147. Originál listiny je v Archíve Gréckokatolíckeho arcibiskupstva v Prešove, fond Gréckokatolíckeho biskupstva Prešov (1323) 1821 – 1950, inv. č. 971.

¹¹ DOMENOVÁ, ref. 6, s. 149, pozn. pod čiarou č. 96.

¹² „... tandem nostri Camaldulenses Eremitae M. C. duo, A. R. P. Joannes Morelli Eremi Viennensis Prior, et R. P. Emericus Szilessy ad legatum nostro ordini Claustrum advenerunt, et se Die 3. Martij Anno 1710 in Dominium Claustrum et Ejusdem bonorum installari fecerunt. Et Eodem Anno die 9na Septembris pro fixa habitatione duo nostri R. P. Ferdinandus Stanle, et Fr. Laurentius Melber advenerunt. Anno deinde 1720 Die 21. Dec., ad omnia Bona Claustrum Ordo noster Camaldulensis congregationis M. C. introductus, et Statutus fuit, quae Statutio in V. Capitulo una cum Collatione Regia improthocolata est.“ Pozri MNL, E 151, krab. 2, fasc. 7, č. 59.

súvahu hospodárenia kláštora za daný rok.¹³ V roku 1724 vydal kardinál a ostrihomský arcibiskup Christian August dekrét o vyhlásení červenokláštornej pustovne za priorát, dovtedy patrila pod správu Zoborskej pustovne.¹⁴ Svoju činnosť kamalduli museli ukončiť v roku 1782, keď ich spolu s ostatnými kláštormi zrušil Jozef II. Cisársky dekrét bol prečítaný v Červenom Kláštore 24. apríla 1782. V ten deň bolo v kláštore 17 rehoľníkov (8 pátrov, 5 frátrov, 4 klerici) a 13 svetských služobníkov. Kláštor mali opustiť do 24. septembra 1782, v tom čase bol tam už len prior Alexander.¹⁵

Kamalduli¹⁶ (Congregatio Eremitarum Camaldulensium Montis Coronae) sú kontemplatívna, pustovnícka rehoľa fungujúca na základoch benediktínskej spirituality. Založil ju sv. Romuald v roku 980. Svoje meno nesie podľa miesta Camaldoli pri meste Arezzo v Taliansku, kde bol v minulosti jej centrálny kláštor. V priebehu rokov v kláštoroch došlo k upusteniu od prísnych pravidiel. V 16. storočí preto Paolo Giustiniani reformoval kamaldulov a rehoľa sa rozdelila na dve časti. Jedna (Congregatio Camaldoli) pokračovala v dovtedajšej uvoľnenejšej cenobitskej forme ako kamaldulskí mnísi, druhá, reformovaná (Congregatio Monte Corona) obnovila prísny eremitizmus – tí boli kamaldulskí pustovníci. K tejto línii patril i kláštor v Červenom Kláštore. Kamaldulskí pustovníci na území dnešného Slovenska mali ešte jeden kláštor, a to na Zobore pri Nitre od roku 1691. Okrem neho v Uhorsku boli kamalduli od roku 1700 v Lánzséri v Šopronskej stolici (dnes Landsee v rakúskej spolkovej krajine Burgenland) a od roku 1733 v Majku v Komárňanskej stolici. Keďže ide o pustovníkov, kláštory boli situované na odľahlejších miestach. Centrum kláštora v Červenom Kláštore tvoril kostol sv. Antona Pustovníka, pátri žili v klauzúre, každý samostatne v domčekoch zvaných *cellae*, ktoré boli od seba oddelené záhradkami, obkolesené múrom a spojené veľkou krížovou chodbou. V Červenom Kláštore ich bolo desať. Každá cela mala chodbu v strede a po stranách boli po dve miestnosti (spálňa, modlitebňa, pracovňa – dielňa a hospodárska miestnosť – sklad). Okrem pátrov v kláštore pôsobili aj frátri, ktorí obývali konvent. Ich úlohou bolo zabezpečiť chod kláštora, napr. ako kuchári, zvonári, lekárnici a podobne. Pre kláštor pracovali aj svetské osoby, napr. hájnik, právnik, lekár, murár a iní. Počet pustovníkov sa v Červenom Kláštore pohyboval v rozmedzí 8 až 18 osôb. Zachovávali mlčanie, samotu, venovali sa modlitbe, štúdiu, manuálnej práci, dodržiavali prísny pôst, vôbec nejedli mäso a obmedzená bola aj vzájomná komunikácia. Mali biely habit s kapucňou, škapuliar a cingulum.

V súvislosti s kamaldulmi sa pozornosť zväčša sústreďuje na prvý preklad Biblie do slovenčiny (tzv. kamaldulská Biblia), na slovník v spojitosti s prekladom

¹³ MNL, E 151, krab. 2, fasc. 11 – 12, č. 9 – 24.

¹⁴ LACKO, ref. 5, č. 24, s. 153 – 155.

¹⁵ PAVLIK, E. Historický obraz Spišskej Starej Vsi a Zamaguria, s. 53.

¹⁶ Pozri napr. MAJERIKOVÁ, I. Mníšsky rád kamaldulov a jeho miesto v dejinách slovenského jazyka; ŠTEVÍK – TIMKOVÁ, ref. 1, s. 40 – 48, 54 – 55, 61 – 64, 68; LACKO, M. Kamalduli na Slovensku.

a tiež na herbár frátra Cypriána.¹⁷ Tému kamaldulskej knižnice sa nikto bližšie nevenoval, preto som svoju pozornosť zamerala na jej existenciu, akým spôsobom asi fungovala, kto ju mal v rámci kláštora na starosti, kde sa nachádzala a čo sa stalo s knihami po zrušení kláštora.

Archívne dokumenty súvisiace s bývalým kláštorom kamaldulov v Červenom Kláštore sa v súčasnosti nachádzajú v:

1. *Archíve súčasnej Generálnej kúrie kamaldulov* vo Frascati v Taliansku blízko Ríma, kam sa kamalduli z Monte Corona presťahovali koncom 19. storočia. Tento fond preskúmal Michal Lacko a archívne materiály týkajúce sa kláštorov na Zobore a v Červenom Kláštore publikoval v zborníkoch *Slovak Studies*.¹⁸ Ide o texty listín, zápisy zo zasadnutí generálnej i červenokláštornej kapituly, záznamy z vizitácií kláštora a zoznamy kamaldulov.
2. *Magyar Nemzeti Levéltár* (predtým Országos Levéltár v Budapešti), vo fonde Magyar Kamara archivuma, E 151 Acta ecclesiastica ordinum et monialium (ďalej MNL, E 151).¹⁹ Je obsiahnutý v šiestich krabiciach (č. 2 – 7) a v rámci nich vo fascikloch 7 – 24.²⁰ Väčšina písomností je v latinskom jazyku, v malej miere aj v nemeckom i slovenskom jazyku. Ojedinelé sú dokumenty v maďarčine. Obsahom fondu sú zväčša dokumenty hospodárskeho, právneho a ekonomického charakteru, súpisy majetkov, majetkové spory, korešpondencia, zmluvy, testamenty, katalógy spisov kláštora (týkajúce sa aj kartuziánov) a množstvo ďalšieho materiálu. Je to bohatý zdroj k dejinám Spišskej Starej Vsi, Malej i Veľkej Frankovej, Matiašoviec, Havky, Lechnice, Lesnice a ďalších zamagurských obcí. Vzhľadom na prevažujúci hospodársky charakter písomností fondu E 151 som k téme kláštornej knižnice našla len ojedinelé dokumenty, ktoré nižšie uvediem.
3. *Archíve Gréckokatolíckeho arcibiskupstva v Prešove*²¹, fond *Gréckokatolícke biskupstvo Prešov (1323) 1821 – 1950*, 16. Správa biskupského majetku. Podľa inventárneho súpisu ide o originálne listiny, urbárske písomnosti, spisy

¹⁷ Pozri napr. úvodné štúdie vo faksimilnom vydaní kamaldulskej Biblie: Swaté Biblia Slowénské aneb Pisma Swatého Částka I – II; Historicko-exegetický výskum Kamaldulského prekladu Biblie I; Historicko-exegetický výskum Kamaldulského prekladu Biblie II; Digitálna prezentácia Kamaldulského prekladu Biblie : zborník; VOZÁROVÁ, M. Herbár pátra Cypriána a ďalšie.

¹⁸ LACKO, ref. 5; LACKO, M. Camaldulose Red Monastery-Červený Kláštor (According to its „Liber Actuum Capitularium“).

¹⁹ Prehľadný vyhľadávač v maďarských archívnych fondoch – Query online in archival fonds [online]. Dostupné na internete: <<https://lnyr.eleveltar.hu/MNLQuery/suchinfo.aspx>>.

²⁰ ŽUDEL, J. Archívy zrušených reholí na Slovensku v 18. storočí, s. 166; VOZÁR, J. Archívy kamaldulských kláštorov zo Slovenska v Budapešti, s. 84 – 93; CHALUPECKÝ, I. P. Romuald Hadbavný – archívny výskum, s. 10 – 11.

²¹ Tento fond bol v čase jeho uloženia v Štátnom archíve v Prešove usporiadaný a zinventarizovaný. Pozri Gréckokatolícke biskupstvo Prešov 1323/1821 – 1950. Inventár. Tento inventár je k dispozícii na webovej stránke Archívu Gréckokatolíckeho arcibiskupstva v Prešove. Dostupné online: <<http://agap-po.wix.com/agap-presov>>.

hospodárskeho a majetkového charakteru, ale aj o bohatý zdroj k dejinám Zamaguria. Archív je však nedostupný.²² Archív kamaldulov sa do Prešova dostal tak, že Gréckokatolícke biskupstvo sa stalo vlastníkom Červeného Kláštora v roku 1820 a v 50. rokoch 20. storočia po zrušení gréckokatolíckej cirkvi v Československu prebrala archívne dokumenty Krajská správa Ministerstva vnútra v Prešove – Štátny archív v Prešove. Opätovne sa do rúk gréckokatolíckej cirkvi tento fond dostal v rámci reštitúcií cirkevného majetku. Rozsah fondu podľa sprievodcu po archívnych fondoch z roku 1959 by mal byť 11 krabíc.²³ Tento fond však zahŕňa aj archívne materiály kartuziánov.

4. *Historickej knižnici Spišského biskupstva v Spišskej Kapitule*. Rukopis *Liber Missarum 1735 – 1872*.²⁴
5. *Knižnici Slovenského národného múzea v Bratislave*. Rukopisný zoznam omší slávených v kláštore od júna 1765 do 1782 *Exitus missarum perpetuarum et temporalium sive manualium in Eremo S. Antonii M. Ab. de Valle Lechnitz Congregationis ec. Camaldul. Montis Coronae expositarum inchoative anno d[omi]ni MDCCCLXV die 1ma julii*. sign. 25 743.
6. *Štátnom archíve v Levoči*. Rukopisné záznamy zo zasadnutí konventuálnych kapitúl *Liber Actuum Capitularium Et Dietalium in Eremo Lechniczensi* z rokov 1715 – 1759; *Actus Capitulorum Conventualium Eremiti S. Antonii De Lechnicz* z rokov 1715 – 1760.²⁵ Pôvodným vlastníkom rukopisu bol katolícky kňaz, pedagóg a publicista Alojz Miškovič.²⁶

Konštitúcie

Medzi základné dokumenty reholí patria konštitúcie upravujúce ich vnútorné fungovanie. Konštitúcie kamaldulov sa zaoberajú aj knižnicou a knihami. V 32. kapitole sú vymenované rôzne pozície, ktoré rehoľníci v rámci kláštora zastávajú a aké povinnosti z nich vyplývajú. Vo štvrtom bode sa hovorí o knihovníkovi, ktorého úlohou je starať sa o spoločnú knižnicu, má ju udržiavať v čistom a suchom stave. Svoju pozornosť má venovať tomu, aby všetky knihy boli patrične usporiadané a dali sa

²² Fond je neprístupný už od roku 2008. Kedy sa tento stav zmení, nevedno.

Pozri tiež DOMENOVÁ, ref. 6, s. 156, pozn. pod čiarou č. 132.

²³ Štátny archív v Prešove : sprievodca po archívnych fondoch, zv. 1, s. 65 – 67.

²⁴ Rukopis analyzoval Vladimír Olejník. Pozri OLEJNÍK, V. Ďalšie výskumy ku Kamaldulskej Biblii, s. 144 – 152.

²⁵ Uverejnené v LACKO, M. Camaldulose Red Monastery-Červený Kláštor (According to its „Liber Actuum Capitularium“), s. 121 – 231. V Jankovič spomína existenciu Liber actuum aj v rokoch 1763 – 1779, keď vymenúva funkcie pátra Romualda Hadbavného, avšak mne je tento prameň neznámy. Pozri JANKOVIČ, V. Z kultúrnej činnosti kamaldulov v Červenom Kláštore, s. 127, pozn. č. 23.

²⁶ LACKO, ref. 25, s. 114; JANKOVIČ, V. Prvý slovenský preklad celého Písma svätého, s. 29, pozn. č. 18; CHALUPECKÝ, ref. 20, s. 6.

tematicky vyhľadať. Má zabezpečiť, aby v knižnici neboli knihy v rozpore s dobrými mravmi alebo lascívne knihy. Nemajú tam byť ani také, ktoré sa zapodieávajú vojenstvom a podobnými témami a taktiež zakázané a podozrivé knihy, ak nie je na ich čítanie a vlastníenie povolenie.²⁷ V piatom bode pokračuje vymenovanie povinností knihovníka. Má zabezpečiť, aby sa kvôli nedbanlivosti nijaká kniha nestratila, preto spíše katalóg alebo zoznam, do ktorého zahrnie všetky knihy tak zo spoločnej knižnice, ako aj tie, ktoré sa nachádzajú u pustovníkov v súkromných celách; z týchto vytvorí zvláštny zoznam. Ak niektorý z rehoľníkov opustí pustovňu, všetky knihy nachádzajúce sa v cele odnesie do knižnice.²⁸ Z uvedeného vyplýva, že knihovník mal vytvoriť katalóg kníh nachádzajúcich sa v kláštore. Je otáznne, či bol takýto katalóg kníh vyhotovený aj v Červenom Kláštore. V MNL, E 151 som takýto katalóg nenašla. To, že ho pustovníci mali však potvrdzuje rukopis nájdený na dvoch knihách nachádzajúcich sa v Arcibiskupskej knižnici v Košiciach, kde na titulnom liste je uvedené: „*Insertus Cathalogo Eremitarum A° 1755.*”²⁹

Generálna kúria kamaldulov v Taliansku bola informovaná o živote v jednotlivých kláštoroch, starala sa o dodržiavanie disciplíny a riešila rôzne aktuálne záležitosti. Preto cenným zdrojom k dejinám rehole sú zápisnice zo zasadnutí generálnej kapituly. V zázname z roku 1740 „*Pro Natione Germano-Ungarica*”³⁰ – ktorý sa vzťahuje aj na Červený Kláštor – sa hovorí o porušení disciplíny týkajúcom sa knižníc. Niektorí pustovníci mali v celách priveľa kníh, nie však kvôli snahe vzdelávať sa, ale na okrasu. Bolo nariadené, aby všetky knihy nachádzajúce sa v celách boli vrátené do kláštornej knižnice. Odporučilo sa miestnym priorom vybrať nového knihovníka, ktorý mal opätovne usporiadať knižnicu. Striktne bolo nariadené, aby sa postaral o vrátenie všetkých kníh do knižnice, spísal ich zoznam a patrične ich usporiadal. Ak si niekto požičal knihu, na jej miesto sa malo dať meno toho, kto si knihu požičal.³¹ V roku 1772 riešila generálna kapitula záležitosť ohľadom požičiavania kníh mimo kláštora. Nariadila, aby sa miestni predstavení postarali o vrátenie všetkých tých kníh do kláštora, ktoré boli požičané mimo kláštora a do budúcnosti sa takéto požičiavanie zakázalo.³²

²⁷ Regula S. Benedicti, Et Constitutiones Congregationis Eremitarum Camaldulensium Montis Coronae, s. 149 – 150.

²⁸ Regula (...), ref. 27, s. 150.

²⁹ Pozri zoznam kníh v závere.

³⁰ Kamaldulskí pustovníci sa v 18. storočí delili na 5 „národov” – „nationes”: cirkevný, neapolský, benátsky, poľský a nemecko-uhorský. Do posledne menovaného patrili kláštory v Kahlenbergu pri Viedni, Lánzséri, Majku, na Zobore pri Nitre a v Červenom Kláštore.

³¹ LACKO, ref. 5, č. 35 (rok 1740), s. 187.

³² LACKO, ref. 5, č. 36 (rok 1772), s. 196 – 197; MNL, E 151, krab. 5, fasc. 18, č. 338.

Knihovníci

Mená knihovníkov sú nám známe zo zápisníc zo zasadnutí konventuálnych kapitúl v Červenom Kláštore zachovaných z rokov 1717 – 1760.³³ Ďalšie roky sú doplnené zo zasadnutí konventuálnych kapitúl, ktoré som našla v MNL, E 151. Funkcia knihovníka bola takmer každý rok pridelená inému pustovníkovi – pátrovi, v ojedinelých prípadoch trvala dva, nanajvýš tri roky za sebou. Výnimku tvorí P. D. Augustinus, ktorý ju zastával súvisle päť rokov (1722 – 1726). Okrem tejto funkcie pustovník – knihovník zabezpečoval aj iné služby v kláštore, ktoré pre ilustráciu uvádzam:

- 1717 P. D. Fridericus, bibliothecarius, scribe capituli, archivista atque cellerarius;
- 1718 P. D. Petrus, bibliothecarius, catechista et archivista;
- 1719 P. D. Severinus, bibliothecarius, scribe capituli, archivista et superintendens sacristiae;
- 1720 Fr. Thadaeus, bibliothecarius, sacristianus;
- 1721 P. D. Stephanus, casista, instructor clericorum, scribe capituli, bibliothecarius et archivista;
- 1722 P. D. Augustinus, bibliothecarius et laicorum instructor;
- 1723 P. D. Augustinus, bibliothecarius, clericorum necnon laicorum instructor;
- 1724 P. D. Augustinus, bibliothecarius, conversorum instructor ac hospitum exceptor;
- 1725 R. P. D. Augustinus, bibliothecarius, instructor conversorum;
- 1726 P. D. Augustinus, bibliothecarius, clericorum instructor et logicorum;
- 1727 P. D. Josephus, bibliothecarius, instructor conversorum et expositor Missarum;
- 1728 P. D. Josephus, bibliothecarius et lector casuum, publicam curam ecclesiae habens, nempe quatuor minorum altarium;
- 1729 P. D. Stephanus, bibliothecarius et scribe capituli, revisor Sacrorum; coadjutor eiusdem R. P. D. Bonifacius cui etiam accessit obligatio visitandi infirmos;
- 1730 P. D. Mathaeus, bibliothecarius, casista, instructor laicorum, revisor Sacrorum;
- 1731 R. P. D. Gerardus, bibliothecarius et scribe capituli, scopator ecclesiae, mundator chori et altarium;
- 1732 meno knihovníka nie je uvedené. Pravdepodobne to bol R. P. D. Gerardus, pri mene ktorého v tomto roku figuruje len funkcia kapitulného zapisovateľa a bližšie nešpecifikovaná povinnosť starať sa o kos-

³³ LACKO, ref. 25, s. 159 – 231.

tol. V predchádzajúcom i nasledujúcom roku zastával knižničnú pozíciu;

- 1733 R. P. D. Gerardus, bibliothecarius et scriba capituli;
- 1734 R. P. D. Thaddaeus, bibliothecarius;
- 1735 R. P. D. Fridericus, bibliothecarius, expositor Sacrorum et instructor conversorum;
- 1736 R. P. D. Fridericus, bibliothecarius, expositor Sacrorum et hortorum eremi inspector;
- 1737 R. P. D. Placidus, bibliothecarius et instructor conversorum;
- 1738 R. P. D. Gerardus, bibliothecarius, revisor Sacrorum et instructor Fr. Ludovici;
- 1739 R. P. D. Basilius, bibliothecarius, archivista, lector casuum, instructor clericorum simul ac conversorum, revisorque Sacrorum; R. P. D. Placidus bibliothecarii socius;
- 1740 R. P. D. Basilius, bibliothecarius, scriba capituli conventus, lector casuum, clericorum instructor, Sacrorum revisor; R. P. D. Placidus bibliothecarii socius;
- 1741 v tomto roku nie sú uvedené jednotlivé funkcie;
- 1742 D. Bonifacius, bibliothecarius et scriba capituli;
- 1743 P. D. Maximilianus, bibliothecarius et expositor Sacrorum et instructor FF conversorum, scriba capituli; infirmante P. Maximiliano ejusdem obedientiae supplens P. D. Leopoldus;
- 1744 P. D. Gerardus, bibliothecarius et instructor Fr. Ludovici et Fr. Melchioris;
- 1745 P. D. Parisius, bibliothecarius primarius, P. D. Benedictus, bibliothecarius secundus;
- 1746 v tomto roku nie sú uvedené jednotlivé funkcie. Sú uvedené len zmeny v jednotlivých funkciách, napr. z dôvodu odchodu pátra Columbana do kláštora pri Viedni, takže je predpoklad, že P. D. Parisius zastával funkciu knižníka aj tento rok;
- 1747 na tento rok nie sú uvedené jednotlivé funkcie. Pravdepodobne bol knižníkom P. D. Parisius;
- 1748 P. D. Parisius, bibliothecarius et Sacrorum distributor;
- 1749 R. P. D. Stephanus, bibliothecarius, socius sacristiani R. P. D. Romualdi, mundator ecclesiae, conferentiarius secundarius laicorum, socius infirmarii;
- 1750 v tomto roku nie sú uvedené jednotlivé funkcie;
- 1751 P. D. Gerardus, bibliothecarius;
- 1752 v tomto roku nie sú uvedené jednotlivé funkcie;
- 1753 D. Venantius, bibliothecarius et archivista; P. D. Sylvanus, sub-bibliothecarius et sub-infirmarius;

- 1754 Prior Don Venantius, bibliothecarius; eusdem vices gerens est constitutus R. P. D. Sylvanus;
- 1755 Prior Don Venantius, bibliothecarius et archivista;
- 1756 R. P. D. Ildephonsus, bibliothecarius, socius sacristiani et lampadis curam gerens;
- 1757 R. P. D. Ildephonsus, bibliothecarius, expositor Sacrorum et socius sacristae in exornatione solummodo; R. P. D. Thomas, socius bibliothecarii;
- 1758 R. P. D. Thomas, bibliothecarius, infirmarius secundus;
- 1759 R. P. D. Abraham, bibliothecarius, revisor Sacrorum secundarius;
- 1760 P. D. Ildephonsus, bibliothecarius;
- 1767³⁴ P. Oddo, visitator inf[irmorum], cath[echista] Slav[orum], Bibliothec[arius] et consacrista;
- 1770³⁵ P. Ildephon[sus], expositor Casuum, visitator infirmorum, Bibliothecarius;
- 1775³⁶ R. P. Don Athanasius, bibliothecarius, expositor casuum, & Sacrorum, exhortator Fratrum, & sacristae adjutor ordinarius.

Lokalizácia knižnice

V zápisniciach zo zasadnutí konventuálnych kapitúl sa hovorí o rôznych prestavbách i nových objektoch v rámci kláštora, no samotné umiestnenie knižnice sa nespomína. Kde mali knižnicu predchodcovia kamaldulov – kartuziáni, sa dozvedáme z vizitácie kartuziánskeho priora Joanna Udalrica Repffia, ktorý Červený Kláštor navštívil v roku 1638, teda približne 70 rokov po ukončení ich pôsobenia, keď kláštor vlastnila vdova po Pavlovi Rákocim. Prior píše:³⁷ „Kostol je s chórom a sakristiou neporušený, oltáre však zničili a poškodili heretici, hoci sa ich zosnulý [Pavol Rákoci] snažil nejakým spôsobom obnoviť. Knižnica, do ktorej sa ide cez sakristiu, je nepoškodená. Je plná kníh patriacich tak ku chóru, ako aj ku kláštoru. Je medzi nimi mnoho kníh kartuziánov zo Skaly útočišťa.“ Či mali aj kamalduli knižnicu na rovnakom mieste, sa mi z dosiaľ dostupných prameňov nepodarilo potvrdiť.

³⁴ MNL, E 151, krab. 4, fasc. 17, č. 355.

³⁵ Tu pre zaujímavosť uvádzam aj funkciu ďalšieho kamaldula – pátra Oddona, ktorý bol v tom roku (ako aj v roku 1767) katechétom „svetskej slovenskej rodiny“, pravdepodobne v zmysle miestneho slovenského obyvateľstva: „P. Oddo. Catechista familiae Saecularis Slavonicae“. Pozri MNL, E 151, krab. 6, fasc. 21, č. 25. V písomnostiach sa nespomína, akým jazykom pustovníci medzi sebou komunikovali (ak vôbec, pretože podľa konštitúcií mohli spolu hovoriť len obmedzene, preto ich nazývali nemými mníchmi). V MNL, E 151 sa zachovali zmluvy, testamenty a listy aj v slovenskom jazyku.

³⁶ MNL, E 151, krab. 6, fasc. 21, č. 56.

³⁷ MNL, E 151, krab. 2, fasc. 7, č. 28.

Zachoval sa však aspoň zoznam hnutelných vecí nájdených v knižnici, ktorý bol spísaný 29. mája 1782 pri zrušení kláštora.³⁸ V knižnici sa nachádzalo šesť menších zasklených obrazov s ozdobnými rámami, tri veľké obrazy namalované na plátne bez skla s rovnako ozdobenými rámami, jeden rám bez obrazu, tri drevené maľované skrine slúžiace na uchovávanie kníh, nad nimi osem drevených a pozlátých váz, jedna malá drevená zasklená knihovnička so zámkou, v strede v hornej časti knižnice pozlátá holubica predstavujúca Ducha Svätého, päť listín zavesených na stene, štyri malé drevené kreslá, jeden drevený stolček (podnožka), jeden sklenený džbánik na kvety, jedny železné dvere, ktorými sa knižnica zatvára a štyri železné veraje (zárubne) v knižnici.

Odkiaľ získavali knihy

Najbežnejší spôsob získavania kníh je kúpa. Inak to nebolo ani u kamaldulov. V rozsiahlom archívnom materiáli v MNL, E 151 sa v krabici 7, vo fascikli 23, ktorý ktosi neznámy označil ako *Inutilia* (bezcné), nachádza množstvo listov, účtov za vykonané práce (murára, mlynára ...), za dodané tovary (škridle, ľan, olej, atrament, lieky...) a medzi nimi aj dodacie listy a účty za knihy. Uvediem dva účty. Prvý z nich je z roku 1716 od viedenského kníhkupca Johanna Martina Esslingera za dodanie 23 titulov kníh v počte 29 kusov, uvádza ich menovite.³⁹ Druhý z roku 1753 je od viedenského obchodníka Gregora Grössinga, ktorý hoci knihy menovite neuvádza, ale v tomto i v ďalších listoch hovorí o ich expedícii. Z Viedne sa knihy na miesto určenia v Červenom Kláštore dostali cez kláštory v Kahlenbergu pri Viedni a v Nitre.⁴⁰ O kúpe a viazaní kníh vo Viedni pre pustovňu v Červenom Kláštore je taktiež zmienka v omšovej knihe *Liber Missarum*, uchovávanej v Historickej knižnici Spišského biskupstva.⁴¹ Kláštor získaval aj rôzne finančné a knižné dary. Napríklad farár z Letanoviec Casparus Erdély vyjadril záujem prežiť svoju starobu v kláštore, preto podaroval v roku 1737 pustovní v Červenom Kláštore financie, ale aj kone, dobytok, prikrývky, hrnce a ďalšie veci. Medzi nimi sa spomínajú aj „knihy rôznych autorov v hodnote približne 40 zlatých.“⁴²

³⁸ Egyetemi Könyvtár Budapest, Generalis Elenchus Librorum Sublatos Conventus Ordinum [Religio]sorum Camaldulensium, et Mo[nialium] Sanctae Clarae reperibilium – Elenchus Bibliothecae P. P. Camaldulensium Rubri Claustris, s. 35.

³⁹ MNL, E 151, krab. 7, fasc. 23, č. 520.

⁴⁰ MNL, E 151, krab. 7, fasc. 23, č. 127 – 128.

⁴¹ OLEJNÍK, ref. 24, s. 151 – 152.

⁴² LACKO, ref. 25, s. 187.

Katalógy

Keď boli v roku 1773 zrušení jezuiti, z ich majetkov zriadila Mária Terézia študijný fond. Majetky ďalších zrušených reholí Jozefom II. sa dostali do náboženskej základiny. Študijný fond a náboženskú základinu spravovala Uhorská komora, ktorá likvidovala majetky zrušených reholí prostredníctvom likvidačných komisárov. V prípade Červeného Kláštora nimi boli Franciscus Xaverius Mariassy, spišský podžupan a Ignatius Mogyorossy z košickej Uhorskej komory.⁴³ Vyhotovali súpisy majetku, ich súčasťou boli i katalógy zhabaných kníh. Uverejnenie celého textu katalógov kamaldulov presahuje rozsah tejto štúdie, preto aspoň stručne podám ich charakteristiku. V Jankovič uvádza, že sú dva exempláre katalógu kamaldulov z Červeného Kláštora.⁴⁴ Prvopis by mal byť v MNL, E 151, tam som ho však nenašla.⁴⁵ Druhý – odpis sa nachádza v Egyetemi Könyvtár v Budapešti – sign. J 15/2 pod názvom *Generalis Elenchus Librorum Sublatos Conventus Ordinum [Religio]sorum Camaldulensium, et Mo[nialium] Sanctae Clarae reperibilium*.⁴⁶ V tomto exemplári sú zviazané katalógy z viacerých kamaldulských kláštorov – z Majku (s. 1 – 22), ďalej zo Zobora pri Nitre (s. 1 – 22), z Červeného Kláštora (s. 23 – 35) a z Lánzséru (s. 37 – 44), k nim sú pripojené aj katalógy zrušených kláštorov klarisiek v Bratislave (s. 45 – 48) a v Budíne (s. 49 – 51). Katalóg kamaldulov z Červeného Kláštora sa nachádza na trinástich stranách, na záhlaví prvej (s. 23) je uvedený: *Elenchus Bibliothecae P. P. Camaldulensium Rubri Claustri*. Je v ňom zachytených 446 titulov v 663 exemplároch. Pri 17 tituloch je na začiatku znak X (alebo +), čo by mohlo indikovať, že si dané knihy niekto označil na výber. Pri 7 tituloch je inou rukou napísané písmeno D, zrejme dopísané neskôr bádateľom pri štúdiu katalógu, označujúce slovníky. Katalóg je na konci datovaný 29. mája 1782 v Červenom Kláštore. Nie je signovaný, je písaný jednou rukou. Nie je členený ani autorsky, ani tematicky, zjavne bol spísaný podľa aktuálneho usporiadania kníh pri spisovaní katalógu. Keďže záznam o knihe len ojedinele uvádza autora, zvyčajne je to len dvoj-, trojslovný názov bez akýchkoľvek impresorských údajov, je identifikácia kníh veľmi náročná. Za názvom sa nachádza ešte údaj o počte exemplárov. Jazyk tlačí nie je samostatne uvedený. Ak by sme vychádzali len z jazyka názvu knihy zachyteného katalogizátorom, v drvivej väčšine ide o latinské (348), nemecké (75), talianske (11) a maďarské (6) tlače, a potom dvojazyčné slovníky (5) (latinsko-

⁴³ MNL, E 151, krab. 4, fasc. 17, č. 285; KISBÁN, E. A kamalduliak eltörlése a lechnici remeteség tükrében, s. 450.

⁴⁴ JANKOVIČ, ref. 25, s. 130, pozn. č. 30; JANKOVIČ, ref. 26, s. 29, pozn. č. 17.

⁴⁵ Našla som len zoznam spisov vytvorených komisármi pri rušení kláštora v období 23. apríl – 12. júl 1782, v ktorom pod č. 7 figuruje *Elenchus Libroru[m]* in *Bibliotheca praestantiu[m]*, pri ktorom je poznámka NB. deest. (Všimni si. Chýba). Pozri MNL, E 151, krab. 4, fasc. 17, č. 351.

⁴⁶ Digitálne fotokópie katalógov sa nachádzajú v Slavistickom ústave Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied v Bratislave. Za ich poskytnutie ďakujem Mgr. Jurajovi Molčányimu.

-slovenský, latinsko-poľský, latinsko-nemecký a latinsko-maďarské). Po obsahovej stránke fond tvorili: slovníky, gramatiky, učebnice, prevažuje teologická literatúra – Biblie, kázne, žalmy, katechizmy, misály, hagiografie, rehoľné konštitúcie, nechýbajú filozofické, historické a geografické diela. Na konci katalógu je zachytený mobiliár knižnice.

Ďalší katalóg súvisiaci s knižnicou kamaldulov z Červeného Kláštora sa taktiež zachoval v Egyetemi Könyvtár v Budapešti – sign. J 21/38 *Delectus Librorum ex Bibliotheca Camaldulensium Rubri Claustri pro Budensi*. Je zviazaný v jednom zväzku (sign. J 21) spolu s katalógmi z rôznych zrušených kláštorných knižníc, napr. z Košíc, Prešova, Levoče, Trenčína a z iných, medzi nimi i zo štyroch kláštorov kamaldulov z Lánzséru, Majku, Červeného Kláštora a zo Zobora. Ide o zoznamy kníh, ktoré si vytvorila Egyetemi Könyvtár výberom kníh (*delectus, novus delectus librorum*) zo zrušených kláštorov pre svoju potrebu ako základ svojho knižného fondu. V prípade Červeného Kláštora si vybrala 19 titulov. Okrem nich mala záujem aj o listiny zavesené na stene z mobiliáru knižnice, ale s poznámkou, že len v prípade, ak ide o originály a nemusia byť poslané na vyššie miesta. Keď porovnáme štyri kamaldulské katalógy, zistíme, že nie sú datované a sú písané jednou rukou. Na základe textu poznámky v závere katalógu kníh z Majku (sign. J 21/35) knihovník z Egyetemi Könyvtár vyberal v Budíne len na základe katalógov spísaných pri zrušení kláštora.⁴⁷ Túto skutočnosť potvrdzuje aj chybný zápis titulu z červenokláštornej pustovne v katalógu J 15/2 na s. 26 *Polegraphiae*. V katalógu J 21/38 je to siedma kniha a knihovník z Egyetemi Könyvtár len odhaduje, o akú knihu ide: *Polegraphia* (: *si forte est Palaeographia*:).

Kde sú knihy dnes?

Je ťažké zodpovedať túto otázku. Po zrušení kláštora sa knihy mohli rozpredať, alebo kdekoľvek roztratiť. Pravdepodobne si niektoré vzali so sebou aj pustovníci, ktorí opúšťali kláštor.⁴⁸ Pri zrušení kláštora bol vytvorený katalóg zahŕňajúci knihy, ktoré sa nachádzali v kláštore v čase jeho zrušenia. V kláštore počas jeho fungovania mohli byť aj iné knihy, ktoré kamalduli na svojich cestách mohli odniesť a samozrejme nejaké nové aj priniesť.⁴⁹ V roku 1742 bolo v Červenom Kláštore vytvorené *pro-*

⁴⁷ „Cum Sub Num. 258. 263. 264. 265. 386. et 395. 396. in Catalogo huc submisso nec Nomen Autoris, nec Titulus Libri sit adnotatus, sed indicetur solummodo esse Liber Italicus, videndum esset an non inter hos libros Italicos reperiantur aliqui pro Bibliotheca Universitatis utiles. Si tamen sunt mere Ascetici, non est operae pretium eos huc transmittere.“

⁴⁸ Ich menoslov a stručné informácie o ich osude po opustení kláštora pozri KISBÁN, ref. 43, s. 450 – 452.

⁴⁹ Pohyb kníh medzi kláštorami potvrdzuje napr. list v súvislosti s osobou R. Hadbavného. Keď sa mal vrátiť v roku 1763 z Lánzséru do Červeného Kláštora, žiada priora kláštora v Lánzséri, aby si mohol vziať naspäť všetky veci, ktoré si predtým priniesol, medzi nimi aj „... libellos item aliquos similiter pro Sacris antehac comparatos cum Breviarijs, et horologio...“. MNL, E 151, krab. 5, fasc. 18, č. 267.

fessorium, v ktorom sa všetci, čo zložili sluby po dvojročnom noviciáte mali zdržiavať a zotrvať, kým sa z nich stanú kňazi. Slúžilo na ich formovanie a direktor ich vzdeľoval v morálnej teológii.⁵⁰ Keď bolo v roku 1769 *professorium* presťahované do kláštora v Majku a z Červeného Kláštora sa stalo *valetudinarium* slúžiace starým a chorým rehoľníkom, pravdepodobne sa tam presťahovala aj väčšia časť kníh, keďže na pôvodnom mieste by už neplnila svoj účel.⁵¹ Táto teória je reálna, hoci ťažko dokázateľná.

V rukopise o dejinách košickej Kráľovskej akadémie v rokoch 1777 – 1814 sa píše, že knihy zo zrušeného kamaldulského kláštora v Červenom Kláštore boli prevezené do Košíc. Odtiaľ boli menej potrebné a pre knižnicu zbytočné knihy odnesené do Oradey 10. januára 1785.⁵² Túto informáciu sa mi dosiaľ nepodarilo bližšie objasniť. V Štátnej vedeckej knižnici v Košiciach na Oddelení historických fondov v súčasnosti systematicky spracúvame slovacikálne tlače do roku 1918 a taktiež neslovacikálne tlače 16. – 18. storočia. V bibliografických záznamoch prístupných online sú zachytené aj posesorské záznamy.⁵³ Zatiaľ ani v jednej tlači nebol posesorský záznam v súvislosti so skúmanou kamaldulskou knižnicou. V ďalších košických knižniciach s historickým knižným fondom (Arcibiskupská knižnica, Historická knižnica Východoslovenského múzea, Verejná knižnica Jána Bocatia) v súčasnosti nie je možné zistiť tieto informácie, pretože chýbajú kvalitné bibliografické záznamy kníh. Ešte bude treba sledovať stopu do Oradey. Ďalšia malá časť kníh by mala byť v Egyetemi Könyvtár v Budapešti. Verím, že v budúcnosti sa vďaka ďalším spracovaným historickým knižným fondom a prístupným archívnym materiálom odhalí ešte viac o skúmanej kláštornej knižnici kamaldulov.

---

⁵⁰ LACKO, ref. 25, s. 148 – 149.

⁵¹ GREGOR, V. Die Kamaldulenser-Bibel – eine als Manuskript erhaltene Bibelübersetzung aus der Mitte des 18. Jahrhunderts: Initiator, Entstehungsort, Übersetzer und die Frage ihrer Zweckbestimmung, s. 972.

⁵² „Initio anni scholasti 1784/5 libri ex bibliotheca Urbitzensi, Neosoliensi, Eperjessinensi, Rosnaviensi, Schemnitzensi, ex clastro rubro Camaldulensium sublatorum in Scepusio, item ex bibliotheca Leutschoviensi, ex residentia Scepusiensi, item Solna Cassoviam transmissi fuerunt, unde Magno Varadinum jussu Consilii Locumtenentialis alii minus necessarii et in hac bibliotheca superflui 10. Jan. 1785. curante Cl. P. Pro direttore Erös deportati sunt, quemadmodum in Protocollo Exhibitorum in specie et nominatim visuntur.“ Pozri Verejná knižnica Jána Bocatia v Košiciach, Regionálne oddelenie, Acta Academiae Regiae Cassoviensis, s. 74 – 75. Tento zdroj spomína vo svojom článku aj RÖSZLER, I. Adalékok A Kassai Kir. Jogakadémia Könyvtárához, s. 4.

⁵³ Online katalóg Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach. Databáza Historické fondy. [online]. Dostupné na internete: <<https://sclib.svkk.sk/F>>.

Na záver pripájam zoznam kníh, ktoré nesú posesorský údaj kláštora kamaldulov z Červeného (Lechnického) Kláštora. Knihy som vyhľadávala v tlačенých a on-line katalógoch.⁵⁴

SLOVENSKÁ NÁRODNÁ KNIŽNICA V MARTINE, MATICIA SLOVENSKÁ

FALKENER, Michał (Michael Vratislaviensis): *Introductorium astronomicum, de signorum naturis et stellarum proprietatibus. Cracoviae sabbato ante Trinitatis [29. 5.] 1507.*⁵⁵

FORTUNIO, Agostino: *Historiarvm Camaldvlsivm, Libri Tres. Vbi aliarum quoq: Religionvm, Militiarvmqve vera inserta est suis locis origo, infine vero Ambrosii Generalis, et interpretis Graeci eximij habetur Vita, in qua de aduentu Eugenij. 4. Papae Pisas, et Florentiam: de Concilio Basiliae, et Florentino: de renatis literarum studijs: de facta reparatione deperditorum antiquitatis Voluminum Cosmi Medicis senioris opera describuntur multa, quae hactenus in lucem non prodierant. Augustino Florentino Monacho Camaldulense Auctore. Cvm Privilegio. Florentiae: Ex Bibliotheca Sermartelliana, 1575. (sign. IC 54078)*

+ Prív. 1.: FORTUNIO, Agostino: *Historiarvm Camaldvlsivm, Pars Posterior ... Venetij: ex Typographia Guerraea, MDLXXIX. [=1579]. (apud Dominicum, et Io. Baptistam Guerraeos fratres ... Mense Septembris.)*

Rkp.: *Eremi Lechnitz*⁵⁶

ARCIDIECÉZNA KNIŽNICA V KOŠICIACH⁵⁷

BASILIVS. *Diarium oder Camaldulensisches Tag=Buch, das ist: Heiliger, Seeliger und in Gott aus dem Heil. Orden Romualdi, auch etwelcher anderer, beyderley Geschlechts fromm abgelebter Seelen, in alle und jede Täg des ganzen Jahrs,*

⁵⁴ Oslovila som aj kolegyne a kolegov: Mgr. Michaelu Sibylóvú, PhD. z Univerzitetnej knižnice v Bratislave, PhDr. Helenu Saktorovú, CSc. zo Slovenskej národnej knižnice v Martine, Mgr. Janku Cabadaiovú zo Slovenskej národnej knižnice v Martine, Mgr. Vladimíra Olejníka z Archívu v Spišskej Kapitule, Dr. Farkasa Gábora Farkasa z Országos Széchényi Könyvtár v Budapešti, Dr. Évu Knapp z Egyetemi Könyvtár v Budapešti. V súčasnosti z dosiaľ spracovaných fondov nemajú vedomosť o existencii kníh kamaldulov v spomínaných knižniciach. Ďakujem Theodorovi Fenikovi a Alžbete Csájiovej za preklad textov z/do maďarského jazyka.

⁵⁵ GAJDOŠ, P. J. *Book production and libraries of the Carthusians in Slovakia*, s. 215 – 216. V diele nie je posesorský rukopis, avšak autor článku v knihe našiel papierový lístok s rkp. textom: „V[enerabilis] Eremi Montis Coronae de Valle Lechnicz Priori.“ Dielo obsahuje 7 príväzkov.

⁵⁶ Tlač 16. storočia vo fondoch Slovenskej národnej knižnice, s. 167, zázn. č. 712 (hl. dielo), 713 (prív.). Zostavovatelia uvádzajú ešte dve ďalšie tlače s provenienciou kamaldulov v Lechnici. Ide však o omyl, pretože pustovňa v Lechnici bola zasvätená sv. Antonovi. V rukopisoch sa spomína sv. Jozef, ktorému bola zasvätená pustovňa na Zobore pri Nitre.

⁵⁷ Na tieto tlače ma upozornil Mgr. Juraj Gembický z Krajského pamiatkového úradu Košice.

ausgetheilte, mit feinem sittlichen Lehren gezierte, und jeglich, bevor einsam leben-
den, zur geistlichen Unterhaltung und Seelen=Trost, wie kurz so nützliche Le-
bens=Beschreibung, Verfasset durch Pat. D. Basilium Camaldulenser=Eremiten der
H. Congregation von Monte Corona, Professoren, und Novizen=Meistern in der so-
genannten Gallenberger=Wüsten zu St. Joseph über Wien. Wien in Oesterreich : Ge-
druckt und verlegt durch Johann Thomas Trattner, Kayserl. Königl. Hof=Buchhändl.
und Univ. Buchdr. wohnhaft im Schotten=Hof, 1753. (sign. B,VII-A, 3/3)

+ Priv. 1.: BASILIUS: Diarium oder Camaldulensisches Tag=Buch ... Zweyter
Theil ... Wien in Oesterreich : Joh. Thomas Trattner, 1754.

Rkp.: *Insertus Cathalogo Eremitarum A° 1755.*

BASILIUS. Diarium oder Camaldulensisches Tag=Buch, das ist : Heiliger,
Seeliger und in Gott aus dem Heil. Orden Romualdi, auch etwelcher anderer, bey-
derley Geschlechts fromm abgelebter Seelen, in alle und jede Täg des ganzen Jahrs,
ausgetheilte, mit feinem sittlichen Lehren gezierte, und jeglich, bevor einsam leben-
den, zur geistlichen Unterhaltung und Seelen=Trost, wie kurz so nützliche Lebens
=Beschreibung, Dritter Theil. Verfasset durch Pat. D. Basilium Camaldulenser=Ere-
miten der H. Congregation von Monte Corona, Professoren, und Novizen=Meistern
in der sogenannten Gallenberger=Wüsten zu St. Joseph über Wien. Wien in Oes-
terreich : Gedruckt und verlegt durch Joh. Thomas Trattner, Kays. Königl. Hof=Bu-
chhändl. und Univ. Buchdr. wohnhaft im Schotten=Hof, 1754. (sign. B,VII-A, 3/4)

+ Priv. 1.: BASILIUS: Diarium oder Camaldulensisches Tag=Buch ... Vierter
Theil ... Wien in Oesterreich : Joh. Thomas Trattner, 1754.

Rkp.: *Insertus Cathalogo Eremitarum 1755.*

SLOVENSKÉ NÁRODNÉ MÚZEUM V BRATISLAVE, PRÍRODOVEDNÉ MÚZEUM

Herbár brátra Cypriána. [Rukopis]. (sign. Ph 00169)

ARCIBISKUPSKÝ ÚRAD V TRNAVE

Swaté Biblia Slowénské, aneb Pisma Swatého, Částka I. která w sebe obsahu-
ge Starého Testaménta Zákon, a Zákona Historiu ... [Rukopis].

Rkp.: *S. Eremitarum S. Antonij Abbatis de Valle Lechnicz.*

Swaté Biblia Slowénské, aneb Pisma Swatého, Částka II., která w sebe obsa-
hugé Prorokú, Knihi Machabegské, a celý Testamént nowy. [Rukopis].

Rkp.: *S. Eremitarum S. Antonij Abbatis de Valle Lechnicz.*

**UNIVERZITNÁ KNIŽNICA V BUDAPEŠTI
(EGYETEMI KÖNYVTÁR BUDAPEST)**

Knihy

AUGUSTÍN, sv. Expositio evangelii secundum Johannem. [Basileae, Johannes de Amerbach; non post 1491]. (sign. Inc. 791a)

Rkp.: *Anno 1791 die 29. Augusti admodum reverendus dominus dominus Samuel Ignatius Rudiny pro memoriali perenni obtulit admodum reverendis Patribus Camaldulensibus pro Rubro Claustro hoc opus sancti Augustini, quod cedat ad maiorem Dei gloriam sancti Romualdi, patriarchae et fundatoris sacrae religionis honorem*

GRATIANUS. Decretum. Cum apparatu Johannis Teutonici et additionibus Bartholomaei Brixiensis. Venetiis : Baptista de Tortis, 20. Apr. 1499. (sign. Inc. 711)

Rkp.: *Reprocuratus pro Eremo Lechniczensi per patrem dominum Mattheum in anno 1720; Monast: Lechni: Thomas Augustiny; Eremi Lechniczensis*

GUIDO. Statuta Ordinis Cartusiensis a domno Guigone priore Cartusie edita. Basilee : arte et industria Iohannis Amorbachii ac collegarum suorum, impensis domus Montis Sancti Iohannis Baptiste prope Friburgum, 1510, ad 18. Calendas Februarias. (sign. Ant. 0943)

Posesor. údaj: *Lechnic, kamalduli remeték, 1720*⁵⁸

KNAPIUSZ, Grzegorz. Thesauri Polono Latino Graeci Gregorii Cnapii, e Societate Jesu Tomus Secundus Latino Germano Polonicus Novo Synonymorum, Epithetorum, Versuum Authorum Classicorum, pro Autoritate quantitatis, & Phrasium Poëticarum apparatu, Auctus. Adjecta est huic Operi Appendix, continens Historias & Fabulas Poëticas. Item Nomina propria Illustrium virorum, Regionum, Insularum, Urbium. Fluviorum, Montium, aliorumq; multorum. Descriptionem quatuor Partium orbis, praecipue Europae, Ejusque Divisionem in partes majores. Urbes, Sedes Regum & Regnorum, Fortalitia. Descriptionem ac Divisionem Oceani cum suis Etymologiis. Adnotationes Rerum insigniorum ad Criticen & variam eruditionem pertinentium &c. Explicationem, literarum, abbreviatarum vocum, in toto Indice Cnapii positarum. Intepretationem dictionum, quae in Sacris Bibliis duntaxat reperiuntur. &c. &c. &c. Simul idem Index Verborum primi Tomi ab Auctore confectus recenti Editioni exacte correctae, ac multum Germanismo auctae Accommodatus Cum Gratia & Privilegio S. R. M. Facultateq; Superiorum. Posnaniae : Typis Clari Collegii Societatis Jesu, Anno Domini MDCCXLI. [=1741] (sign. Ha4r481).

Rkp.: *Eremi Lechnicz 1775.*

⁵⁸ Kniha nájdená v online katalógu Egyetemi Könyvtár v Budapešti. V bibliografickom zázname nie je uvedené presné znenie posesorského zápisu nachádzajúceho sa v knihe, len popis v maďarčine, že ide o knihu z kláštora kamaldulov v Lechníci.

Missale Gnesnese-Cracoviense, sine notatione dioecesis. [Argentinae, Johannes Prüss pro Petro Drach; circa 1490]. (sign. Inc. 882)

Rkp.: *Eremi Lechnicz 1754to*

TOMÁŠ KEMPENSKÝ. Opera. Norimbergae : Caspar Hochfeder, in vigilia Andreae apostoli [29. XI.] 1494. (sign. Inc. 510)

Rkp.: *Andreas Rulla Org. V. Capituli Scepusiensis reverendorum Patrum Eremitarum Camaldulensium M. C. Eremi sancti Antonii abbatis de Valle Lechniczensi 1755; Anno 1721, die 29. Augusti admodum reverendus dominus dominus Samuel Ignatius Rudini pro memoriali perenni obtulit admodum reverendis Patribus Camaldulensibus pro Rubro Claustro hoc opus sancti Thomae a Kempis, quod cedat M. D. G. S. Romualdi, patriarchae et fundatoris sacrae religionis honorem*

VINCENT DE BEAUVAIS (Vincentius Bellovacensis). Speculum historiale, Pars. 3. [Augustae Vindelicorum] : [Monasterium SS. Udalrici et Aefrae], 1474. (sign. Inc. 17. III)

Rkp.: *Eremi Lechniczensis catalogo inserta recompacta noviter anno 1755to*

Rukopisy

BLOIS, Louis de. Welebného Otca d. Ludwyka Blosyusse Abbáta Letyánskeho Rádu Swatého Otca Benedicta Ray wernég dussi, z sstyrma částkama rozdeleny. I. Zákon Žiwota duchownyho. II. Cimeliarchyon pobožnych prosbyček. III. Tuk sp'ewu Swatych Žalmúw. IV. Služba hodinek o Yežyssu, a o P. Maryi. Lechnica(?), 18. stor. [Rukopis]. (sign. A 24)

Rkp.: *S. Eremi S. Antonij Abbatis de Valle Lechnicz.*

IACOBUS DE VORAGINE. Sermones quadragesimales; Guilielmus Peraldus: Sermones; Iohannes Andreae?: Summa de processu iudicii. (ante 1418). (sign. Cod. 56)

Rkp.: *Monasterii Lechnitzensis (kartuz.?): Residentiae Lechnicensis (kamald.?)*

Syllabus Dictionarij Latino=Slavonicus Ex Tribus Nro Dictionarijs potissimum (In gratiam componentiu Libros) Synonimis, Significatis (et) Epithetis collectus (et) auctus: Nec non tam é Graeco Idiomate, qvam ex S. Scriptura, alijsque quibusdam Significatis nondum ellucidatis, in lucem tn desumptis compillatus. Cuj Et compositio, (et) ut ut congruum Idioma Slavonicum ejusdem S. Scripturae noviter translatae concidit Cum Brevi quoque methodo parvulorum, rite videlicet: scribendi, formandi, (et) pronunciandi nonnullas voces in Ortographo-Slavonico Idiomate, quod exemplis deducitur. In calce hujus Libri dillucide explanata, (et) substrata. Anno Dni M. DCC. LXIII. [=1763]. [Rukopis]. (sign. H 64)

Rkp.: *S. Eremi S. Antonij Ab. de Valle Lechnicz.; Eremi Lechnitiensis 1771 a Partu Virginis*

**KNIŽNICA CISTERCIÁNSKEHO OPÁTSTVA V ZIRCI
(CISZTERCI MŰEMLÉKKÖNYVTÁR (REGULY ANTAL
MŰEMLÉKKÖNYVTÁR), ZIRC**

ŻEGLICKI, Arnulf Kazimierz. Bibliotheca sacro-moralis in quam, praeter Sacram Scripturam, ss. pp. ac theologorum sententiae, tum conceptus morales, et argumenta moralia, historiae ecclesiasticae ex probatis authoribus descriptae, similtudines et symbola selecta. : atque ad publicam divini verbi praedicatoribus, per titulos communes ordine alphabetico in quator tomus disposita. / studio et labore r. p. Arnolphi Casimiri Zieglecki [Pars prima]. Varsaviae : typis S. R. M. et Reipublicae Scholarum Piarum, Anno Domini 1757.

Rkp.: *Eremi Lechnicz*

ŻEGLICKI, Arnulf Kazimierz. Bibliotheca sacro-moralis in quam, praeter Sacram Scripturam, ss. pp. ac theologorum sententiae, tum conceptus morales, et argumenta moralia, historiae ecclesiasticae ex probatis authoribus descriptae, similtudines et symbola selecta. : atque ad publicam divini verbi praedicatoribus, per titulos communes ordine alphabetico in quator tomus disposita. / studio et labore r. p. Arnolphi Casimiri Zieglecki. Pars II. Varsaviae : typis S. R. M. et Reipublicae Scholarum Piarum, Anno Domini 1757.

Rkp.: *Eremi S. Antonii de Lechnicz*

ŻEGLICKI, Arnulf Kazimierz. Bibliotheca sacro-moralis in quam, praeter Sacram Scripturam, ss. pp. ac theologorum sententiae, tum conceptus morales, et argumenta moralia, historiae ecclesiasticae ex probatis authoribus descriptae, similtudines et symbola selecta. : atque ad publicam divini verbi praedicatoribus, per titulos communes ordine alphabetico in quator tomus disposita. / studio et labore r. p. Arnolphi Casimiri Zieglecki. Pars III. Varsaviae : typis S. R. M. et Reipublicae Scholarum Piarum, Anno Domini 1757.

Rkp.: *Eremi Lechnicz*

ŻEGLICKI, Arnulf Kazimierz. Bibliotheca sacro-moralis in quam, praeter Sacram Scripturam, ss. pp. ac theologorum sententiae, tum conceptus morales, et argumenta moralia, historiae ecclesiasticae ex probatis authoribus descriptae, similtudines et symbola selecta. : atque ad publicam divini verbi praedicatoribus, per titulos communes ordine alphabetico in quator tomus disposita. / studio et labore r. p. Arnolphi Casimiri Zieglecki. Pars IIII. Varsaviae : typis S. R. M. et Reipublicae Scholarum Piarum, Anno Domini 1757.

Rkp.: *Eremi Lechnicz*

**ÚSTREDNÁ KNIŽNICA RÁDU SV. BENEDIKTA V PANNONHALME
(SZENT BENEDEK-REND KÖZPONTI KÖNYVTÁRA
PANNONHALMA/ BIBLIOTHECA ARCHIABBATIAE ORDINIS
S. BENEDICTI DE SACRO MONTE PANNONIAE)**

JOHANNES DE TURRECREMATA. Expositio Psalterii. Cracoviae, [typographus Turrecrematae (= Caspar Straube?); circa 1476/1477]. (sign. 122 F 19(1))

Rkp.: *Reverendorum Patrum Eremitarum Camaldulensium M. V. Eremiti sancti Antonii abbatis de Valle Lechnicensi, catalogo insertus anno 1755.*

**KNIŽNICA BÝVALÉHO KLÁŠTORA MINORITOV V AIUDE
(NAGYENYED), teraz BIBLIOTECA CENTRALĀ UNIVERSITARĀ
„LUCIAN BLAGA“ – CLUJ-NAPOCA**

RAJČÁNI, Ján. Peregrinus catholicus, de peregrina unitaria religione discurrens. ... Dum theses de Augustissimo incarnationis mysterio ... publice propugnaret Michael Szent-Mihály ... praeside Nicolao Hellmayr ... auditoribus distributus. Cassoviae : Typis Academicis Societatis Jesu, 1750. (sign. C. V. 4374)

Rkp.: *Eremiti Lechnicz.*

P r a m e n e

Verejná knižnica Jána Bocatia v Košiciach, Regionálne oddelenie, *Acta Academiae Regiae Cassoviensis*. [Rukopis]. sign. RMK 149.

Egyetemi Könyvtár Budapest, *Generalis Elenchus Librorum Sublatos Conventus Ordinum [Religio]sorum Camaldulensium, et Monialium] Sanctae Clarae reperibilium – Elenchus Bibliothecae P. P. Camaldulensium Rubri Claustri*. [Rukopis]. sign. J 15/2.

Egyetemi Könyvtár Budapest, *Delectus Librorum ex Bibliotheca Camaldulensium Rubri Claustri pro Budensi*. [Rukopis]. sign. J 21/38.

Magyar Nemzeti Levéltár Budapest. Magyar Kamara archivuma, fond E 151. *Acta ecclesiastica ordinum et monialium, fascikle 7 – 24.*

Zoznam bibliografických odkazov

- CSONTOSI, J. Adalék a szepességi XV. századi könyvtárahhoz.
In *Magyar Könyvszemle*, 1880, roč. 5., č. 5 – 6, s. 329 – 363.
- DEDEK CRESCENS, L. *A Karthausiak Magyarországbán*. Budapest : Szerző saját kiadása, [1891]. 254 s.
- Digitálna prezentácia Kamaldulského prekladu Biblie* : zborník. TYROL, A. (ed.). Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, 2012. 172 s.
- DOMENOVÁ, M. K neznámemu rukopisu Viktora Ladomérszkeho „Krátká história Červeného Kláštora s dodatkom o kláštore vo Vranove nad Topľou z r. 1875.” In *Dejiny* : internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove. [online], 2011, roč. 6, č. 1. [cit. 2015-04-20], s. 132 – 165. Dostupný na internete: <http://dejiny.unipo.sk/PDF/Dejiny_1_2011.pdf>.
- FODOR, A. Die Bibliothek der Kartause Lechnitz in der Zips vor 1500 (Geschichte und Buchbestandsrekonstruktion). In *Armarium* : studia ex historia scripturae, librorum et ephemeridum/ Studien aus der Geschichte der Schrift, der Bücher und der Periodica. DEZSÉNYI SZEMZŐ, P., MEZEY, L. (eds.). Budapest : Akadémiai Kiadó, 1976, s. 49 – 70.
- GAJDOŠ, P. J. Book production and libraries of the Carthusians in Slovakia. In *Slovak Studies XVI*. Cleveland; Rome : Slovak Institute, 1976, s. 185 – 220.
- GAJDOŠ, V. J. Doklady o knižnej kultúre kartuziánov na Slovensku. In GAJDOŠ, V. J. *V Tichu kláštorov a knižníc [výber z diela]*. Bratislava : Lúč, 2004, s. 87 – 101.
- Gréckokatolícke biskupstvo Prešov 1323/1821 – 1950*. Inventár. HRIVNÁK, S. (ed.). Prešov : Štátny archív Košice, pobočka Prešov, 1968. 440 s.
- GREGOR, V. Die Kamaldulenser-Bibel – eine als Manuskript erhaltene Bibelübersetzung aus der Mitte des 18. Jahrhunderts : Initiator, Entstehungsort, Übersetzer und die Frage ihrer Zweckbestimmung. In *Svaté Biblia Slowénské aneb Pisma Svatého Částka I – II*. ROTHE, H., SCHOLTZ, F., DORULA, J. (eds.). Paderborn; München; Wien; Zürich : Ferdinand Schöningh, 2002, s. 967 – 973.
- Historicko-exegetický výskum Kamaldulského prekladu Biblie I*. TYROL, A. (ed.). Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, 2009. 140 s.

Historicko-exegetický výskum Kamaldulského prekladu Biblie II. TYROL, A. (ed.).
Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, 2010. 154 s.

CHALUPECKÝ, I. P. Romuald Hadbavný – archívny výskum. In *Historicko-exegetický výskum Kamaldulského prekladu Biblie II.* TYROL, A. (ed.).
Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, 2010, s. 6 – 12.

JANKOVIČ, V. Prvý slovenský preklad celého Písma svätého. In *Verbum* : časopis pre kresťanskú kultúru, 1946, roč. 1, č. 1, s. 22 – 33.

JANKOVIČ, V. Z kultúrnej činnosti kamaldulov v Červenom Kláštore.
In *Zborník Slovenského národného múzea. História* 10. Bratislava :
Vydalo Slovenské národné múzeum v Bratislave, 1970, s. 121 – 132.

KISBÁN, E. A kamalduliak eltörlése a lehnici remeteség tükrében.
In *Regnum Egyháztörténeti évkönyv 1942 – 1943.* Köt. V. Budapest :
Stephaneum Nyomda, 1943, s. 450 – 454.

LACKO, M. Camaldulose Hermits in Slovakia. In *Slovak Studies V. Historica* 3.
Cleveland; Rome : Slovak Institute, 1965, s. 99 – 203.

LACKO, M. Camaldulose Red Monastery-Červený Kláštor (According to its „Liber Actuum Capitularium“). In *Slovak Studies IX. Historica* 6. Cleveland;
Rome : Slovak Institute, 1969, s. 113 – 231.

LACKO, M. Kamalduli na Slovensku. In *Most* : štvrťročník pre slovenskú kultúru,
1967, roč. XIV, č. 3 – 4, s. 143 – 168.

MAJERIKOVÁ, I. Mníšsky rád kamaldulov a jeho miesto v dejinách slovenského jazyka. In *Varia VI* : zborník zo VI. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra-Piesok 27. – 29. 11. 1996). NÁBĚLKOVÁ, M. (ed.). Bratislava : Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 1997, s. 217 – 222.

MITTARELLI, J. B. *Annales Camaldulenses Ordinis Sancti Benedicti, Tomus Octavus.*
Venetiis : Aere Monasterii Sancti Michaelis De Muriano, 1764. XXIV,
728 s. 729 – 836 stĺp.

MITTARELLI, J. B. *Annales Camaldulenses Ordinis Sancti Benedicti, Tomus Nonus.*
Venetiis : Aere Monasterii Sancti Michaelis De Muriano, 1773. XVI,
176 s. 987 stĺp.

- OLEJNÍK, V. Ďalšie výskumy ku Kamaldulskej Biblii. In *Digitálna prezentácia Kamaldulského prekladu Biblie* : zborník. TYROL, A. (ed.). Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, 2012, s. 114 – 155.
- PAVLIK, E. Historický obraz Spišskej Starej Vsi a Zamaguria. In *Spišská Stará Ves a Zamagurie* : vlastivedný zborník. GRIGER, M. (ed.). Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1988, s. 43 – 60.
- Regula S. Benedicti, Et Constitutiones Congregationis Eremitarum Camaldulensium Montis Coronae. Visae et approbatae a summo Pontifice Clemente Nono.*
Viennae Austriae : Typis Leopoldi Voigt, Univ. Typ., 1695. [8], 433, [79] s.
- RÖSZLER, I. Adalékok a Kassai Kir. Jogakadémia könyvtárához.
In *Magyar Könyvszemle*, 1882, roč. 7, č. 1, s. 1 – 30.
- SOPKO, J. Stredoveké rukopisy na Spiši. In *Spišské mestá v stredoveku*. MARSINA, R. (zost.). Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, s. 101 – 127.
- Spišská Stará Ves*. MALOVCOVÁ, B. (zost.). Prešov : Universum, 2008. 349 s.
- Swaté Biblia Slowénské aneb Pisma Swatého Částka I – II*. ROTHE, H., SCHOLTZ, F., DORULA, J. (eds.). Paderborn; München; Wien; Zürich : Ferdinand Schöningh, 2002. 920+1063 s.
- Štátny archív v Prešove* : sprievodca po archívnych fondoch. Zv. 1. ULIČNÝ, F. (ed.). Bratislava : Slovenská archívna správa Povereníctva vnútra, 1959. 139 s.
- ŠTEVÍK, M., TIMKOVÁ, M. *Červený (Lechnický) kláštor*. Stará Lubovňa : Lubovnianske múzeum v Starej Lubovni, 2004. 80 s.
- Tlače 16. storočia vo fondoch Slovenskej národnej knižnice Matice slovenskej*. SAKTOROVÁ, H. et al. (eds.). Martin : Matica slovenská, 1993. 462 s. (Generálny katalóg tlačí 16. storočia zachovaných na území Slovenska, Zv. I.)
- VOZÁR, J. Archívy kamaldulských kláštorov zo Slovenska v Budapešti. In *O prekladoch Biblie do slovenčiny a do iných slovanských jazykov*. DORULA, J. (ed.). Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 1997, s. 84 – 93.
- VOZÁROVÁ, M. Herbár pátra Cypriána. In *Pamiatky a múzeá*, 1996, roč. 45, č. 3, s. 42 – 45.

WAGNER, K. *Analecta Scepusii Sacri Et Profani Pars III. Complectens Seriem Praecipuorum Scepusii Magistratum Ecclesiaticorum Et Politicorum. Posenii Et Cassoviae : Svmptibvs Joannis Michaelis Landerer, Typographi Et Bibliopolae, 1778. 264 s.*

ŽUDEL, J. Archívy zrušených reholí na Slovensku v 18. storočí.
In *Slovenská archivistika*, 1967, roč. 2, č. 2, s. 166 – 172.

Camaldul monastic library in Červený (Lechnický) Kláštor

Martina Feniková Čarnogurská

Červený Kláštor (The Red Monastery) used to be home of two orders: the Carthusians in 1319 – 1567 and later, in the 18th century, the Camalduls. The Camaldul order owned three other monasteries in the Hungarian Kingdom – in Majk, Lánzsér and Zobor near Nitra. All of them were abolished by Joseph II in 1782. The study deals with the monastic library of the Camalduls from Červený (Lechnický) Kláštor. Principles of the Camaldul order look also at the issues connected with books and running the library. The monastery housed the library that was always looked after by commissioned librarians, whose names are listed in the annexe. It was not possible to determine the exact location of the library from the archive documentation. Books were bought and bound in Vienna and dispatched through monasteries in Vienna and Zobor to Červený Kláštor. At the time of abolishing the order, the library contained 447 book titles in 663 copies. Two catalogues have been preserved from this period. Some unique prints, listed in the annexe of this study, were identified from the Camaldul monastic library in Červený Kláštor on the basis of possessory entries.

Knihovna cisterciáckého kláštera na Velehradě a její obsahová skladba¹

Jindra Pavelková

Velehradský klášter disponoval na svou dobu poměrně rozsáhlou knihovnou, ke které se nám do dnešní doby dochovalo několik katalogů. Všechny katalogy vznikly až v závěru existence kláštera či krátce po jeho zrušení. Pro poznání struktury a skladby knihovního fondu je zajímavý zejména soupis z 18. dubna 1785 dochovaný ve dvou exemplářích.² Jeden z těchto exemplářů přináší katalog velehradské knihovny ve dvou částech a právě druhá část nás bude nyní zajímat.

Tvoří totiž seznam knihovny tříděné podle signatur a oborů. Knihovna byla rozdělena do regálů, které označovala písmena abecedy. Tento seznam je jinak uspořádán, než byla první část – v samostatném sloupci je napsán autor. Jednotlivé signatury jsou dále členěny podle formátu. V dalším sloupci se nalézá počet exemplářů a cena knih.

Jsou zde uvedeny následující obory:

- A – Sacra Biblia (31 ks)
- B – Concordantia (1 ks)
- C – Sancti Patres (28 ks)
- D – Scriptura (31 ks)
- D – Canonistae (19 ks)
- E – Canonistae (182 ks)
- F – Controversistae (186 ks)
- G – Theologia Speculativi (320 ks)
- H – Theologia Moralis (175 ks)
- I – Concionatores (348 ks)
- K – Historiae Sacrae (219 ks)
- L – Ascetae (283 ks)
- M – Medici (205 ks)
- N – Philosophi (235 ks)

¹ Příspěvek vznikl jako výsledek projektu Institucionální podpory na Dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace 2015 – Moravské zemské knihovny v Brně.

² Moravský zemský archiv v Brně (=MZA Brno), B2 Moravské gubernium – církevní oddělení (=B2), kart. 98, sig. K20/34a a G10 Sběrka rukopisů Moravského zemského archivu (=G10), inv. č. 73.

- O – Mathematici (55 ks)
- P – Jurista (109 ks)
- Q – Scholastici (180 ks)
- R – Historiae Profanae (245 ks)
- S – Ecclesiastici (49 ks)
- T – Miscellanei (27 ks)³

Celkem soupis uvádí 3 003 svazků v celkové ceně 423 zlatých a 11 krejcarů.

Pokud zde uvedené knihy srovnáme s položkami první části, zjistíme, že před sebou máme soupis samostatného knihovního fondu, který není s hlavní (konventní knihovnou) totožný, ačkoliv by se podle nadpisu („*Beschreibung der Wellehrader Klöster Bibliothek Erste Abtheilung*“) mělo opět jednat o popis prvního oddělení knihovny. Když srovnáme např. obor práva, zjistíme, že některé knihy jsou stejné, oba seznamy mají ale vícero titulů navíc. U knih, které jsou v obou seznamech, můžeme ještě konstatovat, že v první části soupisu se knihy nalézají ve vícero exemplářích, naproti tomu v druhé části soupisu pouze v jednom. Také podle skladby oborů se zdá, že se jedná o dvě rozdílné knihovny. Vedle práva, které se v druhé části seznamu nalézá pod písmenem P a v první části seznamu pod čísly částí 12 – 15, můžeme srovnat také další obory. „*Concionatores*“ se nalézají pod částí 2, „*Canonistae*“ náleží k části 4, „*Sancti Patres*“ jsou v části 5, k části 6 náleží knihy z asketiky, k části 10 spekulativní teologie a k části 11 morální teologie a v části 16 se nalézá filozofie. Ostatní obory jsou v rozdílných částech a většinou dohromady (např. církevní dějiny a bibliстика v části 3, v části 15 jsou vedle práva ještě knihy z oblasti dějin (církevních i světských). Další obory (jako medicína, matematika atd.) zde nenacházíme vůbec. Také v dalších oddílech první části soupisu se tyto obory samostatně nenalézají, lépe řečeno ve zde rozepsaných částech se nenalézá žádné samostatné oborové třídění, knihy jsou zde z různých oborů dohromady. Jsou zde i knihy z oborů, které v prvním oddělení byly členěny samostatně.

Z výše uvedeného můžeme vyvozovat, že se skutečně jedná o dva soupisy dvou rozdílných knihoven velehradského kláštera. První část soupisu popisuje snad konventní knihovnu, která byla ve 3 místnostech, druhá část soupisu popisuje snad opatskou knihovnu, která se nalézala v jednom pokoji kdesi v prostorách prelatury.⁴

Existenci prelaturní knihovny známe i z jiných moravských klášterů, poměrně dobře je doložena pro rajhradský benediktinský klášter,⁵ je proto možné, že existovala i ve velehradském klášteře.

Na Velehradě byla opatská či prelaturní knihovna rozdělena na 19 oborů. Nejpočetnější je obor „*Concionatores*“, to znamená kázání a ostatní knihy z pastorál-

³ G 10, inv. č. 73, fol. 69r – 110v.

⁴ PAVELKOVÁ, J. Die Bibliothek des Stiftes in Welehrad im Augenblick seiner Aufhebung, s. 210 – 211.

⁵ Více v: PAVELKOVÁ, J. Opatská knihovna rajhradského benediktinského kláštera, s. 234.

Beschreibung der Wellehrader Klöster Bibliothek				
Erste Abtheilung				
G10 Sbirka rukopisů Moravského zemského archivu, inv. č. 73.				
Catalog				
Fol. 69r				
Nomen Autoris	In Duodecimo	Stuck	Fr	xr
	Prophetag majores et minores	1		3
	Evangelia et Epistolag Hungarie	1		3
	Flores Bibliag	1		6
	Evangelia et Epistolag lat. Graec	1		15
	Compendium Biblicum	1		4
	In Octavo			
	Liber vitag seu Biblia Vet. Test:	1		10
	Biblia latina	1		12
	Evangelia et Epistolag Germ:	1		10
Rickel Dionysii	Monopanton	1		4
	Biblia Sacra latina	1		36
Ulenbergii Casparis	Biblia Sacra Germ:	1		18
	Biblia Sacra Germ:	1		18
	Eadem	1		18
	Biblia Sacra latina	1		4
	Eadem	1		10
	In Quarto			
Kanapo Nicolai	Exempla Biblia	1		7
	Eadem	1		7
Erhard Thomag Aquin	Biblia Sacra lat: germanica	4	1	40
	Biblia Sacra usque ad Psalt:	1		30
	Biblia Sacra latina	1		30
	In Folio			
	Biblia Sacra Germanica	1		30
	Eadem	1		30
Königsberg Joannis	Promptuarium Biblicum	1		36
	Biblia Sacra Bohemica	1		45
Dietenberger Joan:	Biblia Sacra Germanica	1	1	10
Erhard Thomag Aquin.	Biblia Sacra Lat: German.	2	1	30
	Biblia Sacra Vet. Testam: usque ad Psaletrium	1		30
	Latus	31	11	16
Fol. 69v			Translatus	
		31	11	16
Concordantia sub Litt B.				
Leontii Conradi	Concordantia Majores Biblia	1		45

Obr. 1 Přepis 1. strany katalogu velehradské knihovny

ní teologie. Mnoho z podobných knih se nalézá také v konventní knihovně. Třetí co do počtu je spekulativní teologie, kterou také můžeme často najít v konventní knihovně. Více než 200 položek je dále u regálů s asketickou literaturou, světskými dějinami, filozofií, církevními dějinami, lékařstvím a kanonisty. Soupis bohužel u jednotlivých položek neuvádí rok vydání.

V oddílu A – *Biblia* se nalézají vlastní knihy celé bible v latině, němčině a češtině i samostatně text evangelia a epištol v maďarštině, řečtině, latině, němčině a latinský Starý zákon. Zařazeno je zde také několik biblických komentářů, zejména od Tomáše Akvinského či Jana Dietenbergera a Jana Königsberga.⁶ Konkordance se v knihovně nachází pouze jedna.⁷

Oddíl patristiky (C) zahrnuje zejména díla sv. Augustina (některá ve vícero exemplářích, u kterých se ale mohlo jednat o různá vydání), Isidora ze Sevilly, Manutia, Řehoře Naziánského, Řehoře Velikého, Zenóna, Jana Cassiana, Bedy Ctihodného, Eusebia z Kaisareie, sv. Bonaventury a sv. Jeronýma. U posledně jmenovaných se jedná jen o některé svazky ze souborných vydání jejich děl.⁸

Oddíl D (*Scriptura*) je věnován výkladům a komentářům jednotlivých biblických knih a celé bible. Nalezneme zde díla autorů 16. století, jako byl minorita Franciscus Titelmann či Theophil Lebei a jeho *Onomasticon Theologicum* ve vydání z roku 1577, a století 17. – práci dominikána Angela Pacuchelli a jezuitů Michaela Pexenfeldera a Joana de Pineda.⁹

Regál D pokračuje kanonisty, kteří se nalézají i ve vedlejším regálu E. Na začátku v tomto oddílu ještě pokračují výklady Písma, např. od sv. Huga, Kornelia a Lapide apod. Za nimi následuje církevní, zejména monastická literatura, vztahující se v poměrně hojné míře k minoritskému řádu.¹⁰ Nalezneme zde ale rovněž ustanovení Tridentského koncilu, Summu kanonického práva, dekretály Urbana VIII., Řehoře IX., *Concilium Romanum*, komentáře k dekretálům od Joanna Schambogena, či spis *De iure ex privilegium Abbatum* Ascania Tamburiniho. V rámci každého formátu jsou díla řazena abecedně, je ovšem otázkou, zda takto byla umístěna i na regále.¹¹

Stejně tak je abecedně řazen oddíl F – *Controversistae*, ve kterém se také poprvé setkáváme se zápisem knih v německém jazyce (výše uváděné německé bible byly v seznamu zapsány latinsky). Z katolického okruhu kontroverzních teologů jsou zastoupeni např. Johannes Eck (1486 – 1543), Peter van Walenburch (1610 – 1675), Johannes Fabri (1504 – 1558), Johannes Cochlaeus (1479 – 1552). Nalézt zde můžeme ale i další autory např. z okruhu protestantských teologů.¹²

Ve výčtu následuje spekulativní teologie v oddíle G, rovněž řazená v rámci formátů abecedně dle autorů. Vedle děl spekulativní teologie se zde setkáme se spisy z teologie univerzální, pojednáním Martina Becana o scholastické teologii, příručkami ke svátostem či větším počtem spisů zabývajících se tomismem a komentá-

⁶ G 10, inv. č. 73, fol. 69r.

⁷ Ref. 6, fol. 69v.

⁸ Ref. 6, fol. 69v.

⁹ Ref. 6, fol. 70r.

¹⁰ Např. Manipulus Munorum, Privilegia S. Ordinis Monorum, Regula et Correctorium ordinum Minimi, Collectio Privilegiorum Ordini Mendicatorum a pod.

¹¹ Ref. 6, fol. 69v – 72v.

¹² Ref. 6, fol. 73r – 75v.

ři na díla Tomáše Akvinského.¹³ Všechna díla jsou uvedena v latinském jazyce. Stejně tak pouze v latině jsou uvedeny spisy v následujícím oddíle H, který je věnovaný morální teologii.¹⁴

Němčinu opět nalezneme u kazatelských příruček a regálu s pastorální teologií v oddíle I (*Concionatores*). Německé je i vydání díla Abrahama a Sancta Clara *Etwas für Alle*, jinak jsou v němčině spíše novější němečtí autoři. Tři díla jsou zde dokonce česky, a to *Nábožnj horlivj ... Paula Axlara* z roku 1720, *Zrakowe Božy w Swatych jeho Carola Rosignola* a *Postila Katoliczka* Matěje Václava Šteyera.¹⁵

Církevní historie byla uložena v regálu K a nalezneme v ní vedle životů jednotlivých svatých, rovněž Bollandistická *Acta sanctorum*, několik spisů o Janu Nepomuckém, včetně akt k jeho kanonizaci, popisy poutních míst (např. Vranov, sv. Kopeček u Olomouce) a rovněž práce B. Balbína (*Historia B.V. Mariae Turzanae, Gemma Moravia Thaummat. Brunensis*) či Středovského *Rubinus Moraviae*.¹⁶

Neopominutelnou součástí prelaturní knihovny byla rovněž literatura asketická, uložená v oddíle L. Zde jsou v seznamu uvedeny zejména latinské a v několika případech též německé práce raně novověkých autorů.¹⁷ Následující regál M obsahoval medicínu a na seznamu se nacházejí lékařské příručky od herbářů a rostlinářů po chirurgii a pojednání k Hypokratovi.¹⁸

Oddíl N se spisy filozofickými přináší komentáře nejen na antické autory, zejména Aristotela, ale také vydání vlastních Aristotelových děl. Četné jsou rovněž výklady spisů Dunse Scota a Tomáše Akvinského, objevují se ale též obecně filozofické příručky.¹⁹ Pod označením *Mathematici* se ukrývají vedle vlastních matematických děl i pojednání o aritmetice, ale zejména různé kosmografie a spisy astronomické.²⁰

U práva (P) nalezneme vedle práva římského, tedy vydání bul římských králů a císařů či příruček civilního práva rovněž zemská zřízení pro Čechy, Moravu, právní předpisy z Uher a Německa. Doložena je i příručka *Jus Hispano Austriacum* z roku 1701 nebo *Album August Domus Habsburgico-Austriacae* v pražském vydání z roku 1713.²¹

Označení regálu Q v nás vyvolává představu spisů z oblasti scholastické teologie, název však značí obecně školní pomůcky, mezi kterými jsou uvedeny zejména jazykové příručky k latině, němčině, italštině, francouzštině, řečtině, ale také např. arabštině a perštině. Vedle těchto zde však písař zaznamenal i např. antické autory

¹³ Ref. 6, fol. 75v – 78v.

¹⁴ Ref. 6, fol. 79r – 81r.

¹⁵ Ref. 6, fol. 81v – 85r.

¹⁶ Ref. 6, fol. 85r – 88v.

¹⁷ Ref. 6, fol. 88 v – 92v.

¹⁸ Ref. 6, fol. 92v – 96r.

¹⁹ Ref. 6, fol. 96r – 99r.

²⁰ Ref. 6, fol. 99r – 100r.

²¹ Ref. 6, fol. 100r – 102r.

Sacra Biblia sub Litt. A.

<i>Nomen Auctoris.</i>	<i>In Duodecimo.</i>	<i>Dist.</i>	<i>fol.</i>	<i>rub.</i>
	<i>Propheta majores et minores.</i>	1.	2.	
	<i>Evangelia et Epistola Hungaric.</i>	1.	3.	
	<i>Forma Biblia</i>	1.	6.	
	<i>Evangelia et Epistola lat. Graec.</i>	1.	18.	
	<i>Compendium Biblicum</i>	1.	7.	
<i>In Octavo.</i>				
	<i>Liber vita, seu Biblia Vet. Test.</i>	1.	10.	
	<i>Biblia latina</i>	1.	12.	
	<i>Evangelia et Epistola Germ.</i>	1.	10.	
<i>Michael Dionysii.</i>	<i>Monopanton</i>	1.	7.	
	<i>Biblia sacra latina</i>	1.	18.	
<i>Ultenbergi Casparis</i>	<i>Biblia sacra Germ.</i>	1.	18.	
	<i>Biblia sacra Germ.</i>	1.	18.	
	<i>Eadem</i>	1.	18.	
	<i>Biblia sacra latina</i>	1.	7.	
	<i>Eadem</i>	1.	10.	
<i>In Quarto.</i>				
<i>Hanapo Nicolai.</i>	<i>Exempla Biblica</i>	1.	7.	
	<i>Eadem</i>	1.	7.	
<i>Edward Thoma Aquin.</i>	<i>Biblia sacra lat. germanica.</i>	7.	10.	
	<i>Biblia sacra usque ad Balt.</i>	1.	20.	
	<i>Biblia sacra Latina</i>	1.	20.	
<i>In Folio.</i>				
	<i>Biblia sacra Germanica</i>	1.	20.	
	<i>Eadem</i>	1.	20.	
<i>Königsberg Joannis.</i>	<i>Promptuarium Biblicum</i>	1.	20.	
	<i>Biblia sacra Bohemica</i>	1.	15.	
<i>Pittenberger Joanni.</i>	<i>Biblia sacra Germanica</i>	1.	10.	
<i>Edward Thoma Aquin.</i>	<i>Biblia sacra lat. German.</i>	2.	20.	
	<i>Biblia sacra Vet. Testam. usque ad Baltharium.</i>	1.	20.	
	<i>Latius</i>	21.	11. 16.	

69

Obr. 2 Začátek soupisu prelaturní knihovny velehradského kláštera
(G10 Sběrka rukopisů Moravského zemského archivu, inv. č. 73.)

Cicerona, Senecu, Horatia Quinta. Uvedeny jsou zde ale rovněž epistologické příručky a dokonce *Janua linguarum* J. A. Komenského v pražském vydání z roku 1699.²²

²² Ref. 6, fol. 102v – 105r.

Na regále R stály svazky z okruhu světové historie, vedle obecných příruček světových dějin, popisu rakouského domu a dějin antiky a antických autorů (Tita Livie, Caesara), zde nalezneme i *Mercurius Moraviae Memorabilium* J. Středovského v olomouckém vydání z roku 1705, Balbínova *Epitome Historica rerum Bohemicarum* a *Miscellanea historica regni Bohemiae* nebo Růžičkovy *Series Chronologicum Rerum Slavo Bohemicum* a Puchovovu *Kosmografii českou*.²³

Regál *Ecclesiastici* (S) obsahuje zejména příručky k pastorální teologii, katechismy, spisy z oblasti exorcismu a rituály různých řádů (benediktinské, minoritské).²⁴

Poslední regál označený *Miscellanei* (T) přináší zejména příručky pastorální teologie, ale také například krásnou literaturu.²⁵

Za tímto následuje ještě další seznam v odlišné struktuře záznamu a psaný patrně jinou písarskou rukou jistě však v menší úpravě než předchozí stránky. Tento zaznamenává 595 položek. Oproti předchozím v něm nejsou díla v rámci jednotlivých formátů řazena abecedně, popisuje také regál od větších formátů k menším, zatímco předchozí regály začínaly nejmenšími knihami. U některých děl se zde také setkáváme s uvedením roku vydání, některé záznamy však budí dojem, že by se mohlo jednat o díla rukopisná, některá mají tuto skutečnost přímo uvedena (MS). Je otázkou, zda se jedná o dodatek *Miscellanei* a nebo spíše, což je pravděpodobnější o samostatnou knihovnu, která si zaslouží vlastní detailní rozbor.

Zoznam bibliografických odkazov

PAVELKOVÁ, J. Opatská knihovna rajhradského benediktinského kláštera. In *Problematika historických a vzácných knižních fondů 2010* : Sborník z 19. odborné konference Olomouc, 20. – 21. října 2010. Olomouc : Vědecká knihovna v Olomouci; Brno : Sdružení knihoven České republiky, 2011, 234 s.

PAVELKOVÁ, J. Die Bibliothek des Stiftes in Welehrad im Augenblick seiner Aufhebung : (Beitrag zur Geschichte der Buchkultur von Zisterzienserorden). In *Kniha 2014*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2014, s. 207 – 216.

---

²³ Ref. 6, fol. 105r – 108v.

²⁴ Ref. 6, fol. 108v – 109v.

²⁵ Ref. 6, fol. 110v.

Pramene

Moravský zemský archiv v Brně.

B2 Moravské gubernium – církevní oddělení, kart. 98, sig. K20/34a.

G10 Sběrka rukopisů Moravského zemského archivu, inv. č. 73.

Library of the Cistercian monastery in Velehrad and its content composition

Jindra Pavelková

Cistercian monastery in Velehrad housed a relatively extensive library for that period. Several of its catalogues have been preserved until today. All of them were written at the end of the monastery existence or shortly after its abolition. The inventory of the 18th April 1785, preserved in two copies, is particularly interesting if we want to comprehend the structure and composition of the library collection. One of these copies introduces the inventory of the Velehrad library in two parts. Our study focuses on the second part, which presents the library listing classified according to signatures and fields of study. The library consisted of stacks marked with the letters of the alphabet. The list differs from the first part, it is arranged differently, authors are enumerated in a separate column. Particular signatures are then sorted out according to the format. Another column lists the number of copies and book prices.

The abbey or prelatore library in Velehrad was divided to 19 fields. The most numerous is branch called *Concionatores*, i.e. sermons and other books of pastoral theology. Many similar books can be found in the convent library, too. The third largest number belongs to speculative theology, which can also be found frequently in the convent library. There are more than 200 items in the stacks with ascetic literature, secular history, philosophy, church history, medicine and canonists.

Knižnica Mateja Bela

Zita Perleczká

Zivotná dráha Mateja Bela, jeho osobnosť a dielo sa dlhodobo považujú za vcelku prebádanú časť knižnej kultúry na Slovensku. Matej Bel je známy predovšetkým ako autor rozsiahleho vedeckého diela *Notitia Hungariae novae historico geographica*. Okrem jeho prác sa najviac pozornosti dostáva jeho tvorivej činnosti v rôznych výchovno-vzdelávacích inštitúciách.

Menej často sa však pozornosť odbornej verejnosti venuje problematike jeho súkromnej knižnice. Na základe dostupných informácií táto zbierka nebola mimoriadne veľká, ale čo sa týka obsahu, bola celkom významná. Poznáme Belov inventárny zoznam z roku 1711 – *Dicvlos Suppelectilis Librariae, quam Jehouah benedicente colligebat Matthias R(ector) Anno MDCCXI*.¹ Tento zoznam zostavil sám Bel a obsahuje 201 titulov, ktoré pravdepodobne pozbieral ešte počas svojich zahraničných štúdií. Knihy pochádzajú zväčša z knižného trhu takých významných nemeckých miest ako Halle, Drážďany či Lipsko. Značná časť titulov je teologického charakteru, výrazná je prítomnosť diel pietistov.² Okrem rôznych vydaní Biblie sa na zozname nachádzajú aj zbierky predikácií, dogmatiky, homiletík či diela cirkevnej histórie. Významné je zastúpenie jazykovedných diel (lexikóny, slovníky a gramatiky v najrôznejších jazykoch). Jednotlivé zväzky sú radené podľa veľkosti, presnejšie podľa formátu.³

Pred niekoľkými rokmi maďarský vedec Gergely Tóth publikoval výsledky svojho výskumu v Ústrednej knižnici Slovenskej akadémie vied (fond Lyceálna knižnica) pod názvom *Bél Mátyás kéziratai a pozsonyi evangélikus líceum könyvtárában*. Práve on upozornil na druhý rukopisný inventár knižnice Mateja Bela. Pravdepodobne ide o zoznam, ktorý vznikol v čase jeho nečakanej smrti v roku 1749. Medzi inými titulmi, pod poradovým číslom 219, sa nachádza aj spis Jána Tomku-Sásyho z roku 1748 s predslovom Mateja Bela. Zoznam obsahuje 360 položiek so 606 popísanými titulmi, členenými do skupín.⁴ Hlavným triediacim kritériom pre autora bol očividne formát zväzku, ďalšie podskupiny boli vytvorené podľa obsahu jednotlivých diel. Na prvom mieste sa nachádzajú knihy s veľkosťou „fólia“, medzi nimi diela dejepiscov a filozofov podobne, ako v prípade kníh so 4° formátom. K nim boli pridané aj ďalšie tematické celky, napr. diela klasických autorov, dizertácie a veľká skupina tematicky bližšie neurčených „zmiešaných“ diel (*Libri Miscellanei*). Do veľkej

¹ Magyarországi magánkönyvtárak II., s. 184 – 193.

² MADAS, E., MONOK, I. A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1730-ig, s. 158.

³ Ref. 1.

⁴ TÓTH, G. Bél Mátyás kéziratai a pozsonyi evangélikus líceum könyvtárában (*Katalógus*), s. xix – xxii.

triedy kníh 8° formátu patria diela klasických autorov, historikov a opätovne zväzky rôznorodého obsahu, ktorými sú podľa ďalšieho delenia: diela jazykovedné a zamerané na orientálne jazyky, okrem toho diela gréckeho, latinského, nemeckého, maďarského a poľského jazyka, zväzky básnikov, rečníkov, epistolografické, právnické a filozofické knihy. Poslednú veľkú triedu tvoria menšie knihy vo formáte 12°, ktoré sú rozdelené do skupín historických, „rečníckych“ (*Libros ad Eloquentiam Latinam spectantes*), básnických, právnických a filozofických diel.⁵ Zaujímavé je sledovať ako táto knižná zbierka menila svoj charakter. Kým v prvom zozname mali teologické diela absolútnu prevahu, v druhom netvorili ani samostatnú skupinu. Gergely Tóth sa domnieva, že teologické spisy Bel buď porozdával, alebo existoval ďalší jeho zoznam s názvami diel tejto špecifickej časti knižnice. Isté je, že existuje určitá zhoda (40 titulov) v dvoch známych knižných zoznamoch.⁶ Na oboch miestach sa objavuje napríklad: *Historia Ecclesiastica Noui Testamenti* od Christiana Kortholta a ako príväzok k dielu *Historia Fratrum Bohemorum* od Jána Amosa Komenského. Ďalšie zhodné diela sú v drvinej väčšine filozofické (napr: Francis Bacon – *Novum Organum Scientiarum*), historické alebo jazykovedné, vrátane orientálnych jazykov.⁷

Po Belovej smrti je ďalší osud jeho knižnice nejasný. V literatúre o Matejovi Belovi sa v kontexte kníh pomerne často spomína „jeho pozostalosť“, zriedka je však presne určené, či ide o jeho rukopisy, vytlačené diela, príp. o jeho súkromnú knižnú zbierku. Práve preto pri hľadaní ďalších možných majiteľov často nevieme ani odhadnúť, či sa spomínanému podarilo získať rukopis alebo tlačenu knihu. Na viacerých miestach sa objavuje hypotéza, podľa ktorej knihy Mateja Bela skončili u jeho detí, najpravdepodobnejšie u jeho syna Karola Andreja Bela, profesora poézie a rečníctva v Lipsku⁸, ktorého bohatá knižnica (cca desaťnásobok knižnice svojho otca) sa rozpredala na aukcii v roku 1784.⁹

Matej Bel mal početnú rodinu. So svojou manželkou Zuzanou Hermannovou mal osem detí, z nich tri zomreli ešte v detstve. Dcéra Mária Alžbeta sa vydala za bratislavského obchodníka Daniela Majtániho, ale zomrela skôr ako otec. Z dcér prežila otca iba Eufrozína, najstaršia z detí, ktorá sa vydala za viedenského obchodníka Jána Wolfganga Schröcka. Ján Teofil sa stal doktorom v Gelnici, Matej Gottfried študoval právo v Göttingene i v Lipsku a je autorom dvoch literárnych diel: *Institutio puerilis* (Posonii, 1740) a *Dissertatio epistolica de litterarum apud hungaros pretio* (Vindobonae, 1743).¹⁰ Matej Bel bol autoritárskym otcom, o čom svedčia jeho zachované listy, ktoré písal svojim známym. Na mnohých miestach sa zmienil o svojom synovi Jánovi Teofilovi (Bohumilovi) neraz veľmi nelichotivým spôsobom. Chcel totiž, aby

⁵ TÓTH, ref 4, s. 85 – 126.

⁶ TÓTH, ref 4.

⁷ TÓTH, ref 4; ref. 1.

⁸ HORVÁTH, P. *Supralibros Mateja Bela*, s. 32.

⁹ *Catalogus librorvm Car. Andr. Belii*, 570 s.

¹⁰ BEL, M. *Listy Mateja Bela*, s. 10; HAÁN. L., *Bél Mátyás*, s. 72.

sa stal lekárom, aj pobožným človekom. Podľa otca bol však „prchká povaha, ktorú nazývame sangvinickou.“¹¹ Gottfrieda Schwartza upozornil aj na synovu márnوترatnosť, preto dával vychovávateľom inštrukcie na jeho krotenie: „Voľný čas, ktorý pri týchto prednáškach bude mať, nech využije, ako mu poradia najslávnejší Schultze, môj starý priateľ, a slovutný Schwartz, jednak na štúdium gréckeho jazyka, jednak na filozofické cvičenia.“¹² „Nechcel by som však, aby svojvoľne míňal peniaze“¹³ – dodal inde. „Náklady, ktoré môžem naňho vynaložiť, som určil tak, aby mal strednú stravu a ubytovanie vo štvorici.“¹⁴ Jeho prehnaná starostlivosť o dobrú výchovu a všeobecné dobro svojho syna mala aj neželané následky. Teofil sa vzdal začatého štúdia a pridol sa k vojsku „na veľkú škodu jeho samého a na moju nesmiernu bolesť ako otca“¹⁵, píše Bel Johannovi Andreasovi Segnerovi. Do jeho rúk zveril svojho „blúdiaceho“ syna, ktorý po dvoch rokoch skoncoval s vojenským životom. Nazval ho synom bez domova, ktorého Božia prozreteľnosť vracia do prístavu, nezabudol však dodať, aký je „mladík márnوترatný a nenásytne kúpychtivý.“¹⁶ Nie v oveľa lepšom svetle vykreslil povahu najstaršieho syna Karola Andreja: „Tak je totiž, že od raného detstva, čo je čudné, bol postihnutý chamtivosťou, skúpostou, ako sa to stáva, lakomosťou a zároveň závisťou [...]. Ako rodičia vynakladáme veľa práce na to, aby tieto obrazy ďaleko odstránil z duše a koľko-toľko sme už dosiahli. Že sa však tieto zlé vlastnosti znovu vracajú, to nás bolí tým viac, čím väčší vzniká oprávnený strach, aby toto zlo, ktoré nenávidí Boh i ľudia, nerástlo spolu s vekom.“¹⁷ V liste z roku 1736 Matej Bel otvorene písal Johannovi Georgovi Walchovi o problémovom potomkovi, ktorý „miluje attické noci“.¹⁸ V nasledujúcich rokoch vo vzťahu otca a syna nastal pozitívny zvrät, v roku 1739 písal o ňom ako o úplne inom človeku. O počestnom živote Karola Andreja i o jemnosti mravov, tiež o usilovnosti a o úcte k starším môžu svedčiť podľa otca všetky akadémie, kde syn študoval.¹⁹ Niekoľko rokov pred smrťou ho opísal ako jedinú potechu svojej staroby.²⁰

Hoci zdanlivé uzmiernenie tých dvoch bolo obojstranné, veď Karol Andrej bol ten, kto v prípade otcovej smrti mal zabezpečiť vydanie jeho diel²¹, na pohrebe otca sa nezúčastnil, podobne ako i jeho ostatné deti s výnimkou dcéry Eufrozíny.²²

¹¹ BEL, ref. 10, s. 311.

¹² BEL, ref. 10, s. 342.

¹³ BEL, ref. 10, s. 345.

¹⁴ BEL, ref. 10, s. 313.

¹⁵ BEL, ref. 10, s. 371.

¹⁶ BEL, ref. 10, s. 387 – 388.

¹⁷ BEL, ref. 10, s. 243 – 244.

¹⁸ BEL, ref. 10, s. 252.

¹⁹ BEL, ref. 10, s. 334.

²⁰ BEL, ref. 10, s. 380.

²¹ BEL, ref. 10, s. 332.

²² BEL, ref. 10, s. 35.

Pri príležitosti vydania štvrtej časti otcových „Notitií“ napísal Karol Andrej oslavnú básň²³:

„Mille Te laudes, totidemque lauri
Principum, Beli! fauor &, manebunt,
Quis neget tanto dubius labori
Praemia digna?

Me pius semper stimulabit ardor,
Dum Tuos feruens imitabor ignes:
Flagret in natis, Tva quo laboris
Fama perennis.²⁴

Belova dcéra Eufrozína sa vydala za spomínaného Johanna Wolganga Schröcka, pred ktorým chcel Karol Andej Bel zatajiť plánované vydanie ďalšej časti „Notitií“. Slovmi „Agnostis Schrökhium, affinem meum, mercatorem: cui Tu tamen, oro Te per omnia sacra, quidquid hoc est consilli, tacebis.“²⁵ – prosil Adama Františka Kollára v liste z roku 1764, ktorému ďakoval za zistenie miesta uloženia rukopisnej pozostalosti otca. Keďže v tom čase mal iba čiastkové znalosti o mimoriadne hodnotnej otcovej pozostalosti, ťažko predpokladať, že by prevzal otcovu osobnú knižnicu. Karol Andrej Bel v roku 1782 zomrel podľa niektorých na prepracovanosť, podľa iných spáchal samovraždu. Jeho početnú knižnicu ponúkali na predaj v rámci aukcií. Známy je aj bohatý aukčný katalóg z roku 1784: *Catalogus librorum CAR. AND. BELII P. P. a die XIX. mensis janvarii MDCCLXXXIV*. Knihy sú rozdelené do skupín podľa formátu, ich počet bez formátovo atypických zväzkov je 6 475. Osobitne sú číslované knihy neviazané, tituly vo francúzskom a talianskom jazyku, katalógy knižničných zbierok, almanachy, mapy, medirytiny (v zbierke sa nachádza aj Haidov portrét Mateja Bela), rukopisy, kde sa okrem rukopisov vlastných diel objavujú niektoré rukopisy jeho otca, ako napríklad korešpondencia z roku 1735 alebo pamätník (Stammbuch) Mateja Bela. V zozname našli svoje miesto aj dizertácie a konvolúty.²⁶ Hoci existujú údaje o tom, že Matej Bel daroval svojmu prvorodenému synovi niektoré tituly²⁷, nič nenasvedčuje tomu, že by Karol Andrej celú otcovu knižnicu začlenil do vlastnej zbierky. Istým dôkazom môžu byť náhodne vybrané tituly, ktoré sa objavujú v knižnom zozname Mateja Bela, aj v aukčnom katalógu kníh Karola Andreja. Kým otec vlastnil bazilejské vydanie diela *Lexicon Graeco – Latinum* od Johanna Scapulu z roku 1665, spisy Dionysia z Halikarnasu z roku 1691 či Bonfiniove *Dekády*

²³ BEL, M. Notitia Hvgariae Historico Geographica, Divisa in partes qvator, ff.[8].

²⁴ BEL, ref. 23.

²⁵ KOLLÁR, A. F. Kollár Ádám Ferenc levelezése, s. 164.

²⁶ Ref. 9.

²⁷ SZELESTEI, N., L. Bél Mátyás kéziratok hagyatékának katalógusa, s. 9.

z roku 1551, syn uchovával vo svojej knižnici vydania z iných rokov, napr. nové vydanie Bonfiniho z roku 1771, na vydaní ktorého sa sám podieľal.²⁸

Ďalším možným vlastníkom osobnej knižnice Mateja Bela bol Štefan Jesenák, ktorý podľa Jána Oberuča kúpil celú jeho súkromnú zbierku a neskôr jej väčšiu časť odkázal bratislavskému lýceu.²⁹ Pravdou je, že Štefan Jesenák vo svojom závete v roku 1784 odkázal lýceu bohatú rodinnú knižnicu. Jeho poslednú vôľu hneď napadol brat zosnulého Pavol Jesenák a odvolával sa na rodinné dedičstvo, ktoré ani jeden z potomkov nemôže svojvoľne predať či darovať. Aby cirkevný konvent predišiel dlhému súdnemu vyjednávaniu, nakoniec ustúpil a vrátil celú zbierku rodine. Po smrti Pavla Jesenáka jeho syn Ján Jesenák – tentoraz aj so súhlasom zvyšku rodiny – knižničnú zbierku opätovne venoval konventu.³⁰ Hoci bol Pavol Jesenák krstným otcom niektorých Belových detí³¹, a vo fonde Lyceálnej knižnice sa nachádza latinská Biblia z roku 1729 s Belovým venovaním či exemplár „Notítii“ z Belovej súkromnej knižnice s posesorskými záznamami Štefana a Jána Jesenáka³², neznamená to, že rodina mala vo vlastníctve celú osobnú knižnicu Mateja Bela. Je pravdepodobné, že pri iných tituloch z Belovej knižnice, ktoré sa v súčasnosti nachádzajú vo fonde Lyceálnej knižnice v Bratislave, svoje vlastnícke záznamy zanechali aj ďalšie osobnosti, napr. subrektor Michal Peško, ktorý tiež zanechal v roku 1757 svoju knižnicu lýceu, alebo evanjelický farár a učiteľ Michal Institoris Mošovský³³, ktorý zozbieral bohatú knižnicu (v tých časoch spolu s ostatným majetkom cenenú na 40 000 – 50 000 zlatých).³⁴ Institoris vo svojom závete z 24. marca 1801 odkázal svoju zbierku, vrátane cenných rukopisov a niektorých učebných pomôcok, evanjelickej cirkvi. Táto zbierka sa stala súčasťou knižnice lýcea.³⁵ Okrem Institorisových posesorských záznamov v Belových zväzkoch existuje aj ďalší dôkaz o jeho spojitosti s Belovou knižnicou. V novembri 1758 dostal list z Banskej Štiavnice od Jozefa Vajka. Ten sa v závere svojho listu pýtal na „významnejšie knihy blaženého Mateja Bela“, obzvlášť ho zaujímal osud fínskej gramatiky, ktorú Bel „bezpochyby vlastnil.“ Rád by ju kúpil, samozrejme za primeranú cenu. Nakoniec vyslovil podozrenie, či sa kniha nenachádza v majetku Tomku-Sásyho.³⁶ Keďže Tomka-Sásy bol blízkym spolupracovníkom Bela, niektoré tituly – najmä jazykovedné a geografické – sa mohli skutočne dostať do jeho rúk. O tejto možnosti sa zmienil aj Ľubomír Jankovič v práci o knižných exlibrisoch, kde píše o knižných katalógoch zachovaných vo fonde Literárneho archívu Slovenskej národnej knižnice (bývalý Archív literatúry a umenia Slovenskej ná-

²⁸ Ref. 9.

²⁹ OBERUČ, J. Matej Bel – pietista na Slovensku v 18. storočí, s. 83.

³⁰ A pozsonyi ág. hitv. ev. egyházközösség története II., s. 391.

³¹ OBERUČ, ref. 29, s. 103.

³² Lyceálna knižnica v Bratislave.

³³ Ref. 32.

³⁴ Ref. 30, s. 414.; ĎUROVIČ, J. P. Evanjelická literatúra do tolerancie, s. 239.

³⁵ Ref. 30, s. 392.

³⁶ FUKÁRI, V. Mossóty Institoris Mihály levelezése, s. 255.

rodnej knižnice). Na základe rozboru katalógu obsahujúceho 2 300 tlačí a 870 rukopisov vysvitlo, že knižnica Mateja Bela bola včlenená do zbierky spomínaného Tomku-Sáskyho.³⁷

V neposlednom rade musíme spomenúť meno Adama Františka Kollára. Z jeho bohatej korešpondencie vieme, aké úzke kontakty pestoval s Karolom Andrejom Belom aj Jozefom Bencúrom. Hlavnou témou ich listov bola, okrem aktuálnej politickej situácie, pozostalosť Mateja Bela.³⁸ Kollár prostredníctvom Bencúra nadviazal kontakt s vdovou vedca a začal sa dohadovať o kúpe niektorých diel pre Dvorskú knižnicu vo Viedni. Kvôli tomu zavítal do Bratislavy začiatkom 60. rokov.³⁹ Vdova Mateja Bela bola v roku 1762 spočiatku ochotná predať manželovu pozostalosť, ale iba ako celok.⁴⁰ Koncom tohto roka evidentne zmenila svoje rozhodnutie a bola pripravená predať niekoľko samostatných diel. Na zozname spisov, ktoré sa dostali do Magyar Nemzeti Levéltár (Budapešť) z fondov Österreichisches Staatsarchiv (Viedeň) vďaka obojstrannej dohode Rakúska a Maďarska, nájdeme rukopisné dokumenty zo zbierky Adama Františka Kollára. Titulné listy niektorých Kollár opatril aj rukopisnými poznámkami: „De hoc auctore vide Belium de Apparatu“ „Emptus a me, Posonii dd. 15. Oct. A. 1762 a Vidua Cl. Mathiae Belii.“ alebo inde „Ex Collectaneis Cl. Mathiae Belii emptum d. 20. Oct. 1762 ab Ad. Francisco Kollario, Pannonio Neosoliensi, Aug. Bibl. Custode Primario.“⁴¹ Ján Oberuč vo svojej monografii hovorí o 19 rukopisných zväzkoch Mateja Bela, ktoré sa stali majetkom Kollára.⁴² Kollár na zvyškoch knižnice Mateja Bela dokázal vybudovať súkromnú zbierku s približne 1 300 zväzkami právnických a historických diel, ktoré sa po jeho smrti mali dostať do viedenskej Dvorskej knižnice a archívu.⁴³

Niektoré časti Belovej pozostalosti boli medzitým stále v rukách jeho vdovy a čakali na svoj ďalší osud. Nakoniec sa Zuzana Hermannová sama obrátila na panovníčku so žiadosťou o penziu: „Vidua ipsa pensionem ab augustae memoriali nuper exhibito expetit, posset illa ei ad dies vitae eius resolvi, ea tamen lege, ut continuationem operis augustae traderet.“⁴⁴ – píše Jozef Bencúr Františkovi Adamovi Kollárovi 10. augusta 1768. Podľa jeho úsudku by bolo najlepšie kúpiť rukopisnú časť pozostalosti pre Dvorskú knižnicu a tlačené diela predať na verejnej aukcii: „Quidquid horum sit, optimum iudicarem, si omnia manuscripta pro augusta bibliotheca redimerentur, impressa vero plus offerentibus venderentur.“⁴⁵ Nakoniec naj-

³⁷ JANKOVIČ, L. Exlibris a supralibros na Slovensku v 16. – 19. storočí, s. 125.

³⁸ KOLLÁR, ref. 25.

³⁹ TIBENSKÝ, J. Slovenský Sokrates, s. 95.

⁴⁰ SZELESTEI, ref. 27, s. 9.

⁴¹ PAJKOSSY, G. Bécsi levéltárakból kiszolgáltatott iratok, 11 – 15.; CSONTOSI, J. A bécsi cs. udvari levéltár hazai vonatkozású kéziratai, s. 195 – 197.

⁴² OBERUČ, ref. 29, s. 82.

⁴³ CSAPODI, Cs., TÓTH, A., VÉRTESY, M. Magyar könyvtártörténet, s. 88.

⁴⁴ KOLLÁR, ref. 25, s. 231.

⁴⁵ KOLLÁR, ref. 25, s. 231.

väčšiu časť rukopisov kúpil kaločský arcibiskup Jozef Batthyányi. Kollárovi sa podarilo získať pre Dvorskú knižnicu iba málo dokumentov, menovite tie, ktoré Bel plánoval vydať v druhom a treťom zväzku diela „Adparatus“.⁴⁶

Môžeme preto predpokladať, že popri rozpredaní vedeckej pozostalosti Mateja Bela sa v tom istom čase uskutočnil predaj jeho súkromnej knižnice. Niektoré časti sa dostali hneď do súkromných zbierok, iné do antikvariátov. Odhaliť ich osudy nie je ľahké. Šťastie máme zo zväzkami, ktoré boli označené supralibrosom niekdajšieho majiteľa. Pôvodne tieto ozdobné prvky väzieb vznikali v najbohatších spoločenských vrstvách a najčastejšie mali formu portrétu alebo heraldickej značky. Na Slovensku sa v 18. storočí tiež rozšíril tento spôsob výzdoby kníh. Určitý vplyv naň mala vyššia úroveň školského systému a rast vzdelanosti, ktoré boli typickou črtou osvietenstva, spolu s vysokým postavením šľachty a budovaním súkromných a verejných knižníc. Vedľa heraldických a monogramových supralibrosov boli čoraz častejšie vyhotovené aj ich emblematické formy.⁴⁷ Aspoň čiastočne sem môžeme zaradiť aj supralibros Mateja Bela. Na tejto knižnej značke, ktorá sa nachádza na prednej aj zadnej doske knihy, vidíme heraldickú podobu vzlietajúceho vtáka (orla), ktorý smeruje k súhvezdiu piatich hviezd. Pod ním sa rozprestiera kopcovitá krajina. V dolnej časti obrazu je priezvisko a krstné meno majiteľa: MATTHIAS BEL. Na hornej časti vyobrazenia je kruhopis v znení: „COGNATA AD SIDERA TENDIT.“ Vyobrazenie je ovenčené oválnym vavrínovým vencom, v hornej časti spojeným kráľovskou korunou.⁴⁸ Asi nie je náhoda, že Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften (Akadémia vied v Berlíne) má na svojej pečati motto totožné s vyobrazením vzlietajúceho orla, ktorý smeruje k piatim hviezdám. Akadémii založil Gottfried Wilhelm Leibniz ešte ako Kurfürstlich Brandenburgischen Sozietät der Wissenschaften 11. júla 1700. Za emblém spoločnosti zvolil orla a motto, ktoré je parafrázou citátu rímskeho básnika Ovídia. Matej Bel bol v posledných rokoch života členom tejto akadémie⁴⁹ a dal si vtedy vyhotoviť knižnú väzbu pripomínajúcu jej pečať. Supralibros čiastočne otvára diskusiu aj o možnom „šľachtictve“ Bela. Wurzbach sa vo svojom diele *Biografisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich* z roku 1856 vyjadruje k téme celkom jednoznačne: „Seine „Notitia Hungariae“ widmete er dem Kaiser Karl VI., der ihn zu seinem Geschichtsschreiber ernannte und ihm den Adelsbrief gab.“⁵⁰ Ludovít Haán sa vo svojej biografii o Matejovi Belovi tiež venuje tejto otázke. Žiadny úradný prameň nepotvrďuje existenciu tejto listiny, avšak Belov životopisec Rathloff tvrdí, že Bel „šľachtický diplom“ dostal, a len nerád sa ním pýšil.⁵¹ Navyše z diela Johanna Jakoba Brucknera „*Pinacotheca scriptorum nostra aetate literis illustrium*“

⁴⁶ TIBENSKÝ, J. Velká ozdoba Uhorska, s. 254.

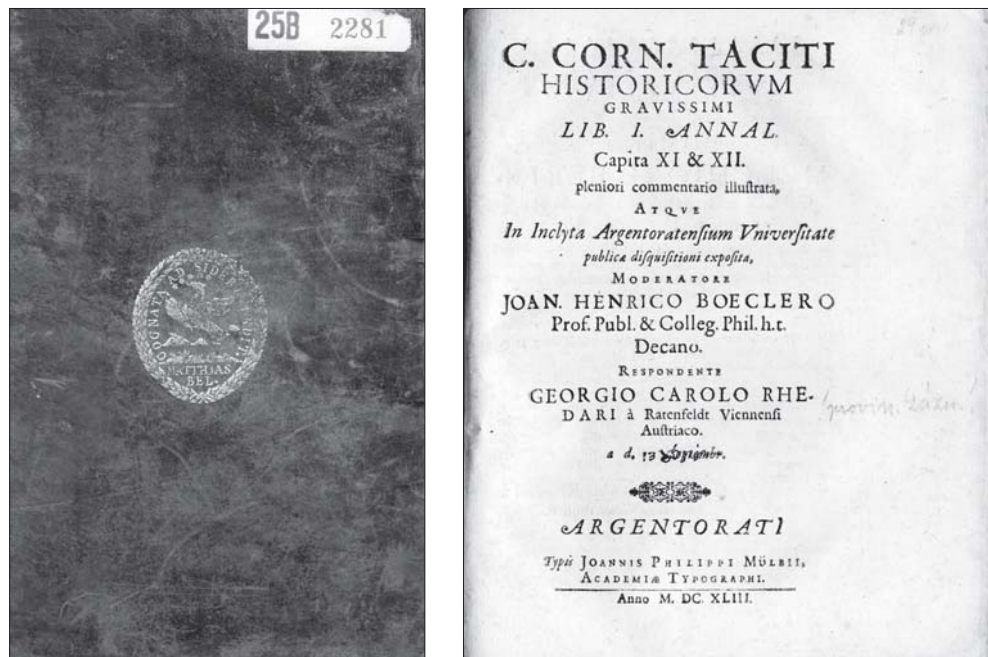
⁴⁷ JANKOVIČ, ref. 37, 192 s.

⁴⁸ LICHTENAU, K. Paraleipomena rerum memorabilium, a Frederico II. vsque ad Carolum V.; BÁLENT, B. K dvestoročnici Mateja Bela, s. 327 – 329; HORVÁTH, ref. 8, s. 30 – 32.

⁴⁹ Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften.

⁵⁰ WURZBACH, C. von, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, s. 236.

⁵¹ HAÁN, ref. 10, s. 70.

Obr. 1 Vzácné tituly Belovej knižnice vo fondoch UKB

poznáme Haidovu grafickú reprodukciu olejomalby pezinského rodáka Jána Kuckého. Pôvodný portrét bol vyhotovený ešte za života Bela a obsahuje aj vyobrazenie jeho erbu.⁵² Štít erbu je rovnomerne rozdelený na štyri polia. Na ľavej strane na modrom podklade je zlaté slnko, pod tým na zlatom podklade ruka píšuca do knihy, na pravej strane v dolnom poli na hnedom podklade zlatá levia hlava a v pravo hore vzlietajúci vták⁵³, ktorý držaním krídiel, tvarom i výzorom ako aj vzhľadom okolitej krajiny pripomína známeho orla zo supralibrosu. Nad štítom sa nachádza uzavretá helma, z oboch strán orlie krídla a medzi nimi zlaté slnko. Aj keď všetky tieto obrazy sú očividne alegorické, vynára sa otázka, či by bol býval dovolil Bel namaľovať erb, ktorý nikdy nevlastnil. Haán sa domnieva, že Bel si kvôli svojim skromným finančným možnostiam svoju erbovú listinu jednoducho nevyzdvihol, alebo mu nebol udelený uhorský, ale nemecký šľachtický titul.⁵⁴

Okrem Slovenskej národnej knižnice v Martine (titul *Justi Hemmingii Boehmeri Ius Ecclesiasticum protestantium*. Tomus IV. Halle Magdeburgicae, MDCCXXX.)⁵⁵, Or-

⁵² TIBENSKÝ, ref. 46, s. 242; BORSA, G. Korai széles lapszélű kiadványok Magyarországon, s. 138 – 144.

⁵³ HAÁN, ref. 10, s. 71.

⁵⁴ HAÁN, ref. 10, s. 70 – 71.

⁵⁵ BÁLENT, ref. 48, s. 327 – 329.

szágos Széchényi Könyvtár (*Adparatus ad historiam Hungariae*)⁵⁶ a Ústrednej knižnice Slovenskej akadémie vied v Bratislave (fond Lyceálna knižnica) (*Notitia Hungariae Novae Historico-Geographica*. Viennae Austriae, 1742)⁵⁷ uchováva vo svojom fonde tlačí 16. storočia aj Univerzitná knižnica v Bratislave spomínanú cennú väzbu Mateja Bela s jeho supralibrosom. Ide o historické dielo Conrada de Lichtenau: *PARALEI-POMENA RERVM MEMORABILIVM A FRIDERICO II. VSQUE ad Carolum V. [...]*, ktorá figuruje aj na mladšom knižnom zozname Mateja Bela pod poradovým číslom 46. Dielo bolo vytlačené v Bazileji v roku 1569 (M. D. LXIX.), tlačiarom bol Pietro Perna, ktorého drevorezový signet s devízou „*VERBVM TVVM LVCERNA PEDIBVS MEIS*“ sa nachádza na titulnom liste zväzku. Titul je bohato zdobený drevorezovými iniciálkami rôznych veľkostí a obsahuje aj rozsiahlu prílohu drevorezových máp. Okrem pôvodnej tmavohnedej barokovej väzby na prednej a zadnej doske zdobenej Belovým supralibrosom kniha neobsahuje nijaké vlastnícke záznamy, ktoré by napovedali viac o osude tohto zväzku. Na pozlátenom chrbte sa nachádza na neskôr nalepenom štítku vytlačená signatúra – 1130 C. Na titulnom liste vidieť podlhovastú pečiatku pamiatkového orgánu v znení: „Národná kultúrna komisia pre Slovensko v Bratislave.“⁵⁸ Ten istý text pečiatky je aj na titulnom liste druhého titulu z Belovej knižnice, ktorý sa nachádza v Kabinete rukopisov, starých a vzácných tlačí Univerzitetnej knižnice v Bratislave. Pri určení vlastníka sme mali ťažšiu úlohu ako v predošlom prípade. Kniha totiž nie je zviazaná do koženej väzby s vlastníckou značkou majiteľa, ale do pergamenu. Gotickou textúrou husto popísaný list obsahuje náboženský text. Iniciálky, verzálky a nadpisy sú zvýraznené červenou farbou. Na chrbte je rukopisný názov diela a číslica 168/164(?) a na štítku vytlačená signatúra 14. Čo sa týka obsahu zväzku, ide o konvolút. Okrem hlavného diela, *DISSERTATIO POLITICA[!]*, *Qua VETUS ET NOVA MILITIA INTER SE COMPARANTUR [...]* od Wolfganga Offmüllnera z roku 1646 obsahuje ďalších 36 príväzkov.⁵⁹ Drvivá väčšina diel pochádza z prvej polovice 17. storočia, miesto vytlačenia je najčastejšie Štrasburg, ale ako miesto pôvodu sa objavuje aj univerzitné mesto Tübingen či Marburg. Na základe obsahu a rozsahu diel ide o príležitostnú tvorbu a práce vysokoškolských študentov. V zväzku sa nachádzajú tri spisy vydané v 16. storočí, a to: *DE PEREGRINATIONIBUS ORATIONES DVAE CONTRARIAE: EXERCITII GRATIA SCRIPTAE a M. MARCO FLORO ARGENTORATENSI* z roku 1590 a diela Angela Politiana a Paula Giovia. Obe boli vytlačené v Ríme v dielni Francisca Minitia Calva v rokoch 1524 a 1525.⁶⁰ Vzhľadom na takmer totožnú sadzbu a podobné zdobenie titulného listu sa

⁵⁶ BORSA, ref. 52.

⁵⁷ Lyceálna knižnica v Bratislave.

⁵⁸ LICHTENAU, ref. 48, [6], 483, [6], 195 s.

⁵⁹ OFFMÜLLNER, W. *Dissertatio politica qua vetus et nova militia inter se comparantur*, 28. s.

⁶⁰ POLITIANO, A. *Angeli Politiani praelectio in priora Aristotelis analytica, titulus Lamia [...]*, [15] ff.; GIOVIO, P. *Nouocomensis libellus de legatione Basilii magni Principis Moschouiae ad Clemente. VII. Pont. Max. [...]*, [20] ff.

javí, že tieto drobné diela patrili k väčšiemu celku. V konvolúte sa nenachádzajú vedľa seba – jedno je 20., druhé až 32. príväzkom k hlavnému dielu. Na vnútornej strane prednej dosky nájdeme aj posesorský záznam v znení: „Georgij Caroli Rhedari a Radtnfeldt Ao. 1652 M. Junio Viennae.“ Jeho skrátenej rukopisný záznam tiež vidíme na titulnom liste 11. príväzku – „Dn. Rhedari.“ Jeho vlastníctvo je mimoriadne zaujímavé z toho hľadiska, že on sám je autorom 29. príväzku, ktorým je dielo *C. CORNELII TACITI HISTORICORUM GRAVISSIMI LIBER I. ANNALIUM Capita XI. et XII. pleniori commentario illustrata*, vytlačené v Štrasburgu v roku 1643. Toto drobné dielo uzatvára verš Johanna Heinricha Boeklera, venovaný („Amici affectus testandi“) Rhedarimu.⁶¹

„[...] Quod generosa sequi, RHEDARI, coepta laboras,
Non poenitendae laudis adferet decus:
Quam Deus auspiciis in publica commoda sanctis,
Auctu perenni prosperoque preuehat!“⁶²

O jeho živote za nám zachovalo mimoriadne málo informácií. Podľa nemeckých databáz pochádzal z rakúskej šľachtickej rodiny a v roku 1642 bol študentom filozofie v Štrasburgu.⁶³ Tematika konvolútu, roky a miesta vydania jednotlivých diel napovedajú, že tieto zväzky príležitostné spisy pozbieral do jedného zväzku práve on. Tejto hypotéze by zodpovedal aj jeho rukopisný záznam na vnútornej strane väzby. Kedy a akou cestou sa dostal ku knihe Matej Bel, nevieme. Svedectvo o tom, že tento mohutný zväzok sa objavil v jeho zbierke podáva viackrát spomínaný neskorší knižný zoznam Mateja Bela. Skoro každé dielo konvolútu je v zozname samostatne, ale v presnom poradí popísané a v rámci triedy „Libri Miscellanei“ tvoria jeden celok pod poradovým číslom 164. Sú to diela označené ako 231 – 264.⁶⁴ Prakticky je totiž nemožné, aby sa takéto súbor diel v presne danom poradí „náhodných“ príväzkov zostavil viackrát. Potvrdením Belovho vlastníctva môže byť aj číslica – signatúra či poradové číslo na chrbte zväzku. Keby rukou písané číslo bolo naozaj 164, presne by to zodpovedalo miestu, kde sa táto kniha nachádza v Belovom zozname.

O nepriaznivom osude opísaných dvoch zväzkov svedčí pečiatka Národnej kultúrnej komisie na oboch titulných listoch. Táto pamiatková inštitúcia bola zriadená po druhej svetovej vojne so sídlom v Bratislave.⁶⁵ Už počas medzivojnového Československa bola pamiatka definovaná ako „hnutelný alebo nehnutelný predmet či skupina alebo súbor predmetov vytvorený ľudskou rukou alebo prírodou, ale aj po-

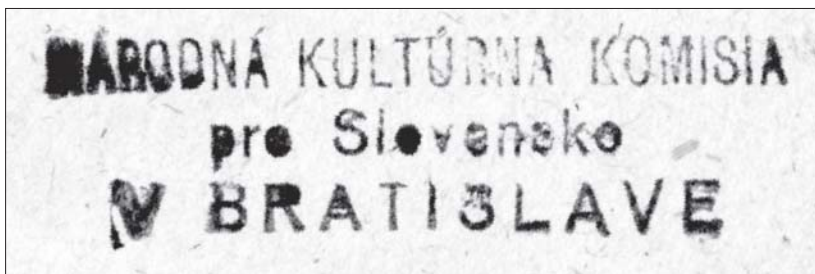
⁶¹ RHEDARI, G. K., BOECKLER, J. H. C. Corn. Taciti historicorum gravissimi lib. I. annal. Capita XI & XII., [1], 219 – 245, [1] s.

⁶² RHEDARI, BOECKLER, ref. 61, posl. ff.

⁶³ Bibliothekssystem Universität Hamburg.

⁶⁴ TÓTH, ref. 4.

⁶⁵ OROSOVÁ, M. Sprievodca po Archíve Pamiatkového úradu Slovenskej republiky, s. 33.

Obr. 2 Pečiatka Národnej kultúrnej komisie

myselný výtvar ľudského ducha, pokiaľ tieto predmety či výtvary majú historický, umelecký, vedecký alebo vôbec kultúrny význam a pokiaľ je ich zachovanie vo verejnom záujme.“⁶⁶ Postupný zánik šľachtických sídiel sa začal už po prvej svetovej vojne, no k úplnému spustošeniu a zničeniu v nich umiestnených historických zbierok prišlo počas druhej svetovej vojny.⁶⁷ Pred rabovaním zachránené alebo inak zachované cenné predmety, ako aj knihy postupne odvážali zamestnanci Povereníctva školstva a osvety do bratislavských múzeí a knižníc. V lete roku 1946 Oľga Wagnerová, pracovníčka Mestského múzea v Bratislave bola poverená PŠO a vyslaná do kaštieľa v Betliari, aby vyhotovila inventár andrášiovskej knižnice. Za veľmi krátku dobu (necelý mesiac) spracovala 12 858 zväzkov písomností rôzneho druhu.⁶⁸ Práve ona sa stala ešte v tom istom roku vedúcou výkonného orgánu (vedúca administratívnej kancelárie) v novozriadenej Národnej kultúrnej komisii, ktorej ustanovujúca schôdza sa konala 12. septembra 1946.⁶⁹ „Jej úlohou bola správa pamiatkových objektov s vysokou historickou a kultúrnou hodnotou, ktoré boli skonfiškované z titulu kolaborantstva alebo nepriateľstva voči národu, alebo ktoré boli už predtým opustené. Do apríla 1946 zaistila v konfiškovaných kaštieloch 150 000 kníh, ktoré boli potom uskladnené v Slovenskom múzeu v Bratislave. Úrad predsedníctva Zboru povereníkov rozhodol, že sa majú roztriediť a prideliť vedeckým knižniciam.“⁷⁰ Do malého kruhu vedeckých knižníc patrila aj Univerzitná knižnica v Bratislave, ktorá sa už od svojho vzniku tešila výnimočnému postaveniu medzi slovenskými knižnicami. Nie je preto prekvapivé, že vo svojich fondoch uchováva aj dokumenty, ktoré prešli rukami pamiatkových orgánov.⁷¹ Národná kultúrna komisia pokračovala vo

⁶⁶ OROSOVÁ, M. Legislatívna ochrana kultúrneho dedičstva v Československej republike v rokoch 1918 – 1938, s. 19.

⁶⁷ OROSOVÁ, M. Osudy rezidencií vyššej šľachty a ich zbierok po roku 1918 a po roku 1945, s. 330.

⁶⁸ OROSOVÁ, ref. 67, s. 327.

⁶⁹ OROSOVÁ, ref. 65.; OROSOVÁ, ref. 68.

⁷⁰ ŽAŽOVÁ, H. Knižnice východného Slovenska v agende pamiatkových orgánov (1872 – 1951), s. 14.

⁷¹ ŽAŽOVÁ, H. Knižnice v agende pamiatkových orgánov, s. 55 – 61.

svojej činnosti až do roku 1953, keď vďaka organizačným zmenám splynula so Slovenským pamiatkovým ústavom, ktorý vznikol 15. marca 1951 so spätnou účinnosťou od 1. januára toho istého roka.⁷²

Myšlienka rekonštrukcie súkromnej knižnice Mateja Bela je pekným aj inšpirujúcim nápadom. V medzinárodných knižných zbierkach sa príležitostne objaví zväzok, o ktorom bezpochyby môžeme tvrdiť, že patril do knižnice Mateja Bela. Pri identifikácii jeho pravosti je nám nápomocný supralibros Mateja Bela, ako aj jeho dva zatiaľ známe knižné zoznamy. Obávam sa, že nikdy nebude možné spoľahlivo identifikovať tie zväzky, ktoré nie sú opatrené vlastníckym záznamom, alebo neskrývajú nejaké obsahové špecifikum, ako napríklad náš konvolút.

Zoznam bibliografických odkazov

A pozsonyi ág. hitv. ev. egyházközösség története II. Pozsony : Az ág. hitv. evang. egyházközösség kiadása, 1906. 6, 482 s.

BÁLENTĽ, B. K dvestoročnici Mateja Bela. In *Knížnica*, 1949, roč. 1(5), č. 10, s. 327 – 329.

BEL, M. *Listy Mateja Bela*. Martin : Matica slovenská, 1990. 502 s. ISBN 80-7090-069-5.

BEL, M. *Notitia Hungariae Historico Geographica, Divisa in partes quatuor*. [...]. Tomvs qvartus. Viennae Avstriae, Anno MDCCXLII. [= 1742]. [8], 768 s.

Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften [online]. 2015 [cit. 2015-06-09]. Dostupné na internete: <<http://www.bbaw.de/>>.

Bibliothekssystem Universität Hamburg [online]. 2015 [cit. 2015-06-09]. Dostupné na internete: <[http://allegro.sub.uni-hamburg.de/hans-cgi/hans.pl?x=u&t_show=x&wertreg=PER&wert=rhedari+von+radenfeld%2C+geo.+karl+\[-1642-\]&reccheck=111402](http://allegro.sub.uni-hamburg.de/hans-cgi/hans.pl?x=u&t_show=x&wertreg=PER&wert=rhedari+von+radenfeld%2C+geo.+karl+[-1642-]&reccheck=111402)>.

BORSA, G. Korai széles lapszélű kiadványok Magyarországon. In *Magyar Könyvszemle*, 1981, roč. 97, č. 1 – 2, s. 138 – 144.

Catalogus librorum Car. Andr. Belii. Lipsiae : Ex officina Loeperia, MDCCLXXXIV. [= 1784]. 570 s.

---

⁷² OROSOVÁ, ref. 65.

- CSAPODI, Cs., TÓTH, A., VÉRTESY, M. *Magyar könyvtártörténet*. Budapest : Gondolat Kiadó, 1987. 541 s. ISBN 963-281-763-X.
- CSONTOSI, J. A bécsi cs. udvari levéltár hazai vonatkozású kéziratái. In *Magyar Könyvszemle*, 1885, roč. 10, č. 1 – 6, s. 182 – 231.
- ĎUROVIČ, J. P. *Evanjelická literatúra do tolerancie*. Martin : Matica slovenská, 1940. 433 s.
- FUKÁRI, V. Mossóty Institoris Mihály levelezése. In *Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel*. Pozsony : Kalligram, 2005. ISBN 80-7149-774-6, s. 248 – 266.
- GIOVIO, P. *Nouocomensis libellus de legatione Basilii magni Principis Moschouiae ad Clemente. VII. Pont. Max. [...]. Romae : in aedibus F. Minitii Calui, anno M. D. XXV. [= 1525]. [20] ff.*
- HAÁN, L. *Bél Mátyás*. Budapest : MTA Könyvkiadó – Hivatala, 1879. 75 s.
- HORVÁTH, P. Supralibros Mateja Bela. In *Genealogicko-heraldický hlas*, 1995, roč. 5, č. 1, s. 30 – 32.
- JANKOVIČ, L. *Exlibris a supralibros na Slovensku v 16. – 19. storočí*. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2004. 192 s. ISBN 80-7090-739-8.
- K počiatkom slovenského národného obrozenia*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1964. 480 s.
- KOLLÁR, A. F. *Kollár Ádám Ferenc levelezése*. Budapest : Universitas Kiadó, 2000. 548 s. ISBN 978-96391-0450-1.
- LICHTENAU, K. *Paraleipomena rerum memorabilium, a Frederico II. vsqve ad Carolum V. Basileae : Apvd Petrvm Pernam, M. D. LXIX. [= 1569]. [6], 483, [6], 195 s.*
- Lyceálna knižnica v Bratislave* [online]. 2015 [cit. 2015-06-09]. Dostupné na internete: <<http://oldbooks.savba.sk/wwwroot/>>.
- MADAS, E., MONOK, I. *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1730-ig*. Budapest : Balassi Kiadó, 1998. 184 s.
- Magyarországi magánkönyvtárak II.: 1588 – 1721*. Szeged : Scriptum, 1992. 376 s. ISBN 963-481-882-X.

- OBERUČ, J. *Matej Bel – pietista na Slovensku v 18. storočí*. Bratislava : Chronos, 2002. 118 s. ISBN 80-89027-04-0.
- OFFMÜLLNER, W. *Dissertatio politica qua vetus et nova militia inter se comparantur*. Argentorati : Typis Johannis Philippi Mülbii, Anno M. DC. XLVI. [= 1646]. 28 s.
- OROSOVÁ, M. Legislatívna ochrana kultúrneho dedičstva v Československej republike v rokoch 1918 – 1938. In *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 2013, roč. 1, č. 2, s. 19 – 36.
- OROSOVÁ, M. *Sprievodca po Archíve Pamiatkového úradu Slovenskej republiky*. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2007. 111 s. ISBN 978-80-89175-16-1.
- OROSOVÁ, M. Osudy rezidencií vyššej šľachty a ich zbierok po roku 1918 a po roku 1945. In *Magnátske rody v našich dejinách 1526 – 1948*. Martin : Almanach, 2012. ISBN 978-80-970196-6-2, s. 312 – 331.
- PAJKOSSY, G. Bécsi levéltárakból kiszolgáltatott iratok. Repertórium. In *Levéltári leltárak 77*. Budapest, 1979. s. 11 – 15.
- Pamiatkový úrad Slovenskej republiky* [online]. 2015 [cit. 2015-06-09]. Dostupné na internete: <<https://www.pamiatky.sk/sk/page/dejiny-pamiatkovej-starostlivosti>>.
- POLITIANO, A. *Angeli Politiani praelectio in priora Aristotelis analytica, titulus Lamia* [...]. Romae : in aedibus F. Minitii Calui, anno M. D. XXIII. [= 1524]. [15] ff.
- RHEDARI, G. K., BOECKLER, J. H. C. *Corn. Taciti historicorum gravissimi lib. I. annal. Capita XI & XII*. Argentorati : Typis Joannis Philippi Mülbii Academiae Typographi, Anno M. DC. XLIII. [= 1643]. [1], 219 – 245, [1] s.
- SCHRÖDL, J. A pozsonyi ágost. hitv. evang. egyház kéziratára. In *Theológiai Szaklap*, 1903, roč. 2, č. 4, s. 281 – 297.
- SZELESTEI N., L. *Bél Mátyás kéziratok hagyatékának katalógusa*. Budapest : MTA könyvtára, 1984. 299, 32 s. ISBN 963-7301-65-8.
- TIBENSKÝ, J. *Matej Bel doba. život. dielo*. Bratislava : Veda, 1987. 411 s.
- TIBENSKÝ, J. *Slovenský Sokrates : život a dielo Františka Adama Kollára*. Bratislava : Tatran, 1983. 143, 16 s.

TIBENSKÝ, J. *Velká ozdoba Uhorska*. Bratislava : Tatran, 1984. 268 s.

TIŠLIAR, P. Aktivity Štátneho inšpektorátu archívov a knižníc na Slovensku pri budovaní archívnej organizácie (1919 – 1951). In *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 2013, roč. 1, č. 2, s. 37 – 56.

TÓTH, G. *Bél Mátyás kéziratai a pozsonyi evangélikus líceum könyvtárában (Katalógus)*. Budapest : Országos Széchényi Könyvtár; Gondolat Kiadó, 2006. 159 s. ISBN 963-200-504- X.

WURZBACH, C. von. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. B.1. Wien : Verlag der Universitäts-Buchdruckerei von L. C. Zamarski, 1856. 482 s.

ŽAŽOVÁ, H. Knižnice v agende pamiatkových orgánov. In *Pamiatky a múzeá*, 2009, č. 4, s. 56 – 60.

ŽAŽOVÁ, H. Knižnice východného Slovenska v agende pamiatkových orgánov (1872 – 1951). In *Šľachta a šľachtické knižnice na východnom Slovensku*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove; Univerzitná knižnica PU v Prešove, 2014. ISBN 978-80-555-1196-2, s. 7 – 25.

Matej Bel library

Zita Perleczká

The extraordinary erudition of Slovak polyhistor Matej Bel (1684 – 1749) and his extensive literary work have been well-known for centuries. His life, ideas and last but not least, his pedagogical and educational efforts are often discussed, too. But what is rarely mentioned in connection with Matej Bel are the works of other authors, who inspired his creative activities and whose books even might have been in his private library. We have evidence about the existence of this collection, we know particular names as well as book titles. Moreover, several volumes known to have belonged to Matej Bel's collection have appeared recently. This issue is definitely worth our attention and a thorough research could reveal other interesting details about Matej Bel's personality and his interests.

Knižný obchod a distribučné formy v Európe v inkunábulovom období

Lucia Lichnerová

Úvod

S knižným obchodom a profesiou kníhkupca sa stretávame vo všetkých obdobiach existencie knihy bez ohľadu na jej nosič či podobu spracovania. Už v starovekom a stredovekom období registrujeme niekoľko pomenovaní obchodníkov s knihami, ako napr. *librarius* v starovekom Ríme, *bibliopola* v starovekom Grécku či stredoveký *stacionarius*. Epocha tlačenej knihy ponúkla už krátko po objavení kníhtlače niekoľko ďalších druhov kníhkupeckého remesla a knižného obchodu. Knižný obchod ako „obchodné vzťahy uskutočňované na knižnom trhu medzi jeho subjektmi (vydavateľstvami, kníhkupectvami, distribútormi) alebo medzi subjektmi a cieľovými zákazníkmi“¹ môžeme chápať v dvoch rovinách: ako produkujúci (vydavateľský) a rozširujúci knižný obchod. Pokiaľ k produkujúcemu obchodu môžeme zaradiť tlačiarne a vydavateľstvá, ktoré nielen vyrábajú, ale aj distribuujú knihy, pod rozširujúcim knižným obchodom chápeme sprostredkujúcu pozíciu medzi výrobcom a koncovým odberateľom.“² Spočiatku sa do knižnej distribúcie zapájali najmä aktéri produkujúceho knižného obchodu – tlačiarne a vydavatelia, kým neskôr túto úlohu prenechali subjektom rozširujúceho knižného obchodu: kníhkupcom rôzneho druhu, ktorí obchodné záujmy výrobcov knihy realizovali na menších či väčších európskych knižných trhoch.

Príspevok o knižnom obchode a distribučných formách 15. storočia v európskom kontexte vychádza z publikovaných, zväčša zahraničných (nemeckých) zdrojov, ktoré sa parciálne venujú aj časovej etape 15. storočia. Syntézu poznatkov z týchto zdrojov dopĺňa o údaje z dostupných databáz³ evidujúcich kníhtlačiarsku (a vydavateľskú) produkciu inkunábulového obdobia a zo zachovanej korešpondencie medzi jednotlivými aktérmi knižného trhu. Na ich základe sa pokúša odkryť fungovanie niektorých druhov knižného obchodu a jeho organizácie do začiatku 16. storočia, ako aj načrtnúť formujúce sa pozadie kníhkupeckého povolania. Mimoriadne cennou je korešpondencia medzi Antonom Kobergerom, norimberským vydavate-

¹ TDKIV – Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy.

² Herstellender Buchhandel.

³ Gesamtkatalog der Wiegendrucke; Incunabula Short-Title Catalogue (ISTC).

lom a typografom a tlačiarom Johannom Amerbachom z Bazileja⁴, korešpondencia humanistu Johanna Reuchlina⁵ a účtovné záznamy speyerského typografa Petra Dracha⁶, ktoré realistickým spôsobom priblížia detaily knižného obchodu 15. storočia.

Uvedené pramene dokumentujú, že prvou vývojovou etapou distribúcie vlastnej produkcie bola personálna únia kníhtlačiara/vydavateľa, ktorý bol zároveň aj kníhkupcom. Pokiaľ však typograf pracoval pre objednávateľa vydania (dvory, univerzity, úrady, súkromné osoby), nemusel byť aktérom distribučného procesu, pretože ten bol v záujme vydavateľa nesúceho finančné náklady. Tento model vyskúšalo niekoľko na vlastné náklady pracujúcich prvotlačiarov; osobitne bol primárnym spôsobom profesionálnej realizácie u tzv. putujúcich prvotlačiarov, ktorí pracovali v službách biskupstiev na časovo limitovanú zákazku (napr. u Georga Reysera vo Würzburgu, Johanna Sensenschmidta v Norimbergu, Bambergu, Regensburgu⁷, u Johanna Nummeistera vo Foligno a Lyone atď.). Tlačiar sa v distribúcii aktivizoval v prípade, ak bol sám vydavateľom diela a mal záujem na odpredaní nákladu, alebo mu úloha uskutocňovateľa distribúcie vyplývala z kontraktu (napr. Antonovi Kobergerovi v Norimbergu pri vydaní *Liber chronicarum*⁸). Štandardná prax tkvela v tom, že vydavateľ/kníhtlačiar bol sám zodpovednou osobou za distribúciu svojej neviazanej⁹ produkcie, čo logicky vyplývalo zo snahy o zabezpečenie želaného odbytu z dôvodu návratnosti vložených investícií. Distribúcia vytlačených kníh sa nerealizovala len jedným spôsobom – kníhkupcom 15. storočia pozoruhodne nechýbala inšpirácia pri hľadaní čo najefektívnejších ciest predaja kníh. Sieť obchodníkov s knihami bola široká. Okrem vydavateľov sa na distribúcii kníh podieľal celý rad profesií od putovních a podomových kníhkupcov, agentov (posielali knihy, vyrovnávali dlhy, zamieňali peniaze), poslov (doručovali korešpondenciu) až po komisionárov (viedli filiálky). Hlavný manažérsky post v skupine obchodníkov zastával vydavateľ (niektorými zdrojmi označovaný aj ako princípál¹⁰), hoci je známe, že aj putovní kníhkupci mali svojich zástupcov. Jednotlivé profesie podieľajúce sa na knižnom obchode neboli striktné ohraničené, nakoľko medzi funkciami aktérov dochádzalo často ku kumulácii alebo k transformácii činností.

⁴ HALPORN, B. The Correspondence of Johann Amerbach, s. 207 – 272.

⁵ GEIGER, L. Johann Reuchlins Briefwechsel.

⁶ Publikované v MÄKELER, H. Das Rechnungsbuch des Speyerer Druckherrn Peter Drach d. M. (um 1450 –1504).

⁷ J. Sensenschmidt pôsobil spočiatku ako stály kníhtlačiar v Norimbergu, avšak neskôr presídlil do Bambergu, kde pracoval na objednávku pre benediktínske opátstvo St. Michael. V tejto tendencii pokračoval aj neskôr a postupne tlačil viaceré liturgické diela na objednávku niekoľkých diecéz a biskupstiev, napr. v Bambergu, Freisingu, Speyeri, Dillingene, ako uvádza RANDALL, H. Sensenschmid, Johann, s. 264 – 265.

⁸ Kontrakt, ktorý podpísal Koberger s vydavateľmi kroniky, ho ako tlačiaru zaväzoval aj k jej distribúcii, na čo využil i reklamné knižné oznámenie. Viac v LICHNEROVÁ, L. Marketing mix a tlačná kniha 15. storočia, s. 269 – 284.

⁹ Zviazané tlačie mohli predávať len kníhviazači.

¹⁰ BÖRCKEL, A. Gutenberg und seine berühmtesten Nachfolger im ersten Jahrhundert der Typographie, s. 102.

Druhy knižného obchodu z hľadiska mobility knižného skladu

Stacionárny knižný obchod

Knižné sklady v regionálnej blízkosti

Stály, nepretržitý otvorený obchod s knihami patril medzi prvé spôsoby distribúcie vytlačených kníh v 15. storočí. Knižný obchod personalizovaný v jednej osobe – v osobe kníhtlačiara/vydavateľa – predpokladal vysoké časové a organizačné nároky na distribúciu kníh. Preto niektorí kníhtlačiari spočiatku rozpredávali vytlačené knihy založením provizórneho (ale dlhodobého) kníhkupectva – skladu v lokálnej blízkosti. K stálym obchodíkom s knihami patrili vlastné domy a tlačiarne, neskôr si typografi prenajímali miestnosti (často pohostinstvá) s čulejším obchodným ruchom v regionálnej blízkosti. Môžeme predpokladať, že spoľahnúť sa na príchod zákazníka do stáleho kníhkupectva bolo možné len v prípade jeho výhodnej geografickej polohy alebo prostredníctvom vhodne zvolenej reklamy vo forme tzv. knižných oznámení, ktoré v mene vydavateľov distribuovali poverené osoby „lákajúce“ do stabilného kníhkupectva potenciálnych záujemcov. Pohostinstvá ako frekventované miesta však slúžili vo väčšine prípadov ako prechodné sklady kníh, v ktorých svoj náklad zložili podomoví alebo putovní kníhkupci len na obmedzený čas, kým neputovali do ďalšej oblasti. Svedčia o tom knižné oznámenia, v ktorých miesta „skladu“ obmieňali a boli dopisované rukou.

Typickým prototypom stáleho nemobilného kníhkupectva bol knižný sklad prvého augsburského tlačiara Günthera Zainera. Dokladom tejto skutočnosti sú zachované reklamné knižné oznámenia z jeho tlačiarne, ktoré vydával na propagáciu svojich nových titulov v rokoch 1471 – 1476. Pokiaľ podľa novších oznámení spolupracoval pri neskoršej distribúcii kníh s putovným kníhkupcom¹¹, najstaršie oznámenie deklarovalo, že v prvých rokoch pôsobenia tlačiarne Zainer zabezpečoval distribúciu kníh vo svojom stálom kníhkupectve. Vytlačené predajné miesto na jeho oznámení z roku 1471 je unikátnym dokladom o stabilnom kníhkupectve „u Schmidlina dome pri kríži u Günthera nazývaného Zainer...“, v ktorom mohol záujemca knihy získať „za dosť obstojnú (slušnú) cenu.“¹² Schmidlin bol podľa Geldnera¹³ hostinec, v ktorom

¹¹ Dôkazom sú dopisované miesta pobytu kníhkupca v rukopisnej poznámke pod textom oznámenia.

¹² „Ak by tu niekto bol, kto by túžil po nemeckých tlačených knihách, ktorých mená sú tu napísané, ... nech príde do domu pri kríži ku Güntherovi nazývanému Zainer a tu ich nájde, budú mu dané za dosť obstojnú (slušnú) cenu“. („...ad hospicium seu domum ipsius schmidlin prope plateam crucis“). Znenie knižného oznámenia je publikované v WITTMANN, R. Geschichte des deutschen Buchhandels, s. 16.

¹³ GELDNER, F. Die deutschen Inkunabeldrucker.

mal Zainer prenajatú stálu predajnú miestnosť; podľa Voulliema¹⁴ muselo ísť o Zainerove staršie augsburské bydlisko. V čase vydania oznámenia pôsobil Zainer v Augsburgu ako tlačiar len tri roky, takže jeho ponuka nemohla byť veľmi veľká. Pracoval ako zmluvný tlačiar augsburského kláštora Sv. Ulricha a Afry, čím bola jeho produkcia vo vydavateľskej réžii kléru a tým bol aj jej odbyť vopred zabezpečený. Pravdepodobne len menší počet tlačí vydaných na vlastné náklady musel propagovať a ponúkať na predaj vo svojom stálom kníhkupectve. Znenie jeho knižného oznámenia potvrdzuje, že ponúkal vlastné nemecké knihy¹⁵ – tie, ktoré zrejme nevytlačil na zákazku kláštora; išlo o epištoly od Francesca Petrarca, nemecké žalmy a históriu o živote kráľa Appolonia.

Podobný model distribúcie kníh využil aj Anton Koberger, tlačiar a vydavateľ v Norimbergu. Na základe publikovaných zdrojov vieme, že „si v roku 1490 zakúpil svoj prvý dom..., v ktorom bol jeho prvý obchod.“¹⁶ Ako pomocník v kníhkupectve mu mal slúžiť jeho zať Wolf Haller, ktorému Koberger vyplácal ročnú rentu a počítal s ním aj ako s putovným kníhkupcom, kým sa táto spolupráca po niekoľkých rokoch nerozpadla. Dôkazom o založení stáleho obchodu s knihami vo vlastnom dome je aj Conrad Henlíf, typograf, kníhkupec a obchodný partner Petra Schöffera, ktorého zastupoval ako komisionár v parížskej pobočke. Ako finančne dobre zabezpečený si v roku 1476 dokázal kúpiť budovu v Mohuči, tzv. „Hof zum Korb“ a zdedil aj Fustov dom „zum Humbrecht“, kde mal nielen bývanie, ale aj obchod.“¹⁷

Stacionárny knižný obchod bol pravdepodobne prvou voľbou distribúcie produkcie, avšak nie najvýhodnejšou. Nevýhody plynuli predovšetkým z obmedzeného počtu potenciálnych (lokálnych) zákazníkov a limitovanej ponuky kníh spôsobenej absenciou cudzích vydaní. Kníhtlačiar by si bol pôsobením na jednom, málo frekventovanom mieste len ťažko získaval širší okruh odberateľov. To bol jeden z dôvodov, prečo Zainer a ďalší vydavatelia realizovali popri stacionárnom aj putovný obchod spoluprácou s putovnými typmi kníhkupcov.

Okrem skladov, ktoré si budovali kníhtlačiari, sa koncom 15. storočia začali presadzovať aj stále profesionálne kníhkupectvá na rôznych miestach čulého obchodu, ktorých zakladateľmi boli pôvodní putovní kníhkupci – „buchführer“. Samostatné obchodíky s knihami si začali zakladať v čase, keď sa putovanie po krajine stalo pre nich nevyhovujúce, prípadne nadobudli dostatočné množstvo knižného sortimentu na predaj. Vzhľadom na širokú ponuku cudzích vydaní, ktoré nahromadili počas realizácie putovného obchodu, sa z nich stali nové typy kníhkupcov – tzv. sortimentárov, ktorí pôsobili hlavne v 16. storočí.

¹⁴ VOULLIEME, E. Die deutschen Drucker des fünfzehnten Jahrhunderts.

¹⁵ Na základe komparácie oznámenia s jeho produkciou do roku 1471.

¹⁶ LOCHNER, G.W.K. Koberger, Anton, s. 366 – 376.

¹⁷ LANGE, A. Peter Schöffler von Gernsheim, Der Buchdrucker und Buchhändler, s. 11.

Niektorí vydavatelia prevádzkovali aj obchodíky na veľtrhoch, ktoré si prenajímali od majiteľov pohostinstiev. Napríklad vo Frankfurte na tento účel slúžila tzv. „kníhkupecká ulička“, ktorá bola hneď pri rieke, po ktorej lode privádzali sudy s papierom.¹⁸ Obchodíky však mohli byť otvorené len počas konania veľtrhu dvakrát ročne. Do času trvania ďalšieho veľtrhu museli byť zatvorené, čiže neplnili účel reálneho stacionárneho kníhkupectva.

Filiálky (nadregionálne a zahraničné knižné sklady)

Založenie stáleho kníhkupectva pri vlastnej tlačiarne alebo v jej blízkosti prenajatím priestorov sa nemohlo osvedčiť v postačujúcej miere, čo vyústilo do realizácie lokálneho putovného obchodu s pomocou kooperujúcich kníhkupcov (viac v kapitole Putovný knižný obchod). Avšak ani tento druh knižného obchodu nestačil na získanie požadovaného odbytu kníh: kapacita kníhkupcovho voza bola obmedzená, časové sklzy prebratia nového tovaru veľké. Ani nadregionálny putovný obchod prostredníctvom veľtrhov nemohol byť uspokojujúci: finančné náklady spojené s prenájmom skladov na veľtrhu, ale najmä obmedzenie predaja kníh na konanie veľtrhov dvakrát ročne, nemohli dostatočne pokryť distribučné predstavy vtedajších typografov. V prípade obmedzenia knižného obchodu len na putovnú formu by boli tlačiarne riskovali hromadenie objednávok kníh, ktoré nemal kto distribuovať. Na druhej strane by sa im boli mňali zásoby, keby mali presnú predstavu o ďalších objednávkach, čitateľských preferenciách a odbyte už vytláčených titulov. Preto bolo celkom logické, že popri mobilnom knižnom obchode začali praktizovať aj tzv. filiálkovú distribúciu¹⁹, ktorá im umožnila nepretržitú prevádzku počas celého roku. Filiálky sa zakladali vo vzdialených domácich a zahraničných frekventovaných obchodníckych centrách. Ich výhody boli jednoznačné:

- väčšia ponuka kníh v stálom kníhkupectve vo veľkom obchodnom centre,
- istota časovo neobmedzeného predaja kníh,
- zníženie nákladov na neustálu prepravu putovného kníhkupca po krajine,
- eliminovanie rizík putovania (prepadnutie, krádeže, zlé počasie a pod.),
- zlepšenie kontroly zamestnanca filiálky, ktorý neputuje po neznámych miestach, ale nachádza sa v jednom meste.

Filiálkovú distribúciu kníh zabezpečovala celá sieť spolupracovníkov. Ako organizátori sa na nej podieľali kníhtlačiarne/vydavatelia, resp. profesionálni vydavatelia, ktorí do procesu výroby knihy zapájali aj zmluvných tlačiarov. Hoci aj do filiállok sa knihy zasielali v sudoch na vozoch alebo loďami, predsa nešlo o presúvanie tovaru po viacerých lokalitách, ale len na jedno miesto. Knihy sa sem dopravovali buď priamo, alebo cez veľtrhy.

¹⁸ NIEMEIER, S. Funktionen der Frankfurter Buchmesse im Wandel.

¹⁹ KÖHLER, W. Zur Entwicklungsgeschichte des Buchgewerbes von Erfindung der Buchdruckerkunst bis zur Gegenwart, s. 27.

Filiálky zakladali hlavne tlačiar – veľkopodnikatelia, ako napr. Anton Koberger z Norimbergu, Johann Fust a Peter Schöffer z Mohuče, Peter Drach zo Speyeru, viacerí benátski kníhtlačiar a ďalší. V Paríži mali svoje pobočky mohučskí tlačiar Fust a Schöffer. V roku 1466, keď zomrel Fust v Paríži, Schöffer okamžite poslal zástupcu Hermanna von Stathoena do Paríža, aby pokračoval v obchodoch. Z kráľovského nariadenia Ludovíta XI. z 21. apríla 1475 vyplýva, že Peter Schöffer a istý Conrad Henlif realizovali v Paríži dôležitý knižný obchod a zamestnali faktora Hermana von Stathoena, aby zaobstaral predaj.²⁰ Okrem toho mali Fust a Schöffer svoj obchodík aj vo Frankfurte, v tzv. „kníhkupeckej štvrti.“²¹

V Paríži a v mnohých ďalších európskych mestách (v Lyone, Budíne, Krakove, Viedni a vo Vroclavi) mal svoje filiálky aj významný nemecký tlačiar, vydavateľ a kníhkupec z Norimbergu Anton Koberger; speyerský typograf Peter Drach mal pobočky v Lipsku, Štrasburgu, Kolíne a vo Frankfurte; benátsky tlačiar Aldo Manuzio vo Viedni, Bazileji, Augsburgu, Norimbergu a tiež v Paríži.²² Zástupcovia v pobočkách sa nazývali aj komisionári, nakoľko realizovali v mene vydavateľa/komitenta komisionársky predaj. Ten spočíval v tom, že komisionár viedol v mene vydavateľa pobočku s knihami, avšak nie na vlastné riziko, ale na účet komitenta. Z predaných kníh získal províziu, pričom celé riziko niesol vydavateľ.²³ Kapp²⁴ z tohto dôvodu nazýva filiálky komisionárskymi obchodmi. Jedným z vydavateľov, ktorí viedli komisionársky predaj, bol aj Anton Koberger. Svojho komisionára mal na viacerých miestach, konkrétne do Paríža poslal svojho zástupcu Johanna Blumenstocka, ktorého úlohou bolo zriadiť hneď dve kníhkupectvá: „*Môj zamestnávateľ ma poslal do Paríža, aby som tu predával knihy a zarobil peniaze. Musím zaobstarať dve kníhkupectvá..., knihy roztriediť, skontrolovať a čisté a pekné ich udržiavať... a o všetkom podať vyúčtovanie, tak dobre, ako len viem.*“²⁵ Blumenstock pracoval pre Kobergera pomerne dlhý čas, nakoľko Koberger ešte v roku 1506²⁶ odkazuje svojmu zmluvnému tlačiarovi Johannovi Amerbachovi do Bazileji²⁷, aby „*napsal Blumenstockovi ohľadne sudov, čo obsahujú a koľko vážia...*“. Okrem parížskej pobočky Koberger plánoval zriadiť filiálku aj vo Frankfurte. Požiadal Amerbacha, aby poslal 100 exemplárov Huga²⁸ a 300 – 400 registrov do Frankfurtu, pretože jeho hospodár tam vraj nechá postaviť dobrý obchodík pre knihy, v ktorom by boli knihy krajšie a bezpečnejšie uskladnené ako v Norimbergu. Po-

²⁰ WETTER, J. Conrad Henlif oder Henekis, Buchdrucker und Buchhändler zu Mainz, der Geschäftsgenosse Peter Schöffer's. Mainz.

²¹ NIEMEIER, ref. 18, s. 10.

²² KAPP, F. Geschichte des deutschen Buchhandels.

²³ Kommissionsverkauf.

²⁴ KAPP, ref. 22.

²⁵ List publikovaný v KAPP, ref. 22.

²⁶ List z dňa 10. mája 1506 publikovaný v HALPORN, ref. 4, s. 207 – 272.

²⁷ Johann Amerbach bol zmluvným tlačiarom niektorých diel, na ktorých sa Koberger podieľal ako vydavateľ. Zároveň bol Amerbach zapojený aj do kníhkupeckej činnosti.

²⁸ Išlo o bibliu s postilou od autora Huga de Sancto Caro.

kiaľ vraj zariadi ako kníhkupectvo dokonca časť svojho domu, malo to byť dôkazom, že sa obchod s knihami dobre uchytil.²⁹ Aby sa mohla korešpondencia dostať k požadovanej osobe, musel vydavateľ zabezpečiť dôveryhodné osoby – tzv. poslov, ktorým mohol bez obáv svoje listy zveriť do opatery. Korešpondencia a poslovia splnili nezanedbateľnú úlohu v organizácii predaja kníh v 15. storočí. Ukázalo sa, že realizovať predaj kníh inak ani nebolo možné, nakoľko vydavateľ nemohol osobne dozerať na všetky transakcie, prípadne ich osobne dojednávať. Pokyny preto musel odovzdávať prostredníctvom korešpondencie, vďaka ktorej sa spolupracujúci obchodníci navzájom informovali o váhe sudov, výške prepravného, obsahu sudov a najmä o tom, v akom stave boli sudy doručené, a koľko ďalších je potrebné poslať do ktorej filiálky alebo na ktorý veľtrh. Listy prinášali informácie o vyúčtovaní, o spokojnosti s povozníkmi a slúžili aj ako autorizácia vykonania transakcie. Vydavatelia sa napríklad sťažovali, že povozníci niekedy naliehali na naloženie sudov, hoci zasielateľ ešte nemal autorizovanú zásielku od odberateľa. Nekompetentnosť posla mohla zohrať kľúčovú úlohu pri zmarení mnohých finančných a logistických operácií a naopak, výber vhodného a spoľahlivého posla bol veľmi dôležitý. Preto keď dal Koberger cez posla Hansa vedieť Amerbachovi, že Augustínova Opera sa nepredáva a odpoveď nedostal, odporučil Amerbachovi využiť konkrétnu, pravdepodobne už osvedčenú osobu na sprostredkovanie odkazov: „Ak nemáte posla v Norimbergu, pošlite listy do Štrasburgu Friedrichovi Brechterovi, ktorý mi ich môže poslať kedykoľvek.“³⁰

Obzvlášť významnú úlohu pri formovaní zahraničných filiállok zohrali aj benátski vydavatelia a tlačiar. Spomeňme napríklad Nicolasa Jensona, ktorý v roku 1475 založil zmluvný vzťah s komisionármi vo Frankfurte, Johannom Rauchfassom a Petrom Uglheimerom, ktorí mu zabezpečovali odbyt pre jeho knihy v Nemecku³¹.

Putovný knižný obchod (lokálny a nadregionálny)

Putovný knižný obchod patril popri stacionárnom knižnom obchode v skladoch alebo v zahraničných filiálkach medzi rovnocenné formy knižnej distribúcie. Centrami mobilných skladov kníh sa stali verejné miesta, pohostinstvá, jarmoky, menšie trhy a veľtrhy. Ukázalo sa, že drevené stánky na menších trhoch, v ktorých boli vyvesené na šnúrach jednotlivé vytlačené hárky, priniesli rýchlejší obrat, ako stály obchodík neležiaci blízko trhu. Manažérmi putovného knižného obchodu boli vydavatelia, hlavnými aktérmi podomoví kníhkupci – „hausierer“ a putovní kníhkupci – „buchführer“.

²⁹ HALPORN, ref. 4, s. 207 – 272. List z 15. 2. 1506.

³⁰ HALPORN, ref. 4, s. 207 – 272. List č. 171.

³¹ Viac v článku LICHNEROVÁ, L. Knižné oznámenia 15. storočia ako nástroj komunikačnej politiky, s. 22 – 41.

Pokiaľ „hausiereri“ pracovali samostatne ako nezávislí, ale zároveň neprofesionálni kníhkupci (keďže obchodovali aj s iným tovarom) s drobnými, ľahko predajnými tlačami na lokálnych a menších trhoch, „buchführeri“ zohrali dôležitú úlohu nielen ako organizátori predaja kníh na menších trhoch, ale najmä ako zástupcovia predaja v nadregionálnom rozmere – na knižných veľtrhoch³² vo Frankfurte, Lipsku, Augsburgu, Bazileji, Paríži, Norimbergu, Štrasburgu atď. Spolupráca tlačiaru s „hausiererom“ sa zväčša končila predajom kníh za hotovosť (väčšinou išlo o drobné tlače), kým „buchführer“ pracoval často ako zamestnanec vydavateľa a okrem predaja kníh na trhoch a veľtrhoch zabezpečoval aj distribúciu knižných oznámení. Pri putovnom predaji kníh pôsobili „buchführeri“ ako organizátori, nakoľko je známe, že aj oni mali svojich zástupcov (tzv. „pomocníkov“), prostredníctvom ktorých knihy predávali.

Spôsob obchodovania na veľtrhu

Z analýzy korešpondencie je evidentné, že „buchführeri“ tiahli z veľtrhu na veľtrh a ich kalendár sa riadil termínmi veľtrhov, na ktorých si prenajímali miesta/obchodíky väčšinou v blízkych súkromných domoch. Tu predávali, dopĺňali alebo vynovovali svoje zásoby. Nenosili so sebou celý náklad, len jeho časť, ktorá často zostávala uskladnená v obchodíku do ďalšieho termínu veľtrhu. Na veľtrhu veľakrát predávali ďalším obchodníkom na kredit, aj to len štvrtinu z kníh, ostatné ostali nepredané v sklade.³³

Nezviazané knihy, ktoré sa dostávali na veľtrh väčšinou cestnou a riečnou dopravou, sa v prenajatých obchodíkoch vybaľovali zo sudov a triedili. Keď sa dopyt knihy zvýšil aj v čase mimo termínu veľtrhu, z uvedených skladov sa postupne stávali stále pobočky a kníhkupectvá – a tak sa vyvinul pravý sortimentár (kníhkupec, ktorý má cudzí sortiment v stálom kníhkupectve). Na to, aby boli obchodíky otvorené aj mimo termínov konania trhu, museli mať zvláštne povolenie.³⁴ Na trhoch vložili kníhkupci svoj tovar, alebo vylepili zoznamy kníh a samotné titulné listy. Mimoriadne zaujímavé novinky ponúkali a vyvolávali na uliciach a predaju drobných tlačí sa venovalo množstvo mužov, žien a detí.³⁵

Veľtrhy zohrali pre vydavateľov pri distribúcii ich produkcie nezastupiteľnú úlohu. Vydavatelia sa ich zúčastňovali osobne, príp. posielali svojich putovných kníhkupcov a iných zástupcov v závislosti od druhu požadovanej služby. Osobná účasť vydavateľa na veľtrhu závisela nielen od jeho zaneprázdnenosti, ale aj od celkovej politickej situácie v krajine. Anton Koberger, ktorý podľa zachovanej koreš-

³² Vo Frankfurte nad Mohanom existovali trhy už koncom 70. rokov 15. storočia, v Lipsku od r. 1493.

³³ WITTMANN, ref. 12, s. 137.

³⁴ BACHLEITNER, N., EYBL, F. M. a E. FISCHER. Geschichte des Buchhandels in Österreich, s. 9.

³⁵ Meyers Konversationslexikon.

pondencie navštevoval sám frankfurtský veľtrh najmä v rokoch 1495, 1498, 1499, 1503, mal tam nepretržite aj svojho zástupcu. Napríklad v roku 1498 sa tu stretol s Amerbachom, hoci inokedy sa to z rôznych príčin nedarilo, ako píše v liste z roku 1502³⁶: „Na jesenný veľtrh neprídem... dôvodov je veľa.... raz sú to epidémie, potom nepokojné časy alebo chýbajúci sprievod, ktoré mi bránia v pravidelnej návšteve.“

Veľtrh sa rozvinul na lokalitu medzinárodných stretnutí tlačiarov, vydavateľov, „buchführerov“, zástupcov, učencov, autorov, agentov, poslov, medirytcov, kníhviazačov a pod. Hoci jeho primárna úloha tkvela v predaji a nákupe kníh (neskôr vo výmene nových titulov medzi vydavateľmi), sekundárne plnil aj ďalšie dôležité úlohy. Okrem kníhkupcov prichádzali na veľtrh aj učenci, aby uzatvorili kontrakty s vydavateľmi na vydanie rukopisov, prípadne tlačári kvôli kontraktom na vytlačenie kníh. Veľtrh slúžil aj ako burza práce – tlačári a vydavatelia tu uzatvárali kontrakty s autormi, kníhkupcami, ale aj s korektormi textov, výrobcami papiera a pod.³⁷ Požičiavali sa tu peniaze a obchodovalo sa s koňmi a prepravou tovaru, ale realizovali sa aj platby za vytlačenie objednaných kníh. Potvrďuje to Kobergerov list Amerbachovi, v ktorom píše, že „by [práca] mala byť vyplatená vo Frankfurte“, ale zároveň nepredpokladá, že sa tak stane kvôli vojne. Pokiaľ by však Amerbach plánoval predsa len poslať svojho agenta do Frankfurtu na veľtrh, urobí tak aj Koberger. Sám na veľtrh však neplánoval ísť, „pretože je to príliš nebezpečné.“³⁸ Z listov sa ďalej dozvedáme, že veľtrh slúžil aj ako bezpečné miesto úschovy peňazí počas vojny. Koberger mal napríklad na veľtrhu v Lyone uložené peniaze z veľkonočného veľtrhu, pretože „obchodníci z Norimbergu nechceli brať žiadne peniaze, keďže bola vojna; všetci mali strach.“³⁹

Ďalšie príklady dokazujú, že veľtrh bol aj miestom vyrovnávania otvorených účtov niekedy primárnymi aktérmi, v iných prípadoch, ako aj v Kobergerovom, cez tzv. agentov:

„Dúfal som, že by som mohol medzitým dostať zaplatené, aby som mohol mať na platbu pre vás vo Frankfurte; tiež som dúfal, že by môj bratranec mohol zaplatiť nejaké peniaze z Lyonu do Bazileja.“⁴⁰

Vydavatelia do knižného obchodu nezapájali len putovných kníhkupcov, ale potrebovali sprostredkovateľov aj na záležitosti finančného rázu. Tzv. agenti, ktorí v mene vydavateľa vyrovnávali účty a odovzdávali dlžné peniaze, získavali za túto činnosť províziu, ako to dokumentuje ďalší z Kobergerových listov: „Drahý majster Hans, prosím Vás, požiadajte o tieto peniaze, o 600 zlatých v hotovosti, ktoré boli odovzdané Ulinovi Rösslinovi na súčasnom augustovom veľtrhu. Som si istý, že ide o to, čo som napísal, ale neviem, akú províziu si obchodník Ulin Rösslin zoberie.“⁴¹ Hoci každý vydavateľ sa

³⁶ HALPORN, ref. 4, s. 207 – 272. List z 19.8.1502.

³⁷ NIEMEIER, ref. 18, s. 16.

³⁸ HALPORN, ref. 4, s. 207 – 272. List č. 175.

³⁹ HALPORN, ref. 4, s. 207 – 272. List č. 175.

⁴⁰ HALPORN, ref. 4, s. 207 – 272. List č. 168.

⁴¹ HALPORN, ref. 4, s. 207 – 272. List č. 177.

snažil zabezpečiť dôveryhodnú osobu, ktorá v jeho mene vyrovnávala účty, nie vždy sa to podarilo, keďže politická situácia nebola vždy priaznivá: „Každá metóda posielania peňazí je náročná. Výmenný rating je veľmi nepriaznivý. Posielanie peňazí v hotovosti aj v tovare je rovnako riskantné.“⁴² Agenti, ktorým vydavatelia preukazovali patričnú dôveru, ich zastupovali aj v otázkach zámeny peňazí, nakoľko menová politika v Európe bola v období 15. storočia skutočne rozmanitá a zámena peňazí bola komplikovaná: „Bol som informovaný mojim agentom Hansom Brewerom, že vám zaplatil 1,450 zlatých vo Frankfurte. Dúfam, že môj bratranec zariadi zámenu pre zvyšok, ktorý Vám teraz dlžím z Lyonu do Bazileja po veľkonočnom veľtrhu – budete tak kompletne vyplatený. Prosím, nehnevajte sa na mňa kvôli tomu, že som Vás nevyplatil v plnej sume vo Frankfurte; ja som naozaj nebol vtedy schopný kvôli vojne, moru a núdzi, všetko bolo príšerné, keď sme nemohli robiť žiadne obchody. Neverili by ste, ako sa nedali peniaze nikde zarobiť...“⁴³

Veľtrhy neboli len miestom finančného vyrovnania sa za služby spojené s predajom alebo výrobou kníh, ale taktiež aj s ich prepravou. Vydavatelia potrebovali okrem „buchführerov“ aj ďalších spolupracovníkov, ktorí zabezpečovali dopravu kníh. Niekedy to boli samotní „buchführeri“, častejšie však tzv. povozníci, ktorých putovní kníhkupci na túto činnosť najímali do služieb. Ich úlohou bolo zohnať vhodné a kvalitné sudy na prepravu kníh, ako aj kvalitný baliaci materiál, zaslať tovar na požadovaný veľtrh a dbať na jeho dodanie bez poškodenia. Mnohí „buchführeri“ a vydavatelia pracovali len s vybranými povozníkmi: „Píšete, že povozníci Vám vyčítajú, že neviete rýchlo zohnať sudy. Budte si istý, že toto sa deje bez môjho vedomia. Nemali by ste dopravovať loďou s nikým, len ak máte odo mňa písomnú informáciu. Čiže nie je potreba dopravovať loďou, kým mám dostatok. Pokiaľ preda len, dopravujte s povozníkom Hansom von Durlachom, ktorý... je starostlivý k majetku...“⁴⁴ Logistika zasielania kníh bola determinovaná stavom aktuálneho odbytu a na jednotlivé veľtrhy sa dopravovali len tie knihy, o ktoré tam bol záujem. Preto napríklad Koberger žiadal Amerbacha, aby mu niektoré vydania poslal, iné však nepožadoval, nakoľko sa nepredávali: „Pred časom som písal, aby ste mi poslali 30 Abbots⁴⁵ do Frankfurtu na veľtrh; zle som to premyslel, nepotrebujem ich tak veľa, pošlite mi 10, budem mať dosť...Písal som tiež, aby ste mi okamžite poslali nejaké knihy do Lyonu... Pošlite mi všetko, čo máte. Ale neposielajte Abbots do Lyonu, nepredávajú sa.“⁴⁶

Preprava kníh nebola lacná a rýchla záležitosť. Pokiaľ ju porovnáme s cenou kníh, ktorá v tom čase činila napríklad za bibliu s postilou kardinála Huga de Sancto Caro 10 zlatých (pre koncového zákazníka to bolo 8 zlatých)⁴⁷, prepravné vo výške

⁴² HALPORN, ref. 4, s. 207 – 272. List z 9. 10. 1504.

⁴³ HALPORN, ref. 4, s. 207 – 272. List č. 170.

⁴⁴ HALPORN, ref. 4, s. 207 – 272. List č. 150.

⁴⁵ Išlo o dielo: Panormitanus de Tudeschis, Nicolaus Lectura super V libros Decretalium vytlačené u J. Amerbacha v Bazileji v roku 1487 – 1488, ktoré Koberger označoval ako Abbots alebo Panormitanus.

⁴⁶ HALPORN, ref. 4, s. 207 – 272. List č. 150.

⁴⁷ Údaj získaný z Kobergerovej korešpondencie Amerbachovi.

400 zlatých musela byť riskantná suma, navyše ak vydavateľ nemal istotu, že sud s knihou sa dostane na želané miesto, resp., že knihy prídu v poriadku. O výške prepravného hovorí Koberger takto: „V krátkom čase, naozaj, som mal 400 zlatých v nákladoch na prepravu na cestu odtiaľto do Benátok a z Benátok do Lyonu a potrebujem veľa šťastia, aby sa mi vrátila moja investícia.“⁴⁸ Cena sa odvíjala aj od druhu dopravy a hmotnosti sudov – o váhe sa prepravca a odosielateľ zvykli informovať prostredníctvom poslov a korešpondencie: „Napíšte môjmu bratrancovi Hansovi Kobergerovi, koľko sudy vážia, náklady na lodnú prepravu budú ním zaplatené v Lyone.“⁴⁹ Okrem toho cesta trvala dlho, niekedy aj niekoľko týždňov; napríklad, kým povozník zrealizoval trasu z Bazileja do Norimbergu a späť, trvalo to päť týždňov.⁵⁰ Preprava tovaru na veľtrh nebola sto-percentne bezpečná. Z korešpondencie sa dozvedáme, že mnohé vozy boli, najmä v časoch nepokojov, prepadnuté: „Toto je pravdivá a hrozná vec: pred ôsmimi dňami zoberali vozy v hodnote 4 000 zlatých našim obchodníkom, ktorí obchodujú v Lyone. Nikto viac, len Boh s vami.“⁵¹

Veľtrh nepriniesol len pozitíva. Tým, že sa konal dvakrát ročne (väčšinou ako veľkonočný a jesenný na sv. Michala), boli vydavatelia prinútení knihy vytlačiť rýchlo aj s rizikom chýb. Kapp⁵² napríklad spomína korektora diela *Epitomererum Germanicarum* Martina Schürera, v ktorého explicite je uvedené, prečo má dielo tolko chýb: „boli sme nútení kvôli blížiacemu sa veľtrhu vo Frankfurte dielo vytlačiť v čo najkratšom čase.“ Ešte väčšie nedostatky môžeme pripísať neskoršiemu výmennému obchodu na trhoch, vďaka ktorému kvalita inkunábulí klesla na úkor kvantity kníh, ktoré boli k dispozícii na výmenu v štýle „mačky vo vreci“, keďže počas hektiky na trhoch konaných len dvakrát ročne každý obchodník chcel využiť svoju príležitosť a rýchlo vymeniť čo najviac.

Druhy knižného obchodu z hľadiska finančných modelov

Obchod v hotovosti

Obchod v hotovosti patril medzi najbežnejšiu formu obchodovania s knihami počas celého 15. storočia. Ceny kníh neboli pevne stanovené a dohodli sa priamo na veľtrhu, prípadne na menších jarmokoch a trhoch individuálne. Aj v knižných oznámeniach propagujúcich knihy, ktoré mal kníhkupec v ponuke, sa neudávali ceny, len skutočnosť, že sú „lacné“, alebo že je ich predajca „dobrý a najlacnejší.“⁵³ Obchod

⁴⁸ HALPORN, ref. 4, s. 207 – 272. List č. 160/1.

⁴⁹ HALPORN, ref. 4, s. 207 – 272. List č. 150.

⁵⁰ HALPORN, ref. 4, s. 207 – 272. List č. 150.

⁵¹ HALPORN, ref. 4, s. 207 – 272. List č. 177.

⁵² KAPP, ref. 22, s. 455.

⁵³ Bližšie pozri LICHNEROVÁ, L. Knižné oznámenia 15. storočia ako nástroj komunikačnej politiky, s. 23 – 41.

v hotovosti sa realizoval pri všetkých formách obchodovania, či už pri putovnom, stacionárnom alebo filiálkovom obchode, na veľtrhu, jarmoku a pod. Významnú úlohu pri obchode v hotovosti zohrali rôzne finančné modely – rabat, úver a provízia. Spočiatku sa knihy predávali za rovnakú cenu bez rozdielu, či je to „buchführer“ alebo koncový zákazník; rabaty sa zaviedli až neskôr a aj to len pre významných „buchführerov“.⁵⁴ Možno konštatovať, že s veľkou pravdepodobnosťou existovali dva modely vydavateľskej spolupráce s „buchführermi“: tí, ktorí nakupovali knihy od vydavateľa priamo bez zmluvného vzťahu získavali rabat, keď nakúpili knihy vo veľkom a predávali ich ďalej na vlastné riziko. Listy medzi vydavateľmi vypovedajú o tom, že bežný rabat bol vo výške približne 20 %. Množstevnú zľavu potvrdzuje korešpondencia Alda Manuzia, tlačiara v Benátkach a humanistu Johanna Reuchlina. List prezrádza, že Manuzio „buchführerom“ ponúkal vo veľkom „výhodné netto-ceny“: „Divím sa, ale naše knihy by si mohol u vás kupovať naozaj lacnejšie... Tvoj kupec berie od našej spoločnosti v Benátkach väčšie množstvo kníh súčasne a lacnejšie, ako keď sú predávané po jednom.“⁵⁵ Túto prax potvrdzuje aj Kobergerov list Amerbachovi, v ktorom uvádza: „Taktiež, drahý pán Hans, Hans Brewer, môj agent mi povedal, že ste sa pýtali na nejakých Hugov na predaj. Pošlem Vám sud... Žiadam, aby ste ich [knihy] „buchführerom“ dávali po 8 a ostatným po 10 zlatých.“⁵⁶ Vo výnimočných prípadoch odovzdal vydavateľ knihy na distribúciu nezmluvným „buchführerom“ aj na úver, ktorý sa vyplácal počas konania veľtrhov. Napríklad Peter Drach predával svoj sortiment cez paholkov alebo cez putovných kníhkupecov, ktorí od neho brali tovar na kredit alebo do komisie.⁵⁷

V prípade, že išlo o komisionárov vo filiálkach alebo o zmluvných „buchführerov“, ktorí pracovali de facto ako zamestnanci tlačiarne, bola bežnejším finančným modelom provízia. Putovný kníhkupec, ktorý od typografa zobral knihy na predaj (alebo aj knižné oznámenia), ich získaval na remisiu (do komisie), čo znamenalo, že nepredané tituly mohol vrátiť a z predaných získal províziu, ktorá sa vyplácala spravidla na veľtrhoch. Výška provízie nie je zo zachovanej korešpondencie zrejmá. „Buchführeri“ ako zamestnanci na zmluvu vybavovali aj vyúčtovanie so zákazníkmi, ktorí si niektoré vydania objednali. Mnohí z nich ale knihy kupovali napevno a ďalej ich predávali na vlastné riziko.⁵⁸ Nebolo ničím nezvyčajným, že sa „buchführeri“ istou finančnou čiastkou podieľali aj na vydavateľskej činnosti spolu so svojím zamestnávateľom a zarábali na predaji vlastných vydaní. Konkrétnym príkladom je spolupráca Petra Dracha a jeho „buchführera“ Johanna Schmidhoffera, ktorého Drach vo svojej účtovnej knihe⁵⁹ označuje aj ako „môj služobník“ alebo „môj

⁵⁴ Pre tých, ktorí nepracovali samostatne, ale boli v službách vydavateľov ako ich zástupcovia.

⁵⁵ Korešpondencia dostupná v: GEIGER, ref. 5.

⁵⁶ HALPORN, ref. 4, s. 207–272. List č. 170.

⁵⁷ MÄKELER, ref. 6.

⁵⁸ RAUTENBERG, U. Buchwissenschaft in Deutschland, s. 217.

⁵⁹ Publikovaná v MÄKELER, ref. 6.

buchführer“. Zo záznamov vyplýva, že sa obaja finančne podieľali na vydaní Olo-mouckého misálu: Schmidhoffer vložil 300 a Drach 1 000 zlatých, ktoré mali dostať predajom späť. Tlač objednali u bamberského tlačiara Johanna Sensenschmidta, ktorý výtlačky poslal na vlastné náklady Schmidhofferovi do Lipska – podľa záznamov v účtovnej knihe prepravné činilo 32 zlatých.

Výmenný obchod

Výmena knihy za knihu alebo balíka za balík sa v 15. storočí ako spôsob knižného obchodu realizovala zriedka. Neskôr to bola bežná obchodná forma v knižnom obchode až do konca 18. storočia. Knihy sa vymieňali medzi vydavateľmi alebo tlačiarňami len na základe kvantity, nie kvality, podľa princípu hárok za hárok, prípadne kniha za knihu. Dôvod etablovania tejto formy „predaja“ kníh súvisel s rôznorodou menovou politikou na európskom trhu, nakoľko bolo náročné prepočítavať sumy na rôzne meny počas konania veľtrhov. Ďalším nemenej závažným dôvodom bola aj finančná disponibilita kníhkupcov, ktorá sa vzhľadom na výmenu kníh stala nepodstatnou, keďže výmena si nevyžadovala takmer nijaký kapitál. Okrem toho výmena bola najrýchlejším a najpohodlnejším spôsobom šírenia a získavania sortimentu kníh. Centrálnymi miestami výmenného obchodu sa stali veľtrhy vo Frankfurte a Lipsku. Aktérmi výmenného obchodu boli samotní vydavatelia alebo v ich službách pracujúci „buchführeri“. „Samostatní buchführeri nemohli vydavateľov na veľtrhoch pri výmene zastupovať“⁶⁰ a mohli nakupovať iba za hotovosť.

Stretávame sa s prípadmi, ktoré dokazujú, že táto forma obchodovania, ktorá bola obľúbená najmä koncom 16. storočia, mala svoje korene už v inkunábulovom období. V 15. storočí patrila ešte medzi ojedinelé formy obchodovania a získavania kníh cudzieho vydavateľa. Zo začiatku sa výmena pravdepodobne realizovala kdekoľvek na základe vzájomnej dohody; po otvorení skutočných veľtrhov vo Frankfurte a Lipsku v 16. storočí výlučne na veľtrhoch. Prebiehala prostredníctvom zásielky cez sprostredkovateľa, ako to dokumentuje list Antona Kobergera Amerbachovi: „*Moje priateľské pozdravy a ochotné služby. Napísal som Vám pred niekoľkými dňami, že by som Vám chcel zaplatiť, ale nebol som schopný to urobiť, pretože som posielal 300 Glossa ordinaria do Benátok výmenou za iné knihy...*“⁶¹

Záver

Rôzne formy knižného obchodu, ako aj rozmanité druhy kníhkupeckých profesií, ktoré vznikli v 15. storočí, poukazujú na dobre premyslenú a vhodne organizovanú sieť obchodníkov. Ukázalo sa, že ideálnou formou obchodovania s kniha-

⁶⁰ Meyers Konversationslexikon, ref. 35, s. 572.

⁶¹ HALPORN, ref. 4, s. 207 – 272. List č. 160/2.

mi bola kombinácia rôznych druhov knižného obchodu, ako aj spolupráca s rôznymi druhmi aktérov, hoci istú úroveň dominancie predsa len zohrával putovný obchod s jeho centrom na knižných veľtrhoch. Z analýzy zachovanej dobovej korešpondencie vyplýva, že veľtrh slúžil ako dôležité miesto nielen pre predaj a nákup kníh, ale aj na odovzdávanie kníh „buchführerom“ na ďalší predaj, zabezpečenie prepravy kníh (do filiálok), výmenu kníh, vyrovnávanie účtov, na pôžičky, zámenu peňazí, požičiavanie rukopisov, úschovu nepredaných kníh, úschovu peňazí v čase nebezpečenstva, autorsko-knihtlačiarske objednávky a knihtlačiarsko-vydavateľské kontrakty. Putovnému knižnému obchodu bol prispôsobený aj titulný list inkunábulí, ktorý bol skúpy na podrobné informácie o obsahu knihy alebo o typografickom zastúpení. V čase mobilného knižného obchodu mal titulný list so skromnými údajmi o autorovi a názve slúžiť viac osobám v distribučnom procese, ako čitateľom: bol nástrojom rýchlej identifikácie pre putovného „buchführera“, ktorý nosil časti kníh alebo celé nezviazané knihy so sebou, pre vydavateľa, ktorý knihy balil do sudov na veľtrhy alebo do filiálok pre obchodných partnerov, pre tých, ktorí sudy vybaľovali, pre stacionárnych kníhkupcov kvôli ich radeniu v sklade a pod.⁶² Neustále hľadanie efektívnejších spôsobov distribúcie kníh spôsobilo, že niektoré typy kníhkupeckých povolání pozvoľna zanikli a boli nahradené inými. Medzi nich patrilo predovšetkým povolanie podomového kníhkupca – tzv. „hausierera“, ktorého činnosť bola vytlačená už v priebehu 15. storočia „buchführerom“ a v 16. storočí sa s ním prakticky nestretávame. Putovný obchod s hlavným centrom na veľtrhoch sa ďalej rozvíjal aj v 16. storočí, hoci v ešte organizovanejšej podobe, najmä čo sa týka propagácie dovezených titulov prostredníctvom tzv. veľtržných ponukových katalógov. Prevaha výmenného obchodu z dôvodu komplikovanej menovej politiky v Európe spôsobila vznik ďalších kníhkupeckých profesií, z ktorých sa vynímalo predovšetkým povolanie profesionálneho samostatného kníhkupca – tzv. sortimentára.

Zoznam bibliografických odkazov

BACHLEITNER, N., EYBL, F. M. a E. FISCHER. *Geschichte des Buchhandels in Österreich*. Wiesbaden : Harrasowitz Verlag, 2000. Geschichte des Buchhandels, Bd. 4. ISBN 3-447-04129-3.

BÖRCKEL, A. *Gutenberg und seine berühmtesten Nachfolger im ersten Jahrhundert der Typographie*. London : Forgotten Books, 2013.

---

⁶² GÜNTHARTS, R. Deutschsprachige Literatur im frühen Basler Buchdruck (cca 1470 – 1510).

- GEIGER, L. *Johann Reuchlins Briefwechsel* [online]. Litterarischer Verein in Stuttgart, 1875. [cit. 2015-06-03]. Dostupné na internete: <<https://archive.org/stream/johannreuchlins01reucgoog#page/n9/mode/2up>>.
- GELDNER, F. *Die deutschen Inkunabeldrucker*. Vol. 1. Stuttgart : Hiersemann, 1968.
- Gesamtkatalog der Wiegendrucke* [online]. Berlin : Staatsbibliothek zu Berlin. [cit. 2015-01-15]. Dostupné na internete: <<http://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/>>.
- GÜNTHARTS, R. *Deutschsprachige Literatur im frühen Basler Buchdruck (ca. 1470 – 1510)*. Münster : Waxmann, 2007. Studien und Texte zum Mittelalter und zur frühen Neuzeit, Bd. 11. ISBN 978-3-8309-1712-0.
- HASE, O. *Die Koburger, Buchhändler-Familie zu Nürnberg*. Leipzig : Breitkopf & Hartel, 1869.
- HÁLOVÁ, M. Veřejné knihovny antické Římské říše. In *Duha* [online]. 2012, 26, č. 1. [cit. 2014-11-26]. Dostupné na internete: <<http://duha.mzk.cz/clanky/verejne-knihovny-anticke-rimske-rise>>. ISSN 1804-4255.
- HALPORN, B. *The Correspondence of Johann Amerbach*. University of Michigan, 2000, s. 207 – 272.
- Herstellender Buchhandel* [online]. [cit. 2015-05-09]. Dostupné na internete: <http://wiki.infowiss.net/Herstellender_Buchhandel>.
- HILL, Ch. E., M. J. KRUGER. *The Early Text of the New Testament*. Oxford : Oxford University Press, 2012.
- Incunabula Short-Title Catalogue (ISTC)* [online]. The British Library Board. [cit. 2015-01-02]. Dostupné na internete: <<http://www.bl.uk/catalogues/istc/>>.
- KAPP, F. *Geschichte des deutschen Buchhandels* [online]. B. 1. Leipzig : Verlag des Börsenvereins der Deutschen Buchhändler, 1886. [cit. 2015-06-03]. Dostupné na internete: <http://de.wikisource.org/w/index.php?title=Seite:Geschichte_des_Dt_Buchhandels_1_05.djvu/044&oldid=1432078>.
- Kommissionsverkauf. In *Wikipedia* [online]. 2001. 1. April 2015 [cit. 2015-03-09]. Dostupné na internete: <<https://de.wikipedia.org/wiki/Kommissionsverkauf>>.

- KÖHLER, W. *Zur Entwicklungsgeschichte des Buchgewerbes von Erfindung der Buchdruckerkunst bis zur Gegenwart* [online]. Gera, 1896. [cit. 2015-06-09]. Dostupné na internete: <<https://archive.org/details/zurentwicklungs00khgoog>>.
- LANGE, A. Peter Schöffner von Gernsheim : Der Buchdrucker und Buchhändler [online]. Leipzig : Berhn. Hermann, 1864, s. 11. [cit. 2015-06-09]. Dostupné na internete: <https://archive.org/stream/peterschffervong00lang/peterschffervong00lang_djvu.txt>.
- LICHNEROVÁ, L. Knižné oznámenia 15. storočia ako nástroj komunikačnej politiky. 1. časť (vydavateľské knižné oznámenia). In *Studia Bibliographica Posoniensia 2012*. PORIEZOVÁ, M. (ed.). Bratislava : Univerzitná knižnica v Bratislave, 2012, s. 23 – 41.
- LICHNEROVÁ, L. Knižné oznámenia 15. storočia ako nástroj komunikačnej politiky. 2. časť. In *Studia Bibliographica Posoniensia 2013*. PORIEZOVÁ, M. (ed.). Bratislava : Univerzitná knižnica v Bratislave, 2013, s. 22 – 41.
- LICHNEROVÁ, L. Marketing mix a tlačaná kniha 15. storočia. In *Kniha 2014*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2014, s. 269 – 284.
- LOCHNER, G.W.K. Koberger, Anton. In *Allgemeine Deutsche Biographie*. B.16. Historische Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 1882, s. 366 – 376.
- MÄKELER, H. *Das Rechnungsbuch des Speyerer Druckherrn Peter Drach d. M. (um 1450 –1504)*. St. Katharinen : Scripta-Mercaturae-Verl., 2005. ISBN 3-89590-163-6.
- Meyers Konversationslexikon* [online]. B. 3. 4. Aufl. Leipzig und Wien : Verlag des bibliographischen Instituts, 1885 – 1892. [cit. 2015-05-03]. Dostupné na internete: <<http://www.retrobibliothek.de/retrobib/stoebbern.html?werkid=100149>>.
- NIEMEIER, S. *Funktionen der Frankfurter Buchmesse im Wandel : von den Anfängen bis heute*. Wiesbaden : Harrasowitz Verlag, 2001. ISBN 3-447-04466-7.
- PARKES, M.B. Book Provision and Libraries at the Medieval University of Oxford. In *University of Rochester Library Bulletin* [online]. 1987-88, 40 [cit. 2014-11-11]. Dostupné na internete: <<https://www.lib.rochester.edu/index.cfm?PAGE=4038>>.

- RANDALL, H. Sensenschmid, Johann. In *Neue Deutsche Biographie* [online]. [Bayerische Akademie der Wissenschaften], 2010, s. 264 – 265. [cit. 2014-12-09]. Dostupné na internete <<http://www.deutsche-biographie.de/ppn104103787.html>>.
- RAUTENBERG, U. *Buchwissenschaft in Deutschland*. Berlin : Walter de Gruyter, 2010. ISBN 978-3-11-020036-2.
- TDKIV-Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (báze KTD) [online]. Praha : Národní knihovna České republiky, 2003. [cit. 2009-01-14]. Dostupné na internete: <<http://sigma.nkp.cz/cze/ktid>>.
- VOULLIEME, E. Die deutschen Drucker des fünfzehnten Jahrhunderts [online]. 2. Aufl. Berlin : Druck und Verlag der Reichsdruckerei, 1922. [cit. 2015-07-13]. Dostupné na internete: <http://archive.org/stream/diedeutschendruc02vouluoft/diedeutschendruc02vouluoft_djvu.tx>.
- WETTER, J. *Conrad Henlif oder Henekis, Buchdrucker und Buchhändler zu Mainz, der Geschäftsgenosse Peter Schöffers* [online]. Mainz, 1851 [cit. 2015-05-03]. Dostupné na internete: <<https://play.google.com/books/reader?id=XVE6AAAACAAJ&printsec=frontcover&output=reader&hl=sk&pg=GBS.PA4>>.
- WITTMANN, R. *Geschichte des deutschen Buchhandels*. 3. Aufl. [München] : Beck, 2011. ISBN 978-3-406-61760-7.

Book trade and distribution forms in Europe in incunabulum period

Lucia Lichnerová

There were several ways how and through what professions to trade with printed books in the 15th century. The initial personal union based on book sale by publisher/printer himself gradually transformed to distributing book trade, where a significant role was played by intermediaries. They included not only travelling printers and commission merchants working for the publishers as sellers of books on the markets, fairs and in affiliated branches, but also agents, messengers and carriers guaranteeing the whole organization of book-selling from the production place to the end customer. The main managing role in merchant group was represented by the publisher, who ran the distribution of books by means of direct contacts with his

deputies or via relatively frequent mailing. To ensure the highest effectiveness of book sale, the bookselling occupations of the 15th century did not hesitate to use several forms of book trade. Book fairs had a dominant position in the book trade of the 15th century; they served as negotiating places of various activities connected with book production and trade. Many of the professions taking part in book trade were not strictly defined: functions and roles of the particular persons were often cumulated or transformed.

Vydavateľské aktivity Friedricha von Trenck v podmienkach uhorskej cenzúry

Ivona Kollárová

Suchá pravda prebúdza nepriateľov...¹

Dvaja baróni von Trenck – dva mýty

Hoci v centre pozornosti tejto štúdie stojí mladší z dvojice v dejinách zmytologizovaných barónov von Trenck, ich osudy sú v mnohom podobné, veľmi späté, podmienené a ich dôležité časti sa odohrali v Uhorsku. V uhorských dejinách je o niečo známejší Franz von Trenck (1711 – 1749). Pre hýrivý život a konflikty ho prepustili z pruskej, neskôr aj ruskej armády a uväznili. Vrátil sa na svoje majetky do Chorvátska (Slavonia) a v roku 1740, keď vypukla vojna o rakúske dedičné krajiny, dostal povolenie zostaviť na vlastné náklady oddiel 1 000 pandúrov a bojovať v Sliezske. Oddiel narástol na 5 000 mužov a preslávil sa ako odvahou, tak brutalitou voči civilistom. V roku 1746 začali proti nemu proces pre neposlušnosť a vojnové zločiny. Objavilo sa i podozrenie z ateizmu. Odsúdili ho na doživotné väzenie na Spielbergu pri Brne, kde v roku 1749 zomrel. Jeho majetky skonfiškovali.

Jeho osoba a osudy boli predmetom nielen seriózneho výskumu, ale aj beletrizácie od čias jeho smrti až po súčasnosť, slovenskú literatúru nevynímajúc. V českej produkcii je pozoruhodná kniha antropológa Tomáša Dacíka. Snaží sa oddeliť pravdu a (konšpiračné) teórie o jeho živote na základe antropologickej expertízy telesných pozostatkov.²

Jeho bratranec, pruský vojak a dobrodruh Friedrich von Trenck sa narodil 16. februára 1726 v Königsbergu. Do armády vstúpil v roku 1740. V roku 1745 ho prvýkrát uväznili. Hoci vo svojich memoároch tvrdí, že to bolo kvôli afére s princeznou Amáliou Pruskou, pravdepodobnejšie je, že sa tak stalo kvôli jeho vzťahu k bratrancovi Franzovi.

V roku 1746 ušiel z väzenia a v roku 1749 získal vo Viedni pozíciu stotníka (Rittmeister) cisárskeho uhorského jazdeckého vojska. V roku 1753 ho uväznili dru-

¹ Monatschrift, Heft 1, 1792, s. 2.

² TOMÁŠIK, S. Barón Trenck, vodca pandúrov a pamätihodnosti muránskeho zámku. Bratislava : Tatran, 1974.; DACÍK, T. Pekelník. Brno : Doplněk, 1998 a iné diela. Filmová adaptácia o živote Friedricha von Trenck: Zwei Herzen gegen die Krone (2003) a i.

hýkrát na príkaz Fridricha II. počas cesty do Gdanska v magdeburskej citadele. Pokúsil sa utiecť, nakoniec ho však prepustili až v roku 1763 na základe intervencie Márie Terézie. V nasledujúcich rokoch viedol dobrodružný život. Cestoval (Anglicko, Francúzsko), obchodoval s vínom (aj s uhorským) a písal.

V roku 1786, po smrti Fridricha II., sa smel vrátiť do Nemecka. V rokoch 1790 – 1791 sa pohyboval medzi Budínom a Viedňou a tu sa snažil ovplyvniť politiku a dianie na sneme prostredníctvom politických pamfletov. Vrátil sa do Nemecka (Hamburg) a vydával mesačník *Monathschrift*, neskôr *Proserpina*. Zakrátko však odišiel do Paríža, aby sa tu v roku 1794 dostal opäť do väzenia ako špión. Bol odsúdený revolučným tribunálom a 25. júla 1794, teda dva dni pred pádom Robespiera, popravený na gilotíne.³

Život Friedricha von Trencka nebola len séria väzení, útekov a dobrodružstiev. Mal rodinu (8 detí), bol aktívnym spisovateľom – písal divadelné hry, básne a politicko-filozofické diela. Jeho extrémne, v danej dobe neobvyklé politické vyjadrenia vyvolávali senzáciu. Otvorene bojoval za odstránenie privilégií šľachty, teda vlastného stavu. Celým jeho dielom sa tiahnu otvorené satirické útoky proti kléru a jeho postaveniu v spoločnosti. Je považovaný za jedného z najradikálnejších zástupcov nemeckého osvietenstva. Jeho útoky proti absolutizmu a privilegiám stavov sa objavili dvadsať rokov pred Francúzskou revolúciou.⁴

Preslávil sa hlavne životopisom, v ktorom svoje zážitky beletrizuje. Trenck napísal štyri zväzky (tri časti a dodatok) a jeho rozprávanie sa skončilo v roku 1791, teda práve v období, keď pôsobil v Uhorsku. Už počas jeho života vyšli opakovane, mali niekoľko dotlačí a prekladov (vrátane maďarského). Sú zaujímavé najmä preto, že dopĺňajú škálu prameňov o jeho živote a sprítomňujú istým spôsobom svet a myslenie strednej šľachty v období pred Francúzskou revolúciou a krátko po nej. Ako vyplynie aj z tejto štúdie, nie všetko môžeme dnes Trenckovi uveriť, hranica medzi dobrodružným románom, seba-heroizáciou, faktografiou a politicko-spoločenským náhľadom tu nie je. Napriek tomu je mimoriadne zaujímavé konfrontovať jeho vyjadrenia s tým, čo nám dnes ponúkajú zachované pramene – cenzorské záznamy týkajúce sa Trenckových diel. Sprístupňujú nielen problémy s cenzúrou pri vydávaní a distribúcii, ale aj nepovšimnuté detaily jeho života a kontaktov v Uhorsku.

Trenck a uhorský snem 1790

V roku 1787 vydal Friedrich von Trenck svoju trojzväzkovú autobiografiu v nemčine *Merkwürdige Lebensgeschichte*. Mala niekoľko vydaní a hneď v tom istom roku vykázal v rámci pravidelných súpisov produkcie bratislavský tlačiar Anton Lö-

³ Trenck, Friedrich Freiherr von der. WURZBACH, C. Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, s. 138 – 146; GRAB, W. Friedrich von der Trenck, s. 7 – 68.

⁴ GRAB, ref. 3, s. 16 – 18.

we tlač prvého zväzku jej maďarskej verzie.⁵ Na začiatku roku 1788 napísal cenzor Michael Hübner do posudku na túto maďarskú verziu autobiografie „nichts anstößiges“.⁶ Znamenalo to, že originál diela mal najvyšší stupeň povolenia a nič nebránilo jeho rozširovaniu, ani rozširovaniu prekladu. Ako sa ukáže neskôr, až také neproblematické to podľa predpisov nemalo byť. Do leta 1789 dostávali Trenckove diela spravidla stupeň povolenia „toleratur“. Na jeseň 1789 však už viedenská cenzorská komisia zakázala politické dielo *Trenck contra Mirabeau*.⁷ Stále však nič nesignalizovalo, že sa z neho stane jeden z najproblematickejších, dokonca väznených pamfletistov monarchie.

V roku 1790 sa začína iná, podstatne významnejšia etapa Trenckovho účinkovania na uhorskej vydavateľskej scéne. Možno sa na ňu pozrieť prostredníctvom štvrtého zväzku jeho životopisu.⁸ Možno sa na ňu pozrieť prostredníctvom série politických pamfletov, ktoré tu v krátkom čase vydal. Možno sa na ňu pozrieť aj prostredníctvom iných prameňov – úradných záznamov či korešpondencie, alebo optikou tých, ktorých inšpiroval k tomu, aby ešte počas jeho života polemizovali s jeho tvrdeniami. Len všetko vymenované spolu môže vytvoriť niečo ako pravdepodobný obraz udalostí, okolností a motívácií jednotlivých zainteresovaných postáv.

Už v úvode štvrtého zväzku biografie Trenck upozorňuje na to, že jeho príchod a pobyt v Rakúsku a v Uhorsku mal jeden podstatný dôvod – získanie skonfiškovaných majetkov svojho bratranca Franza. Upozorňuje na úzky kontakt s cisárom Leopoldom II., ktorý nadviazal s cieľom uskutočniť zámer.⁹ Tento príbeh v autobiografii rozvíja. Dej sa začína v roku 1787 v Berlíne. Trenck sa nepohybuje lineárne v čase, ale vracia sa často k osudom svojho bratranca a k politickým udalostiam v Európe. Prezентuje nielen svoje osudy, ale aj politické názory. Dozvedáme sa, že v čase vypuknutia revolúcie bol vo Francúzsku, vrátil sa do Nemecka a potom prišiel do Viedne. Tvrdí o sebe, že je svetoobčan a má všade priateľov, vrátane Uhorska. Ako sa ďalej ukáže, tieto priateľstvá boli viac obchodnými kontaktmi s kníhkupcami, tlačiarňami a osobami spomedzi uhorskej šľachty.¹⁰ Vracia sa aj k svojim kontaktom s Jozefom II. Tvrdí: „Veľa som pre neho urobil, ale on neurobil nič pre mňa, prisľúbil veľa a oklamal ma. Zomrel. Nemám dôvod ho oplakávať.“ Nástupom Leopolda II. sa údajne začala nová etapa jeho života. Leopold ho vraj pochválil za jeho autobiografiu. Podľa vlastných slov navštevoval cisára dvakrát – trikrát v týždni a pri týchto návštevách

⁵ Magyar Nemzeti Levéltár (ďalej MNL), C 60, cs. 82, 45363 f. 261: Baro Trenck életének Historia. Podľa bibliografie vyšli v tomto roku všetky tri časti: PETRIK, G. Magyarországi bibliographiája 1712 – 1860, III. kt., Budapest, 1891, s. 684.

⁶ MNL, C 60, cs. 72, 1582 f. 269.

⁷ MNL, C 60, cs. 78, 3174, f. 314. TRENCK, F. *Trenck contra Mirabeau ...* Leipzig: Haugs Witwe, 1789.

⁸ TRENCK, F. *Nachtrag zur Lebensgeschichte ...* Vierter und merkwürdigster Band. Altona: [s.n.], 1792.

⁹ TRENCK, ref. 8, s. VI – XV.

¹⁰ TRENCK, ref. 8, s. 58.

ho cisár požiadal, aby počas nastávajúceho snemu cestoval do Budína ako súkromná osoba a tu pracoval a písal pre jeho zámery. Trenck potom údajne požiadal cisára, aby všetko, čo napíše, prečítal a schválil, skôr ako to dá vytlačiť. Cisár súhlasil.¹¹ Trenck vzápätí napísal *Der Trenck an alle redliche Ungarn, eine Epistel für den Landtag*.¹² Tvrdí, že keď rukopis priniesol cisárovi, pochválil ho a prikázal mu zabezpečiť tlač, pričom sa vyjadril, že cenzúra mu isto nebude robiť prekážky. Rukopis mal odovzdať priamo predsedovi cenzorskej komisie Gottfriedovi van Swietenovi. Po približne troch týždňoch komisia rukopis zakázala. Trenck začína nejasne písať o nepriateľoch v štátnej rade. Cisár bol údajne prekvapený a spýtal sa ho, či rukopis nemôže byť vytlačený bez cenzúry. Nato Trenck okamžite v Budíne zorganizoval tlač a predaj. Vyvolal na jednej strane chválu, na druhej strane vraj „biskupi vytiahli proti mne na bojové pole“. Má na mysli asi predovšetkým jágerského biskupa Karola Esterházyho, na ktorého vo svojej autobiografii útočí. V tomto texte však Trenck na klérus neútočí ešte tak otvorene, ako v tých, ktoré nasledovali.¹³

Historiku o tom, že zákaz spisu prevapil i cisára samotného, o šikane a manipulácii, o cenzorskom despotizme pridal aj do úvodu *Epistel*. Apeloval na poslancov snemu, aby svojou zákonodarnou aktivitou odbúrali škodlivé privilégiá brzdiace rozvoj krajiny. Leopold si zaslúži niesť uhorskú korunu, monarchia ako forma vlády zostane pre Uhorsko jediná a najlepšia.

V krátkom čase vyšiel pamflet o postavení katolíckeho kléru *Bilanz zwischen des Monarchen und der Kirchen-Gewalt*.¹⁴ Trenck sa zmiňuje o jeho náklade a predaji – v krátkom čase sa údajne predalo 1200 kusov a hneď bol preložený do maďarčiny a latinčiny. Nasledovalo vydanie *Der Entlarvter Priester*.¹⁵ Aj tento text Leopold II. údajne pred jeho zverejnením čítal. Satirická báseň o uhorskom klére vraj spôsobila, že „celé kňazské osie hniezdo sa otriaslo a isto by bolo celkom zničené, keby mi monarcha nechal voľnú ruku“. Zmieňuje sa o tom, ako cisár zmenil postoj. Pri audiencii mu povedal, že sa neobáva samotného obsahu spisov, ale spôsob, akým obhajuje jeho záujmy, je podľa neho príliš hrubý a vyvoláva konfrontácie. Nemôže ho chrániť pred nebezpečenstvom, ktoré si takto sám privoláva. Zdôrazňoval, aby písal primerane a bol opatrný. Trenck potom detailne opisuje, ako dotknuté osoby usilovali o jeho život.¹⁶

Vrátil sa do Budína, aby dal postupne do tlače ďalšiu desiatku textov podobného zamerania. Tvrdí, že vyburcovaní farári sa skryli za svojich priateľov v dvorskej vojnovej rade, aby im pomohla odstrašiť ho. Dvorská vojnová rada Trencka predvo-

¹¹ TRENCK, ref. 8, s. 159 – 165.

¹² TRENCK, F. *Der T. an alle redliche Ungarn, eine Epistel für den Landtag*. [S.l.] : [s.n.], 1790.

¹³ TRENCK, ref. 8, s. 165 – 168.

¹⁴ TRENCK, F. *Bilanz zwischen des Monarchen und der Kirchen-Gewalt so wie sie der Trenck abwägt*. [S.l.] : [s.n.], 1790.

¹⁵ TRENCK, F. *Der entlarvte Priester, vielleicht noch zu rechter Zeit. ... Pest* : [s.n.], 1790.

¹⁶ TRENCK, ref. 8, s. 169 – 170.

lala a požiadala ho, aby prestal písať. Na to on vraj písomne odpovedal, že to nemieni urobiť, lebo chce získať späť svoje majetky pre svoje deti – to mal byť sľúbený revanš cisára za jeho služby. Argumentoval tiež, že v Uhorsku nie je vojacom, ale občanom, a preto sa na neho kompetencie vojenských orgánov nevzťahujú. Do reakcie bol vraj zapojený aj viedenský arcibiskup a kardinál Christoph Adolf Migazzi. Údajne nechal pamflety odsúdiť na upálenie na hranici. Nasledujúci reskript miestodržiteľstva poveril generálne komando nariadiť Trenckovi prestať písať, odovzdať všetky jestvujúce ešte nepredané tlače. Trenck odpovedal pamfletom *Nota der hiesigen löblichen Statthalterey an das königliche Generalcommando*.¹⁷

V *Nota* zverejnil text reskriptu a svoju odpoveď na tento krok. Vysvetľuje, že všetky texty napísal premyslene pre český monarchu, pre práva ľudstva a blaho krajiny. Údajne ich vydal s povolením „cenzúry stolice“. Nevieme presne, čo má na mysli, lebo stolice nemali kompetenciu aprobovať rukopisy a túto okolnosť v biografii nespresňuje, ani neuvádza. Ide pravdepodobne o zastierací ťah prekrývajúci okolnosť, že rukopisy žiadne povolenie nedostali. „Niekoľko tisíc exemplárov“ už bolo údajne rozdistribuovaných v polovici sveta a zostalo mu jedenásť kusov pre jeho priateľov. Je spisovateľom s európskym kreditom, vedie ho láska k pravde a falošných udavčov treba potrestať. Pripomína šesť textov, ktoré podľa neho nemala cenzúra nikdy povoliť, pretože sú buričské a protihabsburské, ale napriek tomu vyšli.¹⁸ Okrem neustále sa vynárajúceho rozporu týkajúceho sa Trenckovej motivácie – služba cisárovi za dohodnutú odplatu v podobe návratu trenckovských majetkov, resp. láska k pravde – sa opakovane vynárajú aj rozpory v konkrétnych tvrdeniach. V *Nota* hovorí, že náklad je v podstate vypredaný. V biografii píše, že bude neochvejne pokračovať v distribúcii prostredníctvom povereného sluhu v svojom byte.¹⁹ Ukazuje sa tu však aj okolnosť, že na šírenie politicky problematických textov sa využívali spôsoby mimo bežnej kníhkupeckej ponuky.

Trenck v biografii opisuje udalosti týkajúce sa korunovácie Leopolda II. 11. novembra 1790. Odohrala sa v Bratislave a bol tu nielen prítomný, ale v deň korunovácie prijatý na audiencii. Pre túto príležitosť pripravil oslavnú báseň a satirický text *Gebet allen Bischöfen und Magnaten nach dem Nomal ihres Juraments*. Údajne boli výtlačky rozdané počas korunovačnej slávnosti prítomným hosťom v arcibiskupskom paláci pred očami cisára, pričom kardinál tiež dostal jeden výtlačok. Trenck pripomína, že viac si nikto nikdy nedovolil a že pochopiteľne vyvolal nielen aplauz svojich prívržencov, ale i nenávisť odporcov, ktorí boli mimoriadne roztrpčení, keď aj po tomto incidente sa cisár k nemu správal priateľsky.²⁰

¹⁷ TRENCK, ref. 8, s. 171 – 173.

¹⁸ TRENCK, F. *Nota der hiesigen löblichen Statthalterey an das königliche Generalcommando, ...* [S.l.] : [s.n.], 1790.

¹⁹ TRENCK, ref. 8, s. 174.

²⁰ TRENCK, ref. 8, s. 174 – 175. Avizuje publikovanie tohto textu v prílohe. V prílohe je text s názvom: *Merkwürdiges Jurament, welches allein alle ungarische Bischöfe dem Pabste schwören müssen*.

Po korunovácií nadobudol Trenck pocit, že záväzky voči cisárovi si splnil, rozhodol sa stiahnuť do ústrania vo svojom vidieckom sídle v Zweerbachu a venovať sa len problému reštitúcie majetkov. Jeho nepriatelia však nezaháľali, splietali intrigy nielen pre jeho politické texty, ale aj pre udržanie trenckovského panstva. V júni 1791 vycestoval do Budína kvôli svojim obchodom s kníhkupcami, nákupu vína a hľadaniu dokumentov týkajúcich sa majetkov. Okrem iného spomína svoje kontakty a stretnutie s podžupanom Gemerskej stolice Štefanom Mariássym, od ktorého si prevzal peniaze. Spomenuté intrigy nepriateľov vyvrcholili predvolaním pred dvorskú vojenskú radu. Jej zastupujúci prezident gróf Ferdinand Tige ho prinútil podpísať reverz o tom, že už nikdy nebude písať politické pamflety a nevycestuje bez povolenia do Uhorska. Odmenou mu za to malo byť zvýšenie jeho penzie na 1500 zlatých ročne. Tige sa mu údajne vyhrážal Spielbergom (väzenie, v ktorom zomrel jeho bratranec Franz). Tvrdí, že síce reverz podpísal, ale okamžite podnikol kroky na jeho zrušenie. Obrátil sa i na cisára. Ten mu však pripomenul dohodu, že ho nebude kompromitovať a mal sa vraj „vytiahnuť zo slučky sám“. Vzápätí reverz porušil – odcestoval do Budína – údajne s cieľom vyšetriť, kto je zodpovedný za reverz; navštívil niekoľko ľudí. Zistil, že za všetkým stojí dvorský agent Julius Gabelhofer. Vyrobil vraj účelový výťah z jeho staršej knihy *Der macedonischer Held* a iných diel, aby ukázal, že už dlhú dobu pripravuje úklady proti monarchom, navádza nižšie stavy proti cirkvi i magnátom a vďaka svojim názorom si získal najmä príslušníkov protestantov, preto ho treba sledovať a zakázať mu cestovanie. „Múdry monarcha“ oklamáný týmito intrigami údajne vydal povolenie na reverz len preto, aby upokojil jeho nepriateľov.²¹

Trenck sa rozhodol cestovať do Prahy na Leopoldovu korunováciu. Tu si však v pohostinstve, kde mal nocovať, našiel rozkaz dostaviť sa na generálne komando, aby vysvetlil, prečo porušil reverz. Trenck rozkaz nesplnil, vycestoval do Vácova, kde v odlahlom hostinci čakal na peniaze, pravdepodobne za predaj kníh. Nasledujúci deň ho zadržali, uväznili, odviekli ako väzňa do Budína a odtiaľ ďalší deň do Viedne, kde strávil tri týždne v domácom väzení. Rakúsko mu povolilo opustiť 11. augusta. Podarilo sa mu dosiahnuť zrušenie reverzu o zákaze spisovateľskej činnosti a zvýšenie penzie, čo hodnotí ako svoj úspech. Zamlčal však, že penzie sa mal vzdať v prospech svojej ženy a ocitol sa bez prostriedkov. Trenck sa vrátil do Zweerbachu a zmieňuje sa ešte o tom, že mu tajne zadržovali poštu. Tu sa jeho rozprávanie o udalostiach končí.²²

Pozrime sa na udalosti na základe oficiálnych dokumentov. V auguste 1790 upozornila Uhorská dvorská kancelária miestodržiteľstvo, že v tom čase v Budíne sa zdržiavajúci Trenck v lete vydal a rozšíril diela *Bilanz* a *Der entlarwte Priester*. Nariaďovala vyšetrovanie okolností vydania. Následne miestodržiteľstvo nariadilo magistrá-

²¹ TRENCK, ref. 8, s. 176 – 192.

²² TRENCK, ref. 8, s. 192 – 204; GRAB, ref. 3.

tom vizitácie tlačiarov a kníhkupcov, konfiškácie a vyšetrovanie, kto kníhkupcov poveril distribúciou pamfletov.²³ Pri vyšetrovaní sa malo zistiť, kto knihy vytlačil (ani jedna nemá úplné impresum), v akom náklade a kto ich distribuoval. Výsluch faktora Landererovskej tlačiarne v Budíne odhalil Michala Landerera, že vytlačili 1 500 kusov z každého diela v presvedčení, že sú aprobované, pretože mali „imprimatur komisie peštianskeho snemu“.²⁴ Nezhoduje sa to však s Trenckovým tvrdením, že dostala povolenie stolice. Ďalej sa ukázalo, že všetky výtlačky si Trenck vzal a odovzdal ich kníhkupcovi Johannovi Michaelovi Weingandovi. Pri prehliadkach sa našlo ďalšie dielo *Nachtrag zur näheren Beleuchtung der Bilanz*²⁵, takže vyšetrovali aj okolnosti vydania tohto diela. Landerer vyhlásil, že Trenck ho priniesol cenzurované do jeho tlačiarne a dal vytlačiť 1 500 kusov a ako v predchádzajúcich prípadoch – všetky výtlačky si odniesol, aby ich odovzdal Weingandovi. Pri vyšetrovaní kníhkupcov zistili, že Weingand dostal od autora len 20 alebo 25 exemplárov a okolo 100 exemplárov dostali iní kníhkupci. Kníhkupec Floridus Diepold tvrdil, že dostal 30 a 15 exemplárov menovaných diel, jednak od Trencka, jednak od Weinganda. Pri prehliadke odovzdal len 5 kusov, ostatné predal. Z titulu *Nachtrag zur näheren Beleuchtung der Bilanz* nemal ani jeden kus.²⁶ Kníhkupec Strohmajer vyhlásil, že nemal ani jeden kus. Pretože sa pri vyšetrovaní ukázalo, že Trenck prezentoval falošné povolenie na tlač, z Viedne prišlo napomenutie o dodržiavaní pravidiel aprobovania rukopisov.²⁷

Atribútni politických textov tohto obdobia neboli len aktuálne spoločenské procesy, zatajené okolnosti vydania a dodatočný zákaz už rozšíreného nekonsenzuálneho textu, záujem čitateľskej verejnosti, ale aj reakcie v podobe iných textov. A dočkali sa ich aj Trenckove pamflety. Odpoveďou na *Der Entlarvte Priester* bol anonymný pamflet *Der entlarvte Trenck*. Autorom bol pravdepodobne Leo Mária Szaitz (Szeitz).²⁸ Cenzor Hübner dal v septembri 1790 povolenie na jeho dotlač s odôvodnením, že jej vydanie bolo povolené viedenskou cenzúrou. Podľa neho táto kniha odvracia dôverčivých ľudí od čítania nebezpečného autora. Zároveň sa zmieňuje, že cenzorský úrad požaduje zadostučinenie od urážok, ktoré od neho dostala.²⁹

Trenck reagoval pamfletom *Antwort an den elenden Entlarver des Trenck*. Uviedol v ňom fingované imprimatur udelené Szaitzom. Nazýva ho Cochemovým žiakom, anonymne urážajúcim a zle znášajúcim, že jeho autobiografiu čítajú ľudia radšej ako texty patra Cochema a kanonické právo. Nazýva ho tiež hlupákom, pretože ho nesprávne označil za autora verejným upálením potrestaného pamfletu proti berlínskemu

²³ MNL, C 60, cs. 77, 22313, f. 166 – 167.

²⁴ „Imprimatur per Deputationem Comitatus Pestiensis“.

²⁵ TRENCK, F. *Nachtrag zur näheren Beleuchtung der Bilanz zwischen Fürsten und Priestergewalt*. Zweites Heft. [S.l.] : [s.n.], 1790.

²⁶ MNL, C 60, cs. 77, 22342, f. 187 – 191.

²⁷ MNL, C 60, cs. 78, 2046 f. 234.

²⁸ SZAITZ, L.M. *Der entlarvte Trenck, vielleicht noch zu rechter Zeit. Für Ungarns Landesväter, aus eines ungarischen Patrioten Feder und Herzen*. Pest : [s.n.], 1790.

²⁹ MNL, C 60, cs. 77, 23719 f. 239.

dvoru. V skutočnosti však bol autorom tohto pamfletu Honoré Gabriel Riqueti de Mirabeau a Trenck napísal len spomenutú, ale tiež zakázanú polemiku *Trenck contra Mirabeu*. V Paríži sa jej údajne predalo za štrnásť dní 4 000 exemplárov. Na to Szaitz reagoval ešte raz polemikou *Responsum Latinum delarvantis Anti-Trenckii ad responsum germanicum delarvati Trenckii*.³⁰

V lete 1790 zakázali *Bilanz* a tiež *Gebeth der ungarischen Landstände*.³¹ Na *Bilanz* reagoval aj neznámy pamfletista ukrytý pod iniciálkami F. S. d. a. v latinskej básni *In Libellum ... Baronis Trenck Bilanz intitulum*³² s cieľom brániť pápeža a uhorský klérus.

Je pozoruhodné, koľko textov vydal Trenck v roku 1790 v súvislosti s aktuálnou uhorskou spoločensko-politickou situáciou. Časť z nich si cenzúra buď nevšimla, alebo nestačila včas reagovať, prípadne dnes nemáme k dispozícii všetky fakty o tom, čo sa v súvislosti s Trenckom a jeho textami v tom čase odohralo. Bibliografie registrujú dve vydania smútočnej reči napísanej pri príležitosti smrti Jozefa II. Okamžite boli vydané aj dva maďarské preklady. Okrem toho vyšlo v tomto roku pozoruhodné množstvo maďarských a nemeckých textov vzťahujúcich sa k snemu, uhorskej politike a postaveniu rímsko-katolíckej cirkvi a ďalšie, ktoré nemajú v imprese ani rok vydania, preto ich len približne datujeme do tohto obdobia.³³

Trenckove zmienky a vyšetrovanie ukazujú, akým spôsobom distribuoval svoju produkciu. Celý náklad prevzal od tlačiaru a predával sám, resp. prostredníctvom svojho sluhu. Len časť nákladu umiestnil do kníhkupectiev, pričom spolupracoval najmä s Weingandom. Výskum tlači so zatajeným miestom vydania upozorňuje na ďalší zaujímavý fakt. Trenck v Budíne pokračoval vo vydávaní svojich zobrazených spisov. S falošným impresom Strasbourg vydal v budínskej landererovskej tlačiarne ich deviaty a desiaty zväzok.³⁴ Tento zastierací ťah bol však okamžite prezradený. Hoci Trenck opakovane zdôrazňuje, že s monarchom ho spájalo priateľstvo a zostal mu naklonený, napriek úkladom proti jeho osobe, nebolo to celkom tak. Pravdou je, že 23. marca, teda jedenásť dní po nástupe Leopolda II. dostal audienciu a povolenie cestovať do Uhorska. Nezmiňuje sa o tom, že podobne ako pri svojom pôsobení vo Francúzsku, snažil sa získať si na svoju stranu nielen prívržencov, ale i odporcov dvora, hoci cisára presviedčal, že odbojných magnátov privedie na stranu Habsburgovcov. Vyvolal preto nedôveru dvora a v dôsledku toho na neho nasa-

³⁰ TRENCK, F. Antwort an den elenden Entlarver des Trenck. ... Pest und Ofen : [s.n.], 1790. Responsum Latinum delarvantis Anti-Trenckii ad responsum germanicum delarvati Trenckii. [S.l.] : [s.n.], 1790.

³¹ MNL, C 60, cs. 77, 24688, 24698, 24699, f. 261; TRENCK, F. Gebet der ungarischen Landstände in Ofen. [S.l.] : [s.n.], 1790.

³² Libellum ... Baronis Trenck Bilanz intitulum. [S.l.] : [s.n.], 1790.

³³ PETRIK, G. Magyarország bibliographiája 1712 – 1860. Zv. I. – VIII.; VIX, G. Trenck Frigyes 1790. évi politikai röpiratai, s. 121 – 163.

³⁴ TRENCK, F. Sämmtliche Schriften. Neunter Band. Strasbourg [t. j. Buda] : [Landerer], 1791; TRENCK, F. Sämmtliche Schriften. Zehnter Band. Strasbourg [t. j. Buda] : [Landerer], 1791; VIZKELETY-ECSÉDY, J. Titkos nyomdahelyű régi magyar könyvek 1539 – 1800, s. 152 (záznam č. 166 a 167).

dili agentov. Jedným z nich bol Julius Gabelhofer (1753 – 1794), piarista a riaditeľ Univerzitnej knižnice (Egyetemi könyvtár).³⁵ Okrem toho, že Trencka sledoval, nahlásil vydanie dvoch zväzkov zbraných spisov s falošným impresom v Budíne, napísal a vydal aj knihu, v ktorej sa podujal dať na pravú mieru všetko, o čom píše Trenck vo svojom životopise a opísať aj to, čo Trenck zamlčal. Upozorňuje, že Trenck má len prehnanú predstavivosť a používa nepravdivé argumenty. Vyvracia jeho obvinenia Grassalkoviča vo veci konfiškácie Trenckových majetkov. Kritizuje kvalitu jeho literárnej tvorby. Vyvracia, že texty o sneme napísal Trenck so súhlasom cisára. Spisovateľ si podľa neho zvýšenie penzie „vykňučal“. Udáva detaily internovania vo Vacove, ktoré Trenck vynechal a osvetľuje vyšetrovanie dvorskej rady kvôli porušeniu reverzu, vycestovaniu do Uhorska bez povolenia, porušeniu subordinácie a kvôli šíreniu brožúr. Gabelhofer tvrdí, že Leopold chcel držať Trencka v úzkych medziach.³⁶

Zaujímavé detaily Trenckovho pobytu vo Vacove prinášajú aj cenzorské akty, hoci sa cenzúry priamo netýkajú. Ukazuje sa, že Trencka uväznili na jeho „úteku z Pešti do Vacova“ na rozkaz poľného maršála princa von Coburg. V hostinci, kde býval, údajne nechal balík s knihami a spismi ako zálohu za dlhy.³⁷ Vo februári 1792 napísal z Viedne list bližšie neurčenej pani Michalowiczovej. Ďakuje jej a jej manželovi za preukázané láskavosti a sľubuje návrat do Vacova v lete toho istého roku. Boli to pravdepodobne majitelia tunajšieho hostinca. Uvádza, že je vo väzení a jeho uhorskí nepriatelia podnikajú proti nemu bezbožné útoky. Láskavosť bola pravdepodobne pôžička cca 23 zlatých, na ktorú podpísal Terézii Michaloviczovej dlžobný úpis v septembri 1791. Z vyšetrovania vyplynulo, že po ňom nezostali len knihy a obrazy, ale aj dlhy. Dvorská kancelária nariadila Peštianskej stolici knihy skonfiškovať a obrazy predat na dražbe. Výnos z dražby mal pokryť dlhy u hostinského.³⁸

Import

Trenck nestihol napísať ďalšie pokračovanie svojho autobiograficko-dobrodružného románu, takže o jeho ďalších osudoch máme len sprostredkované správy. Vďaka listu Terézii Michalowiczovej sa dozvedáme, že vo februári 1792 bol Trenck ešte vo Viedni. Do Hamburgu prišiel v apríli 1792.³⁹ Vo svojich publicistických aktivitách pokračoval – začal vydávať politický mesačník *Monathschrift*.

Monathschrift vychádzal jedenkrát za mesiac a priniesol mix Trenckových publikovaných i nových, politických aj beletrizovaných textov, poéziu nevynímajúc. Obsahuje veľa článkov týkajúcich sa Uhorska, jeho vnútornej politiky. Trenck me-

³⁵ GRAB, ref. 3, s. 30 – 32.

³⁶ [GABELHOFER, J.] Beiträge, Beleuchtungen und rechtliche Urkunden zu Trencks Lebensgeschichte. Wahrheitsburg [Wien] : Ehrlich und Redlich, 1793, s. 357 – 372.

³⁷ MNL, C 60, cs. 82, 23579, f. 345 – 347.

³⁸ MNL, C 60, cs. 82, 27798, f. 437 – 445.

³⁹ ZSIGMOND, G. Ōnéletrajz, s. 377.

sačník vydával s cieľom dostať do Uhorska, ale pravdepodobne ho rozširoval aj do iných končín sveta. V poslednom čísle sa zmieňuje o prenasledovaní a zákaze periodika. Hoci boli vraj jeho prvé zošity napísané umiernené, vo Viedni boli zakázané.⁴⁰ Hovorí o vplyve duchovných a aristokratov na úsudok (Beurteilungskraft) monarchov. V skutočnosti Trenck len využil, že v Hamburgu bola miernejšia cenzúra ako v iných nemeckých teritóriách. V dôsledku toho sa tu však koncetrovali radikálni osvietenenci osvojujúci si jakobínske idey. Trenckova radikalizácia po Francúzskej revolúcii však nezostala nepovšimnutá, hoci sa sám od jakobínov dištancoval. *Monathschrift* bol zakázaný. Jeho vydávanie skončilo a od roku 1793 ho mala nahradiť *Proserpina* s falošným impresom „Mainz und Altona“. V skutočnosti ju však vydával hamburský tlačiar Johann Peter Treder, čo úrady čoskoro odhalili. Mala len dve čísla. Trenck na jar 1793 odišiel do Paríža.⁴¹

Trenckove neurčité zmienky o problémoch s cenzúrou osvetľujú záznamy uhorských úradov. Vnášajú svetlo do procesu importu mesačníka. V septembri 1792 zachytil cenzor Mathias Riethaller na tridsiatkovej stanici zásielku obsahujúcu dva zväzky, z ktorých jeden bol určený podžupanovi Gemerskej stolice Štefanovi Mariássymu, druhý Michalovi Landererovi. V oboch sa nachádzali prvé štyri čísla *Monathschriftu*. V balíku určenom Landererovi bol okrem toho Trenckov *Gedicht bey der Uebersicht seines Schicksals*, zveršovaný príbeh udalostí v Uhorsku v satirickom tóne.⁴² Cenzor považoval obsah zásielky za urážlivý a požiadal o stanovisko miestodržiteľstvo. Miestodržiteľstvo rozhodlo, že Landerera treba vypočuť s cieľom zistiť, či boli vydania určené na pretlač. V krátkom čase zachytil Riethaller opäť zásielku s dvoma zväzkami. Obsahovala opäť *Monathschrift*, tentokrát určený podžupanovi Peštianskej stolice Georgovi Laczkovicsovi. Druhý zväzok bol určený opäť Landererovi. Začiatkom októbra zaistil Riethaller do tretice podobnú zásielku: jeden zväzok bol určený pre podžupana Laczkovicsa, druhý pre Landerera. Zásielka obsahovala 5. a 6. číslo mesačníka. Riethaller sa vyjadril za jej konfiškáciu, *Monathschrift* bol podľa neho plný bezbožnosti a urážok. Miestodržiteľstvo rozhodlo, že Laczkovicsovi môžu zásielku odovzdať na základe nariadenia o povolení dovozu zakázaných kníh vzdelačným a diskretným osobám, Landererovu zásielku mali skonfiškovať. O nálezoch informovalo viedenskú dvorskú kanceláriu. Z tejto správy vyplýva, že zásielky zahŕňali aj viaceré exempláre 4. zväzku Trenckovej autobiografie. Upozornilo na niekoľko okolností: každá zásielka obsahovala viac exemplárov z každého diela a dalo sa predpokladať, že neboli určené len pre súkromné použitie, ale aj na distribúciu ďalším osobám. Texty neboli dosiaľ riadne cenzurované. Niektoré balíky prišli z Viedne do Budína rozbalené a so strhnutými pečatami viedenskej colnice, z čoho vzniká podozrenie, že niekto falšoval povolenie. Toto povolenie hovorí o štyroch, nie o troch balíkoch. Vzniklo podozrenie, že Landererov spolupracovník vo Viedni nejakým

⁴⁰ *Monathschrift*, Heft 12, 1792, s. 1131.

⁴¹ GRAB, ref. 3, 41 – 52.

⁴² TRENCK, F. *Gedicht bey der Uebersicht seines Schicksals*, ... Altona : [s.n.], 1792.

spôsobom manipuloval zo zásielkou na jej ceste z Viedne do Budína. Hoci si dnes na základe týchto informácií nevieme celkom presne predstaviť, čo sa vlastne udialo, stačilo to na spustenie rozsiahleho vyšetrovania všetkých zainteresovaných.⁴³

Miestodržiteľstvo dostalo za úlohu zistiť, kam sa stratil štvrtý balík, vypočúť Landerera a tiež získať stanovisko cenzora k obsahu časopisu a ostatných diel. Miestodržiteľstvo si vyžiadalo aj stanovisko zainteresovaných podžupanov, či boli knihy určené im alebo ďalším odberateľom.⁴⁴

Približne v tom istom čase mal dostať *Monathschrift* od Trencka aj ďalší podžupan Peštianskej stolice Jozef Szily. Vynára sa otázka, či to nebol hľadaný štvrtý balík, štvrtá časť zásielky. Zadržal ju peštiansky cenzor Leopold Schafrath. Najskôr ju chcel podžupanovi odovzdať podľa nariadenia o súkromnom použití. Keď ju však podžupan v jeho prítomnosti otvoril, našli viac exemplárov mesačníka a ďalšie diela baróna Trencka. Szily mu zásielku nechal s tým, že o knihách nič nevie a môžu byť deponované.⁴⁵

Podžupan Laczkovics poslal stanovisko, v ktorom uviedol, že barón Trenck je jeho stará známosť, ale o žiadnu zásielku kníh a časopisov ho nikdy nepožiadaval. Autor mu ju poslal sám pravdepodobne na základe priazne voči jeho osobe. Ako šľachtic sa orientuje predovšetkým na literatúru určenú jeho vrstve, a nie na zakázané knihy. Trenck mu poslal viac exemplárov pravdepodobne preto, aby ich odovzdal ďalším ľuďom vo svojom okolí. Pripomína svoje postavenie a zásluhy vo vojne proti Turkom. Postup cenzora vníma ako útok proti svojej osobe, cenzor podľa neho prekročil právomoci. Trvá na tom, aby mu odovzdali jeden exemplár z každého čísla. Peštianska stolica Laczkovicsa podporila: cenzor svojim postupom porušil podžupanove práva.⁴⁶

Vyšetrovanie vo Viedni ukázalo, že knihy tu neprešli cenzúrou. Obchodník sa mohol rozhodnúť, či zásielka podstúpi cenzúru tu alebo až na uhorskom revíznom úrade. Vyšetrovanie malo pokračovať na jednotlivých tridsiatkových staniaciach.⁴⁷ Medzitým v marci 1793 rozhodli o zákaze titulov *Monathschrift*, *Gedicht bey der Uebersicht seines Schicksals* a štvrtej časti Trenckovej autobiografie.⁴⁸ V apríli sa k udalostiam vyjadřila aj Gemerská stolica. Stanovisko podžupana Štefana Mariássyho neposkytla, požiadala však, aby mu odovzdali z každého titulu aspoň jeden exemplár.⁴⁹

⁴³ MNL, C 60, cs. 81, 23311, f. 150 – 160. Riethaller tiež nahlásil, že v druhej zásielke boli pribalené „Prozes-Schriften“ pre Laczkovicsa a nešpecifikované rukopisy pre Landerera. V ďalšom vyšetrovaní sa nespomínajú. O podozrení, že Landerer chce Trenckove diela dotlačiť, napriek predpisom: MNL, C 60, cs. 79, 25335, f. 679.

⁴⁴ MNL, C 60, cs. 81, 25525, f. 161 – 163.

⁴⁵ MNL, C 60, cs. 81, 25345, f. 57.

⁴⁶ MNL, C 60, cs. 82, 1584 f. 10 – 13.

⁴⁷ MNL, C 60, cs. 82, 1813, f. 14.

⁴⁸ MNL, C 60, cs. 82, 6958, f. 82. Z tohto a ďalších záznamov vyplýva, že vzhľadom na konfiškáciu nemal kto zaplatiť poštové poplatky. Obvykle by ich zrejme zaplatili adresáti.

⁴⁹ MNL, C 60, 3282, f. 38 – 39. Ďalšie stanovisko Gemerskej stolice a reakcia miestodržiteľstva: MNL, C 60, cs. 82, 7966, f. 99 – 101.

Z dovedy uskutočneného vyšetrovania bolo zjavné, že hoci boli balíky určené rôznym osobám, colné povolenie bolo vystavené na meno Landerera, ktorý zabezpečoval dovoz pre všetkých. Balíky boli dovezené z Viedne do Budína, kde boli z poštového voza odovzdané tridsiatkovej stanici a tu boli opečiatkované. Na tejto tridsiatkovej stanici bola zaregistrovaná aj oprava, resp. falšovanie (*correctio*) povolenia a poškodenie pečate (pravdepodobne získanej vo Viedni). Zdalo sa teda, že to uskutočnil Landererov komisionár, ktorý zároveň zatajil štvrtý balík obsiahnutý v colnom povolení. To je však predpoklad a stále nevieme, čo bolo cieľom ilegálneho zákroku do dokumentov zásielky, čo sa vlastne stalo. Predpokladalo sa, že Landerer zariadil, aby niekto povolenie na jeho meno pripravil vo Viedni. Vyšetrovanie malo preto pokračovať na poštovom úrade s cieľom zistiť, či sa Landererov komisionár viezol spolu s balíkmi, alebo ich mal na starosti poštový konduktor a ako sa mohlo stať, že prišli z Viedne s poškodenou pečaťou a bez štvrtého balíka. Úradníci mali tiež zistiť, či bola zásielka na niektorej medzistanici otvorená a prehliadaná.⁵⁰ Môžeme teda predpokladať a predpokladali to aj kompetentní, že štvrtý balík bol niekde medzi Viedňou a Budínom zo zásielky odobraný a k adresátovi sa dostal bez toho, aby absolvoval cenzúru. Pravdepodobne sa vzhľadom na jeho obsah nemalo riskovať, že sa dostane do rúk revízorom v Budíne, keď viedenskú cenzúru sa podarilo legálnym spôsobom obísť. Zo záznamov celkom jednoznačne nemožno zistiť, ani predpokladať, prečo boli ostatné balíky rozbalené a opečiatené. Pravdepodobne sa skôr odoberalo ako pridávalo, keďže cenzúra zásielku ešte len čakala. Napriek vyšetrovaniu sa nepodarilo odhaliť a preukázať to najdôležitejšie, kto manipuloval so zásielkou, kto zariadil, aby bolo povolenie vystavené na Landererovo meno a čo presne v tejto veci podnikol Landerer. Všetko sa však zbievalo k nemu, pričom sa ho stále nepodarilo vypočúť.⁵¹ Rovnako sa napriek opakovaným výzvam miestodržiteľstva nevyjadril podžupan Mariássy.⁵²

Nakoniec predsa len Landerer v obsiahlom liste zaslanom budínskemu magistrátu odpovedal na otázky súvisiace s kauzou. Na otázku, či zabezpečil dovoz Trenckových kníh pre Laczkovicsa a Mariássyho, alebo to urobil prostredníctvom svojho poverenca, odpovedal, že podžupaní a ktoríkoľvek ľudia vo verejných úradoch majú legálnu možnosť čítať čokoľvek, a preto poveril svojho splnomocnenca, aby pre nich vykonal túto službu legálnou cestou – prostredníctvom kráľovskej pošty a tridsiatkovej stanice. Sám sa o všetkých udalostiach – o expedícií, transporte, privezení a konfiškácii balíkov – dozvedel až po udaní revízneho úradu. Ďalej uviedol, že podžupaní, ktorým Trenck poslal balíky, sú jeho starí známi. Ich miesta pobytu sa však často menia a sú vzdialené od trasy poštového vozu, preto ho (resp. jeho splnomocnenca) použil ako sprostredkovateľa a na znak vďačnosti za túto službu pridal exemplár aj jemu.

---

⁵⁰ MNL, C 60, cs. 82, 10347, f. 118.

⁵¹ MNL, C 60, cs. 82, 10347, f. 121.

⁵² MNL, C 60, cs. 82, 15754, f. 164.

Na otázku týkajúcu sa korekcie povolenia a poškodenia pečatí na tunajšej tridsiatkovej stanici len zopakoval, že o zásielke pred konfiškáciou revízneho úradu nevedel nič, preto do nej nemohol zasiahnuť, poškodiť pečate a podobne. Rovnako ako Laczkovics, zaútočil na cenzora, na jeho postup. Podľa vyhlášky mali byť kníhkupci prizvaní k aktu vyšetrovania. To sa však nestalo. Nepredvolal ho ani poštový, ani tridsiatkový, ani revízny úrad. Keď chcel balík vidieť, revízor Riethaller ho poslal do kancelárie miestodržiteľstva. Zopakoval, že nemajú nijaký dôvod podozrievať ho. Podozrenie podľa neho padá na poštu a na tridsiatkový úrad.

Na tretiu otázku, či zatajil štvrtý balík, odpovedal, že ho z toho nemôžu obviniť pre dôvody, ktoré uviedol v predchádzajúcich odpovediach. Počul vraj na vlastné uši, že pán Riethaller vie, komu patrí štvrtý balík, takže na túto otázku najlepšie odpovie, pretože sa to dozvedel buď z adresy balíka, alebo z iných zdrojov.

Na poslednú otázku, kto zabezpečil, aby bolo potvrdenie z Viedne vystavené na jeho meno, odpovedal, že nevie, pretože knihy neobjednal, ani nezabezpečoval ich dovoz. Opäť útočí na cenzora. Riethaller balíky bez jeho vedomia proti platnej inštrukcii odniesol z pošty na tridsiatkový úrad, aby ich nakoniec skonfiškoval, pričom porušil jeho práva. Cenzor jediný môže odpovedať na otázku, či medzi balíkmi našiel list alebo nejaké poverenie. Ak ho našiel, len on vie, kto ich napísal a prečo ich neodovzdal miestodržiteľstvu spolu s balíkmi. Nakoniec zdôrazňuje, že svojimi aktivitami prispieva k prosperite mesta, podozrenia sú neopodstatnené, udanie nepravdivé a cenzor si zanedbal svoje povinnosti.⁵³

Pretože zo stanoviska Landerera nevyplývalo nič podstatné, miestodržiteľstvo navrhlo, aby sa v ďalšom vyšetrovaní zamerali na poštový voz. Bolo potrebné zistiť predovšetkým:

- okolnosti transportu balíkov cez Viedeň: či bol transport balíkov povolený, kto bol pri tom a koľko balíkov bolo vo Viedni povolených (opečiatkovaných) pre účel ďalšieho transportu,
- či boli balíky predtým, ako sa dostali do poštového voza, revidované a opečiatkované na viedenskej colnici,
- kedy presne prvýkrát spozorovali poškodenie balíkov a zmiznutie štvrtého balíka potom, ako boli na viedenskej colnici naložené na poštový voz,
- či sa zásah mohol stať na niektorej medzistanici (pravdepodobne prepriahacej stanici), na inom tridsiatkovom úrade.

Z tejto správy vyplýva tiež, že miestodržiteľstvo požiadalo uhorskú kanceláriu, aby Laczkovicsovi vrátili jeden exemplár z každého čísla *Monathschriftu* a tiež jeden exemplár 4. zväzku Trenckovej autobiografie, ak zaplatí colný poplatok. Stanovisko Mariássyho stále nemali, hoci oň už požiadali trikrát.⁵⁴

⁵³ MNL, C 60, cs. 82, 15763, f. 172 – 173.

⁵⁴ MNL, C 60, cs. 82, 15763, 177 – 178.

V júli požiadala Gemerská stolica o vrátenie zásielky určenej podžupanovi Mariássymu, resp. minimálne o odovzdanie jedného exemplára z každého titulu, lebo podľa platných nariadení o dovoze zakázaných kníh pre súkromné použitie má na to právo. Miestodržiteľstvo súhlasilo, ale Mariássy mal – rovnako ako Laczkovics – zaplatiť poplatky.⁵⁵

V tom istom čase pripomenula Uhorská dvorská kancelária miestodržiteľstvu, že okrem iných škodlivých Trenckových textov, aj 12. číslo *Monathschriftu* a prvé číslo titulu *Proserpina patria* medzi poburujúce, škodia panovníkom a verejnosti. V Nemecku už boli zakázané a konfiškované. Do Uhorska však ich tajne dovážal lipský kníhkupec Gräff a predával ich po šesť zlatých za exemplár. Všetci revízori mali bdieť, aby sa knihy nedostali do Uhorska poštovými vozmi alebo iným spôsobom, pričom bolo potrebné sledovať aj cesty z Moravy a import z Francúzska. Zodpovednosť mal i prezident Uhorskej komory a riaditeľ expedície poštových vozov.⁵⁶ Cena šesť zlatých naznačuje, že Trenck až tak nepreháňal, keď o sebe tvrdil, že je obľúbený autor a jeho vydania sa predávajú zo ziskom. Môžeme tiež pripustiť, že cenu navyšoval chýr o jeho osobe a samotné zákazy, ktoré robili knihy vyhľadávanými. V júli hlásil Riethaller miestodržiteľstvu, že nemá žiadne indície o ďalšom dovoze ani poštovými vozmi, ani inými cestami. Budínsky lokálny cenzor Leopold Schafrath poslal miestodržiteľstvu podobnú správu a rovnako sa vyjadril košický študijný riaditeľ.⁵⁷

Záznamy lokálnych cenzorov ukazujú, že Trenckove knihy boli napriek zákazom v ponuke kníhkupectiev. V októbri 1793 našiel košický lokálny cenzor Móric Sahlhausen u košického kníhkupca Strohmayera niekoľko kníh, ktoré označil za podozrivé, okrem nemeckého vydania Trenckovej autobiografie i prohibitné dielo *Trenck contra Mirabeau*, vydania zobraňovaných spisov *Sämmtliche Gedichte und Schriften* z roku 1786. Aj bratislavský cenzor Hadaly našiel v katalógu bratislavskej čítarne tento titul. Jeho knihy sa však nachádzali aj v ponuke bratislavského kníhkupca Filipa Ulricha Mahlera a pravdepodobne aj u iných.⁵⁸

Bezvýsledné vyšetrovanie podozrivej zásielky pokračovalo. Obviňovali Landerera, ktorý zabezpečil dovoz, hoci sa to nepodarilo dokázať. Dvorská kancelária nakoniec rozhodla, že celú zásielku treba poslať poštou späť odosielateľovi Trenckovi. Miestodržiteľstvo odpovedalo, že nevedia, kde sa zdržiava.⁵⁹

V júni 1793 sa stalo ešte niečo iné. Aktívny košický lokálny revízor Móric Sahlhausen objavil a skonfiškoval v košickej tlačiarni Jána Michal Landerera výtlačky Trenckovej autobiografie v maďarskom preklade. Chcel najskôr stanovisko, či sú

⁵⁵ MNL, C 60, cs. 82, 16019, f. 179 – 181.

⁵⁶ MNL, C 60, cs. 82, 16873, f. 192 – 194.

⁵⁷ MNL, C 60, cs. 85, 25643, f. 521; cs. 85, 25983, f. 523; cs. 85, 26706, f. 527.

⁵⁸ MNL, C 60, cs. 82, 29931, f. 539 – 540, cs. 85, 27769, f. 531. Sahlhausen našiel tieto knihy opakovane, aj v roku 1794: cs. 87, 14758, f. 101; cs. 85, 30548, f. 359; [Mahler, F. U.] Erste Vorsetzung des Verzeichnisses von 1788. ... [Pressburg] : [s.n.], 1790, s. 82 – 83, 101.

⁵⁹ MNL, C 60, cs. 82, 19483, f. 278 – 280.

knihy zakázané alebo majú obmedzený stupeň povolenia, aby vedel, ako má postupovať. Košický magistrát dostal za úlohu vypočítať Landerera s cieľom zistiť, odkiaľ má knihy, kde boli vytlačené a či prešli cenzúrou.⁶⁰ Vyjadril sa aj Riethaller. Pripomenul, že originál Trenckovho životopisu bol zaradený dvorskou cenzorskou komisiou medzi tolerované, a teda aprobovanie akéhokoľvek prekladu je proti platným predpisom.⁶¹

Treba pripomenúť, že v roku 1788 vyšla prvá časť maďarského prekladu vcelku bez problémov. Úrady akoby zabudli, že Löwe ho vytlačil a aj vykázal úradom. Spustili vyšetrovanie Landerera a jeho košického faktora Lichtensteina. Lichtenstein vyhlásil, že knihy dostal vytlačené za účelom predaja a kto ich cenzuroval, môže povedať len Landerer.⁶² Preto boli požiadaní ďalší traja ľudia – Landerer, Löwe a Daniel Tállay, aby vysvetlili, čo sa udialo približne pred piatimi rokmi, keď začal maďarský preklad vychádzať. Daniel Tállay vypovedal, že prvú časť autobiografie nechal vytlačiť u Löweho. Cenzuroval ju vo Viedni Atanász Szekeres. Čoskoro nato kúpil od neho cenzurovaný rukopis druhej časti Landerer. Na žiadne detaily okolo rukopisu si nespomína a nevie, kde sa stratil. Podľa neho treba hľadať v protokoloch dvorskej cenzorskej komisie. Löwe rovnako vypovedal, že prvá časť v maďarčine bola riadne povolená. Potvrdil to aj Landerer. Prvú časť dostal už vytlačenú a rukopis druhej časti dostal od Tállaya. Priložil i doklady o absolvovanej cenzúre. Landerer mal teda vytlačiť druhú časť, pravdepodobne potom, ako Löwe predal tlačiareň (1790).

Uhorská kancelária následne nariadila preveriť, či bola prvá časť maďarskej verzie zhodná s povoleným originálom. V prípade druhej časti, ktorý dostal v originálnej verzii iba stupeň povolenia „toleratur“, nebol podľa platných predpisov preklad povolený, a preto ho mali skonfiškovať. Budínsky revizorát mal teda zistiť, či je preklad prvého zväzku zhodný s originálom a či bol preklad druhého zväzku poslaný cenzorovi. Zároveň mal bratislavský magistrát získať od Landerera rukopis.⁶³ Nevieme, či sa to podarilo, lebo v máji mal magistrát k dispozícii Landererovo stanovisko o tom, že rukopis druhej a tretej časti cenzuroval viedenský cenzor Szekeres, ktorý mal na starosti maďarské diela. Rukopis bol potom rozdelený medzi tovarišov tlačiarne a nie je teda k dispozícii.⁶⁴

Cenzor Riethaller porovnal všetky tri časti maďarskej verzie s originálom a našiel iba jednu nezrovnalosť. Originálna verzia tretej časti obsahovala dodatok *Abbitte und Ehrenerklärung*⁶⁵, v maďarskej verzii ho nenašiel. Podľa neho ten, kto povolil maďarskú verziu do tlače, konal proti nariadeniam, pretože tolerované a zakázané

⁶⁰ MNL, C 60, cs. 82, 14181, f. 161.

⁶¹ MNL, C 60, cs. 82, 16318, f. 184. Prekladať sa mohli iba povolené knihy a na základe povolenia rukopisu prekladu.

⁶² MNL, C 60, cs. 82, 20963, f. 329 – 332.

⁶³ MNL, C 60, cs. 82, 27472, f. 423 – 431, cs. 86, 3653, f. 456 – 458.

⁶⁴ MNL, C 60, cs. 87, 13457, f. 63.

⁶⁵ Vyšlo aj samostatne v Pešti u J. M. Landerera s falošným impresom: TRENCK, F. Abbitte und Ehrenerklärung. Wien [Pest] : [Landerer], 1790. VIZKELETY-ECSEDY, ref. 34, s. 148 (záznam č. 156).

knihy sa nesmú pretláčať a aj ich preklady sú zakázané; Trenckov životopis dostal iba toleratur. Trenck podľa neho v celom diele hovorí o despotizme viedenského a berlínskeho dvora, vyvoláva nenávisť k panovníkom, haní súdy, obviňuje duchovných a jeho škandalózne príbehy plné urážok môžu vyvolať v ľuďoch pochybnosti o svätých a nesmrteľnosti duše. Miestodržiteľstvo sa vyjadrilo, že keď sa rukopis už nedá nájsť, treba hľadať v záznamoch viedenskej komisie, alebo získať stanovisko od cenzora Szekeresa. Landerer sa mal ospravedlniť pred bratislavským magistrátom za priestupok. Košický magistrát dostal príkaz na prehliadku a konfiškáciu Trenckových kníh aj v jeho košickej tlačiarňi. Radní v septembri nahlásili, že nič nenašli.⁶⁶ Tým bolo vyšetrowanie pravdepodobne uzavreté.

Udialo sa to vtedy, keď Trencka popravili v Paríži ako špióna. Peštianska stolica však ešte v tom čase riešila dlhy, ktoré zostali po jeho odchode. Okrem obrazov zanechaných u hostinského vo Vacove, našli a predali na dražbe v auguste 1794 ďalšie tri obrazy za 50 zlatých. Z tejto sumy zaplatili 42 zlatých hostinskému v Tóthfalu (obec na území Peštianskej stolice). Zo zvyšku sa mali uhradiť stále neuhradené poplatky za poštové vozy (z kauzy konfiškovaných balíkov).⁶⁷ Záznam o dražbe majetku a vysporiadaní dlhov je poslednou stopou pôsobenia Friedricha von Trenck v Uhorsku.

Trenck v Uhorsku – medzi mýtom a skutočnosťou

*Zamaskovaný starec! nechaj nás, nechaj nás v pokoji!*⁶⁸

Štúdiu inšpirovali cenzorské aktá, ktoré sa zaoberajú knihami Friedricha von Trenck z rokov 1787 – 1794. Ich výskum odhalil mnohé doteraz neznáme skutočnosti, prípadne dotvoril či korigoval obraz, ktorý o sebe vytvoril vo svojom autobiografickom diele.

Bibliografické korpusy zachytávajú vydanie troch zväzkov Trenckovej autobiografie v roku 1788, pričom len na základe záznamov cenzúry sa dozvedáme, že ich tlačiarom bol Löwe. Zdá sa však, že v roku 1793 pripravoval Landerer dotlač alebo nové vydanie.

Vedie nás to k otázke recepcie, úspechu jeho diel. Trenck tvrdil, že jeho knihy číta celá Európa. V prípade autobiografie nepreháňa, mala naozaj množstvo vydaní, dotlačí a prekladov. Je preukázateľná v katalógoch uhorských kníhkupcov a či-tárňi. Mnohí sa odhodlali spochybňovať či vyvrátiť jeho tvrdenia. Gabelhofer na

⁶⁶ MNL, C 60, cs. 87, 13483, f. 70 – 73; cs. 87, 16372, f. 155 – 158; cs. 87, 21610, f. 247.

⁶⁷ MNL, C 60, cs. 86, 104 f. 361 – 362, cs. 87, 20973, f. 224 – 232.

⁶⁸ [RADLINGER, J.] Auch ein Lyrischer Gesang an Friedrich Freyherrn von der Trenck von einem Bürgersohne in Pest. : [S.l.] : [s.n.], 1790.

takmer 400 stranách preukazuje, že Trenckovo dielo poznal do detailov a nebol jediný – mnohí doma i vo svete ho detailne analyzujú.⁶⁹ Uhorskí študenti sa mohli dostať do kontaktu s jeho textami už počas štúdií.⁷⁰

Trenck tiež tvrdil, že jeho politické pamflety mali veľký úspech a hneď sa predali. V *Monathschrifte* hovorí o náklade 4 000 kusov⁷¹, ale podľa výsledkov vyšetovania bol náklad *Bilanz a Entlarvter Priester* okolo 1 500 kusov. Podľa jeho vyjadrení sú jeho knihy „kupované, čítané a s citom posudzované“.⁷² To tiež úplne nezodpovedá realite. Jeho dielo vyvolalo aj emotívne a veľmi nepriateľské ohlasy, čo v iných textoch tiež pripúšťa. Predovšetkým tí pobúrení sa dali do polemiky, niekedy dokonca vo veršoch.⁷³ Jednoznačne pozitívne ohlasy nevidíme ani v nezverejnených textoch, napr. v korešpondencii uhorských evanjelikov. Martin Lauček v liste Michalovi Institorisovi-Mošovskému obracia pozornosť na to, ako to bolo vo veci tvrdení, že pamflety vyšli na objednávku a so súhlasom panovníka. Sám to považuje za pravdepodobné,⁷⁴ je však jedným z mála. Trenckove priame kontakty s panovníkom sa pravdepodobne nedajú preukázať, priateľstvo už vôbec nie. Zachoval sa jediný list z 21. júla 1791, teda z obdobia, keď už mal problémy. Sťažuje si na nepriateľstvo a úklady ľudí, ktorý sledujú len svoje záujmy.⁷⁵ „Tlačové oddelenie“, spolupráca panovníka s autormi, ktorí na objednávku dvora podporujú zámery cisára, je známa z čias Jozefa II. Táto spolupráca vyvolala už v tomto období mnoho nezodpovedaných otázok na tému, čo bola naozaj objednávka a čo písali samozvaní anonymní autori.⁷⁶ V tomto trende pokračoval Leopold II. Historici zaoberajúci sa touto témou – okruhom spolupracovníkov Leopolda II. – sa však o Trenckovi ani okrajovo nezmiňujú.⁷⁷

Trenckove príbehy o priateľstve s Jozefom II. a Leopoldom II. občas alternujú zmienky o priateľstvách v Uhorsku. Aký mali tieto vyhlásenia kontakt s reali-

⁶⁹ GABELHOFER, ref. 34, ale aj iní.

⁷⁰ Inscriptiones Alborum Amicorum, záznam č. 10213: Citát z Trenckovej básne pravdepodobne v pamätníku uhorských študentov v Nemecku.

⁷¹ Monathschrift, 4. Heft, 1792, s. 303.

⁷² Monathschrift, ref. 71, s. 315. Konfiškácie Trenckových kníh v súvislosti s vyšetrovaním Martinovičovho sprisahania: BENDA, K. A Magyar jakobinusok iratai. Zv. III., s. 165.

⁷³ Libellum, ref. 32. Okrem citovaných aj [RADLINGER], ref. 68.

⁷⁴ Ústredná knižnica SAV, rukopisná zbierka Lyceálnej knižnice, Rkp. fasc. 357, 2. 12. 1790 Michael Szinowicz, Banská Bystrica; Rkp. fasc. 357, 11. 9. 1790, Martin Lauček, Skalica.

⁷⁵ BENDA, K. A magyar jakobinusok iratai. Zv. I., s. 268 – 269.

⁷⁶ KOLLÁROVÁ, I. Slobodný vydavateľ, mysliaci čitateľ, s. 48 – 49; WANGERMANN, E. Die Waffen der Publizität, s. 12 – 15.

⁷⁷ WANGERMANN, E. Von Joseph II. zu den Jakobiner-prozessen. Wien – Frankfurt – Zürich : Europa Verlag, 1966; SILAGI, D. Ungarn und der geheime Mitarbeiterkreis Kaiser Leopolds II. München : R. Oldenburg, 1961; KOWALSKÁ, E. Der politische Kampf um Toleranz in Ungarn nach 1790 im Licht der zeitgenössischen Publizistik. In BAHLCKE, J., LAMBRECHT, K., MANER, H. CH. (Hrsg.). Konfessionelle Pluralität als Herausforderung : Koexistenz und Konflikt in Spätmittelalter und Früher Neuzeit. Leipzig : Universitätsverlag, 2006, s. 619 – 630.

tu?⁷⁸ Preukázateľná je jeho korešpondencia s jakobínom Jánom Laczkovicom (1754 – 1795). Ten preložil do maďarčiny Trenckovo dielo *Der macedonische Held*. Na jeseň 1791 Laczkovics pravdepodobne pomáhal Trenckovi s oslobodením a so získaním penzie.⁷⁹ Knižné zásielky poukazujú na jeho kontakty s peštianskymi podžupanmi Jurajom Laczkovicom a Jozefom Szilyom, podžupanom Gemerskej stolice Štefanom Mariássym,⁸⁰ hoci pri vyšetrovaní sa priznali iba k povrchnej známosti, z ktorej vyplynula Trenckova aktivita v zasielaní výtlačkov. Rovnako sa k nemu nehlásili ani príslušníci Landererovského klanu pôsobiaci v tom čase v Pešti, Bratislave a v Košiciach, napriek tomu, že ich aktivity pri vydávaní a distribúcii jeho textov boli rozsiahle. Trenck bol v preukázateľnom kontakte aj s ďalšími vydavateľmi a kníhkupcami. Vyšetrovanie a zasielanie výtlačkov diel vo viac ako jednom – dvoch exemplároch otvára otázku, aký podiel mali podžupanmi na distribúcii vydaní vo svojom okolí. Musíme pripustiť, že viac ako priateľstvo viedla Trencka snaha využiť istú mieru imunity vysokopostavených osôb na príjem a rozširovanie problematického mesačníka.⁸¹

Walter Grab označuje Trencka za rebelantského samotára.⁸² Viac ako priateľstvá možno preukázať nepriateľstvom a konkrétne kroky zamerané proti jeho aktivitám, pochopiteľne najmä v kruhoch uhorského kléru.⁸³ Jeho vnímanie ako privandrovalca, heretika, grafomana a starca strkajúceho nos do cudzích záležitostí môže byť korigované.

Trenckove vydania neboli len „strelbou od pása“. V pamflete *Nota* píše o niektorých uhorských politických textoch s protihabsburským obsahom a ukazuje istý prehľad v uhorskej politickej literatúre a o „táboroch“, z ktorých vzišla. Vo svojich textoch sa opakovane zmieňuje o tlaku cenzúry v Nemecku, ale aj v Uhorsku, hovorí o potrebe a výhodách slobody slova.

Trenck je obraz prenosu tradície politickej a antiklerikálnej publicistiky z relatívne slobodného jozefínskeho obdobia do obdobia po Francúzskej revolúcii. V jeho postave sa stretáva viac súvislostí ako sa vojde do jednej štúdie. Symbolizuje i profesionálneho spisovateľa a publicistu. Netají sa tým, že písanie je spôsob obživy, práca za odmenu, nielen presadzovanie zámerov. Napriek úspechu v literatúre ho neustále prenasledovali finančné problémy. Pri jednom z výsluchov priznal, že je nútený písať, lebo jeho penzia 900 zlatých ročne nepostačuje na to, aby uživil svoju veľkú rodinu.⁸⁴

⁷⁸ Kontakty v Uhorsku: ZSIGMOND, ref. 39, s. 377.

⁷⁹ BENDA, ref. 75, s. 509 – 516.

⁸⁰ BENDA, K. A magyar jakobinusok iratai. Zv. II., s. 98. GRAB, ref. 3, s. 31.

⁸¹ O úlohe šľachty využívajúcej politickú imunitu v ilegálnej distribúcii napr.: HAUG, Ch. Topographie des literarischen Untergrunds im Europa des 18. Jahrhunderts, s. 24.

⁸² GRAB, ref. 3, s. 25.

⁸³ VIX, ref. 33, s. 159: Reakcia biskupov na Trenckove diela: Excommunication oder Anathema projectiert gegen den Trenck im Bischöflichen Concilio in Pest.

⁸⁴ GRAB, ref. 3, s. 38 – 39: V liste Laczkovicovi o svojich finančných problémoch.

Nakoniec nás nevyriešená kauza importu *Monathschriftu* upozorňuje na techniky dovozu problematickej literatúry po tom, ako sa po Francúzskej revolúcii zvýšila ostrážitosť cenzorov a tlak kontrolných mechanizmov. Ukazuje, ako im mala časť knižnej a periodickej produkcie uniknúť. Potvrďuje existenciu rôznych tajných kanálov a ilegálnych praktík pri dovoze a distribúcii.

Zoznam bibliografických odkazov

BENDA, K. *A magyar jakobinusok iratai*. Zv. I. Budapest, Akadémiai kiadó, 1957.

BENDA, K. *A magyar jakobinusok iratai*. Zv. II. Budapest, Akadémiai kiadó, 1952.

BENDA, K. *A Magyar jakobinusok iratai*. Zv. III. Budapest, Akadémiai kiadó, 1952.

DACÍK, T. *Pekelník*. Brno : Doplněk, 1998.

GRAB, W. *Friedrich von der Trenck : Hochstapler und Freiheitsmartyrer und andere Studien zur Revolutions- und Literaturgeschichte*. Kronberg im Taunus : Scriptor, 1977.

Inscriptiones Alborum Amicorum [online]. Záznam č. 10213. [cit. 2015-05-18].
Dostupné na internete: <<http://iaa.bibl.u-szeged.hu/index.php>>.

KOLLÁROVÁ, I. *Slobodný vydavateľ, mysliaci čitateľ : Typografické médium v jozefínskej dobe*. Budmerice : Vydavateľstvo Rak, 2013.

KOWALSKÁ, E. Der politische Kampf um Toleranz in Ungarn nach 1790 im Licht der zeitgenössischen Publizistik. In BÄHLCKE, J., LAMBRECHT, K., MANER, H. CH. (Hrsg.) *Konfessionelle Pluralität als Herausforderung : Koexistenz und Konflikt in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. Leipzig : Universitätsverlag, 2006, s. 619 – 630.

PETRIK, G. *Magyarország bibliographiája 1712 – 1860*. Zv. I. – VIII. Budapest, 1888 – 1991.

SILAGI, D. *Ungarn und der geheime Mitarbeiterkreis Kaiser Leopolds II.* München : R. Oldenburg, 1961.

TOMÁŠIK, S. *Barón Trenck, vodca pandúrov a pamätihodnosti muránskeho zámku*. Bratislava : Tatran, 1974.

- TRENCK, Friedrich Freiherr von der. In *Allgemeine Deutsche Biographie* [online]. [cit. 2015-05-21]. Bd. 38, s. 568 – 569. Dostupné na internete: <https://de.wikisource.org/w/index.php?title=ADB:Trenck,_Friedrich_Freiherr_von_der&oldid=1701838>.
- VIZKELETY-ECSEDY, J. *Titkos nyomdahelyű régi magyar könyvek 1539 – 1800*. Budapest : Borda Antikvárium, 1996.
- VIX, G. Trenck Frigyes 1790. évi politikai röpiratai. In *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1976 – 1977*, s. 121 – 163.
- WANGERMANN, E. *Von Joseph II. zu den Jakobiner-prozessen*. Wien; Frankfurt; Zürich : Europa Verlag, 1966.
- WANGERMANN, E. *Die Waffen der Publizität : Zum Funktionswandel der politischen Literatur unter Joseph II*. Wien : Verlag für Geschichte und Politik, 2004.
- WURZBACH, C. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. Bd. 47. Wien, 1883, s. 138 – 146.
- ZSIGMOND, G. Önéletrajz. In *Trenck Frigyes báró emlékezetes élettörténete*. Budapest : Európa, 1989.

Publishing activities of Friedrich von Trenck in conditions of Hungarian censorship

Ivona Kollárová

This study analyses work of the radical enlightener and pamphleteer baron Friedrich von Trenck in the Kingdom of Hungary in years 1790 – 1791. In the light of his biography, works published to date and first of all the sources from Royal Hungarian Regency Council, the paper examines his writing and publishing activities. It brings up to now unreleased information about publishing, translations and censorship of his works in the Kingdom of Hungary. By means of these sources, the study also clarifies practices used in delivering the radical periodical *Monathschrift* to Hungary and reveals its recipients and distributors mainly from among Hungarian Jacobin-oriented aristocracy. It confirms the existence of various secret channels and illegal practices in importation and distribution of problematic texts.

Tlačené bernolákovské kázne ako segment trhu a nástroj formovania ľudu na príklade kazateľskej tvorby Antona Palšoviča

Angela Škovierová

Bernolákovské hnutie ako jeden zo zásadných faktorov, ktoré výrazne ovplyvnili „kultúrne dozrievanie“ slovenského národa, permanentne inšpiruje bádateľov pohybujúcich sa v oblasti dejín jazyka, literatúry a knižnej kultúry, cirkevnej a širšej kultúrnej histórie. Cieľovou skupinou bernolákovskej inteligencie bol „prostý slovenský ľud“ a jej víziou bolo kultivovanie národného jazyka, šírenie osvetly a národného cítenia, v neposlednom rade mravné a kultúrne povznesenie jednoduchých ľudí. Proces a metódy naplňovania tejto vízie môžeme sledovať aj vo vydavateľskej, prekladateľskej a edičnej činnosti bernolákovcov a Slovenského učeného tovarišstva.

Bernolákovci a Slovenské učené tovarišstvo (vzniklo roku 1792) – z ktorého len asi pätina členov mala svetské profesie, väčšinu členov tvorili katolícki kňazi – príslušníci rozličných reholí a bohoslovci¹ – vo svojich snahách kontinuálne nadviazali na vývoj v tzv. predbernelákovskom období. Predovšetkým v západoslovenských katolíckych kultúrnych centrách (Trnava, Bratislava, františkánske kláštory) vzniklo veľké množstvo slovenských písomností a v prostredí slovenských vzdelancov, ktorí účinkovali ako kňazi a rehoľníci – tvorcovia obsiahlej kázňovej a inej náboženskej literatúry zároveň so snahou o náboženskú výchovu ľudu prebiehal aj prirodzený proces formovania kultivovanej podoby slovenského jazyka.²

Bernolákovskí kňazi si naplno uvedomili komunikačný potenciál kázni, v ktorých mohli reflektovať spoločenské, kultúrne, národnostné i politické dianie v Uhorsku a niekedy i v širšej Európe, mohli v nich reagovať aj na aktuálne dianie v katolíckej cirkvi a taktiež usmerňovať a formovať svetozor veriacich. Bernolákovci teda prikladali kázni veľký význam, a preto je prirodzené, že značnú časť ich literárnej

¹ RADVÁNI, H. Slovenské učené tovarišstvo, s. 7.

² DORULA, J. Jazyková situácia na Slovensku v čase vzniku kamaldulského prekladu Biblie, s. 15 – 16.

produkcie tvoria práve kázne. Široké možnosti výchovného a osvetového pôsobenia na ľud priniesli so sebou i nevyhnutnosť vydávania kázňovej literatúry aj tlačou. Na túto potrebu zareagoval bývalý strojmajster trnavskej filiálky budínskej Kráľovskej univerzity, ktorý bol taktiež členom Slovenského učeného tovarišstva, Václav Jelínek a založil v Trnave vlastnú tlačiareň. Tú po jeho smrti zdedil jeho syn Ján Krstiteľ Jelínek a viedol ju pod svojím menom až do roku 1841. Táto malá tlačiareň (súčasne vydavateľstvo) je spojená najmä s vydávaním rozličných diel bernolákovských autorov – členov Slovenského učeného tovarišstva. Kázne niektorých príslušníkov Slovenského učeného tovarišstva vychádzali však aj v Budíne či v skalickej tlačiarňi Škarnicovcov.

Koncom 18. a v 19. storočí tvorili významnú časť vydavateľského portfólia Jelínkovcov kázne rozličných bernolákovských autorov. Imrich Kotvan³ eviduje v Bibliografii Bernolákovcov 65 bernolákovských kázní vydaných samostatne alebo vo forme zbierok. Ich autormi sú: Anton Bernolák, Jozef Ignác Bajza, Adam Betták, Ján Krstiteľ Beško, Ján Boskovich Zlatoústý, Martin Dvoran, Anton Ďateľ, Juraj Fándly, Anton Fiala, Vojtech Gazda, František Xavér Gében, Rafael Habala, Jozef Huliak, Alex Jordánsky, František Knapovský, Anton Kubica, Ignác Lieb, Andrej Mesároš, Imrich Mikšík, Jozef Nejedlý, Anton Paľšovič, Ján Rajcy, Michal Rešetka, Ján Nepomuk Rosinský, Alexander Rudnay, Pavel Stehlík, Jozef Ščasný, Jozef Vavřík, Jozef Vurum.

Kazateľská literatúra už od čias stredoveku predstavovala významný segment kláštorných či súkromných kňazských zbierok. Kazatelia pociťovali potrebu inšpirovať sa dielami svojich predchodcov a pre vlastnú potrebu alebo potrebu svojich spolubratov vytvárali podobné súbory kázní. V našich podmienkach evidujeme zo skoršieho obdobia takéto zbierky väčšinou rukopisné, latinské alebo cudzojazyčné – importované. Jednou z prvých kázňových zbierok určených vyslovene slovenským kazateľom je knižka Alexandra Máčaja *Panes primitiarum* zo začiatku 18. storočia.⁴ V období druhej polovice 18. storočia sa potreba hľadania nových vzorov v kazateľstve prehlbovala a pohotovo na ňu reagovali najmä bernolákovskí kazatelia, ktorí začali prekladať zbierky kázní zo živých európskych jazykov a vydávať vlastné slovenské zbierky kázní. Víziu vytvárania kázňových súborov jasne definoval v predhovore ku svojmu dvojzväzkovému dielu *Kázne prihodné...*⁵, datovanom v Dubnici roku 1830 ďalší z členov Slovenského učeného tovarišstva Michal Rešetka. Túto víziu predstavili do svojich vydavateľských zámerov aj iní členovia Slovenského učeného tovarišstva, ktorí začali jednak prekladať kázne najmä francúzskych a nemeckých autorov, jednak vydávali vlastné kázňové zbierky. Podobne ako inojazyčné (nemecké a maďarské) kázne, aj latinské kázne sú súčasťou zbierok kázní len výnimočne.

³ KOTVAN, I. Bibliografia Bernolákovcov, 408 s.

⁴ MÁČAJ, A. *Panes Primitiarum...* 1718, [16], 856, [2] s.

⁵ REŠETKA, M. *Kázne Prihodné...* 1831, [XIV], 718 s. Por. aj ŠKOVIEROVÁ, A. Tradícia vydávania latinských a slovenských kázní v Trnave, s. 174 – 182.

Väčšina bernolákovských kázni je slovenská.⁶ Jazykom kázní bola kultivovaná bernolákovská slovenčina charakterizovaná snahou o dodržiavanie jazykovej normy, ktorá mala u poslucháčov, resp. čitateľov, formovať jazykový cit pre slovenčinu. Len nepatrná časť kázní bola v latinčine, tá však bola určená intelektuálnym elitám podobne ako latinské citáty v slovenských kázňach. Vo všeobecnosti možno sledovať (v závislosti od konkrétnych autorov) snahu priblížiť sa v kázňach obyčajnému človeku a s tým súvisiaci ústup, až úplné vynechanie latinských citátov. Napr. jeden zo zakladajúcich členov a mecénov Slovenského učeného tovaríšstva Anton Palšovič (15. 1. 1771 Trnava – 3. 2. 1864 Bratislava)⁷ vo svojej zbierke 33 kázni prednesených pri príležitosti rôznych mariánskych a iných cezročných sviatkov⁸ nemá žiadne latinské citáty okrem motto: „*Erudire Jerusalem, ne forte recedet anima mea a te, ne forte ponam te desertam terram inhabitabilem. Jerem 3,8* a ďalšieho motto: *Si magna mercedes est, a morte eripere carnem, aliquando morituram, quanti est meriti a morte liberare animam, in coelesti patria sine fine victuram. S. Gregor. Moral I. 19. c. 12.*“ Tento autor, ako bolo zvykom, cituje predovšetkým z Biblie, napr.: „*Od večnosti ustanovená som, a od starodávna*“ (Prísľ. 8, 23), alebo „... *ustanovili oči svoje skloniť k zemi*“ (Žalm 16, 11)⁹. Odvoláva sa aj na diela cirkevných otcov: Eusebia, Augustína, Jána Damascénskeho, Bernarda Sienskeho. Všetky jeho citáty sú v slovenčine. Aby priblížil poslucháčovi zdroj, z ktorého čerpal, uvádza Palšovič svoje citáty krátkou vetou, napr.: „*Sv. Marek vypráva na krátko... alebo ... a preto – jako dobre hovorí sv. Augustín „dosiahnuť sa môže dosť, ale vážiť sa nemôže.*“¹⁰

V 19. storočí, ktoré sa spája s národným obrozením, viac ako kedykoľvek predtým vzniká potreba odpútať sa od tradičného stredovekého vzoru latinských sermones a homílií¹¹ popretkávaných obsahlymi citátmi z patristickej a hagiografickej literatúry. Ustupujú aj zanietené apológie pravej viery charakteristické pospájaním citátov z Biblie a ich dokazovaním myšlienkami a výroky ranokresťanských a stredovekých autorov, obľúbené v období protireformácie. Kázeň sa postupne zmenila na aktuálny príhovor zaujímavý stanovisko nielen ku náboženským, ale aj k sociálnym, politickým a národnostným problémom dotýkajúcim sa života veriacich. Nový rozmer nadobudla aj panegyrizácia svätých, ktorá mala byť formou apelovania na dodržiavanie etických hodnôt presadzovaných cirkvou, ale neraz mala aj sociálny, či národnostný podtext.

⁶ V nemčine vyšla len jedna kázeň autora Ignáca Lieba prednesená pri uvedení kňaza do úradu v Malom Záluží neďaleko Nítry.

⁷ Študoval na gymnáziu v Trnave a teológiu na generálnom seminári v Bratislave, kde bol aj spolužiakom a spolupracovníkom viacerých bernolákovcov. Roku 1793 bol vysvätený za kňaza. Pôsobil ako rímskokatolícky kaplán v Senici, Šúrovciach, u sv. Salvatora v Bratislave, Trnave, Szobe a v Hronskom Beňadiku. Od roku 1836 bol duchovným správcom Pázmanea vo Viedni a od roku 1841 riaditeľom Emerician v Bratislave. Por. aj Slovenský biografický slovník. Zv. IV., s. 389.

⁸ PALŠOVIČ, A. Kázne sviatočné a príležitostné... [1857], [III], 218 s.

⁹ PALŠOVIČ, ref. 8, s. 192 a s. 128.

¹⁰ PALŠOVIČ, ref. 8, s. 129 a 185.

¹¹ BRTÁNOVÁ, E. Stredoveká scholastická kázeň, s. 37 a 56.

Bernolákovské kázne sa už teda netvorili podľa stredovekého scholastického vzoru. Opierali sa síce o Bibliu – ich súčasťou stále ostávala explikácia biblického textu, taktiež boli ešte stále ovplyvnené antickou rétorikou, ale začínali nadobúdať určitú štruktúru.

Téma kázne mohla byť odvodená z perikopy – vybranej časti z evanjelií a epištol čítaných počas omše, alebo ňou mohol byť ľubovoľný verš z Písma či úsek žalmu. Napriek určitej formálnej záväznosti kazateľa mali relatívne široký priestor pre jej spracovanie. Anton Palšovič napr. využíva len jednoduché perikopy v slovenčine: „*Keď sa naplnilo osem dní*“ (Luk. 2, 21), „*Keď prijal Ježiš ocot, riekol: dokonano jest*“ (Ján 19, 30), „*Vstal, není ho tu*“ (Marek 16, 6).¹² Každá jeho kázeň sa skladá z úvodu a z dvoch alebo troch častí (označených v texte I., II., III.), pričom v úvode stručne zhrnie, o čom a v akom poradí chce hovoriť. Väčšinou za týmto rozdelením používa výraz „*Pozorujte,*“ ktorým chce upútať pozornosť poslucháčov (napr. „*Jako má byť naše duchovné vzkriesenie usporiadané – Pozorujte*“).¹³ V závere kázní býva prosba, odporúčanie, povzbudenie.

Iný bernolákovský autor Jakub Vojtech Gazda okrem perikopy uvádzal svoje kázne aj ďalšou latinskou krátkou sentenciou, ktorú už neoznačil citáciou a mala byť ďalším zdôvodnením kázne, sviatku, príležitosti a náznakom jej rozdelenia na logické časti, napr.: „*Nativitas B. Mariae Virg. Annuntiavit gaudium in universo Mundo, quia annuntiavit I. finem peccati, II. initium gratiae.*“¹⁴ Za krátkym úvodom každej kázne vždy nasleduje v úvode naznačené rozdelenie na dve časti a potom už konkrétny výklad jednotlivých častí (*První Stránka, Druhá Stránka / Ponaypru, Po druhé*). Obaja autori sa takto priblížili k úzu tzv. viacbodových kázní, ktorý je charakteristický pre kazateľské príručky 19. storočia.¹⁵

Zbierky kázní mali do istej miery reprezentačný charakter, neboli zamerané monotematicky, preto v nich možno nájsť pestrú zmes kázní prednesených pri rozličných príležitostiach, napr. pri príležitosti sviatku niektorého svätého (sv. Ondreja apoštola, sv. Matúša apoštola, sv. Františka Serafínskeho, sv. Jána Nepomuckého, blahoslaveného Michala od svätých...), pri mariánskych sviatkoch, pri príležitosti posvätenia chrámu, v čase navrátenia vojska a pri pochovávaní osôb. Bernolákovské kázne z hľadiska formy a zacielenia možno rozdeliť na oslavné – pohrebné a prímichné, pri príležitosti posvätenia rôznych sakrálnych nehnuteľností a predmetov (napr. chrámu, morového stĺpu, sôch, zvonov a pod.), mariánske, pôstne a ako samostatný druh kázne sa už objavuje aj tzv. pastiersky list – akýsi „obežník“ vyjadrujúci sa k aktuálnym spoločenským a náboženským témam, ktorý biskup alebo biskupský zbor adresovali veriaci a kňazi ho čítali obyčajne vo svojich farských kostoloch.

¹² PALŠOVIČ, ref. 8, s. 33, 75, 92.

¹³ PALŠOVIČ, ref. 8, s. 93.

¹⁴ GAZDA, J.V. *Duodena Mariana* (...), 1798, s. 15 – 16. s. 128.

¹⁵ SLANINKA, A. Porovnanie stavby katolíckych kázní 19. storočia s dnešnou kazateľskou tvorbou, s. 271.

Ukazuje sa, že dominantnou zložkou kázňových zbierok, ale aj celkového množstva bernolákovských kázni sú mariánske kázne a kázne venované rozličným svätcom. Tie boli totiž vzhľadom na početné mariánske sviatky, sviatky svätých a patrocíniá jednou z najdostupnejších a vzhľadom na periodicitu opakovania sa, aj najúčinnejších možností výchovy ľudu. Panna Mária a svätí sa vďaka svojmu životu stávali vynikajúcim vzorom pre správanie sa veriacich. Poznanie ich života malo slúžiť ľuďom ako kritérium, ideál a vzor, k dosiahnutiu ktorého majú orientovať svoj vlastný život. V jednotlivých európskych krajinách po prijatí kresťanstva za štátne náboženstvo začal počet svätých rásť, k biblickým svätým a ranokresťanským mučeníkom pribúdali noví svätí z radov biskupov, patriarchov a pápežov, ale taktiež kniežat a z príslušníkov kráľovských dynastií, ktorí sa významnou mierou zaslúžili o kristianizáciu tej-ktorej krajiny. Podporovanie kultu takýchto svätých malo tiež posilňovať pocit príslušnosti veriacich k určitému štátnemu útvaru a neskôr k istej národnosti. Medzi svätých, ktorých kult sa takto rozširoval aj vďaka homiletickej tvorbe bernolákovcov, patrila aj uhorský kráľ sv. Štefan I., ktorý sa vo veľkej miere zaslúžil o pokresťančenie Uhorska a položil pevné základy ríše, no zároveň bol zbožným mužom i spravodlivým štátnikom.

Anton Palšovič patrila k tým bernolákovským kazateľom – tvorcom pomerne obsiahleho diela, ktorí vo svojej tvorbe reflektovali mariánsky kult. Zároveň bol jedným z troch autorov, ktorí napísali pojednanie na počesť sv. Štefana.¹⁶ V jeho obsiahlom diele nájdeme popri kázňach viažucich sa k bežným kresťanským sviatkom – uverejňovaných napr. pod názvami *Na slávnosť obrezania Krista Pána, Na slávnosť vzkriesenia Krista Pána, Na deň všetch Svätých*¹⁷ – aj kázeň *Na sviatok Štefana, kráľa Uhorského*. Sv. Štefan je jediným svätcom, ktorému A. Palšovič venoval samostatnú kázeň. Táto kázeň bola potom znovu uverejnená aj v zbierke *Poklady kazateľského rečníctva*.¹⁸

Sviatok sv. Štefana I. je jedným z najstarších maďarských (uhorských) sviatkov. Má bohatú históriu viažucu sa k viacerým uhorským kráľom. Pripadá na 20. august, pretože v roku 1083 práve v tento deň dosiahol kráľ sv. Ladislav u pápeža Gregora VII. kanonizáciu Štefana I., ako aj jeho syna Imricha. Od čias vlády Ľudovíta I. Veľkého (1342 – 1382) sa tento deň stáva cirkevným sviatkom. Kult Svätého Štefana sa rozšíril aj do bavorských a nemeckých miest, ale aj do belgického mesta Namur či do talianskeho Monte Cassina. Napriek tomu v mene celej cirkvi bol kráľ Štefan vyhlásený za svätého až v roku 1686 pápežom Inocentom XI. Pápež vtedy nariadil, aby si na výročie znovu obsadenia budínskeho hradu Turkami celý katolícky svet každoročne pripomenul sviatok Svätého Štefana. V roku 1771 pápež Benedikt XIV. znížil počet cirkevných sviatkov, a tak sa sviatok sv. Štefana vylúčil zo zoznamu všeobecných cirkevných sviatočných dní. Panovníčka Mária Terézia (1740 – 1780) však na-

¹⁶ Ďalšími boli Anton Bernolák a Alex Jordánsky. Por. KOTVAN, ref. 3, s. 370.

¹⁷ PALŠOVIČ, ref. 8, s. 25, 92, 137.

¹⁸ RADLINSKÝ, A. *Poklady kazateľského rečníctva I.*, 1851, s. 257 – 263.

riadila obnovenie dňa sv. Štefana, ba čo viac, tento deň pridala ako národný sviatok aj do kalendárov. Práve ona bola tá, ktorá v roku 1771 dala priviesť svätú pravicu pozostatkov sv. Štefana do Viedne a potom do Budína. Oslavy v neskorších obdobiach prebiehali v závislosti od politickej situácie. Po porážke boja za slobodu v roku 1848 sa dlhé obdobie v Uhorsku nemohol tento národný sviatok oslavovať. Sv. Štefan bol totiž symbolom nezávislého uhorského štátu. Prvýkrát mohol byť tento deň znovu oslavovaný v roku 1860, keď jeho oslava po celej krajine nadobudla podobu národného protestu. Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v roku 1867 sa obnovil bývalý lesk tohto sviatočného dňa. Neskôr, v roku 1891, ustanovil panovník František Jozef tento deň aj pre robotníkov za pracovný sviatok. V tento deň si Maďari každoročne pripomínajú i založenie kresťanského uhorského štátu, ako aj tisícročnú existenciu Uhorska.¹⁹ Keďže tento sviatok bol najmä v poslednej štvrtine 19. storočia masívne zneužívaný pri násilnom pomaďarčovaní veriacich nemaďarských etník²⁰, môže sa podpora kultu sv. Štefana javiť ako kontroverzná, ba dokonca by bolo možné v súvislosti s ňou uvažovať o zárodkoch (možno nie celkom uvedomelej promaďarskej) propagandy.

A. Palšovič patril k prvej generácii bernolákovcov, a preto prirodzene aj vo voľbe tém nadväzoval na svojich predchodcov z predberňolákovského obdobia. V kázni *O sv. Štefanovi uhorskom kráľovi* vyzdvihuje „uhorský národ“ a slovami sv. Augustína zdôrazňuje, že bez zbožnosti a christianizačného úsilia tohto kráľa, by Uhorsko nemalo ani ďalších svätých kráľov (*„Keby sa nebyl modlil Štěfan, nebyla by Církev Pavla mala – tak sv. Augustín pravíó“*)²¹. Kázne o sv. Štefanovi – uhorskom kráľovi sa objavujú už v polovici 18. storočia. Zjavne súvisia aj s pozitívnym postojom osvietenскеj panovníčky Márie Terézie k tomuto svätcovi. Kázeň na jeho počesť napísal napr. i františkán Dominik Mokoš (1718 – 1776) v II. zväzku svojej rukopisnej kázňovej zbierky.²²

Ako sme už naznačili, kazateľstvo v minulosti plnilo do istej miery obdobnú funkciu ako súčasné publicistické žánre²³ a kázne boli takpovediac hlavným médiom demokratizácie a laicizácie kultu svätých. Podobnú situáciu môžeme sledovať aj v súvislosti s rozšírením úcty k Jozefovi Kalazanskému – zakladateľovi rádu piaristov. Na propagácii jeho kultu sa svojou kazateľskou tvorbou taktiež výrazne podieľali bernolákovci.²⁴

Uhorské vyššie duchovenstvo v snahe upriamiť pozornosť na kresťanský charakter Uhorska využívalo na takéto účely aj mariánsky kult a do popredia sa po-

¹⁹ Svätý Štefan.

²⁰ GLEVAŇÁK, M. Spevník „Velikij Sbornik“ a jeho reprinty vydané gréckokatolíckou cirkvou v druhej polovici 19. storočia a začiatkom 20. storočia, s. 154 a 158.

²¹ PALŠOVIČ, ref. 8, s. 24.

²² MOKOŠ, D. Sermones panegyrico-morales. Zv. II., s. 112 – 120, ftk. č. 111 – 117.

²³ PETRŮ, E. Úvod do studia literární vědy, s. 85.

²⁴ ŠKOVIEROVÁ, A. Hl. Joseph von Calasanz – Rezeption seiner Persönlichkeit und seines Werkes in slowakischen Predigten, s. 213 – 222.

stupne dostával aj osobitný mariánsky sviatok, ktorý predstavoval Pannu Máriu ako Veľkú paniu Uhrov (*Magna Domina Hungarorum*). Kázeň k takémuto sviatku opätovne nachádzame aj v kázňovej zbierke františkána Dominika Mokoša z predbernolákovského obdobia.²⁵ V situácii, keď nenápadne začínala prenikať do cirkevného života maďarizácia, slovenskí kňazi postupne začínali hľadať akúsi protiváhu proti kultu maďarských svätých, akými boli napr. sv. Štefan a sv. Ladislav, ale aj proti mariánskej úcte presadzovanej v maďarskom národnom duchu. Preto slovenskí rehoľní aj diecézni kňazi – spomedzi bernolákovcov napr. Juraj Fándly či Jakub Vojtech Gazda – začali intenzívnejšie (aj tlačenými kázňami) šíriť úctu k sedembolestnej Panne Márii ako patrónke Slovenska.²⁶

Bernolákovci teda vo svojich kázňach kontinuálne rozvíjali aj mariánsku úctu. Tá mala u nás dlhodobú tradíciu a ich kázne mali slúžiť najmä na upevnenie kultu Panny Márie medzi ľuďom. Panna Mária – reálny človek, žena a matka mala podobne postavám svätých slúžiť veriacim ako vzor kresťanského života. Pomocou obrazu Márie kňazi vstúpili najmä ženám poznanie jej pokory, poslušnosti, bezúhonnosti, cudnosti a oddanosti Kristovi. Môžeme to vidieť aj v kázňach A. Palšoviča, napr.: „*Tato blahoslavená Panna – slová sú Jeronyma – ktorá zaslúžila pre svoju čistotu za Matku Božiu byť vyvolenou, zdurila sa nad prítomnosťou Gabriela, že mu ani nemôže odpovedať, ani nemôhla prvej k sebe prísť, dokud nepoznala, že je to anjel. K mluveniu s mládencom nebola zvyknutá a chvála jeho bola jej hlbokoj poníženosti odporná. Zarmútila sa nad rečou jeho.*“ (Kázeň na slávnosť zvestovania Panny Márie).²⁷ Na inom mieste autor nepriamo kritizuje ženskú zvedavosť, ale na druhej strane vyzdvihuje vernosť a dodržiavanie sľubu: „*Jako sa to teda stane? Podivenia hodné slová, božské myšlienky! Maria – hovorí sv. Ambrož – nepredkladá anjelovi otázku túto z nedôvery, alebo márnej všetečnosti; lež poněvác sã skrze sľub učiněný Bohu obětovala, len to chce Anjelovi dať vědiť: že nechce sľub svoj zrušiť, lež že pevně v sebě ustanovila Bohu vždy věrnou zůstavať. Hotová je, sã radšej hodnosti Matky Božej odriect, jako panenstvo svoje utratit.*“²⁸ V ďalších kázňach autori vyzdvihujú Máriino utrpenie a predstavujú ju ako orodovníčku a prostredníčku Božích milostí.

Nielen samotná téma kázne a preferované literárne toposy, ale aj logická štruktúra kázne a používané jazykové a stylistické prostriedky mali slúžiť výchove poslucháčov. Aj Palšovičove kázne sú plné upozornení, niekedy až výstražných zvolaní a básnických otázok: „*A jakěže příklady vám títo Apoštolí dali? Jak veliká byla ich poslušnosť naproti představeným a vrchnosťam?; Ale ó! kdo vie – poviete – či ai my tejto odplaty dojdeme?; Každý člověk žiada být šťastlivým a blahoslaveným!*“²⁹ Okrem toho autor konkretizuje cieľové skupiny poslucháčov a priamo sa na nich obracia: „*Už pýtam sa*

²⁵ MOKOŠ, ref. 22, s. 107 – 109, ftk. č. 106 – 108.

²⁶ LETZ, R. Úcta k sedembolestnej Panne Márii ako Patrónke Slovenska a Slovákov, s. 15. – 16.

²⁷ PALŠOVIČ, ref. 8, s. 71.

²⁸ PALŠOVIČ, ref. 8, s. 61.

²⁹ PALŠOVIČ, ref. 8, s. 154 a 112 a 195.

*vás, milá mládež! milujete li Boha – Pána našeho ...; ... uvidíš, dobrý Křesťane!; Ty křesťane dobrý!; zapamatujte si toto dobře ai vy, rodičovia neopatrní!; ... Učte sa tedy, vy dietky posavád čisté!*³⁰ A len niekedy kvôli úspornosti využíva na oslovenie poslucháčov skratku *m. Kr!* (*milí Kresťania*).

Kazateľská tvorba bernolákovcov je na jednej strane kontinuálnym pokračovaním tvorby vzdelaných kňazov predchádzajúceho – predberňolákovského obdobia, ktoré sa prejavuje najmä v tematickom zložení kázni, na druhej strane odráža spoločenské zmeny konca 18. a začiatku 19. storočia, ktoré sa prejavujú v prijímaní osvietených názorov aj v radoch vzdelaného kleru. Cieľene vydávané tlačene zbierky kázni neboli určené pre širšiu verejnosť, mali slúžiť ako pastoračná pomôcka, vzor a zdroj inšpirácie pre kňazov vo vidieckom, ľudovom prostredí. Už v tvorbe prvej generácie bernolákovcov je viditeľná snaha o formálne zdokonaľovanie kázni, členenie ich obsahu na logické celky, preferovanie zrozumiteľnosti a cieľavedomé kultivovanie slovenského jazyka. Pokiaľ ide o obsahovú stránku, zdokonalený je najmä systém predkladania pozitívnych vzorov napr. vo výchove (J. Kalazanský) a do popredia sa pomaly dostávajú témy súvisiace na jednej strane so štátnou príslušnosťou veriacich, na druhej strane podporujúce ich etnickú a národnostnú identitu (kázne k Sedembolestnej Panne Márii – patrónke Slovenska).

Zoznam bibliografických odkazov

BRTÁŇOVÁ, E. *Stredoveká scholastická kázeň*. Bratislava : Veda, 2000. 138 s.

DORULA, J. Jazyková situácia na Slovensku v čase vzniku kamaldulského prekladu Biblie. In *O prekladoch Biblie do slovenčiny a do iných slovanských jazykov*. DORULA, J. (ed.). Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 1997, s. 15 – 16.

GAZDA, J.V. *Duodena Mariana, to gest dvanáctero kázani, které na Swátky, a slawnosti Matky Božskej Panny Marye, k wětssý cti a chwále gegi složil a s dowolenim Wrchnosti na Swětlo wydal, Welebný Otec Adalbertus Gazda, Rádu Menssých S. Frantisska Provincie Salwatoriánskeg skutečný kazatel, a neymenssý Matky Božskeg Ctitel, a Služebnjk. W Uherské Skalicy Wytisstěné v Jozeffa Antonjna Sskarnycla, [1798], 128 s.*

---

³⁰ PALŠOVIČ, ref. 8, s. 75, 33, 70 a 74.

- GLEVAŇÁK, M. Spevník „Velikij Sbornik“ a jeho reprinty vydané gréckokatolíckou cirkvou v druhej polovici 19. storočia a začiatkom 20. Storočia : Zhody a prípadné špecifiká jednotlivých vydaní v súvislosti so sviatkom sv. Cyrila a Metoda. In *Kniha 2014 : Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. VALJAŠKOVÁ, A. (ed.). Martin : Slovenská národná knižnica, 2014, s. 151 – 163.
- KOTVAN, I. *Bibliografia Bernolákovcov*. Martin : Matica slovenská, 1957. 408 s.
- LETZ, R. Úcta k Sedembolestnej Panne Márii ako Patrónke Slovenska a Slovákov. In *Bohorodička v kultúrnych dejinách Slovenska*. ŽEŇUCH, P., ZUBKO, P. (eds.). Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2014. ISBN 978-80-89489-17-6, s. 9 – 21.
- MÁČAI, A. *Panes Primitiarum. Aneb Chleby Prwotjn, lačnegjým Slowa BOžjho Dussem Predložené, To gest : Kazne Na Nedele Celeho Roku, Výbornými Concepti z rozličných Knjh wytaženými, k snadnému pochopenj náležitě wypraweně, Také Wýpovědmi Pjsma Swatého, a Wýklady gak Swatých Otcuw, tak y Včiteluw Cýrkwy Swatěg, hodněgssy wysvětlené, a k snadnegssy wýmluwnostj, na pomoc Nowotných Kazateluw, také y k Duchownjmu Vžitku, a pořessenj Lidu Sprostěgssyho, Obsyrněgssym Rozmluwanjm W Slowenském Gazyku Ponayprw na Swětlo Wydané: Skrze Welebného P. Fr. Alexandra Maczayho, Rádu Swatého Pawla Prwunjho Pustewnjka, Slawnég Arcy-Prowyncyi Vherskég Professa, a W klásstere Marya Thalskem na ten čas Kazatela*. Tyrnaviae Typis Academicis : per Fridericum Gall, Anno 1718. [16], 856, [2] s.
- MOKOŠ, D. *Sermones panegyrico-morales*. Zv. II., 1758, rukopis. 209 s.
- PALŠOVIČ, A. *Kázne sviatočné a príležitostné od vysokodôstojného a prevelebného pána Antoňa Palšoviča opáta de Valle honesta, lektora a kanonika slavného sborového chrámu prešporského u sv. Martina, rytíra rádu Františka Jozefa I. spovědníka mníšek a kanonisiek „de Nostra Domina“, na 14. rok jubilárneho kňaza, nestora arcibiskupstva ostrihomského*. Sväzok I. W Budíně : Tiskom Martina Bagó, [1857]. [II], 218 s.
- PETRŮ, E. *Úvod do studia literární vědy*. Olomouc : Rubico, 2000. 187 s.
- RADLINSKÝ, A. *Poklady kazatelského rečnictva I*. Budín : Martin Bagó, 1851, s. 257 – 263.

REŠETKA, M. *Kázne Prihodné od rozličných ňekdi kazateluw w gaziku slowenském powedané a na Swetlo widané které pozbiral a poznowu witlačif dal Michal Rešetka kaplán Dubňickí*. Nákladem istého Literaturi slowenskég Milowníka. Zwazek prwní. W Trnawe : Witlačené u Gelinek Gána Krst., Roku 1831. [XIV], 718 s.

RADVÁNI, H. *Slovenské učené tovarišstvo : Organizácia a členstvo 1792 – 1796*. Trnava, 1992. 196 s.

SLANINKA, A. Porovnanie stavby katolíckych kázní 19. storočia s dnešnou kazateľskou tvorbou. In *Slovenská kazateľská tvorba 19. storočia v dejinných súvislostiach a spoločenskom kontexte obdobia*. HLADKÝ, J., KRASNOVSKÁ, E. (eds.). Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 2006, s. 271 – 272.

Slovenský biografický slovník. Zv. IV. M – Q. Martin : Matica slovenská, 1990, s. 389. Heslo Anton Palšovič.

Svätý Štefan [online]. [cit. 2015-02-24]. Dostupné na internete: <<http://madari.sk/magazin/historiasucasnost/20-august-den-svateho-stefana>> .

ŠKOVIEROVÁ, A. Hl. Joseph von Calasanz – Rezeption seiner Persönlichkeit und seines Werkes in slowakischen Predigten. In *Piaristen und Schulwessen, Wissenschaft, Kunst in Mitteleuropa im 17. – 19. Jahrhundert*. Ed. KAČIC, L. (ed.). Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV a Slovenský komitét slavistov, 2012. ISBN 978-89489-80-06-0, s. 213 – 222.

ŠKOVIEROVÁ, A. Tradícia vydávania latinských a slovenských kázní v Trnave. In *Knihá 2005 : Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. DOMOVÁ, E. (ed.). Martin : Slovenská národná knižnica, 2005. ISBN 80-89023-55-X, s. 174 – 182.

Printed sermons of Bernolák's followers as a market segment and public transformation tool on the example of Anton Palšovič's sermonic works

Angela Škovierová

Priests following in Bernolák's footsteps were fully aware of the communication potential of sermons, which enabled them to reflect social, cultural, national and political situation in Hungarian kingdom and sometimes even in other European countries. They could also view events happening in Catholic church of that time and guide and shape opinion of believers, and thus they paid great attention to the sermons. Therefore, sermons and collections of sermons translated from living European languages or original Slovak sermonic collections form a significant part of publications by Bernolák's followers. Sermonic works of Bernolák's admirers reflects social changes at the end of the 18th and beginning of 19th century, which are shown in the acceptance of Enlightenment ideas even among the representatives of educated clergy. The intentionally published printed collections of sermons were not targeted at all classes; they were supposed to be a pastoral tool, example and source of inspiration for priests in rural, rustic areas. They indicate an obvious striving for formal improvement of sermons, purposeful cultivation of Slovak language, presentation of positive examples in upbringing and commencement of subjects strengthening national identity of believers.

K problému vydavateľskej činnosti na Slovensku v období 1. ČSR (1918 – 1938)

Marta Špániová

„Keď mladá slovenská kultúra uvedomila si svoju voľnosť, čiže neohraničenú možnosť života a tým i rozmachu, vstúpila do nej živelná vôľa nielen dohoniť, čo bolo cez mŕtve i polomŕtve stáročia zameškané, ale ako rodiace sa orliče mláďa čím skorej preklovať sa i cez škrupinu úzkych domácich pomerov a vyletieť do priestoru, ktorý sa volá Európou.“

(Ján Smrek, 1934¹)

Vznik prvej Československej republiky (1. ČSR) priniesol veľa pozitívnych zmien do kultúrneho života Slovákov a po niekoľkých desaťročiach systematického odnárodňovacieho tlaku v bývalom Uhorsku vytvoril dobré podmienky pre rozvoj slovenskej kultúry a kultúrnu sebarealizáciu Slovákov. Práve v oblasti kultúry sa v slovenských podmienkach (na rozdiel od ekonomickej a sociálnej sféry nerovnomerne rozvinutých častí republiky) najvýraznejšie prejavili klady nového štátu, v ktorom Slováci nadobudli národnú slobodu. Obnovený slovenský kultúrny život sprevádzal nárast a rozvoj školstva a jeho slovakizácia, oživenie činnosti významnej kultúrno-osvetovej inštitúcie – Matice slovenskej v Martine a celkový rozmach slovenského literárneho, umeleckého či vedeckého života. Pre rozvoj masovej kultúry bolo dôležité prijatie zákona o verejných knižniciach v roku 1919,² ktorý zaviedol povinnosť zriadiť v každej obci v štáte verejnú knižnicu so vzdelávacou, náučnou i zábavnou literatúrou a tiež osobitné knižnice pre národnostné menšiny.³ Československo sa týmto zákonom ako prvá krajina vo svete priblížilo k uskutočneniu zásady „knižnica v každej obci“. Význam československého knižničného zákona vysoko ocenil v roku 1931 aj popredný knihovník indického pôvodu Shiya-li Ramamrita Ranganathan vo svojom diele o piatich zákonoch knihovedy, keď napísal, že realizácia druhého zákona knihovedy „každému čitateľovi jeho knihu“ dosiahla najväčší úspech práve v Československu.⁴

¹ SMREK, J. Nová situácia slovenskej knihy v Prahe, s. 6.

² KAMENEC, I. Hlavné trendy vývoja slovenskej kultúry v kontexte spoločenského a politického života za predmníchovskej republiky, s. 445 – 454.

³ PASIAR, Š. Dejiny slovenských ľudových knižníc, s. 146.

⁴ CEJPEK, J. et al. Dějiny knihoven a knihovnictví, s. 186.

Spoločenské zmeny sa v pozitívnom zmysle dotkli aj vydavateľskej sféry, ktorá ruku v ruke s konjunkťou slovenskej literárnej produkcie zaznamenala prudký vzostup. Kultúrny vývin a rovnako i vývoj v oblasti vydavateľstva na Slovensku však nenapredoval vždy podľa predstáv a potrieb Slovákov. Možno ho hodnotiť optikou dvoch rozdielnych porovnávacích kritérií – na jednej strane z pohľadu nových možností, ktoré sa Slovákom otvorili po rokoch národnostného útlaku v bývalom Uhorsku, na druhej strane z aspektu skutočnej realizácie potrieb slovenskej kultúry v demokratickom Československu, ktoré zostávali často nenaplnené.⁵ Jednou z kľúčových otázok vnútorného rozvoja slovenskej kultúry v 1. ČSR, ktorá sa odrazila aj v knižnej kultúre, bol zápas o jej interpretáciu medzi ideológiou čechoslovakizmu bezvýhradne hlásajúcou jednotnú československú kultúru, históriu, jazyk, literatúru, umenie a vedu, a faktom slovenskej národnej samobytnosti a z nej plynúcich konzekvencií kultúrneho života Slovákov.⁶ Česko-slovenské vzťahy vyostroval problém autonómie Slovenska, ktorého jadrom bola existencia svojbytného slovenského národa.⁷ Tzv. slovenská otázka sa na pozadí rozporu medzi striktnou centralistickou (v podstate českou) a federalistickou, resp. autonomistickou (v podstate slovenskou) koncepciou vnútorného štátoprávneho usporiadania ČSR stala jedným z politicky najcitlivejších problémov v celom medzivojnovom období.⁸ J. Tiso vo vyhlásení HSLS žiadajúcom autonómiu Slovenska v roku 1938 okrem iného predniesol: „...Popieranie existencie slovenského národa a zaznávanie slovenskej reči uráža národné presvedčenie Slovákov a vyvoláva nutné spory, ktoré znemožňujú bratské spolunažívanie Čechov a Slovákov. To, že slovenský národ nútený je v svojom štáte už 20 rokov bojovať za uznanie svojej národnej individuality, za výlučné právo reči slovenskej na území Slovenska a za existenčné zaistenie Slovákov, je najväčšou obžalobou u nás panujúceho režimu.“⁹

Slovensko-český kultúrny vzťah bol založený na blízkosti, na druhej strane však na nebezpečenstve straty národnej identity, preto bol napätý.¹⁰

Vznik 1. ČSR a s ním spätý stupeň národnej slobody je historickým periodizačným medzníkom vo všetkých prejavoch kultúrneho života Slovákov, a teda i dejín slovenskej literatúry¹¹ a knižnej kultúry. Rok 1918 považuje slovenská národná retrospektívna bibliografia za predel medzi staršími a novodobými slovacikálnymi dokumentmi. Vychádzajúc zo zaevidovanej knižnej vydavateľskej produkcie možno vymedziť tri základné etapy rozvoja vydavateľskej činnosti na Slovensku v období 1. ČSR. Prvá etapa zahŕňa obdobie 1918 – 1922 a je charakteristická budovaním a obnovovaním činnosti slovenských vydavateľstiev, ktoré v predchádzajúcom období

⁵ KAMENEC, ref. 2, s. 447.

⁶ KAMENEC, ref. 2, s. 445.

⁷ LETZ, R. Slovenské dejiny IV., s. 154.

⁸ KAMENEC, ref. 2, s. 268.

⁹ LETZ, ref. 7, s. 239.

¹⁰ VAŠŠ, M. Slovenská otázka v 1. ČSR (1918 – 1938), s. 271.

¹¹ ŠMATLÁK, S. Dejiny slovenskej literatúry II., s. 265.

ochromovala maďarizácia a prvá svetová vojna. Ich produkcia v tejto etape zaznamenáva prudko stúpajúcu tendenciu, pričom počet kníh vydaných slovenskými vydavateľmi sa oproti obdobiu pred rokom 1918 ročne viac ako zdvadsaťnásobil. Druhá etapu, ktorá trvá do prelomu 20. a 30. rokov, sprevádza kvantitatívny nárast a rozšírenie vydavateľskej činnosti do mnohých slovenských miest, kde vydavateľ pôsobí ako jeden z dôležitých činiteľov kultúry a vzdelanosti. Okrem významných kultúrnych a osvetových inštitúcií či rôznych náboženských, záujmových, stavovských, vzdelávacích, vedeckých a iných spolkov sa na knižnom trhu usiluje uplatniť aj celý rad drobných súkromných vydavateľov a ujíma sa forma knižných vydání „vlastným nákladom“ autora. Najtrvalejšie sa však udomácnujú tie vydavateľské aktivity, za ktorými stojí silná spoločenská a kultúrna organizácia.¹² V tretej etape zahŕňajúcej 30. roky sa vydavateľská činnosť na Slovensku ďalej intenzívne rozvíja, no najmä v druhej polovici tohto obdobia sa v nej odrážajú dramatické zahraničné i vnútropolitické udalosti, ohrozenie zo strany nacistického Nemecka a nebezpečenstvo vojnového konfliktu. Celková produkcia kníh, ale aj literatúry v slovenčine pod vplyvom zhoršenej spoločenskej a ekonomickej situácie najmä po roku 1937, keď boli likvidované viaceré vyspelé české vydavateľstvá na Slovensku¹³, prudšie klesá. Výraznejší pokles vydavateľskej produkcie na Slovensku je pôsobením zoslabenej ekonomiky zaznamenaný aj v polovici 20. a začiatkom 30. rokov. V rokoch 1921 – 1924 prerušila pozitívne tendencie hospodárskej konjunktúry povojnová hospodárska a deflačná kríza, ktorej dopad na Slovensku bol mimoriadne ťažký.¹⁴ V dôsledku reštrukturalizácie priemyslu došlo k zániku viacerých významnejších podnikov na Slovensku s vážnymi sociálnymi dopadmi¹⁵, počet nezamestnaných sa vtedy odhadoval na 150 tisíc osôb.¹⁶ Začiatkom 30. rokov zasiahla 1. ČSR svetová hospodárska a finančná kríza, ktorá postihla všetky sociálne vrstvy. V jej dôsledku bolo v decembri 1935 v celej republike evidovaných okolo 800 tisíc nezamestnaných¹⁷, tisícky rodín žili na hranici chudoby a živorili.¹⁸ Táto nepriaznivá situácia sa prirodzene odzrkadlila v celkovej produkcii slovenských vydavateľstiev, ktoré rovnako ako knižný obchod, pocítili výrazný pokles záujmu verejnosti.

Treba však poznamenať, že vydavateľská činnosť v obdobiach svojho rozmachu pozitívne ovplyvňovala vývoj v oblasti knižnej kultúry, knihárstva, papiernictva i kníhtlačiarstva – podľa štatistík sa produkcia tlačiarň na Slovensku v roku 1937 oproti roku 1918 až strojnásobila.¹⁹ V rozpätí dvadsiatich rokov v období 1. ČSR pô-

¹² ŠMATLÁK, ref. 11, s. 270.

¹³ NITRANSKÝ, T. Z dejín vydávania a rozširovania literatúry od najstarších čias do roku 1945, s. 167.

¹⁴ HALLON, L. Príčiny, priebeh a dôsledky štrukturálnych zmien v hospodárstve medzivojnového Slovenska., s. 304.

¹⁵ HALLON, ref. 14, s. 307.

¹⁶ FALISOVÁ, A. Medzivojnové Slovensko z pohľadu zdravotného a sociálneho, s. 405.

¹⁷ FALISOVÁ, ref. 16.

¹⁸ FALISOVÁ, ref. 16, s. 407.

¹⁹ PASIAR, Š. Dejiny knižníc na Slovensku, s. 37.

Graf 1 Počet všetkých kníh vydaných na Slovensku v rokoch 1910 – 1938
(MIKLÓŠOVÁ, Alexandra. *Vydavateľská činnosť na Slovensku v období prvej Československej republiky (1918 – 1938)*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2013, s. 30. Diplomová práca.)

sobilo na Slovensku viac ako 1200 vydavateľstiev a vydavateľov – od významných kultúrnych, osvetových, vzdelávacích, vedeckých inštitúcií a výskumných ústavov, cez súkromné vydavateľstvá a podniky, cirkevné, záujmové organizácie či spolky, politické strany, inštitúcie štátnej a mestskej správy, zväzy, ústavy a štátne podniky – až po rôzne súkromné osoby a drobných príležitostných vydavateľov.²⁰ Edičnou činnosťou sa zaoberali školy (od Univerzity Komenského v Bratislave a ostatných vysokých škôl cez gymnáziá, odborné, učňovské, meštianske a ľudové školy až po autoškoly), knižnice, galérie, múzea aj divadlá, učené spoločnosti, početné profesijné organizácie a družstvá (obuvníci, rybári, remenári, stavbári, potravinári, liehovarníci, mliekari, včelári, kovorobotníci, krajčíri, záhradníci, hasiči, knihári, typografi, učitelia, živnostníci, advokáti, lekári, novinári, literáti atď.), továrne, súdy, banky, železnice, kúpele, cirkevné úrady, fary, senioráty, rehole, misijné domy a kláštory či organizácie s medzinárodnou pôsobnosťou na Slovensku (napr. Červený kríž, Medzinárodná kultúrna liga s pobočkou v Bratislave, Medzinárodný všeodborový zväz, Americko-slovenská drevospracujúca účastinárska spoločnosť) atď. Pre obdobie 1. ČSR je typic-

²⁰ Zoznam všetkých vydavateľov na Slovensku v období 1. ČSR vyexcerovala z databázy slovenskej národnej bibliografie (CD-ROM) Alexandra Miklóšová a uverejnila v prílohe svojej diplomovej práce obhájenej na Katedre knižničnej a informačnej vedy FiFUK v Bratislave v šk. roku 2012/13 pod vedením Mgr. Marty Špániovej, PhD.: MIKLÓŠOVÁ, A. *Vydavateľská činnosť na Slovensku v období prvej Československej republiky (1918 – 1938)*. [Diplomová práca]. Bratislava: Univerzita Komenského, 2013. 77 s. + príl.

ká výraznejšia diferenciacia vydavateľskej činnosti, aj keď vydávanie kníh bolo skôr otázkou finančného zabezpečenia vydania diela ako cieľavedomého usmerňovania vydavateľskej práce.²¹ Charakteristickým javom je nárast publikácií s označením „vlastným nákladom“.²² Počet súkromných osôb, najmä autorov, ktorí riskovali finančné zabezpečenie svojich diel z vlastných prostriedkov najmä pre neochotu profesionálnych vydavateľov, prudko vzrástol. Títo autori, zväčša debutanti bez mena, neboli pre vydavateľov zárukou návratnej investície, preto si mnohí museli knihy vydávať, rozpredávať a kolportovať sami. Vydavateľstiev súkromných osôb (vrátane drobných a príležitostných súkromných vydavateľov) bolo na Slovensku v 1. ČSR okolo 740. Ďalšou charakteristickou črtou bola prepojenosť vydavateľsko-knižkupeckej a kníhtlačiarскеj sféry – mnohé, najmä ekonomicky silnejšie vydavateľstvá, mali vlastné tlačiarne aj kníhkupectvá a naopak, kníhkupci sa často zaoberali aj edičnou činnosťou.

Prameňom výskumu dejín vydavateľskej činnosti v 1. ČSR sú okrem bibliografií (slovenskej národnej bibliografie či špecializovaných bibliografií) a odborných monografií o pôsobení najúspešnejších vydavateľstiev aj články o činnosti a problémoch vydavateľov v dobových periodikách, stanov a správy o účinkovaní vydavateľstiev, tlačou vydávané zoznamy či cenníky ich vydavateľskej produkcie, novinová inzercia alebo propagované knižné novinky.²³ Problémy slovenskej vydavateľskej sféry a knižnej distribúcie reflektovali mnohé slovenské aj české noviny a časopisy.²⁴ Články v nich komentovali pomery na našom vydavateľskom trhu a písali najmä o slabom zásobení slovenského knižného trhu kvalitnými slovenskými knihami, o stagnácii slovenského vydavateľského ruchu, nedostatku podnikavosti slovenských vydavateľov a ich nedôvere k mladým slovenským spisovateľom, slabej propagácii knižnej produkcie, kultúrnej zaostalosti slovenského ľudu odrážajúcej sa v jeho vlašnom vzťahu ku knihe, či nedostatočnom záujme Slovákov o čítanie slovenských kníh.

Vydavateľskú činnosť na Slovensku v 1. ČSR rozprúdila nová školská politika, ktorá podnietila rast národného povedomia Slovákov. Najmä v prvých rokoch po prevrate bolo potrebné intenzívne zásobiť školský trh slovenskými učebnicami, ktorých z objektívnych príčin v slovenských školách nebol dostatok. Slovenské učebnice pre slovenské ľudové, meštianske i stredné školy financované slovenským oddelením pri ministerstve školstva a národnej osvety alebo rôznymi slovenskými či českými súkromnými vydavateľmi propagovali začiatkom 20. rokov najmä Národné noviny. Školskú literatúru a literatúru pre mládež od roku 1920 začala systematicky

²¹ REPČÁK, J., MIHÓKOVÁ, M. Dejiny knižnej kultúry v Košiciach do roku 1945, s. 223.

²² REPČÁK, MIHÓKOVÁ, ref. 21, s. 224.

²³ Základný súpis literatúry a článkov o pôsobení vydavateľstiev kníh na Slovensku v 1. ČSR zost. REPČÁK, J. Súpis literatúry na tému vydavateľstvá kníh na Slovensku. Prešov : Štátna vedecká knižnica, 1972. 41 s.

²⁴ Najmä Národné noviny, Robotnícke noviny, Slovenský denník, Roľnícke noviny, Slovenské pohľady, Slovensko: mesačník pre kultúru, Slovák, Slovenský riportér, Elán, Slovenský hlas, Kultúra, Pero, Prúdy, Luk, Spartakus, Slovenská politika, Vlastivedný časopis, Československý kníhkupec, Naše kniha, Typografia a Kníhkupecké rozhledy.

vydávať Matica slovenská v Martine, ale aj iné vydavateľstvá.²⁵ Treba dodať, že učebnice pre stredné školy na Slovensku vychádzali v preklade z češtiny do slovenčiny väčšinou u českých súkromných vydavateľov v Prahe.²⁶ V súvislosti s veľkým množstvom českých učebníc a prekladov v slovenských žiackych a učiteľských knižniciach sa v prvej polovici 20. rokov v tlači kritizovala nedostatočná distribúcia slovenskej knihy do týchto knižníc²⁷ a snaha o ich počesenie.²⁸ Otázky vplyvu českej knihy na slovenského čitateľa a dopadu českého vydavateľského prostredia na slovenský vydavateľský trh boli v súvislosti s rozvojom slovenskej knihy ako prostriedku upevňovania národnej kultúrnej identity Slovákov v 1. ČSR vnímané veľmi citlivo. Hoci kniha sa na Slovensku zbavila súperenia s maďarskou knižnou výrobou, musela čeliť kapitálovo silnejším a vyspelejším výrobcom knihy v Čechách. Intenzita jej rozvoja sa preto začiatkom 20. rokov spomalila.²⁹

Záujem o slovenskú knihu sa zintenzívnil od polovice 20. rokov, s príchodom mladej slovenskej spisovateľskej generácie, ktorej významne dopomohli vydavateľské aktivity Zväzu slovenského študentstva v spolupráci s pražským nakladateľom Leopoldom Mazáčom, jedným z najvýznamnejších vydavateľov diel slovenskej literárnej klasiky v 1. ČSR. Po úspechu Zborníka mladej slovenskej literatúry, ktorý vydali spoločne v roku 1924 v Prahe a ktorého 5 000 exemplárov prvého vydania sa počas štvrtroka rozpredalo³⁰, založili v roku 1925 pod vedením Jána Smreka Edíciu mladých slovenských autorov (EMSA).³¹ V tejto edícii vyšlo v Prahe v rokoch 1925 – 1938 nákladom L. Mazáča viac ako 60 kníh novej slovenskej poézie a prózy, nepočítajúc reedície jednotlivých knižných titulov. Mazáč tým dokázal, že nielen česká, ale i slovenská kniha sa môže vydavateľovi oplatiť, čo podnietilo záujem viacerých významných českých vydavateľstiev (najmä Družstevní práce a Melantrich) o diela pôvodnej slovenskej literatúry.³²

Začiatkom 20. rokov sa objavujú v dobovej tlači články kritizujúce nepriaznivé pomery na slovenskom knižnom trhu. Napríklad Slovenský denník v roku 1923 uverejnil na titulnej strane článok *Kríza slovenskej spisby*, ktorý bol adresovaný slovenským vydavateľom apelujúc na ich „zamknuté dvere“ ako hlavnú príčinu stagnácie slovenskej knihy. Ako denník uvádza, mladá slovenská spisba sa ocitla v kríze vinou vydavateľstiev, ktoré sú slovenskému spisovateľovi nedosiahnuteľné a neprijímajú slovenskú literatúru (ak áno, tak len vlastným nákladom autora alebo cez konexie). Článok zdôrazňuje špeciálne národné poslanie každého slovenského vyda-

²⁵ NITRANSKÝ, ref. 13, s. 153 – 154.

²⁶ Slovenské učebnice pre slovenské školy, s. 2.

²⁷ Žiacke knižnice, s. 4 – 5. Podľa REPČÁK, MIHÓKOVÁ, ref. 21, s. 256.

²⁸ -pp- [PRÍDAVOK, Peter?] Prečo tiež plače slovenská kniha?, s. 3. Podľa REPČÁK, MIHÓKOVÁ, ref. 21, s. 256.

²⁹ NITRANSKÝ, ref. 13, s. 149.

³⁰ Rozmach slovenskej knižnej produkcie, s. 377.

³¹ NITRANSKÝ, ref. 13, s. 159.

³² ŠMATLÁK, ref. 12.

vateľstva, ktoré by malo zohľadňovať národné záujmy, od čoho sa však naši vydavatelé odklonili a s vidinou vyššieho zisku „radšej prepožičajú svoje tlačiarne stroje tisíckrát prežívaným verneovkám a dumasovkám, než by mali podporiť domácu spisbu“.³³ Koncom 20. rokov sa v súvislosti s krízou slovenskej knihy poukazovalo na krízu slovenských vydavateľstiev, ktorá spočívala vo vydávaní čitateľsky úspešného braku na úkor hodnotnej slovenskej literatúry a problém krízy čítateľstva súvisiaci najmä s nízkou kúpyschopnosťou obyvateľstva, vysokými cenami kníh, ale aj s rozvojom časopisectva.³⁴ Rast počtu slovenských periodík bol ohromujúci, do roku 1937 stúpol na 270 a od prevratu sa zdesaťnásobil.³⁵ Noviny a časopisy (s románmi na pokračovanie) boli lacnejšie a populárnejšie ako knihy.³⁶ Slovenská kniha nemala dostatočne široký odbyt, slovenské vydavateľstvá sa neradi púšťali do náročných a riskantných projektov a knihy zostávali nevypredané.³⁷ Práve pribúdajúce obecné, školské, spolkové a iné knižnice mali pomôcť prekonať krízu čítateľstva možnosťou výpožičiek kníh, ktoré sa v nich stali dostupnými aj chudobnému slovenskému ľudu na vidieku. Vydavateľ a predajca Viktor Sekey sa v článku publikovanom v roku 1924 snaží dokázať, že slovenská kniha nie je v porovnaní s maďarskou, rakúskou či českou drahá a príčinou stagnácie vydávania kníh v slovenčine nie je ich vysoká cena, ale slovenský čitateľ, ktorý „slovenskú knihu nepožaduje tam, kde by mala byť. Pozrite školské knižnice, ktoré sa zriadili, taktiež knižnice ľudové, nájdete tam všetky knihy ktoré tam patria? Budú sa zakladať i obecné knižnice. Vo všetkých by v prvom rade mala byť celá slovenská literatúra“. Zdôrazňuje, že keby sa slovenská kniha dostala do každej slovenskej knižnice, Slováci by viac čítali slovenskú literatúru, nepokladali by ju za drahú a nehládali by na ňu ako na vec zbytočnú, ale užitočnú a potrebnú.³⁸ Časopis *Pero*, zameraný na riešenie praktických umeleckých a vedeckých otázok kritizoval v roku 1935 (10 rokov po začatí reálneho vykonávania knižničného zákona v slovenskej praxi) nepochopenie základných funkcií knižníc doplnovaním obsiahlych, drahých vedeckých, štatistických kníh či encyklopédií do knižničných fondov, o ktoré „prostý človek“ nemá záujem a ani im nerozumie, na úkor inej slovenskej literatúry. Tieto drahé zbierky často pohltili celý ročný príjem knižnice, a tak na inú literatúru už nemala peniaze.³⁹ V súvislosti s cenami kníh na Slovensku treba dodať, že priemerný náklad beletristických kníh bol u nás v porovnaní s Rakúskom, Maďarskom či Čechami, kde sa beletria vydávala v náklade 10 000 – 15 000 exemplárov, pomerne nízky – dosahoval iba

³³ Kríza slovenskej spisby, s. 1.

³⁴ Kríza slovenskej knihy, s. 8.

³⁵ LIPTÁK, L. Život na Slovensku v medzivojnovom období, s. 473.

³⁶ O čítaní v rodine v období 1. ČSR píše KABÁTOVÁ, Z. vo svojej knihe *Spomienok Moje prvej republiky*, s. 128 – 129.

³⁷ MRÁZ, A. Naša literatúra v roku 1927, s. 7.

³⁸ SEKEY, V. Slovenská kniha drahá. Podľa LETZ, R. et al. *Slováci pri budovaní základov Československej republiky*, s. 334.

³⁹ PAŽICKÝ, D. Čo hovoria vidiecki nakladatelia o probléme slovenskej knihy a čitateľskej obce, s. 6.

okolo 2 000 výtlačkov. Slovenskí nakladatelia preto mali vysoké prirážky a cena knihy sa často dostala až na trojnásobok výrobnéj ceny.⁴⁰ Myjavský vydavateľ Daniel Pažický v rozhovore pre časopis *Pero* v roku 1935 konštatoval, že „*tri tisíc exemplárov knihy vystačí u nás ešte na dohľadné časy až veľmi dobre. Kniha má dosť šťastia, ak na prvý rozbeh nasýti 1 000 – 1 500 čitateľov*“.⁴¹ Kým v Čechách už v 20. rokoch pôsobilo Obchodné družstvo českých kníhkupcov, ktoré efektívne organizovalo distribúciu kníh tzv. pružnou expedíciou (kníhkupci v Čechách mohli dostať objednané knihy pri osobnom odbere už v ten istý deň a mimo Prahy najneskôr do troch dní⁴²), na Slovensku sa požiadavka založiť pobočku družstva objavila až v roku 1928, no nereализovala sa. Slovenskí kníhkupci viac pozornosti venovali českej knihe, lebo cez objednávky v českom družstve bola lacnejšia ako kniha od slovenských nakladateľov, ktorí si účtovali vysoké provízie (niekedy až 25 %).⁴³ Na ťažkopádnosť nakladateľského a kníhkupeckého ruchu na Slovensku v roku 1929 poukazujú i Robotnícke noviny, ktoré upozorňujú na vydávanie slovenských prekladov českej či svetovej klasickej literatúry na úkor pôvodnej slovenskej tvorby a na slabú aktivitu slovenských kníhkupcov v šírení slovenskej knihy: „*Nakladateľský a kníhkupecký ruch na Slovensku sa akosi nevie rozprúdiť. Ťažko je však pochopiť sťažnosti na zlý trh, keď vydávajú sa staré české knihy v slovenčine, bárs i u dvoch firiem, keď vydávajú sa preklady starých kníh cudzích... O knihách sa pomerne málo vie, pomerne málo sa oznamujú... Zostáva faktom, že tohoročné najrozmernejšie slovensky písané dielo „Československú kroniku“ (7 zväzkov) vydala firma Beaufort v Prahe, a že vlastne najčulejším slovenským kníhkupcom je pražská firma L. Mazáč*“.⁴⁴ Nakladateľskú otázku u nás označil za doslova veľmi boľavú a trápnu ešte aj o dva roky neskôr Andrej Mráz v literárnom časopise *Luk*. Vydavateľom vyčítal krátkozrakú neochotu investovať kapitál do vydávania mladej slovenskej literatúry, poukazujúc na prípad románu Mila Urbana *Živý bič*, ktorý nemenovaný slovenský vydavateľ v polovici roka 1927 najprv váhal vydať, no napokon bol ochotný pod podmienkou, že Urbanovi (vtedy len 23-ročnému mladému prozaikovi) vyplatí za román raz a navždy 1 500 korún, a tým prejde naňho všetko autorské právo. Urbanov román, ako sa neskôr ukázalo, veľmi úspešný, hojne prekladaný, sfilmovaný a pre vydavateľa veľmi rentabilný, nakoniec vydal pražský nakladateľ Leopold Mazáč, a to za podmienok výhodných aj pre autora. Mráz na margo tohto prípadu slovenským nakladateľom pripomína, že ich obchod by bol rentabilnejší, keby si uvedomili, že „*autor nie je poslednou zbytočnosťou v ich podnikaní*“.⁴⁵

⁴⁰ NITRANSKÝ, ref. 13, s. 153.

⁴¹ PAŽICKÝ, ref. 39, s. 5.

⁴² NITRANSKÝ, ref. 13, s. 165.

⁴³ Nutnosť utvorenia družstva kníhkupcov a nakladateľov pre Slovensko, s. 97.

⁴⁴ KAPPA, S. Kultúrna hliadka. Nakladateľský a kníhkupecký ruch na Slovensku, s. 7.

⁴⁵ MRÁZ, A. Príspevok o našich nakladateľských pomeroch, s. 105.

V 30. rokoch bolo publikovaných viac kritických článkov na tému vydávania slovenských kníh v Čechách, ktoré vyčítali negatívny vplyv úpadku nakladateľského podnikania na Slovensku na domácu výrobu, tlačiarenský a papierenský priemysel. Slovenský reportér v lete roku 1931 uverejnil správu o pripravovanej porade slovenských spisovateľov, nakladateľov a kníhkupcov, ktorá mala riešiť katastrofálnu situáciu slovenského nakladateľského prostredia, pretože slovenskí nakladatelia sa „v lenivosti topia, ale kultúrne činy úplne obchádzajú, slovenských umelcov neuznávajú... zabúdajú na svoje povinnosti a pekne-krásne nechávajú všetko plávať do Čiech, kde slovenské diela vychádzajú v dešperátnej, zle upravenej slovenčine... Papier z českých papieri, sadzba, tlač, väzba z českých dielní, zárobok nakladateľov zostane v Prahe a len omrvinka príde na Slovensko v podobe honoráru pre spisovateľa!“⁴⁶

Asi najväčším problémom vydavateľov v druhej polovici 30. rokov bolo (ne)čítanie a (ne)kvalita slovenskej knihy ako znaky kultúrnej zaostalosti Slovákov, ktorú Andrej Mráz označil patologickým zjavom „a nie faktom, ktorý by mohol mať – takmer 20 rokov po prevrate – svoje odôvodnenie a tobôž ospravedlnenie“.⁴⁷ Slovenská kniha a literárna tvorba pochopiteľne nedosahovala pred vojnou takú produkciu ako česká a len zriedka sa objavovala v rukách čitateľa. Pred prevratom plnila zložitú funkciu znaku odboja proti maďarizačným cieľom,⁴⁸ no až po ňom začala doháňať to, čo bolo maďarskou vládou dlho dusené. Kým fondy slovenských knižníc obsahovali v polovici 30. rokov až 70 % českých kníh, v českých knižniciach tvorili slovenské knihy iba nepatrný zlomok.⁴⁹ Slovenská kniha len pomaly prenikala medzi české čitateľstvo, nie z dôvodu národného antagonizmu, ako sa často poukazovalo na Slovensku, ani jazykovej bariéry, ale pre nedostatočnú organizáciu slovenských nakladateľov a kníhkupcov a aj pre hodnotu novej slovenskej knihy, ktorá potrebovala v súlade s dobou populárnejšie námety.⁵⁰ Dôvod, prečo sa slovenská kniha nedostávala do českých knižníc, v ktorých by bola vítaná, Karel Nigrin v roku 1931 videl v jej nízkej produkcii a stagnácii vydavateľského trhu na Slovensku. Konštatoval, že na českom a moravskom vidieku v jednotlivých krajoch vychádza viac kníh ako na celom Slovensku.⁵¹

O vydávanie a šírenie hodnotnej slovenskej literárnej klasiky v Čechách sa najviac pričínil pražský nakladateľ Leopold Mazáč, ktorý v roku 1934 otvoril v Prahe prvé, reprezentatívne a zároveň najmodernejšie kníhkupectvo v celej 1. ČSR – Slovenské kníhkupectvo sídliace na jednej z najfrekventovanejších pražských tried v Spálenej ulici č. 53.⁵² Aj jeho zásluhou mohol Ján Smrek v časopise Elán v roku 1934

⁴⁶ K porade slovenských spisovateľov, nakladateľov a kníhkupcov, s. 6.

⁴⁷ MRÁZ, A. Slovenské kultúrne rozcestia, s. 163.

⁴⁸ MRÁZ, A. Knihy medzi nás, s. 56.

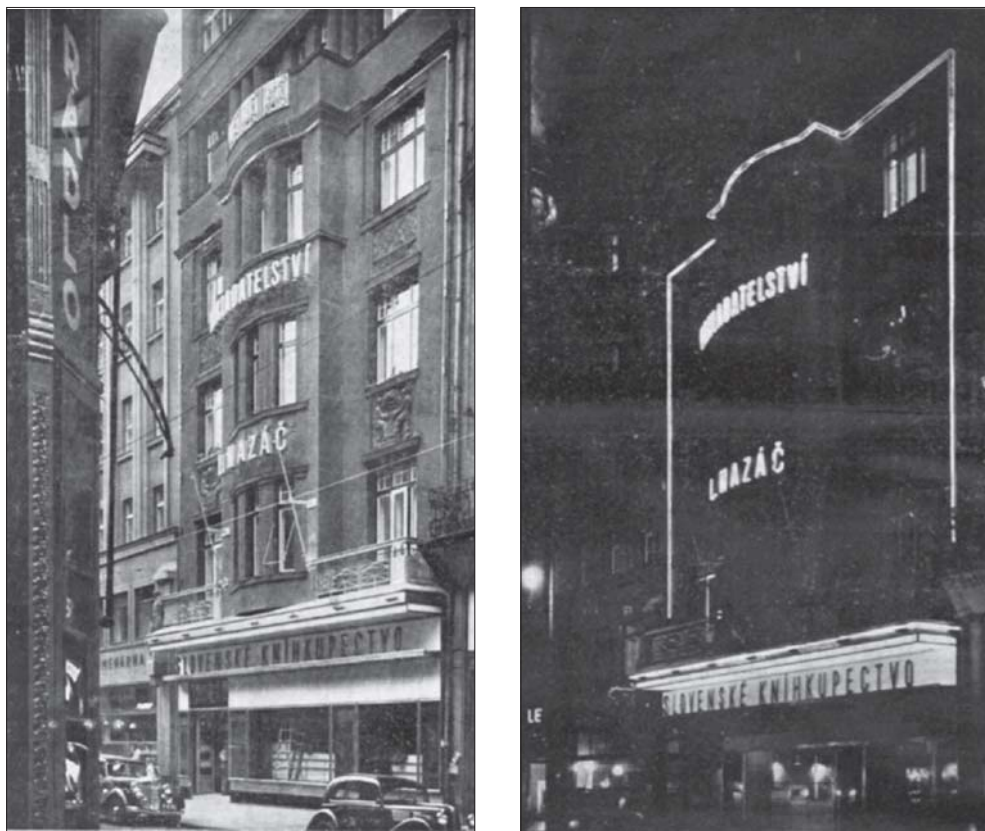
⁴⁹ Šm. Slovenská kniha v Praze, s. 2.

⁵⁰ NIGRIN, K. Ještě k tomu, co schází Slovákům, s. 111.

⁵¹ NIGRIN, ref. 50, s. 112.

⁵² SMREK, J. Nová situácia slovenskej knihy v Prahe, s. 6. L. Mazáč zriadil Slovenské kníhkupectvo aj v Bratislave na Dunajskej ul. č. 22 v budove vydavateľstva Slovenská liga. NITRANSKÝ, ref. 13, s. 161.

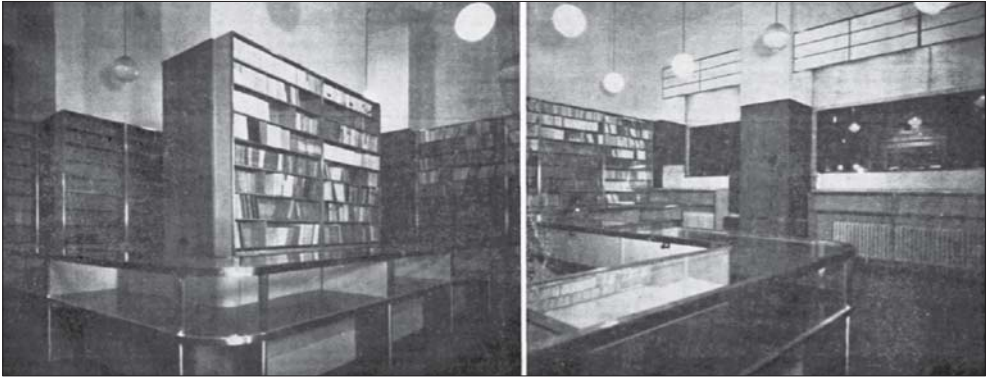
Obr. 1 Slovenské kníhkupectvo a nakladateľstvo Leopolda Mazáča v Prahe ešte s nedokončenými výkladmi tesne pred otvorením prevádzky vo dne a v noci⁵³

konštatovať, že: „Prestala blahosklonnosť a rezervovanosť, český čitateľ dostal odrazu chuť potrápiť sa trochu i so slovenčinou a dnes už slovenskú knihu kupuje a číta nie z akejsi bratskej povinnosti, ale pre svoje súkromné ľudské potešenie.“⁵⁴ O spolupráci s Leopoldom Mazáčom Ján Smrek napísal: „Neviem, či sa v celom našom československom spoložití najde krajší príklad takej harmonickej, zrovna ideálnej, na všetky strany dobrý úžitok prinášajúcej spolupráce, aký príklad poskytuje nakladateľský podnik Leopolda Mazáča. V tomto podniku spojil sa príslovečný český obchodný talent a organizačná schopnosť s mladou slovenskou životnou vôľou i kultúrnymi ambíciami a z tejto syntézy vyrástlo dielo, ktoré si postupom rokov získalo nesporné sympatie tak Slovenska, ako i celej republiky.“⁵⁵

⁵³ Zdroj obrázka: SMREK, ref. 52.

⁵⁴ SMREK, ref. 52.

⁵⁵ SMREK, ref. 52, s. 7.

Obr. 2 Predajné miestnosti Slovenského kníhkupectva Leopolda Mazáčka v Prahe tesne pred otvorením prevádzky⁵⁶

V druhej polovici 30. rokov sa rozšíril rad českých vydavateľstiev produkujúcich slovenskú knihu, napr. o nakladateľstvo Fr. Borového, ktoré založilo edíciu Slovenská poézia, alebo o nakladateľstvo Orbis a pod.⁵⁷ Výsledkom odvážneho edičného podnikania českých vydavateľstiev bolo aj zvýšenie záujmu o českú knihu na Slovensku. V slovenskej tlači sa koncom 30. rokov objavili články, ktoré čítanie českej knihy na Slovensku kritizovali, kým iné, opozičné príspevky túto kritiku hodnotili ako úzkoprsú nacionálnu zášť a nacionálny politický fanatizmus.⁵⁸

Pre lepšiu propagáciu slovenskej literatúry a podnecovanie záujmu ľudu o čítanie slovenskú kultúrni činitelia vyzývali k užšej spolupráci novín a vydavateľov kníh na Slovensku podľa českého vzoru.⁵⁹ Zo štatistiky knižnej produkcie za rok 1936 totiž vyplynulo, že Slováci stále menej čítajú slovenské knihy. Oproti roku 1934 produkcia kníh v slovenčine na Slovensku klesla o takmer 22 %.⁶⁰ Článok *A príčina?* uverejnený v periodiku *Národné noviny* v roku 1938 komentuje ponuku kníhkupectiev a kioskov, kde chýba slovenská kniha: „*Pozrime si výklady kioskov na stanicích, kde slovenskú knihu môžete vo dne s lampášom hľadať. Unudenému cestujúcemu iné neostáva, ako dať si nanútiť knihu neslovenskú. To býva obyčajne detektívka, kniha napínavá, kniha eroticko-dobrodružného obsahu, teda niečo pre nižšie vrstvy. ... A uisťujeme vás, že sú to tlačivá, ktoré nevyšli nikdy v tlačiarni na Slovensku.*“⁶¹

Na slovenských autorov pôsobil chýbajúci záujem širokých vrstiev národa a najmä pospolitého ľudu o slovenskú kultúru a čítanie demotivujúco: „...slovenský

⁵⁶ Zdroj obrázka: SMREK, ref. 52.

⁵⁷ Jdv. [DVOŘÁK, J.]. Slovenská kniha v edičných programoch, s. 6.

⁵⁸ DVOŘÁK, J. Slovo o edičnej činnosti, s. 3.

⁵⁹ DVOŘÁK, ref. 58.

⁶⁰ *A príčina?*, s. 1.

⁶¹ *A príčina?*, ref. 60.

tvorca – spisovateľ, keď zistí, že jeho kniha, kritikou uznaná, z ktorej vydali vari 3 000 exemplárov, bude sa predávať slimačím tempom za 8 – 10 rokov... má pocit, že koná čosi zbytočného... Či je to také nemožné a ohrožujúce existenciu, keď človek vydá ročne 20 – 30 korún za dobrú slovenskú knihu?“⁶² Priateľmi slovenskej knihy a jej čitateľmi boli predovšetkým učitelia a duchovní (pôsobili ako knihovníci obecných či školských knižníc), štátni zamestnanci, úradníci, bankovní úradníci, notári a čo bolo pozitívne, aj dorastajúca slovenská mládež odchovaná národnými školami. Najväčšiemu záujmu sa zo skúseností vydavateľov tešilo románové čítanie a predovšetkým prekladová literatúra s námetmi, ktoré našej pôvodnej tvorbe často chýbali. Myjavský vydavateľ Daniel Pažický v časopise *Pero* o súčasných čitateľoch konštatoval, že „*hladajú akési časové korenie... trocha veselší pohľad na svet, humor.*“⁶³

Bolo bežné, že české knihy (najmä učebnice) sa prekladali do slovenčiny, ale objavil sa aj opačný jav – vydávanie a distribúcia slovenských románov v českom preklade na Slovensku, na čo Národné noviny reagovali vo februári 1938 negatívne: „*...vec, ktorá sa v posledných časoch veľmi rozširuje a je hodne nebezpečná, je vydávanie slovenských senzačných románov v sošitovom vydaní a – po česky. Fakt, že sa slovenské dielo prekladá do češtiny, je príznačný a poučný. Ale nechápeme, prečo s týmito prekladmi idú pražské nakladateľstvá na Slovensko? Chcú naučiť Slovákov po česky čítať? Chcú ich odvyknúť slovenskému slovu? Chcú odučiť na Slovensku pôsobiacich Čechov, aby čítali slovenské knihy? Nech je zámer nakladateľstva akýkoľvek, v každom prípade poškodzuje slovenskú knihu... Bolo by dobré, keby slovenskí spisovatelia, ktorí k tomuto prekladaniu dávajú súhlas, vymienili si, aby ich knihy do češtiny preložené, nakladatelia smeli predávať len v zamoravských krajinách.*“⁶⁴ O polroka neskôr, v novembri 1938 uverejnil Michal Chorváth v časopise *Slovenský hlas* článok o našich vydavateľských problémoch, v ktorom predpokladal odklon od českej, najmä prekladovej literatúry a v súvislosti s rozvojom slovenského stredného školstva aj nevyhnutný nárast vydávania svetovej klasickej literatúry v slovenskom preklade.⁶⁵ Treba poznamenať, že Slovákom v medzivojnovom období chýbali preklady staršej i novej svetovej literatúry v celom historickom diapazóne – od antiky až po súčasnosť.⁶⁶ Prekladateľská činnosť najmä v 20. rokoch nebola inštitucionálne zabezpečená a práve čeština plnila úlohu sprostredkovateľa medzi svetovou literatúrou a novými slovenskými literárnymi úsiliami.⁶⁷ O vydávaní knižných prekladov, ktoré vychádzali v 20. rokoch viac-menej náhodne, rozhodovali najmä komerčné motívy. Až od roku 1933 sa situácia v oblasti slovenskej prekladovej literatúry zlepšila zásluhou prekladateľského zboru Maticy slovenskej.⁶⁸ Napriek tomu sa koncom 30. rokov poukazovalo na nedostatok slovenskej prekladovej litera-

⁶² GRÁF, Š. Slovenská kniha a naše obecnstvo, s. 140.

⁶³ PAŽICKÝ, ref. 39, s. 5.

⁶⁴ A príčina?, ref. 60.

⁶⁵ Ch. m. [CHORVÁTH, Michal]. Naše vydavateľské problémy, s. 9.

⁶⁶ Dejiny slovenskej literatúry. Zv.V. Literatúra v rokoch 1918 – 1945, s. 54.

⁶⁷ Dejiny slovenskej literatúry, ref. 66, s. 55.

⁶⁸ Dejiny slovenskej literatúry, ref. 66, s. 56.

túry na školách (kde sa väčšinou využívali české preklady diel svetových klasikov). Problémom bol aj nedostatok kvalitných vedeckých a reprezentatívnych vydaní na slovenskom knižnom trhu „v prospech kultúrneho povznesenia Slovenska“.⁶⁹ Článok o vydavateľských povinnostiach uverejnený v časopise Slovensko v roku 1938 pripomína mravné záväzky slovenských vydavateľov, ktorí by mali vydávať okrem zárobkových aj kvalitné vedecké (hoci nerentabilné) diela a riadiť sa heslom „*nielen získať, ale aj obetovať*“.⁷⁰

Vydavateľstvom, ktoré sa maximálne usilovalo o naplnenie kultúrnych očakávaní a potrieb Slovákov, bola predovšetkým Matica slovenská v Martine. Vydávala školskú literatúru, literatúru pre deti a mládež, slovenskú ľudovýchovnú, klasickú i vedeckú literatúru, časopisy a zborníky. V rokoch 1919 – 1938 vyprodukovala 511 slovenských titulov. Okrem nej systematicky vydávali knihy v slovenčine, najmä Spolok svätého Vojtecha v Trnave (504 titulov), Oldřich Trávníček v Žiline (410 titulov), Tranoscus v Liptovskom Mikuláši (262 titulov), Knižtlačiarsky účastinársky spolok (235 titulov) a Lev v Ružomberku (178 titulov).⁷¹ Diela klasikov slovenskej literatúry produkovali okrem spomínaných vydavateľstiev aj Gustáv A. Bežo v Senici a Július Kustra v Košiciach.⁷² Medzi ďalšie najznámejšie vydavateľstvá na Slovensku patrili Slovenská liga, Obroda a Karol Müller v Bratislave, E. Ševčík a spol. v Trenčíne, ženský spolok Živena v Martine a vydavateľstvo Verbum v Košiciach.⁷³ Z drobných súkromných vydavateľov dobová tlač publikovala viac ako desiatku jubilejných článkov o martinskom kníhkupcovi, kníhtlačiarovi a nakladateľovi Jozefovi Gašparíkovi, ktorý sa venoval aj literárnej tvorbe, bol známy po celom Slovensku a prirovnávali ho ku českému Krameriovi.⁷⁴ Za priekopníka slovenskej knihy pre mládež súčasníci označovali vydavateľa a kníhkupca Oldřicha Trávníčka v Žiline, ktorý prišiel na Slovensko z Čiech hneď po prevrate v roku 1918. V ranom období Československej republiky pomáhal svojou produkciou kníh pre deti a mládež v Učiteľskom nakladateľstve, ktoré založil, suplovať edičnú činnosť Matice slovenskej. Ako uvádzajú Národné noviny v článku uverejnenom pri jeho úmrtí, boli časy, keď panovalo heslo: „*Vystavajte len školu, o ostatné pomôcky do nej sa postará O. Trávníček*.“⁷⁵ O vydavateľovi, kníhtlačiarovi a kníhkupcovi Františkovi Klimešovi v Liptovskom Mikuláši sa písalo ako o priekopníkovi slovenských kníh mladších spisovateľov, ktorých diela vydával vo vysokých nákladoch, a ktorých hmotne podporoval na tie časy neobvyklými preddávkami honorárov.⁷⁶ František Klimeš bol jedným z tých Čechov, ktorí zasvätili

⁶⁹ A. A. Vydavateľské povinnosti, s. 141.

⁷⁰ A. A., ref. 69.

⁷¹ MIKLÓŠOVÁ, A. Vydavateľská činnosť na Slovensku v období prvej Česko-slovenskej republiky (1918 – 1938). [Diplomová práca], s. 38.

⁷² NITRANSKÝ, ref. 13, s. 155.

⁷³ NITRANSKÝ, ref. 72.

⁷⁴ ORMIS, J. V. Jozef Gašparík sedemdesiatročný, s. 128.

⁷⁵ J. H. Umrel priekopník slovenskej knihy pre mládež, s. 2.

⁷⁶ RUPPELD, F. František Klimeš, s. 6.

svoj život a prácu pomoci Slovákom a ich kultúrnemu vzrastu, pôsobil aj ako významný činiteľ Liptovského Mikuláša – do roku 1938 bol starostom mesta a od roku 1925 viedol Družstvo Demänovských jaskýň.⁷⁷ Z ďalších významných súkromných vydavateľov možno uviesť kníhtlačiara a vydavateľa Daniela Pažického na Myjave, kníhtlačiara, kníhkupca a vydavateľa Jána Páričku v Ružomberku či zakladateľa a nestora kníhtlačiarne a nakladateľstva Urbánek a spol. v Trnave, priekopníka slovenského divadelníctva, dramatika Ferka Urbánka. Najvýznamnejšími cirkevnými vydavateľstvami v 1. ČSR na Slovensku boli konfesiónálne spolky: katolícky Spolok sv. Vojtecha v Trnave a evanjelický Tranoscus v Liptovskom Mikuláši. Spolok sv. Vojtecha bol kultúrnym ústavom katolíckych Slovákov so širokou členskou základňou (v roku 1931 mal 90 000 členov⁷⁸), vlastnou kníhtlačiarňou, knihárňou, kníhkupectvom, skladmi v Budapešti i Amerike⁷⁹ a knižnicou. Tranoscus vydával literatúru pre slovenských evanjelických veriacich a podobne ako Spolok sv. Vojtecha nadväzoval na užšie kontakty so Slovákami v zahraničí.⁸⁰

V činnosti vydavateľstiev v 1. ČSR sa odrážali dôležité medzníky kultúrneho života ovplyvneného spoločenskými, politickými i hospodárskymi udalosťami, ktoré priniesli veľké, citeľné a v mnohom aj revolučné zmeny v každodennom živote ľudí, zhodné v smerovaniach s európskymi trendmi.⁸¹ Národná emancipácia Slovákov a úspešná slovakizácia vniesli ruch do slovenskej národnej kultúry⁸² a vydavateľského života. Napriek mnohým problémom slovenská kniha a slovesné umenie zaznamenali obrodu, a to v miere, ktorú súčasníci pri hodnotení jej vývoja po roku 1918 s odstupom času prirovnávali ku vzostupu v štúrovskom období.⁸³ Hoci udalosti po roku 1938 – vytvorenie protektorátu Čechy a Morava a vznik samostatného slovenského štátu do určitej miery narušili vydavateľskú činnosť na Slovensku, čoskoro sa s optimizmom deklarovala národná renesancia Slovákov a z nej vyplývajúce nové výzvy pre vydavateľov v nových štátnych a sociálnych pomeroch.

---

⁷⁷ František Klimeš 70-ročný, s. 96.

⁷⁸ Šc [ŠULC, Dušan]. Vydavateľská činnosť slovenských kultúrnych spolkov, s. 108.

⁷⁹ ORMIS, J. V. Spolok svätého Vojtecha (k šesťdesiatročnému jubileu), s. 627.

⁸⁰ LETZ, ref. 7, s. 294.

⁸¹ LIPTÁK, ref. 35, s. 477.

⁸² KOVAČIČOVÁ, E., ŠTVRTECKÝ, Š. Bibliografia almanachov, ročníkov a zborníkov na Slovensku 1919 – 1944, s. 41.

⁸³ ŠMÁLOV, J. K. [Kúttnik]. Sprostredkovatelia, konzumenti a producenti slovenskej literárnej tvorby r. 1941, s. 12.

Zoznam bibliografických odkazov

- A. A. Vydavateľské povinnosti. In *Slovensko*, 1937 – 38, roč. 4, č. 9, s. 141.
- A príčina? : (K štatistike o knižnej produkcii za rok 1936). In *Národné noviny*, 1938, roč. 69 (3. 2. 1938), s. 1.
- CEJPEK, J. et al. *Dějiny knihoven a knihovnictví*. Praha : Univerzita Karlova; Nakladatelství Karolinum, 2002. 247 s. ISBN 80-246-0323-3.
- Dejiny slovenskej literatúry. Zv. V. Literatúra v rokoch 1918 – 1945*. Bratislava : Veda, 1984. 849 s.
- DVOŘÁK, J. Slovo o edičnej činnosti. In *Robotnícke noviny*, 1937, roč. 34, č. 10, s. 3.
- FALISOVÁ, A. Medzivojnové Slovensko z pohľadu zdravotného a sociálneho. In ZEMKO M., BYSTRICKÝ, V. (zost.). *Slovensko v Československu (1918 – 1939)*. Bratislava : Veda, 2004. ISBN 80-224-0795-X, s. 365 – 416.
- František Klimeš 70-ročný. In *Krásy Slovenska*, 1945 – 46, roč. 23, č. 4, s. 96.
- GRÁF, Š. Slovenská kniha a naše obecnstvo. In *Slovensko*, 1937 – 38, roč. 4, č. 9, s. 140.
- HALLON, L. Príčiny, priebeh a dôsledky štrukturálnych zmien v hospodárstve medzivojnového Slovenska. In ZEMKO M., BYSTRICKÝ, V. (zost.). *Slovensko v Československu (1918 – 1939)*. Bratislava : Veda, 2004. ISBN 80-224-0795-X, s. 293 – 364.
- Ch. m. [CHORVÁTH, M.]. Naše vydavateľské problémy. In *Slovenský hlas*, 1938, roč. 1, č. 267, s. 9.
- Jdv. [DVOŘÁK, J.]. Slovenská kniha v edičných programoch. In *Robotnícke noviny*, 1936, roč. 33, č. 214, s. 6.
- J. H. Umrel priekopník slovenskej knihy pre mládež. In *Národné noviny*, 1945, roč. 76, č. 35 (8. 12. 1945), s. 2.
- K porade slovenských spisovateľov, nakladateľov a kníhkupcov. In *Slovenský riportér* : nepolitický spoločenský týždenník, 1931, roč. 1, č. 4 (7. 6. 1931), s. 6.

KABÁTOVÁ, Z. *Moje první republika*. Čechovice : Nakladatelství BVD, 2007. 158 s. ISBN 978-80-87090-07-7.

KAMENEC, I. Hlavné trendy vývoja slovenskej kultúry v kontexte spoločenského a politického života za predmníchovskej republiky. In ZEMKO M., BYSTRICKÝ, V. (zost.). *Slovensko v Československu (1918 – 1939)*. Bratislava : Veda, 2004. ISBN 80-224-0795-X, s. 445 – 461.

KAPPA, S. Kultúrna hliadka. Nakladateľský a kníhkupecký ruch na Slovensku. In *Robotnícke noviny*, 1929, roč. 26, č. 1, s. 7.

KOVAČIČOVÁ, E., ŠTVRTECKÝ, Š. *Bibliografia almanachov, ročeniek a zborníkov na Slovensku 1919 – 1944*. Martin : Matica slovenská, 1991. 295 s. ISBN 80-7090-076-8.

Kríza slovenskej knihy. In *Slovenská politika*, 1928, roč. 9, č. 84, s. 8.

Kríza slovenskej spisby. In *Slovenský denník*, 1923, roč. 6, č. 165, s. 1.

LETZ, R. *Slovenské dejiny IV. : 1914 – 1938*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2010. 342 s. ISBN 978-80-8119-028-5.

LETZ, R. et al. *Slováci pri budovaní základov Československej republiky : Prvé desaťročie Československej republiky*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2013. 479 s. ISBN 978-80-8119-072-8.

LIPTÁK, L. Život na Slovensku v medzivojnovom období. In ZEMKO M., BYSTRICKÝ, V. (zost.). *Slovensko v Československu (1918 – 1939)*. Bratislava : Veda, 2004. ISBN 80-224-0795-X, s. 463 – 478.

MIKLÓŠOVÁ, A. *Vydavateľská činnosť na Slovensku v období prvej Československej republiky (1918 – 1938)*. [Diplomová práca]. Bratislava: Univerzita Komenského, 2013. 77 s.

MRÁZ, A. Knihy medzi nás. In *Slovensko*, 1937 – 38, roč. 4, č. 4, s. 56.

MRÁZ, A. Naša literatúra v roku 1927. In *Slovenská politika*, 1928, roč. 9, č. 84, s. 7.

MRÁZ, A. Príspevok o našich nakladateľských pomeroch. In *Luk*, 1931, roč. 2, zoš. 5 – 6, s. 105.

- MRÁZ, A. Slovenské kultúrne rozcestia. In *Slovensko*, 1936 – 37, roč. 3, máj – jún, s. 163.
- NIGRIN, K. Ještě k tomu, co schází Slovákům. In *Naše kniha : Literární a bibliografický věstník*, 1931, roč. 12, č. 8 – 9, s. 111 – 112.
- NITRANSKÝ, T. *Z dejín vydávania a rozširovania literatúry od najstarších čias do roku 1945*. Bratislava : Obzor, 1972. 194 s.
- Nutnosť utvorenia družstva kníhkupcov a nakladateľov pre Slovensko. In *Československý knihkupec*, 1928, roč. 5, č. 10, s. 96 – 97.
- ORMIS, J. V. Jozef Gašparík sedemdesiatročný. In *Slovenské pohľady*, 1931, roč. 47, č. 2, s. 128.
- ORMIS, J. V. Spolok svätého Vojtecha (k šesťdesiatročnému jubileu). In *Slovenské pohľady*, 1930, roč. 46, č. 9, s. 627.
- PASJAR, Š. *Dejiny knižníc na Slovensku*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1977. 476 s.
- PASJAR, Š. *Dejiny slovenských ľudových knižníc*. Martin : Osveta, 1957. 233 s.
- PAŽICKÝ, D. Čo hovoria vidiecki nakladatelia o probléme slovenskej knihy a čitateľskej obce. In *Pero*, 1935, roč. 4, č. 6, s. 5.
- REPČÁK, J. *Súpis literatúry na tému vydavateľstvá kníh na Slovensku*. Prešov : Štátna vedecká knižnica, 1972. 41 s.
- REPČÁK, J., MIHÓKOVÁ, M. *Dejiny knižnej kultúry v Košiciach do roku 1945*. Košice : Štátna vedecká knižnica, 1981. 522 s.
- Rozmach slovenskej knižnej produkcie. In *Prúdy*, 1925, roč. 9, č. 6, s. 377.
- RUPPELD, F. František Klimeš. In *Kutúrny život*, 1957, roč. 12, č. 6, s. 6.
- Slovenské učebnice pre slovenské školy. In *Národné noviny* [online]. 1920, roč. 51, č. 39, [cit. 2015-26-06], s. 2. Dostupné na internete: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/ontheflypdf_PGetPdf?app=11&id=1148212&start=1&end=4>.

- ŠMÁLOV, J. K. [Kútnik]. Sprostredkovatelia, konzumenti a producenti slovenskej literárnej tvorby r. 1941. In *Gardista*, 1942, roč. 4, č. 8, s. 12.
- SMREK, J. Nová situácia slovenskej knihy v Prahe. In *Elán*, 1934, roč. 5, č. 2, s. 6.
- Šc [ŠULC, D.]. Vydavateľská činnosť slovenských kultúrnych spolkov. In *Typografia*, 1931, roč. 38, č. 6, s. 108.
- Šm. Slovenská kniha v Praze. In *Knihkupecké rozhledy*, 1935, roč. 28, č. 9 – 10, s. 2.
- ŠMATLÁK, S. *Dejiny slovenskej literatúry II. : (19. storočie a prvá polovica 20. storočia)*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2007. 533 s. ISBN 978-80-89222-29-2.
- VAŠŠ, M. Slovenská otázka v 1. ČSR (1918 – 1938). Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2011. 283 s. ISBN 978-80-8115-053-1.

On the problems of publishing in Slovakia in the period of the 1st Czechoslovak Republic (1918 – 1938)

Marta Špániová

The establishment of the first Czechoslovak Republic (1st CSR) brought many positive changes to cultural life of Slovaks. There were more than 1,200 publishing houses and publishers in Slovakia during the period of the 1st CSR. This time is characterized by differentiation of publishing activities, growth of publications labelled „author published“ and connection of publishing, book-selling and book-printing spheres. The biggest problems of Slovak publishing during the 1st CSR included first of all poor supply of high-quality Slovak books on the Slovak book market, stagnation of Slovak publishing bustle, lack of initiative of Slovak publishers and their distrust towards young Slovak writers, as well as inadequate promotion of book production or cultural ignorance of Slovak people and insufficient interest of Slovaks in reading Slovak books. Publishing activities in Slovakia during the period of the 1st CSR were brisked up by new education policy, but the real interest in Slovak books increased only in the second half of 1920s. Passing the Czechoslovak General Public Libraries Act in 1919 was an important milestone for the development of publishing. During the 1918 – 1938, books in Slovak language in Slovakia were most intensively published by Matica slovenská in Martin, Spolok svätého Vojtecha in Trnava, Oldřich Trávníček in Žilina, the Transcius society in Liptovský Mikuláš, society Kníhtlačiar-sky účastinársky spolok and printing office Lev in Ružomberok. Books in Slovak language were in the time of the first Czechoslovak Republic published also by prominent Czech publishers, first of all by Prague publisher Leopold Mazáč.

Predlohy ľudovo-výchovnej tvorby Juraja Ribaya

Beata Ricziová

Ľudovo-výchovné publikácie v druhej polovici 18. storočia v Uhorsku reflektovali neutešený materiálny, kultúrny a zdravotný stav širokých vrstiev obyvateľstva. Nízky stupeň vzdelania mal vplyv na mnohé oblasti hospodárskeho a spoločenského života. Rakúska cisárovná a uhorská kráľovná Mária Terézia (1740 – 1780) a jej syn Jozef II. (1780 – 1790) zavádzali hospodárske, vzdelanostné, zdravotnícke a náboženské reformy¹, ale prenosom osvetových myšlienok do širokých vrstiev obyvateľstva sa stalo tlačené médium, vytlačená literatúra v národných jazykoch. Druhá polovica 18. storočia je obdobím nárastu prekladateľskej, epigónskej, kompilačnej i originálnej literatúry osvetového charakteru. Vznik ľudovo-výchovnej a zdravotno-osvetovej literatúry v jazyku zrozumiteľnom ľudu zabezpečovala v Uhorsku tak katolícka, ako aj evanjelická inteligencia, hoci ich konfesiónálne rozdiely zasahovali do rôznych oblastí spoločenského a politického života. Zásadný bol aj postoj k jazyku. Evanjelická inteligencia sa pridržala biblickej češtiny prijatej na synodách v Žiline (1610) a v Spišskom Podhradí (1614) ako svojho konfesiónálneho a oficiálno-úradného jazyka Slovákov. Postoj k jazyku sa nemenil ani po uzákonení spisovného jazyka Antonom Bernolákom a seminaristami z bratislavského generálneho seminára.² Oba tábory sprostredkovali laickému čitateľovi mravnostné, náboženské, hospodárske a zdravotné rady v jazyku, ktorému rozumel. Predmetom príspevku sú dve osvetové prekladateľsko-editorské práce J. Ribaya *Katechysmus o Zdrawj*³ (Pešť, 1795) a *Prawidla Moresnoti, aneb Zdwořilosti*⁴ (Pešť 1795), v ktorých sa pokúsime určiť Ribayov autorský vklad.

-
- ¹ Mária Terézia zaviedla v r. 1767 urbár upravujúci povinnosti poddaných, v r. 1770 nariadenie Generale normativum in re sanitatis upravujúce systém zdravotnej starostlivosti, v r. 1777 Ratio educationis majúce za úlohu uplatňovať jednotný školský systém; Jozef II. vydal v r. 1781 Tolerančný patent, v r. 1785 zrušenie nevoľníctva a ďalšie.
  - ² Prvé kodifikačné dielo spisovnej slovenčiny na základe kultúrnej západoslovenčiny vydal A. Bernolák v r. 1787 pod názvom *Dissertatio philologico-critica de litteris Slavorum*; v r. 1790 vyšla gramatika nového spisovného jazyka – *Grammatica Slavica* a kanonik J. Palkovič v r. 1825 začal v Budíne vydávať Bernolákov šesťzväzkový *Slowár slowenský česko-latiňsko-nemecko-uherský*.
  - ³ *Katechysmus o Zdrawj pro obecny lid a Sskolskou mládež. Z Vherského gazyku na slowenský přeložený. W Pessti : wytlačený v Matěge Trattnera, 1795.*
  - ⁴ *Prawidla Moresnoti, aneb Zdwořilosti, gako y Opatrnosti a Zachowánj Zdrawj Mládeži a tēm, kteří toho gesstě potřebuji, obětowaná. W Pessti : wytlačená v Matěge Trattnera, 1795.*

Zdravotná osveta

Evanjelická inteligencia, ktorá sa pri štúdiách na nemeckých univerzitách stretávala s osvietenskou literatúrou usilujúcou sa o zlepšovanie a skvalitňovanie života človeka, sa aktívne zúčastňovala na rozširovaní osvietenskej knižnej produkcie v Uhorsku. Najmä zdravotná osveta sa stávala čoraz populárnejšou a hippokratovsko-galenovská tradícia zdravej výživy a zdravého životného štýlu⁵ zaznamenala v časoch osvietenstva opäť svoj vrchol. Humorálna teória⁶ rozvinutá Galénom na základe hippokratovského spisu *De natura hominis* (O ľudskej prirodzenosti), a najmä ním rozpracovaný systém zdravého životného štýlu na *sex res non naturales*⁷ (*aer* – vzduch, *cibus et potus* – jedlo a pitie, *motus et quies* – pohyb a odpočinok, *somnus et vigilia* – spánok a bdenie, *secreta et excreta* – vylučovanie a výlučky, *affectus animi* – hnutia mysle) sa stali pevnou súčasťou zdravotno-osvetových publikácií v 18. storočí.⁸ Ich prenos do ľudovo-výchovných prác autori prispôbili laickému percipientovi formou a prirodzene domácim jazykom. Tému dietetiky (z gr. διαίτα životný štýl), teda dodržiavanie zdravého životného štýlu, rozpracovávali aj dve najprekladanejšie knihy nemeckej osvietenskej produkcie na konci 18. storočia – dielo Christophu Wilhelma Hufelanda (1762 – 1836): *Die Kunst das menschliche Leben zu verlängern* (1797)⁹ – Umenie predĺženia života a zdravotná príručka Bernharda Christopha Fausta (1755 – 1842): *Gesundheits-Katechismus zum Gebrauche in den Schulen und bey dem häuslichen Unterrichte. Bückeberg, Bey Johann Friedrich Althans* (1794) – Katechizmus zdravia na použitie v školách a pri domácom vyučovaní. Na konci 18. storočia sprostredkovali Hufelandovo dielo pre českého a slovenského čitateľa Jiří Palkovič¹⁰ a Faustovo dielo viacerí prekladatelia – František Jan Tomsa, katolícky kaplán Karel Suchý a Juraj Ribay.

⁵ Mnohé spisy z Corpus Hippocraticum sa zaoberali správnu životosprávou a boli populárne i v čase osvietenstva, napr. *De diaeta in morbis acutis* (O životospráve v akútnych chorobách), *De aere, aquis et locis* (O vzduchu, vodách a miestach), *De alimento* (O výžive), *De humoribus* (O šťavách), *De liquidorum usu* (O požívaní tekutín), *De diaeta salubri* (O životospráve v zdraví) a pod.

⁶ Humorálna teória narušenia rovnováhy štyroch štiav (krv, hlien, žltá žľ, čierna žľ) sa v priebehu storočí miestami dopĺňala, modifikovala a rozvíjala, pričom úlohou lekárov bolo sledovať rovnováhu telesných štiav a usmerňovať životný štýl nielen chorého, ale aj zdravého jedinca.

⁷ Šesť nie prirodzených vecí, t. j. človeku nevrodených, ale ovplyvňujúcich jeho život.

⁸ Por. TINKOVÁ, D. Tělo, obraz duše, s. 118.

⁹ Od tretieho vydania vychádza Hufelandovo dielo pod názvom *Makrobiotik oder Kunst das menschliche Leben zu verlängern*, 1805.

¹⁰ *Kunst Prodlauzenj žiwota lidského*, D. Krysstofa Wiljma Hufeland. [I. a II. dj]. Podlé druhého zmnoženého wytisštěnj přeložil, a na swúg náklad wydal Giřj Palkowič. We Wacowě : u Antonjna Gottljbja, 1800.

Bernhard Christoph Faust – Katechizmus zdravia

Katechizmus zdravia je útlá knižka, ktorá však svojím obsahom jednoznačne patrí k propagátorom zdravého životného štýlu. Jej autor Bernhard Christoph Faust¹¹ sa osvetovej činnosti v plnej miere začal venovať od roku 1788, keď prijal miesto osobného lekára a dvorského radcu u kňažnej Juliany zu Schaumburg-Lippe. B. Ch. Faust na žiadosť kňažnej Juliany zu Schaumburg-Lippe vypracoval pre grófstvo v roku 1792 *Entwurf zu einem Gesundheits-Katechismus*, (Bückenburg, 1792).¹² Tento návrh (*Entwurf*) pripravil prednostne pre deti a školskú mládež, čo sa odrazilo na jednoduchom a zrozumiteľnom štýle vo forme otázok a odpovedí, ktoré boli známe najmä z katechizmov. B. Ch. Faust ďalej pracoval na jeho zmenách a v roku 1793 vydal zlepšené a rozšírené vydanie.¹³ Dielo malo veľký úspech a počas dvoch rokov sa predalo 80 000 exemplárov. V roku 1794 *Katechizmus zdravia* preložil¹⁴ František Jan Tomsa (1751 – 1814). Vychádzal z druhého vydania návrhu ku *Katechizmu zdravia* z roku 1793. Preklad je presný a nedoplňa žiadne reálie.¹⁵ Záujem o Faustov *Katechizmus zdravia* bol veľký a aj veľkoknieža z Würzburgu nariadilo jeho distribúciu školám dekrétom už v roku 1793: *Decretum Wirzburg (!) den 31sten Dezember 1793. Auf Spezial-Befehl Gr. Hochfürstlichen Gnaden, Hochfürstlich gnädigt angeordnete Schulen-Kommission*.¹⁶ Dekrét obsahoval odporúčania učiteľom, ako používať *Katechizmus zdravia*, a nabádal k spolupráci aj cirkev. Okrem iného sa mali deti z *Katechizmu zdravia* učiť formou diktátov pravopis a krasopis.¹⁷ V nasledujúcom roku už vydal B. Ch. Faust prepracované, upravené a rozšírené dielo, ktoré pokladal v tom čase za finálne,

¹¹ B. Ch. Faust pochádzal z rodiny s dlhou lekárskou tradíciou. Lekárske štúdium ukončil dizertačnou prácou *Dissertatio inauguralis descriptionem anatomicam duorum vitulorum bicipitum et coniecturas de causis monstrorum exhibens*. S lekárskou praxou začal v Kasseli u pôrodníka G.W. Steina v jeho verejnom zariadení *Accouchir- und Findelhaus* (pôrodný dom a sirotinec). Ako praktický lekár pôsobil v rodisku *Rotenburg an der Fulda*, v *Altmorschen an der Fulda* a v obci *Vacha* ako okresný lekár. Viac o živote a diele B. Ch. Fausta GERNER, W. Bernhard Christoph Faust. [Dizertačná práca], s.1 – 52.

¹² *Entwurf zu einem Gesundheits-Katechismus, der mit dem Religions-Katechismus verbunden, für die Kirchen und Schulen der Grafschaft Schaumburg-Lippe ist entworfen worden*. Bückenburg : bey Joh. Friedrich Althans, 1792.

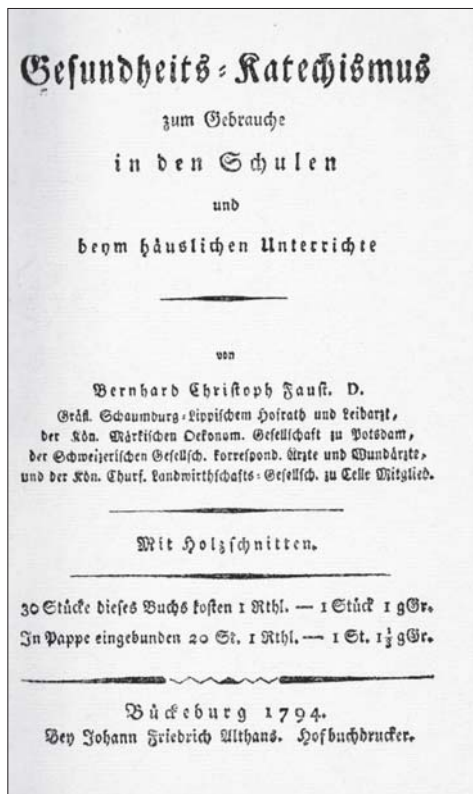
¹³ *Entwurf zu einem Gesundheits-Katechismus für die Kirchen und Schulen der Grafschaft Schaumburg-Lippe. Verbesserte und vermehrte Auflage*. Buckenburg : bey Joh. Friedrich Althans, 1793.

¹⁴ *Katechismus o zdravy pro chrámy a sskoly hrabstwj ssaumburského lipského*. K vžitku vlasti nassj na česko přeložený od Frantisska Jana Tomsy. W Praze : nákladem Jana Gottfrýda Kalwe, léta 1794.

¹⁵ Porovnanie s nemeckou predlohou: RICZIOVÁ, B., PEKAŘOVÁ, K. *Katechizmus zdravia a jeho stredoeurópske cesty*.

¹⁶ Išlo o obežník *Circulare an die Beamten des Hochstifts Wirzburg, die Vertheilung des Gesundheits-Katechismus von Doctor Faust betreffend*.

¹⁷ *Sollen sie (die Lehrer) den Kindern von Zeit zu Zeit aus dem Gesundheits-Katechismus etwas dictiren, und das Dictirte als eine Aufgabe zum Recht-und Schönschreibung zurückfordern*.

Obr. 1 Titulná strana nemeckého
Katechizmu zdravia

Obr. 2 Titulná strana maďarského
Katechizmu zdravia

o čom svedčí aj absencia slova návrh (*Entwurf*) a uvedenie autorovho pôsobenia v lekárskech a hospodárskych spoločnostiach.¹⁸

Do tohto vydania doplnil v siedmich bodoch podrobné metodické usmerenie pre učiteľov.¹⁹ V piatom bode odporúča okrem svojej knihy využívať aj inú literatúru, napr. od Beckera²⁰ *Noth- und Hülfsbüchlein* (O núdzi a pomoci), od Rocho-

¹⁸ Gesundheits-Katechismus zum Gebrauche in den Schulen und bey dem häuslichen Unterrichte, von Bernhard Christoph Faust, D. Gräfl. Schuamburg-Lippischen Hofrath und Leibarzt, der Kön. Märkischen Oekonom. Gesellschaft zu Potsdam, der Schweizerischen Gesellsch. Korrespond. Ärzte und Wundärzte, und der Kön. Kurf. Landwirthschafts-Gesellsch. zu Celle Mitglied. Mit Holzschnitten. Bückeburg: Bey Johann Friedrich Althaus, 1794.

¹⁹ An die Schullehrer den Gebrauch des Gesundheits-Katechismus betreffend.

²⁰ BECKER, R.Z. *Noth- und Hülfsbüchlein für Bauersleute oder lehrrreiche Freuden und Trauergeschichten des Dorfes Mildenheim für Junge und Alte beschrieben*, 1788.

wa²¹ *Kinderfreund*, od Seilera²² *Lesebuche* (Čítanky) a od Zerrenera²³ *Volksbuche* (Knihy pre ľud) a radí dopĺňať nimi učebný proces. Nemecké vydanie bolo určené predovšetkým školám na vzdelávanie mládeže, ale počítalo sa so šírením častí Katechizmu²⁴, ktoré deti prinesú domov a so spoluprácou s farami. Pôvodne mal byť *Katechismus zdravia* pripojený k hannoverskému katechizmu, napokon však dielo vyšlo samostatne, a preto sa mohlo šíriť naprieč konfesiami, o čom svedčí aj český preklad moravského katolíckeho kaplána Karla Suchého.²⁵ Ako sa uvádza na titulnej strane, Karel Suchý vychádzal z druhej Faustovej finálnej verzie *Katechizmu zdravia*. Po porovnaní nemeckého vydania z roku 1794 a moravského vydania z roku 1795 môžeme potvrdiť, že preklad je verný a doslovný.²⁶ Nemecké dielo bolo mimoriadne úspešné. Z deviateho vydania v roku 1802 sa predalo 150 000 exemplárov²⁷ a celkovo dielo vyšlo jedenásťkrát.²⁸ Dve časti *Katechizmu zdravia* – *Von der Gesundheit* (O Zdraví) a *Von Krankheiten* (O chorobách) – majú spolu 29 kapitol a celkovo 413 otázok a odpovedí. Okrem všeobecných otázok o postoji ku zdraviu poskytuje B. Ch. Faust v prvej časti dietetické rady v duchu *sex res non naturales*: o vzduchu (*Von der Luft*), o potravinách (*Von Nahrungsmitteln*), o nápojoch (*Von Getränken*), o víne (*Von Weine*), o pálenom alkohole (*Vom Branntweine*) o tabaku (*Vom Tobacke*), o pohybe a odpočinku (*Von der Bewegung und Ruhe*), o spánku (*Vom Schlafen*). V duchu zdravotnej osvety sú tieto dietetické rady doplnené o ďalšie významné kapitoly týkajúce sa čistoty, umývania, oblečenia i bývania. Druhú časť *Katechizmu zdravia* tvoria kapitoly najmä o nákazlivých chorobách a základné rady, ako sa pri nich správať, prípadne im predchádzať. Na konci publikácie je pripojená tabuľka mliečnych a stálych zubov *Von den Zähnen des Menschen*²⁹ a tabuľka etáp ľudského života *Die Ordnung und die Perioden der menschlichen Lebens*.³⁰ Dielo malo

21 ROCHOW, FE. von. *Der Kinderfreund : Ein Lesebuch zum Gebrauch in Landschulen*. Brandenburg und Leipzig : Gebrüder Halle, 1776.

22 SEILER, G.F. *Allgemeines Lesebuch für Bürger und Landmann vornehmlich zum Gebrauch in Stadt- und Landschulen*, 1790.

23 ZERRENER, H.G. *Volksbuch, ein satzlicher Unterricht in nützlichen Bekentnissen und Sachen, mittelst einer Zusammenhängenden Erzählung für Landleute, um sie verständig, gut, wohlhabend, zufriedener und für Gesellschaft brauchbarer zu machen*, 1787.

24 Učiteľ mal *Katechismus zdravia* využívať aj ako predlohu na diktovanie diktátov v rámci výučby pravopisu a krasopisu a tieto časti potom deti prinášali domov (bod 3 nariadenia *Decretum Wirzburg* z roku 1793).

25 *Katechismus o Zdravj k Vžíwánj w Sskolách při domácým Cwjčenj od Bernarda Krysstofa Fausta (...)*. Nynj podlé druhého a napraweného wydánj do morawského gazyka přeložený od Karla Suchého, Kaplana w zámku Weseličku. W Brně : Wytisštěný v Gána Sylwestra Sieblera, 1795.

26 Porovnanie s nemeckou predlohou: RICZIOVÁ, B., PEKAŘOVÁ, ref. 15.

27 SAHMLAND, I. *Bernhard Christoph Faust Ein Pionier der Gesundheitsforderung*, s. 2460.

28 11. vydanie vyšlo v r. 1814. Por. TINKOVÁ, D. *Zákeřná Mefitis*, s. 120.

29 B. Ch. Faust uvádza aj zdroje: HUNTER, J. *The natural history of the human teeth*. Lond. 1771; Sömmerring's *Knochenlehre*, s. XVIII. a. s. 192 – 223 [SÖMMERING, Samuel Thomas von].

30 Autor uvádza, že je z jeho publikácie *Die Ordnung und die Perioden des menschlichen Lebens*. Mit einem Kupfer. Berlin : bey J. F. Unger, 1794.

velký úspěch nielen v Nemecku, ale aj vo viacerých krajinách Európy. V Európe sa prekladali viaceré diela nemeckých autorov, avšak nie všetci autori pristupovali k šíreniu svojich prác veľkoryso. Napríklad Ch. W. Hufeland bol proti množstvu nepovolených dotlačí a žiadal svojich čitateľov, aby si kupovali knihu len u oprávnených vydavateľov, a nie u vydavateľov dotlačí.³¹ Naopak, B. Ch. Faust nemal nič proti rozširovaniu, dopĺňaniu a vydávaniu svojho diela a vyzýval aj ostatných učencov k tvorbe osvetových kníh pre laické obyvateľstvo.³² Následne vzniklo množstvo prekladateľských a epigónskych tlačí tak v českej časti monarchie, ako aj v Uhorsku.³³

Katechizmy zdravia v Uhorsku

V Uhorsku sa podujali na vydanie *Katechizmu zdravia* dve osobnosti odborného a kultúrneho života – maďarský lekár József Kiss a slovenský evanjelický kňaz Juraj Ribay. József Kiss³⁴ (1765 – 1830), autor viacerých lekárskejších prác, je známy najmä vydaním *Katechizmu zdravia* už v roku 1794, keď vychádza jeho dielo *Egéségét Tárgyazó KATECHISMUS A'KÖZ-NÉPNEK és az Oskolába járó Gyermekeknek számára, Hogy tudhassák Egéségüket betsültni és örízni* (Sopronban : Nyomtatott Sziesz Kláránál, 1794).

Maďarský *Katechizmu zdravia* nie je doslovným prekladom nemeckej predlohy, hoci ho J. Kiss nazýva prekladom (*ezen Katechismus Németből fordított Magyarra*³⁵), ďalej však dodáva, že sa nemeckého vydania pridržal len čiastočne a mnohé veci musel doplniť: *Táto viera ma primála k tomu, aby som sa týmto mojím malým dielkom s radosťou unúval a to s tým zámerom, aby som ho hneď prispôbil maďarskej mentalite a zvyklostiam. Práve preto táto práca dodržiava síce líniu pôvodného diela, ale vo viacerých bodoch sa od nej líši. Musel som ešte veľa vecí pripísať, na ktoré Nemci pozabudli.*³⁶ Členenie maďarského *Katechizmu zdravia* je trochu iné ako nemecké, ale v zásade zachováva delenie na dve časti. Prvá časť O zdraví (*Az Egéségről*) je rozdelená na tri väčšie podkapitoly. Druhá časť (második rész) by mala mať spoločný nadpis O chorobách, ktorý nemá, zaoberá sa však jednotlivými chorobami a je rozdelená na tri väčšie podkapitoly. Navyše J. Kiss doplnil druhú časť *Katechizmu zdravia* o ďalšie kapitoly: *A'Fagyos Tagokról* (O omrzlinách), *A'Mérgekről* (O jedoch), *A'Veszett Kutya harapásról*

³¹ HEISCHKEL, E. Die Medizin der Goethezeit, 1956, s. 2656.

³² HEISCHKEL, ref. 31, s. 2657.

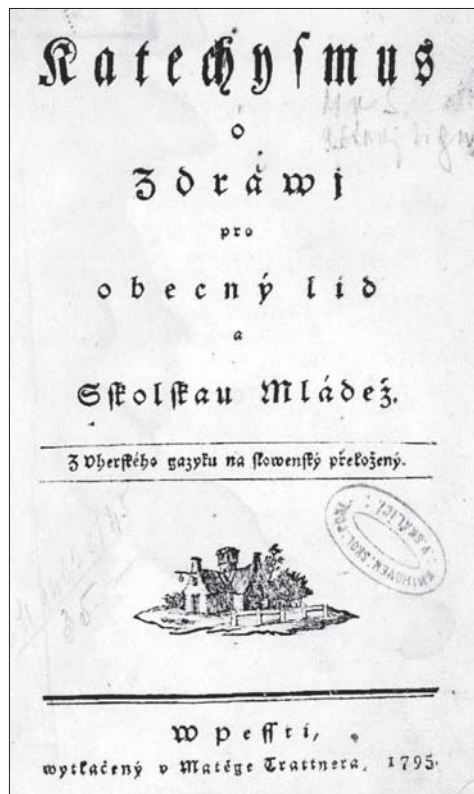
³³ Por. TINKOVÁ, ref. 28, s. 115 – 133.

³⁴ József Kiss sa narodil v Miškolci, v r. 1790 ukončil štúdium medicíny v Pešti, nasledujúcich 34 rokov pôsobil ako rodinný lekár F. Széchényiho. Viac pozri: SZÁLLÁSI, Á. Széchényi Ferenc gróf (1754 – 1820) udvari orvosa, Kis József (1765 – 1830).

³⁵ Predslov J. Kissa, s. A2.

³⁶ Ennek reménysége bírt arra, hogy ezen kis munkában örömmel fáradozzak, pedig olly fel-tett szándékkal, hogy azt egyenessen a Magyar természethes[z], és szokáshoz alkalmaztassam. Ugyan azért ezen Munka megtartya ugyan sinór(!)-mértékét az eredeti munkának, attól ellenben leg többekben különbözik. Sokat kellett még hozzá írnom, a'miről a'Németek el-felejtkeztek. Predslov, s. A2 – A3.

Obr. 3 Titulná strana slovenského
Katechizmu zdravia

(O uhryznutí besným psom), *A'Meny-dörgésröl* (O hromobití), *A'Vizbe-fült emberekröl* (O utopených ľuďoch). Kapitoly O omrzlinách a O hromobití sú však z väčšej časti z *Návrhu ku katechizmu zdravia*, kde im B. Ch. Faust v prvej časti venoval krátke kapitoly *Von erfrorenen Gliedern* (otázky 121 – 124) a *Von Gewittern* (otázky 125 – 127), čo svedčí o tom, že J. Kiss použil aj *Návrh ku Katechizmu zdravia* z roku 1793, aj *Katechismus zdravia* z roku 1794.³⁷ Hoci J. Kiss pridal niekoľko kapitol, počet otázok a odpovedí je menší (409) ako v nemeckej pôvodine (413), pretože J. Kiss niektoré časti do svojho *Katechizmu zdravia* nezaradil, prípadne ich inak spracoval. O maďarský variant *Katechizmu zdravia* bol veľký záujem, preto vyšlo v roku 1796 druhé, približne o sto strán rozšírené vydanie³⁸ a v roku 1797 tretie, skrátené vydanie.

Slovenský preklad *Katechismus o Zdravju pro obecnj lid a Sškolskou mládež. Z Vherského gazyku na slowenský přeložený. W Pesti, wytlačeny v Matěge Trattnera 1795,*

³⁷ RICZIOVÁ, PEKAŘOVÁ, ref. 15.

³⁸ RICZIOVÁ, PEKAŘOVÁ, ref. 15.

preložený z vydania J. Kissa z roku 1794 pripravil Slovák Juraj (Jur, Jiří) Ribay³⁹ (1754 – 1812), spisovateľ, filológ, vydavateľ, prekladateľ, zberateľ kníh, bibliograf a bibliofil a evanjelický farár.⁴⁰

Zo široko koncipovaných záujmov J. Ribaya významné miesto mali pri vydávaní ľudovo-výchovných spisov najmä jeho názory na jazyk a jeho dlhoročná lexikografická práca uvedomujúc si, že osvetový obsah môže ľudu najlepšie sprostredkovať v jazyku, ktorému bude rozumieť. J. Ribay udržiaval rozsiahle, predovšetkým písomné kontakty s významnými slavistami vtedajšej doby. Z jazykového hľadiska sú dôležité jeho kontakty s Josefom Dobrovským, ktorý ho výrazne podporoval okrem iného aj v zbieraní slovenských slov a spojení odlišujúcich sa od češtiny.⁴¹ J. Ribay pripravoval počas svojho pobytu na fare v Cinkote lexikografické dielo *Idioticon Slovacicum*⁴², ktoré zostalo v rukopise. Za svoj sakrálny, oficiálny úradný jazyk považoval starší variant biblickej češtiny, i keď si uvedomoval, že prichádza k jeho deformáciám a slovakizovaniu⁴³. V súkromnej korešpondencii využíval najmä nemčinu⁴⁴ a v osvetových prácach zúročil svoj lexikálny materiál zozbieraný na báze variantov kultúrnej slovenčiny a slovenských nárečí. Hoci zbieral lexikálny materiál z rôznych oblastí slovenskej časti Uhorska, nenavrhol spisovný jazyk a pravdepodobne sa zhodol názore s J. Dobrovským, ktorý odporúčal Slovákom vo funkcii spisovného jazyka češtinu.⁴⁵ Dôvody, prečo využíva v preklade lexiku a gramatiku

³⁹ Teologické štúdiá absolvoval v Šoproni a na nemeckých univerzitách v Erlangene a v Jene. Po štúdiách krátko pôsobil na viacerých farách (Banská Štiavnica, Príbovce, Bohunice). Po desaťročnom pôsobení na fare v Cinkote (dnes súčasť Budapešti) a po krátkom pôsobení ako korektor a knihovník v Pešti v r. 1798 odišiel do Torže v Báčskej stolici (dnes Savino Selo), kde pôsobil až do svojej smrti ako kňaz pre tamojšiu nemeckú farnosť.

⁴⁰ Pri významných jubileách J. Ribaya sa hodnoteniu jeho života a diela venovali konferencie v Bánovciach nad Bebravou (1994), v Bratislave (2004), v Novom Sade (2013).

⁴¹ Podpora je zrejماً z viacerých listov, napr. J. Dobrovský Ribayovi v liste zo 16. januára 1785: [...] das wäre gleichsam ein Specimen Idiotici slavonicij [...], Dobrovský Ribayovi v liste z 13. decembra 1785: Möchten Sie nicht von Zeit zu Zeit die Varietäten des böhm. und slowakischen Dialekts Bemerkungen sammeln [...].

⁴² Hodnoteniu tohto rukopisu sa venoval BLANÁR, V. Ribayovi *Idioticon Slovacicum*, s. 91 – 114; BLANÁR, V. Juraj Ribay ako jazykovedec, s. 27 – 31; BLANÁR, V. Ribayovi *Idioticon Slovacicum* z pragmaticko-lingvistického hľadiska, s. 6 – 15.

⁴³ J. Ribay o tom píše J. Dobrovskému v liste z 31. 1. 1785: „Es geht selbst in Predigen ebenfalls so zu. Wir bedienen uns der böhmischen Bibel, die Kirchengänge sind ebenfalls durchaus so, kurz die böhm. Sprache ist (sollte es wenigsten seyn) unsere Kirchensprache. Man sucht sie daher auch in den Predigen beizubehalten, woraus aber freylich eine ganz zweiterartige Sprache entsteht.“ PATERA, A. (ed.): *Vzájemné listy Jos. Dobrovského a Jiř. Ribaye z let 1783 – 1810*, s. 6.

⁴⁴ J. Ribay napísal J. Dobrovskému len prvý list po česky (23. 8. 1783), ale J. Dobrovský v oneskorenej (zo 16. 1. 1785) odpovedi uprednostňuje nemčinu: „Sie werden es eben nicht übel nehmen, daß ich in deutscher Sprache auf einen böhmischen Brief antworte. Es fällt mir leichter deutsch zu schreiben, weil ich mehr gewohnt bin“, preto sa aj J. Ribay prispôsobuje, hoci oznamuje, že niekedy bude písať aj po česky alebo po slovensky: „Budaucne mjnjm česky aneb y po slowensky pjsawati, abyste sobě vždy odtud něco bráti mohli.“ (list z 31. 1. 1785).

⁴⁵ O Ribayovej koncepcii jazyka por. DUDOK, M. K jazykovednému dielu Juraja Ribaya a jeho názorom na diverzifikáciu slovenčiny, s. 33 – 48.

odlišnú od oficiálneho jazyka evanjelickej cirkvi, sú celkom zrejmé v záverečných slovách k prekladu *Katechizmu zdravia*, kde zdôrazňuje, že mu nejde o dodržiavanie noriem, ale o porozumenie: „Dostliby mi snadno bylo wssecky prawidla Čechorečnosti při tomto překládanj zachowáwati, gichžto gisté negsem nepowědom: ale wssak zřenj mage na nasse Slowáky, gim k wůli chtěl sem y to včiniti, co se mi ani samému wsseligak neljbj.“⁴⁶ Okrem toho vyzýva čitateľov, aby mu písomne posielali prípadné vylepšenia vzhľadom na slovenčinu: „Kdybych se druhého wydánj⁴⁷ tohoto Katechysmusu dožil, tobych nem strany řeči chtěl ponaprawiti, coby gich wjce žádalo. To wssak listowne by mi oznámeno byti mělo.“⁴⁸ Príčiny prekladu uvádza J. Ribay presne v duchu osvietenského úsilia o zlepšenia kvality života širších mas obyvateľstva: „že y w Slowenském lidu mnohé sskodliwé neřádnosti, zlé zwyklosti a předsudky strany zdrawj, nemocy, Lékařů, léků a samého léčenj panuj, kterých přetrženj a zastawenj by se tauto knižkau snad nějak sprostředkowa- ti mohlo.“⁴⁹ Pri porovnaní nemeckého, maďarského a slovenského vydania *Katechizmu zdravia* môžeme konštatovať, že slovenský preklad sa takmer verne pridrža maďarského, čo znamená, že koncepcia slovenského a maďarského prekladu je rovnaká, ale zároveň trochu odlišná od nemeckej. Slovenská a maďarská verzia je doplnená o fakty z Uhorska, ako to naznačil v úvode J. Kiss. Okrem jazykového hľadiska⁵⁰ porovnania platia pre slovenský i maďarský preklad. Pri radách o jedle a výžive sa často spomínajú domáce potraviny a uhorská krajina: „Hognost má vherská kragina y na wagca, na lenowý oleg, y na mléko“⁵¹ a nabádanie k dobrému hospodáreniu: „Nenj to chudobný, ale mrcha hospodář, hnogko a leniwec, kdo w vherské kragině nemá cely rok dostatečného dobrého chleba, hognost kapusty, ssussowicy (lenči), hrachu, bóbu (fazole), pohánky (tatárky), prosné (žlté) kasse, mrkwe, wlassčiny (kélú).“⁵² Z druhej časti *Katechizmu zdravia* sa dozvedáme o povinnostiach a odmeňovaní lekárov v Uhorsku. Tieto časti J. Kiss pridala a J. Ribay doslovne preložil: „Městský Doktor, wsseckým chudobným lidem w městě powinnen gest darmo slaužiti; Stoličný pak (wármedský, widecký) Doktor a Barbjr (felčár) každému chudobnému obywateli na dědinách. Zato oni ročnj plat dostáwaj, z těch penězý, které lidé na porcye a daně platj.“⁵³ Zaujímavé sú i informácie o receptoch, kolko sa za ne platí: „Prawdali ge, že se Doktorowi za gehu radu a recept mnoho musy platiti? Nenj prawda. Welmi chudobným, a darmo rád poradj Doktor. Kdo z toho může být, od toho za geden recept nežádá wjce, od 20. Neb 30 Greycáriů. Awssak y Doktor musý živý býti; to gest ale gehu pluh a hledánj žiwnosti.“⁵⁴ Hoci J. Ribay prekladal maďarskú pôvodinu, niektoré

⁴⁶ Katechysmus o zdrawj, 1795, s. 125.

⁴⁷ Druhé vydanie nevyšlo, avšak časť diela vyšla v kalendári Nowý a starý, domownj y pocestný kalendář na rok 1799. Viac PEKAŘOVÁ, K. Zdravotná osveta v starších slovenských kalendároch, s. 46.

⁴⁸ Katechysmus o zdrawj, 1795, s. 125 – 126.

⁴⁹ Katechysmus o zdrawj, 1795, nepaginovaný úvod.

⁵⁰ Porovnanie o jazyku v Ribayovom preklade RICZIOVÁ, B. Juraj Ribay Katechysmusu o zdrawj pro obecny lid a sskolskou mládež, s. 122 – 132.

⁵¹ Katechysmus o zdrawj, 1795, s. 25.

⁵² Katechysmus o zdrawj, 1795, s. 24.

⁵³ Katechysmus o zdrawj, 1795, s. 75.

⁵⁴ Katechysmus o zdrawj, 1796, s. 77.

časti doplnil. Ako evanjelický farár sa vo svojich farnostiach stretal s mnohými problémami i chorobami farníkov, preto upravil aj niektoré vlastné pozorovania týkajúce sa zdravia, ktoré sa v maďarskom vydaní nenachádzajú.⁵⁵ V otázke o liečivosti alebo škodlivosti tabaku dopĺňa informáciu o strate chuti: „*gako y doháňossj a faičári, tak dobré chuti, gako ginj, nemagj, že gim ge gazyk zavdžený*“⁵⁶, prináša informáciu o rastline čemerica, ktorá sa používala pri nádche: „*A to se má y o tom kýchawičném prášku rozumeti, který se w gistých sskatulkách prodává aneb který sy y sami lidé z květu čemerica (kýchawice, kefalica) rečené zeliny trau a smrkagj, aby se pravj dobře vykýchali*“⁵⁷, pridáva vyskúšaný recept na opuchy: „*Bezowý květ we wode vvařiti, a s tým opuchlinu takowau pařiti, welice gest (co ze skussenosti wjm) vžitečné*“⁵⁸, alebo dodáva informáciu o liečení červienky⁵⁹: „*To sem od maudrých doktoru slýchal, ano y sam ukausyl, že když se w čerwěnce dáwnej zamesskalo, skrze purgacye se gedowatina wssecká do čerew wtáhla, a člowěka vmořila.*“⁶⁰ V časti o liehovine J. Ribay píše: „*Žeby pálené dobré bylo od hljst, to ge nenj prawda*“ (s. 33).⁶¹ Rozšírenie textu J. Ribayom sa týka aj iných oblastí, napr. informácií o obilných jamách, pivniciach alebo radikálnejších názorov na škodlivosť tanca a pod.⁶² Považujeme za významné doplnenie literatúry k danej problematike. Podobne postupoval aj B. Ch. Faust, ktorý pod čiarou často uvádzal nemecké diela, ktoré dopĺňali text. J. Kiss neuvádza nijakú maďarskú doplnkovú literatúru. J. Ribay v texte o besnote uvádza doplnkovú literatúru – Procopiov preklad Tissota s uvedením paginácie: „*Dalssj navčenj strany této věcy může se najti w té knize od sl. P. Tyssota*“⁶³ *sepsané, od sl. P. Dokt. Prokopiusa pak na Slovensko přeložené: Správa pro lid obecný we wsech bydljý, kterakby zdravj etc. – w Vherské Skalicy 1788 wytlačené, na str. 137 – 147*“ a dve tlače o besnote vydané v Bratislave a v Prahe: *Poznamenánj obzwlásstného Lékařstwj na proti vkausánj besného psa, w Presspurku 1780. Obecná zpráva s gakými prostředky psy wzteklost předgiti, a odtud pocházegjý neduhové hogiti se magj, w Praze 1787.*⁶⁴ Napokon

⁵⁵ Dosiaľ sa porovnávali nemecký a Ribayov preklad, por. ŠIMEK, J. Ribayovy lidovýchovné spisy [V tlači], preto vo väčšej miere poukazujeme na rozdiely medzi maďarskou pôvodinou a Ribayovým prekladom.

⁵⁶ Katechysmus o zdravj, 1795, s. 27.

⁵⁷ Katechysmus o zdravj, 1795, s. 27.

⁵⁸ Katechysmus o zdravj, 1795, s. 90.

⁵⁹ Dyzentéria.

⁶⁰ Katechysmus o zdravj, 1795, s. 111.

⁶¹ Katechysmus o zdravj, 1795, s. 33. Túto informáciu však nachádzame v nemeckom vydaní z r. 1794 pri víne: „*Vertreibt der Wein die Würme? Nein, das thut er nicht.*“ (s. 47) a pri pálenom alkohole: „*Vertreibt oder verhütet der Branntwein die Würmer in den Därmen? Nein, das thut er nicht.*“ (s. 49). Možno túto informáciu doplnil J. Ribay z nemeckého textu.

⁶² Ďalšie doplnenia porovnanie RICZIOVÁ, PEKAŘOVÁ, ref. 15.

⁶³ Autor významného a často prekladaného diela zdravotnej osvety *Avis au peuple sur la santé*. Slovenskému a českému čitateľovi bol prístupný preklad, ktorý pripravil skalický lekár Ján Procopius: *Správa pro Lid obecný we Wsech bydljý, kterakby zdravj swého chrániti, a w nemocech sobě pomáhati měl, k obecnému dobrému z Francouzské řeči přeložená skrze J[an]. P[rocopius]. D[octor]. M[edicinae]. W Kr. S. Městě Vherské Skalicy : Wytisštěná w Jozeffa Ant. Sskarnycla, L. P. 1788.*

⁶⁴ Katechysmus o zdravj, 1795, s. 117.

treba upozorniť aj na jazykové rozdiely medzi maďarským a slovenským prekladom, ktoré vznikli na pozadí zápasu o spisovný jazyk. Hoci J. Ribay neprijal bernolákovskú kodifikáciu, usiloval sa v duchu osvietenскеj propagácie diel zdravotnej osvety o to, aby čo najširšie vrstvy obyvateľstva textu porozumeli. Preto využil svoje lexikografické skúsenosti z prípravy slovníka *Idioticon slovacicum* a v preklade uvádza pri apelatívach aj pri terminológii v zátvorke viacero tvarov. Hromadenie lexikálnych jednotiek na jeden denotát (z nárečového hľadiska tautonymá, zo synchronného pohľadu synonymá) je v preklade veľmi bohaté.⁶⁵ Tak je to i pri pomenovaniach chorôb, ktoré použil J. Ribay vo svojom preklade. Bolo dôležité, aby si ľudia z rôznych častí krajiny stotožnili chorobu s tým pomenovaním, ktoré sa v danej oblasti používalo, napr. pri epilepsii *betáh* (*težká neb mrcha nemoc, zrádnik, božec, wřed*)⁶⁶, pri opise infekčnej črevnej choroby dyzentérie *O Čzerwěnce, aneb čerwěné nemocy*⁶⁷, pri tuberkulóze „*mnoho lidj suchau nemoc (hektyku) dostalo; hektyku neb suchotiny dostali.*“⁶⁸ J. Ribay uvádza aj nejednotnosť v pomenovaní kiahní a osýpok. Za kiahne (lat. variola a varicela) uvádza *sypanice a drobnice* a za osýpky (lat. morbilli) *osýpky, rygle a krystle*. Upozorňuje, že J. Procopius pri preklade Tissotovho diela postupoval presne naopak: „*Týto osýpky někdo gmenuge Sypanice, a Sypanice Osýpky, gako to y slawný Pán D(oktor) Prokopius w Tissotě včinił.*“⁶⁹ Pri porovnaní maďarského a slovenského textu nevenujeme sa malým rozdielom, ktoré vznikli v dôsledku voľného prekladu alebo vynechaním krátkej časti maďarského textu, avšak obsahovo text nemenia. Týchto odlišností je však veľmi málo, napr. v časti kde sa hovorí, prečo nemôže byť chorý človek na ošoh ani sám sebe, maďarský text *minden eroltetés türhetetlen néki* (každé úsilie mu je neznesiteľné) J. Ribay prekladá voľnejšie: *nemá ochotnosti wětra y odporného času neb sloty snášet*⁷⁰ a pod. V zásade môžeme konštatovať, že Ribayov preklad je verný, drží sa maďarskej koncepcie, ale prekladateľ doplnil viacero informácií, ktoré mu boli známe a považoval za potrebné ich publikovať, jazykovo sa snažil prispôbiť text potrebám čo najširšieho slovenského publika.

Prawidla Moresnosti

Osvietenský vzdelanci sa snažili vydávať aj výchovnú literatúru a kultivovať ňou správanie širších mas obyvateľstva. V duchu osvietenських koncepcií mal byť občan vzdelaný, morálny, dobre vychovaný a dbať o svoje zdravie. J. Ribayovi sa tradične pripisuje autorstvo, epigónstvo⁷¹ alebo prekladateľstvo⁷² ľudovo-výchovného

⁶⁵ Viac RICZIOVÁ, ref. 50, s. 124 – 130.

⁶⁶ Katechismus o zdawj, 1795, s. 51.

⁶⁷ Katechismus o zdawj, 1795, s. 110.

⁶⁸ Katechismus o zdawj, 1795, s. 39 a 30.

⁶⁹ Katechyzmus o zdawj, 1795, s. 104.

⁷⁰ Katechyzmus o zdawj, 1795, s. 2, maďarský variant, s. 6.

⁷¹ Napr. TINKOVÁ, ref. 8, uvádza toto dielo ako napodobnenie Faustovho Katechizmu zdravia.

⁷² HODOLIČOVÁ, J. v stati Juraj Ribay a výchovná literatúra pre deti a mládež, s. 93 uvádza, že ide o preklad z nemčiny.

spisu o morálke *Prawidła moresnosti*.⁷³ V rukopisnom súpise Ribayovej knižnice *Catalogus Venalis Bibliothecae Slavo. Bohemicae Georgii Ribay. Slavi Trenchiniensis*⁷⁴ sa pod položkou 219 (s. 40) uvádza J. Ribay ako vydavateľ: *Prawidła Moresnosti aneb Zdwořilosti, gako y Opatrnosti a zachowánj Zdrawj w Pessti 1795*. Edidit Geor. Ribay.⁷⁵ V porovnaní s *Katechizmom zdravia* sa nenachádza na začiatku diela pomerne obsiahla dedikácia a na konci doslov, z ktorého by sa dalo vyvodiť, či ide o preklad alebo pôvodinu. Vo svetle novších poznatkov⁷⁶ sa prikláňame k názoru, že J. Ribay mal k dispozícii českú predlohu⁷⁷, z ktorej vychádzal: *Prawidła Zdwořilosti, Opatrnosti a zachowánj Zdrawj. Mládeži obětovaná práce a nákladem Wawřince Emmanuele Amorta*.⁷⁸ Z predhovoru k dielu je zrejmy vlastný vklad V. E. Amorta⁷⁹, ktorý vychádza z jeho dlhoročnej pedagogickej praxe: „Z ohledu toho přítomná kratičká prawidła, kterýchž odemně někdy sprostné a bezewsseho mudrowanj djtky, slýchawali, také bez wylččenj wssech slow sem wepsal. Poněwadž mně mnozý k tomu měli, abych tu skrownau práce z lásky k djtkám a k vžitku gegjch na swětlo wydal.“⁸⁰

V. E. Amort postupoval v duchu osvietenských publikácií pre mládež, keď zvolil – ako sám zdôrazňuje – jednoduchú a zrozumiteľnú formu. Spis, ktorý sa člení na dve časti, obsahuje v prvom rade všeobecné výklady o morálke a jednotlivé pokyny týkajúce sa slušného správania. V druhej časti sa v duchu rozpracovania tém *sex res non naturales* venuje zdraviu a zdravému životnému štýlu.⁸¹ Táto príručka, ktorá je širšie koncipovaná ako *Katechizmus zdravia*, zahŕňa základy dobrého správania a jednoduché rady pre zachovanie zdravia. V čase vrcholného osvietenstva vyšlo množstvo diel, ktoré nasledovali a napodobňovali⁸² základné diela osvietenskej diestetiky, preto sa v Amortovom diele objavujú prvky Faustovho i Hufelandovho diela. Najmä prvá časť druhého diela *O powinnostech k sobě samému*⁸³ pripomína prvú časť Faustovho *Katechizmu zdravia: Von der Gesundheit, ihrem Werthe und der Pflicht sie zu er-*

⁷³ *Prawidła Moresnosti, aneb Zdwořilosti, gako y Opatrnosti a Zachowánj Zdrawj Mládeži a těm, kteří toho gesstě potřebuj, obětovaná*. W Pessti : wytlačená v Matěge Trattnera, 1795.

⁷⁴ Rukopis sa nachádza v Univerzitnej knižnici v Bratislave, sign. MS 1218.

⁷⁵ Pri *Katechizme zdravia* sa v položke 103 (s. 35) uvádza J. Ribay ako prekladateľ.

⁷⁶ Túto novú skutočnosť (po upozornení možnej súvislosti doc. Jaromírom Lindom) predniesol na konferencii v Novom Sade PhDr. Jan Šimek, PhD. Touto cestou mu ďakujem za poskytnutie rukopisu: Ribayovy ľudovýchovné spisy. [V tlači].

⁷⁷ *Catalogus Venalis Bibliothecae Slavo. Bohemicae Georgii Ribay. Slavi Trenchiniensis*, rkp. 1803, položka 220, s. 40.

⁷⁸ *Prawidła Zdwořilosti, Opatrnosti a zachowánj Zdrawj. Mládeži obětovaná práce a náklade Wawřince Emmanuele Amorta, Včitele v sw. Sstěpána w Praze, řádnýho Spoluaudu Cýsařo. Ruského swobod. Hospodářského Towaryssstwa w Petersburgu*. W Praze : Wytisstěna v Antonjna Joz. Zýmy, 1794.

⁷⁹ AMORT, V.E. (1743 – 1808?) – kňaz, editor, učiteľ na pražskej škole u sv. Jindřicha a potom na škole sv. Štěpána. Viac ŠIMEK, ref. 54.

⁸⁰ *Prawidła zdwořilosti, 1795*. Předmluwa.

⁸¹ Viac pozri ŠIMEK, ref. 55 a ŠIMEK, J. Juraj Ribay (1754 – 1812).

⁸² Por. TINKOVÁ, D. ref. 8, s. 116 – 118.

⁸³ *Prawidła zdwořilosti, 1794*, s. 41.

k Bohu. Tieto zmeny poradia kapitol však neprinášajú nijaký nový obsah. Ďalšie minimálne zmeny vyplývajú z konfesionálnych rozdielov autorov. J. Ribay ako evanjelik vynecháva v časti *Prawidła zdwořilosti w kostele*, najmä katolícke liturgické postupy: „a s čistým prstem světcenau wodu podat; sspinawými rukama do kropenice sáhat; nemá se při pozdwihowánj na prsa tůze tlauci, aby ho přes druhau neb třetj stolicy slyset bylo; světcenau wodu nemá hned vtřjti, gakoby ho blátem byl postřjkal“⁸⁷ a pod. V prvej všeobecnej časti o zdvorilosti v odkazoch na Starý zákon opravuje J. Ribay chybné citácie (opravuje čísla veršov, napr. v Knihe kráľov) a niektoré citácie celkom vynecháva, napr. svätých otcov. Týmito úpravami vlastne pripravil dielo pre slovenských evanjelikov. Ďalšie odlišnosti sú jazykového charakteru, pretože J. Ribay upravoval text v oblasti hláskoslovnia, morfológie a najmä lexiky. Týchto jazykových úprav je veľmi veľa. V rovine hláskoslovnia a morfológie reflektoval slovenský vývin odlišujúci sa od češtiny a uplatňoval ho v celom texte⁸⁸: *pliwat – pluwat; keychat – kýchat; vbrus – obrus; taljř – tanjř; weypliwek – wýpliwek, chtjt – chcet; prudce – prudko; tisse – ticho, pokapat – pokwapkat; ga nemůžu – gá nemůžem; netykegte – netykagte; nespěte – nespíte; čjst – čjtat* atď. Lexikálne zmeny, ktoré vykonal na základe znalostí zo svojej dlhoročnej lexikografickej práce na slovníku *Idioticon Slovacicum* sa týkali českých slov, o ktorých J. Ribay predpokladal, že by im slovenský čitateľ alebo nerozumel, alebo reflektoval jednoducho tento smer vývinu: *w gednánj – w konánj; mluwit – howořit; potkáteli – střetneteli; dobré gjtro – dobré ráno; neřád – smeti; přegte – winsugte; do pokoge – do světnice; sklenicy – pohár; nekausegte nehty – nehryzte nehty; nepolkněte – nepřehltnite; hra na mič – hra na lobdu; bjle aneb sladké zelí – bjla neb sladka kapusta* atď. J. Ribay, vedomý si veľkej lexikálnej diferenciacie formujúcej sa slovenčiny, využíval aj radenie synonym: *prawidła o zdwořilosti – prawidła moresnosti aneb zdwořilosti; zdwořilý člověk – moresný a zdwořilý člověk; yngaust – atrament neb černidlo, k horkým kamnum – k teplé pecy aneb kachlám; kafé, kořalka – káwa, pálené (kořalka); gehňata – gehňata (barančata)* atď. Pri porovnaní prekladu *Katechizmu zdravia* a *Pravidiel móresnosti* môžeme konštatovať, že v *Katechizme zdravia* je výskyt radenia synonym⁸⁹ omnoho väčší, čo pravdepodobne spôsobila maďarská predloha. J. Ribay skutočne musel prekladať z cudzieho jazyka hojne využívajúc zozbieraný lexikografický materiál a venoval prekladu viac času. Pri *Pravidlách móresnosti* mohlo ísť o krátkosť času, text predlohy bol český, preto v ňom Ribay upravil prakticky len zmeny edičného charakteru v konfesionálnej a jazykovej oblasti.

Záver

Dva osvietenské ľudovo-výchovné texty, ktoré sa spájajú s menom J. Ribaya majú svoje predlohy v maďarskom vydaní *Katechizmu zdravia*, preloženom a doplnenom maďarským lekárom J. Kissom, a v českom vydaní *Pravidiel zdvorilosti*, na-

⁸⁷ *Prawidła zdwořilosti*, 1794, s. 15 – 17.

⁸⁸ Na prvom mieste citujeme tvar z Amortovho vydania a na druhom z Ribayovho vydania.

⁸⁹ Viac príkladov RICZIOVÁ, ref. 50, s. 122 – 132.

písanom českým pedagógom V. E. Amortom. Ribayov autorský vklad do oboch diel je odlišný. *Katechizmus zdravia*, podpísaný J. Ribayom⁹⁰ ako prekladateľom, sa síce pridržiava verne maďarskej predlohy, ale je doplnený zisteniami a skúsenosťami prekladateľa. J. Ribay tu uplatnil svoje bohaté bibliografické znalosti odporúčajúc i doplnkovú literatúru. Pri preklade využil aj svoje lexikografické skúsenosti, a tak pripravil pre slovenského čitateľa prístupnou formou príručku z oblasti zdravotnej osvety. *Pravidlá móresnosti* sú viac editorským počinom J. Ribaya, pretože text upravil najmä konfesijnými a jazykovými zmenami predovšetkým pre slovenského evanjelického čitateľa. Hoci osvietensky orientované ľudovo-výchovné diela J. Ribaya tvoria len časť jeho mnohých záujmov, sú významným prekladateľským a editorským počinom, ktorým priniesol pre jednoduchého čitateľa dve príručky obsahujúce poučenia o základných otázkach morálky, správania, zachovania zdravia a ochrane proti chorobám. Vzdelaná protestantská obec bola informovaná o oboch dielach⁹¹ a predpokladá sa aj využívanie diel⁹² na školách v Uhorsku. J. Ribay sprostredkoval rozšírenie osvetových myšlienok v širokých vrstvách obyvateľstva, a preto sa významne zaradil do osvietenskej knižnej produkcie v Uhorsku.

P r a m e n e

AMORT, V. E. *Pravidla Zdworilosti, Opatrnosti a zachowanj Zdrawj* : Mládeži obětovaná práce a náklade Wawřince Emmanuele Amorta, Včitele v sw. Sstěpána w Praze, řádnýho Spoluaudu Cýsařo.Rusského swobod. Hospodářského Towaryssstwa w Petersburgu. W Praze : Wytisštěna v Antonjna Joz. Zýmy, 1794.

Catalogus Venalis Bibliothecae Slavo. Bohemicae Georgii Ribay. Slavi Trenchiniensis, 1803, rukopis. Univerzita knižnica Bratislava, sign. MS 1218.

FAUST, B. Ch. *Gesundheits-Katechismus zum Gebrauche in den Schulen und bey m häuslichen Unterrichte*. Bückeburg : bey Johann Friedrich Althaus, Hofbuchdrucker, 1794. Faksimile herausgegeben und mit einem Nachwort versehen von Dr. Med. Martin Vogel. Dresden : Deutscher Verlag für Volkswohlfahrt, 1925.

⁹⁰ Psáno na Cynkotě dne 20. Mága 1795. Giřj Ribay, Překládatel.

⁹¹ Novi ecclesiastico-Scholastici Annales Evangelicorum August. et Helvet. Confessionis in Terris Austriacis. Schemnicii 1795 v časti Appendix. Libri novi in lucem editi, str. 153 – 154, položka 24. a 25. oznamuje vydanie Katechizmu zdravia a Pravidiel Móresnosti.

⁹² Viac RICZIOVÁ, PEKAŘOVÁ, ref. 15.

FAUST, B. Ch. *Entwurf zu einem Gesundheits-Katechismus, der mit dem Religions-Katechismus verbunden, für die Kirchen und Schulen der Grafschaft Schaumburg-Lippe ist entworfen worden.* Bückeberg : bey Joh. Friedrich Althans, Hofbuchdrucker, 1792.

FAUST, B. Ch. *Entwurf zu einem Gesundheits-Katechismus für die Kirchen und Schulen der Grafschaft Schaumburg-Lippe.* Verbesserte und vermehrte Auflage. Bückeberg : bey Joh. Friedrich Althans, 1793.

Katechismus o zdravj pro chrámy a sskoly hrabstwj ssaumburského lipského : K vžitku vlasti nassj na česko přeložený od Frantisska Jana Tomsy. W Praze : nákladem Jana Gottfrýda Kalwe, léta 1794.

Egéségét Tárgyazó Katechismus a'köz-népnek és az Oskolába járó Gyermekeknek számára, Hogy tudhassák Egéségjeket betsülni és örizni. Sopronban : Nyomtattott Sziesz Kláránál, 1794.

Katechyzmus o Zdravj pro obecny lid a Sskolskou mládež. Z Vherského gazyku na slowenský přeložený. W Pessti : vytlačený v Matěge Trattnera, 1795.

Katechyzmus o Zdravj k Vžiwánj w Sskolách a při domácým Cwičenj od Bernarda Krysstofa Fausta. Nynj podle druhého a napraweného wydánj do morawskýho gazyku přeložený od Karla Suchýho, Kaplana w zámku Weseličku. W Brně : Wytisštěný v Jána Sylwestra Siehlera, 1795.

Vzájemné listy Jos. Dobrovského a Jř. Ribaye z let 1783 – 1810. In *Sbírka pramenův ku poznání literárního života v Čechách, na Moravě a v Slezku* : Korespondence a prameny cizojazyčné. Č. 18. PATERA, A (ed.). Praha : Nákladem České Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1913.

Libri novi in lucem editi. In *Novi ecclesiastico-Scholastici Annales Evangelicorum August. et Helvet. Confessionis in Terris Austriacis.* Schemnicii : Characteribus Francisci Ioan. Sulzer, reg. priv. Typographi, 1795, s. 153 – 154.

Zoznam bibliografických odkazov

- BLANÁR, V. Ribayov *Idioticon Slovacicum*. In *Jazykovedné štúdie IX.* : Dejiny a dialektológia. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1966, s. 91 – 114.
- BLANÁR, V. Juraj Ribay ako jazykovedec. In *Juraj Ribay* : Zborník z vedeckého seminára konaného pri 240. výročí narodenia 23. apríla 1994 v Bánovciach nad Bebravou. Bánovce nad Bebravou, 1994, s. 27 – 31.
- BLANÁR, V. Ribayov *Idioticon Slovacicum* z pragmaticko-lingvistického hľadiska. In *Jur Ribay 1754 – 1813 život, dielo, doba* : Bibliografický zborník 2005. Martin : Slovenská národná knižnica, 2007, s. 6 – 15.
- DUDOK, M. K jazykovednému dielu Juraja Ribaya a jeho názorom na diverzifikáciu slovenčiny. In *Jur Ribay 1754 – 1813 život, dielo, doba*. Bibliografický zborník 2005. Martin : Slovenská národná knižnica, 2007, s. 33 – 48.
- GERNER, W. *Bernhard Christoph Faust* : Eine Untersuchung zu seinem Leben und Werk unter besonderen Berücksichtigung seines Gesundheitskatechismus und seiner Dissertation über die Mißbildungen : Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Zahnheilkunde der Medizinischen Fakultät der Eberhard-Karls-Universität zu Tübingen. Tübingen : 1998, s. 1 – 52.
- HEISCHKEL, E. Die Medizin der Goethezeit. In *Ciba-Zeitschrift*, 1956, Band 7, Nr. 80, s. 2653 – 2661.
- HODOLIČOVÁ, J. Juraj Ribay a výchovná literatúra pre deti a mládež. In *Jur Ribay 1754 – 1812 život, dielo, doba*. Bibliografický zborník 2005. Martin : Slovenská národná knižnica, 2007, s. 90 – 92.
- PEKAŘOVÁ, K. Zdravotná osveta v starších slovenských kalendároch (do konca 18. stor.). In *Knižnica*, 2013, roč. 14, č. 1, s. 46 – 47.
- RICZIOVÁ B. Juraj Ribay Katechyzmus o zdrowj pro obecny lid a sskolskou mládež. In *Zdraví a nemoc v dějinách člověka a zvířat* 3. Brno : Technické muzeum v Brně, 2014, s. 122 – 132.
- RICZIOVÁ, B., PEKAŘOVÁ, K. Katechizmus zdravia a jeho stredoeurópske cesty. In *Opera romanica* 15, [2015?]. [V tlači].

SAHMLAND I. B.CH. Ein Pionier der Gesundheitsförderung. In *Deutsches Aerzteblatt* [online]. 2005, 102, zoš. 37 [cit. 2015-05-22], s. 2457 – 2461. Dostupné na internete: <<https://www.aerzteblatt.de/pdf/102/37/a2457>>.

SZÁLLÁSI, Á. *Széchényi Ferenc gróf (1754 – 1820), udvari orvos* Kis József (1765 – 1830). [online]. [cit. 2015-05-20]. Dostupné na internete: <http://mek.oszk.hu/05400/05439/pdf/Szallasi_KisJozsef.pdf>.

ŠIMEK, J. Ribayovy lidovýchovné spisy : několik poznámek k předlohám Katechismus o zdraví a Pravidel moresnosti. In *Juraj Ribay 1812 – 2013 – Život a dielo*. Nový Sad, 2014. [V tlači].

ŠIMEK, J. Juraj Ribay (1754 – 1812) : 200. Výročí úmrtí velkého slovenského učence připoměla vědecká konference v Novém Sadu. In *Historicko-pedagogické fórum* [online]. 2013, č.1. [cit. 2015-05-12]. Dostupné na internete: <http://www.msap.sk/images/stories/casopis/hpf1_2013.pdf>.

TINKOVÁ, D. *Zákeřná Mefitis : Zdravotní policie, osvěta a veřejná hygiena v pozdně osvíceneckých Čechách*. Praha : Argo, 2012.

TINKOVÁ, D. *Tělo, obraz duše : Katechismy zdraví a dietetické příručky přelomu 18. a 19. století jako pramen k dějinám těla a tělesnosti*. In *Dějiny těla : Prameny, koncepty, historiografie*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2013, s. 111 – 130.

Models of Juraj Ribay's popular educational works

Beata Ricziová

The educational ideas in culminating period of the Enlightenment were introduced to various social classes by means of print media in national languages. This paper looks at two translation-and-editorial works by Juraj Ribay (1754-1812) – *Katechizmus o zdraví pro obecní lid a školskou mládež* (*Catechism about health for common people and youth in schools*, Pest 1795) and *Pravidla móresnosti aneb zdvořilosti* (*The rules of good breeding or courtesy*, Pest 1795), which contain guidance on basic issues of morality, behaviour and keeping good health. *Katechizmus zdravia* was modelled on Hungarian variant *Egészséget Tárgyazó Katechizmus a'köz-népnek és az oskolába járó gyermekeknek számára* (Sopron, 1794), prepared by Hungarian physician József Kiss. It was created as a result of both translation and addition to German version of the text named *Gesundheits-Katechismus zum Gebrauche in den Schulen und beyh häuslichen Unterrichte* (Bückeburg, 1794) by Bernard Christoph Faust. As a translator, Ribay stucked accurately to the Hungarian model, but he significantly enriched his translation with his findings and experience. Here Ribay applied his extensive bibliographic knowledge, recommending also supplementary literature and his lexicographic experience from the preparation of dictionary *Idioticon Slovacicum*. The model for *Pravidla móresnosti* is the work of Prague pedagogue Vavřinec Emanuel Amort *Pravidla Zdvořilosti, Opatrnosti a zachování Zdraví* (Prague, 1794). *Pravidla móresnosti* are much more Ribay's editorial work. He adjusted the text to the needs of Slovak Lutheran reader and made mostly confessional and linguistic changes. Ribay mediated the spread of educational ideas to diverse social classes and thus plays a prominent role in the Enlightenment book production of the Kingdom of Hungary.

Básnická zbierka ako literárny projekt

(K autorskej stratégii prvých básnických zbierok svetského charakteru v dejinách slovenskej literatúry)

Lenka Rišková

Skutočnosť, že v roku 1801 v tlačiarni vacovského kníhtlačiara Antonína Gottlieba vychádza vôbec prvá básnická zbierka svetského charakteru v dejinách slovenskej literatúry, zostáva v literárnohistorických reflexiách akoby prehliadaná. Ide o prvú a zároveň aj poslednú zbierku básní Juraja (Jiřího) Palkoviča, v prehľadoch vývinu slovenskej literatúry viac pripomínaného ako profesora bratislavského lýcea a predovšetkým ako autora osvetových a ľudovýchovných prác. Jeho *Múze ze slovenských hor* (1801)¹ sa už tradične, ale nie celkom oprávnenne zvyknú prisudzovať také atribúty, ako osvietenské moralizátorstvo, suchá anakreontika či dokonca papierová poézia. Skutočný význam tejto básnickej zbierky vo vývinovom procese slovenskej literatúry i napriek istým (a dokonca ani nie tak ojedinelým) pokusom o jej rehabilitáciu tak ešte stále zostáva nedocenený.

Totožnú situáciu možno sledovať aj pri básnickej zbierke Bohuslava Tablica s názvom *Poezye*, ktorá vyšla v štyroch zväzkoch v rokoch 1806, 1807, 1809 a 1812.² Aj pri nej sa opakujú rovnaké hodnotenia bez ohľadu na jej skutočnú umeleckú i výpovednú hodnotu. Obaja básnici totiž svojimi rozmanitými básňami potvrdili vysokú úroveň svojho básnického umenia tak po stránke formálnej (predovšetkým ide o ich dokonalú básnickú techniku a zvládnutie náročných prozodických pravidiel), ako aj po stránke poetickej (v ich poézii možno identifikovať jednoznačné uplatňovanie princípov klasicistickej poetiky, ale aj výrazný senzualizmus či intenzívny intímny rozmer ich básnickej výpovede, odkazujúci na počiatkové impulzy formujúceho sa romantizmu).

Azda najväčšiu pozornosť pri prehľadoch básnickej tvorby zo začiatku 19. storočia zvykne na seba viazať až posledná z trojice prvých slovenských básnických zbierok, a to básnická zbierka Pavla Jozefa Šafárika *Tatranská múza s lýrou slovanskou* (1814).³ Býva jej prisudzovaný prelomový charakter vo vývine slovenskej poézie. Takéto hodnotenia ale často vychádzajú práve z už spomínaného nedocenia predchá-

¹ PALKOVIČ, J. *Muza ze slovenských hor*. Vacov, 1801.

² TABLIC, B. *Poezye*. Díl první. Vacov, 1806; Díl druhý. Vacov, 1807; Díl třetí. Vacov, 1809; Díl čtvrtý. Vacov, 1812.

³ ŠAFÁRIK, P.J. *Tatranská múza s lýrou slovanskou*. Levoča, 1814.

dzajúcich básnických zbierok. Súčasný výskum pritom potvrdzuje, že Šafárik vo svojej básnickej tvorbe jednoznačne nadväzoval na svojich predchodcov.

Okrem otázok zameraných na umeleckú kvalitu jednotlivých básní zaradených do spomínaných zbierok, resp. okrem hodnotenia básnických zručností autorov a ich osobitého uchopenia poetických princípov je zaujímavá aj otázka autorskej intencie, zámeru, s ktorým sa spomínaní autori rozhodli pre poéziu, prípadne pre uverejnenie svojich básní v podobe ucelenej zbierky. Osobitne treba pritom zdôrazňovať fakt, že ide skutočne o prvé básnické zbierky v modernom zmysle slova v slovenskej literatúre.

Zdrojom informácií, ktoré by mohli sprostredkovať istý kľúč k pochopeniu autorských zámerov sú aj ich vlastné reflexie momentu rozhodnutia sa pre básnickú tvorbu – jednak ich vložili do komentárov, resp. predhovorov k samotným zbierkam (prípadne aj k iným ich dielam), jednak tento okamih zachytili vo svojich tzv. programových básňach.

Všetkých troch autorov v prvom rade spája rovnaký pocit neistoty pri predstavovaní svojich básní – ich nízke sebavedomie zrejme súviselo s tým, že si uvedomovali svoje „prvolezectvo“ na poli poézie svetského charakteru v domácom prostredí.

Juraj Palkovič v *Předmluve* k *Muze* argumentuje svoje rozhodnutie slovami: „*Pokusil sem se těchto několik básní, prvotiny prací svých spisovatelských obzvláště pro to dvě vydati, aby mohli veřejně rozsouzeny býti, a abych se tudy vlastenské literatuře – kdyby se mi snad poštěstilo – poněkud prospěšným prokázati mohl. Velice mi tedy vděčné bude, jestliže kdo z učených v básnířství mužů soud svůj o nich dobrotivě bude chtíti pronésti.*“⁴

Ako prvý dôvod publikovania uceleného súboru básní teda uvádza svoju osobnú ambíciu prezentovať svoje básnické zručnosti. Doslova si žiadal, aby boli jeho básne „*veřejně rozsouzeny*“, v zmysle objektívne ohodnotenú, čomu nasvedčuje aj rozvinutie tejto myšlienky v nasledujúcej vete, keď si žiada posúdenie svojich básní od „*učených v básnířství mužů.*“ Od tohto hodnotenia následne Palkovič odvodzoval aj svoje ďalšie literárne plány – ako ďalej vo svojom predhovore pokračuje: „*Jestliže se zpěv mé Muzy učeným mužům a krajanům mým obojím, Čechům i Slovákům jejichžto veselý a čilý duch jistě k uměním a kumštům svobodným způsoben jest, zalíbí; tak se ona ještě i budoucně slyšeti dá, na tom, pravím, budu, abych pořád i víc takových svazečků básní vydati mohl.*“⁵ Juraj Palkovič teda pri vydaní svojej *Múzy* predznamenal, že by rád pokračoval v básnickej činnosti. Dôvody, prečo svoje plány nezrealizoval, dosiaľ nie sú celkom známe.

Takmer identicky sa na posudok „učených“ mužov spoliehal pri vydávaní básní aj Bohuslav Tablic. Aj on vo svojom predhovore k prvému zväzku zbierky zachováva princíp „*captatio benevolentiae*“ komentuje úroveň svojich básní takto: „*I přičinil sem se tedy i já k překládání básní a zpěvů z cizích řečí, a skládání původních, s ja-*

⁴ PALKOVIČ, J. *Muza ze slovenských hor*. Předmluva, nepag.

⁵ PALKOVIČ, ref. 4.

kovým štěstím a prospěchem, o tom souditi není má věc, ale jiných mužův básnířství česko-slovenského povědomých.“⁶

Ani Pavol Jozef Šafárik si nebol celkom istý tým, ako bude prijatá jeho poézia. Hoci v básni *Loučení s Múzou* jednoznačne predkladá svoj zámer predstaviť sa svetu ako básnik a zbierke prisudzuje úlohu reprezentantky svojich básnických a literárnych schopností, svoje básne ako plody svojho nadania (v alegorickom obraze lúčenia sa s postavou Múzy) však vyprevádza k čitateľom s nevelkým sebavedomím, hľadajúc ospravedlnenie vo svojej mladosti a neskúsenosti (okrem iného aj) v oblasti básnického umenia.

*„Zamlč též, že jemu (autorovi – pozn. LR) bylo
málo víc, než šestnáct let,
když ho s tebou nebe svilo,
když ti polný trhal květ,
ježž ti již teď v cestu dává
větším dílem svadlý snad.“⁷*

Okrem osobného rozmeru predstaviť sa svetu ako tí, ktorých si vyvolila múza, resp. oni si zvolili ju za svoju vyslankyňu, mali však básnické ambície všetkých troch básnikov v duchu osvietených princípov a ideálov aj oveľa širšie dimenzie – didaktické, kultúrne, ba priam až celospoločenské. Azda najviac rozvinul takéto úvahy Bohuslav Tablic, ktorý sa o úlohe a možnostiach básnického umenia vyjadroval – hoci len veľmi stručne – pri rôznych príležitostiach. Vďaka tomu sa dá pomerne dobre rekonštruovať jeho koncepcia básnického umenia, v ktorej zhrnul dobové predstavy o ňom.

Vo svojich úvahách prisudzoval básňam, spevom a piesňam špecifické poslanie pri sprostredkovaní vznešených ideálov. Básnickú formu totiž vnímal ako veľmi účinný prostriedok „efektivizácie“ vzdelávania (v *Předmluve* k prvému zväzku *Poezyí* napísal, že sa mu práve „vydávaní básní a nevinných zpěvů nejjistější k dosažení tohoto cíle prostředek býti zdál.“⁸). Zároveň popri rozvoji intelektu malo byť úlohou básnickej tvorby aj to, aby aktivizovala v človeku jeho morálny cit (v inej úvahe píše, že prostredníctvom básní sa dá dosiahnuť to, aby „nejen srdce vroucí čitedlností naplněno a k Bohu vedeno bylo, ale aby i rozum lidský užitečnou o světských věcech známostí osvěcen byl.“⁹). Tablicova túžba po sprostredkovaní morálnej formácie človeka aj prostredníctvom básnického umenia bola dôsledkom dobovej literárnej konvencie prepájať krásne, čiže esteticky dokonalé, s eticky správnym, resp. prisudzovať im identickú

⁶ TABLIC, B. Paměti I. Předmluva, nepag.

⁷ Cit. podľa Pavol Jozef Šafárik – *Básnické dielo*. KÁŠA, P. (ed.), s. 7 – 137. (Z tohto zdroja citujem aj všetky nasledujúce Šafárikove verše).

⁸ TABLIC, ref. 6.

⁹ TABLIC, B. Paměti česko-slovenských básnířův... In *Poezye*. Díl třetí, s. LXXXIV.

hodnotu v zmysle tézy „estetica est etica“. To, čo bolo vnímané ako krásne, nesmelo protirečiť hodnotám svedomia, a naopak. Dokonalá a technicky náročná básnická forma mala korešpondovať s dokonalosťou morálnych princípov – tie sa mali stať jej hlavným obsahom i posolstvom, a spoločne mali napomáhať pri hľadaní pravdy. Jednota pravdy, dobra a krásy v zmysle absolútnej dokonalosti sa stala pre Tablica tým najvyšším a najdokonalejším ideálom.

Hľadanie dobra a podpora cností jednoznačne rezonuje aj v úvodnej básni Juraja Palkoviča *Vidění Dobromyslovo*.¹⁰ Hlavný hrdina, ktorý je umeleckou štylizáciou autorského subjektu, v nej vyjadruje svoje veľké sklamanie z pomerov reálneho sveta. Je znechutený z rôznych nepravostí, zloby, klamstiev, a toto sklamanie ho privádza až k myšlienkam o zbytočnosti cností. V momente vyvrcholenia jeho vnútornej krízy sa mu v sne zjavuje spanilá Múza, ktorá vyvracia všetky jeho pochybnosti, potvrdzuje mu veľkú hodnotu cnostného života a podporuje ho v znovuzískaní a následnom šírení radosti z neho. Poverí ho doslova životným poslaním: neodporúča mu orientovať sa na svetské hodnoty alebo majetky, ale prorokuje mu slávu vavrínového venca, ktorý je symbolom umelca.

*„Eště jedno, poslyš mládenče, ti povím,
zolaštní, pravím, ještě věc ti dím –
já – já toto čelo vidět pod bobkovým
věncem chci, a jistě uvidím.
Ano! Pod bobkovým má se ono stkvíti
pěkným věncem! – Ty si hodností
žádáš, ouřadu chceš oučasten cti býti;
ale já tvé této žádosti
odporuji. Znáám tě já! Ne v každé době
po této se cestě pustiti
dobré jest a slušné lidem rovným tobě.
Nedej již víc na to mysliti
duchu svému! Tebe jiná volá sláva!
Jehož srdce k zpěvu libému
lne a k harfě, k tomu buď toá vzácná hlava
posvěcena bohu krásnému.“*

Vyzýva ho k tomu, aby svoje úprimne city vložil do spevov a prostredníctvom nich má ľuďom ukazovať pravdu a privádzať ich k ideálom.

¹⁰ PALKOVIČ, ref.1, s. 1 – 11.

„Představ světu božské pravdy obraz svatý,
 lič ji důstojně i spanile;
 posaď vznešenou cnost, posaď na trůn zlatý,
 vyšlechtíš ji krásně, přemile,
 ať vše, prudkou jako žádostí, mře po ní,
 necítěnou sladkost pocítí,
 ať i lotrů ona duše k sobě kloní,
 mordář ač k ní rychle procítí!
 Veleb zvučně rekv nesmrtečné skutky,
 veleb pro vlast slavně zemřelé;
 oplakávej trpké cnosti, lásky, smutky,
 pěj i jarní písně veselé.“

Juraj Palkovič sa tak staval do pozície vyvolenca múzy – teda toho, komu dáva múza dôležité poslanie a sama mu zaručuje slávu v tomto povolání:

„To ty čin! A já již tebe vidím jasně
 slávou v nebi osloneného!
 Sliším houfy lidské prozpěvovat hlasně
 chvály jména tvého velkého.
 Vidím památku tvou věčně čerstvě kvěsti,
 v hrobě prach tvůj lidstva žehnatí,
 vtip tvůj věčně sladké ovoce zřím nésti,
 tisíc básníkův tě vzývati.
 Jen ty (pusté péče mladost zžírající)
 slyš, co toá ti těšitelkyně,
 co ti radí, tebe z srdce milující –
 Kaliopa, zpěvův bohyně.“

Pavol Jozef Šafárik sa analogicky k Palkovičovým veršom v básni *Zdání Slavomilovo*¹¹ rovnako stavia za potrebu básnického umenia. (Prepojenie tejto básne s Palkovičovou básňou *Videní Dobromyslovo* evokuje samotný názov, ale aj celková kompozícia básne). Svoj postoj manifestuje slovami:

„Svobodná umění nebudou-li a umění pěkná
 sladiti života los, což bude s životem lidským?“

K problému významu poézie a jej úlohy v živote človeka a spoločnosti sa vyjadruje veľmi presvedčivo, keď ju obhajuje pred výčitkami tých, ktorí si žiadajú len

¹¹ Ref. 7, s. 16 – 28.

samotnú „čistú“ pravdu. Nepopiera cenu múdrosti, no zdôrazňuje, že jedine v súčinnosti s umením narastie aj jej hodnota a význam:

*„Zdaliž pak nepřijčují své všemu mudrctví vnady
umění svobodná, pěkná?*

...

*Jsou-li pak svobodný kunšt a pěkné umění v skutku
bleskové mámicí, jak ceny, tak jestosti prázdni?
Komu to z opravdových kdy učenců připadlo? Ne vším,
mdlému což rozumu se snad nezdá prospěšným býti,
slušně by pohrdlo se, ni slušně zavrhló vše to.“*

Podobne ako Juraj Palkovič aj mladučký Pavol Jozef Šafárik prijíma výzvu nadprirodzenej bytosti, ktorá sa mu tiež zjaví v sne – tento raz dokonca samotného vodcu múz, Apolóna (antického boha mytológie i umenia) a rozhodne sa viac už neprestať „spievať“:

*„Nad jiná umění ty jen umění svobodné pěkné
miluj: i jistě u něho balšamu života najdeš,
u něho obdivení, i koruny u něho, slávy.
Se mnou pod, vyvolený! Sám zprávrce nejvyšší Uměň
o tom tě ujišťuje, to sám ti káže Apollo.“*

Všetci traja básnici teda považovali poéziu za dôležité poslanie, ktoré im bolo dané „zhora“ – svojimi básnickými zručnosťami chceli napomáhať pri poznávaní najvyšších hodnôt.

Popri týchto všeobecných úvahách však spájaj všetkých troch autorov ešte jeden aspekt, a to národný rozmer ich básnických aktivít – svojou básnickou tvorbou chceli byť nápomocní aj pri rozvoji domácej literatúry, teda literatúry v domácom jazyku. Všetci traja presadzovali do pozície domáceho literárneho jazyka variant československého, resp. česko-slovenského jazyka, ktorý by síce stál na základoch (na literárnu tradíciu bohatšej) češtiny, no zároveň by bol dopĺňaný aj pôvodnými slovenskými jazykovými prvkami – fonetickými, morfológickými i lexikálnymi.

Rozmanitosťou básní a pestrosťou využitých poetických postupov a prostriedkov chceli dokázať jeho schopnosti, a tak potvrdiť, že aj literatúra písaná v tomto jazyku je rovnocenná s ostatnými vyspelými literatúrami. Ich básnické aktivity prezrádzajú cielené úsilie napodobniť vyspelú cudzojazyčnú literárnu tvorbu známych európskych autorov a vyrovnáť sa jej. (Dobre poznali nielen diela klasických gréckych a rímskych autorov, ale inšpirovali sa aj tvorbou francúzskych, anglických a predovšetkým nemeckých básnikov od Friedricha Gottlieba Klopstocka a Gottfrieda Augusta Búrgera až po Friedricha Schillera). Boli presvedčení, že dokonalosť a vznešenosť poézie je tým najpresvedčivejším argumentom vyspelosti jazyka, a teda tiež

kultivovanosti jeho nositeľov či bohatej kultúrnej tradície celého jazykového spoločenstva.

Dôkaz Palkovičovho záujmu o rozvoj domácej literatúry možno nájsť v už spomínanom citáte z prehovoru k *Muze ze slovenských hor* – ako druhý dôvod rozhodnutia sa pre vydanie zbierky uviedol svoju túžbu napomáhať pri rozvoji domácej literárnej tvorby. Popri ambíciach predstaviť sa ako básnik chcel: „*abych se tudy vlastenské literatuře – kdyby se mi snad poštěstilo – poněkud prospěšným prokázati mohl.*“¹²

Bohuslav Tablic svoju túžbu po pravde, ktorá dominuje v programovej básni *Svobodné volení*¹³, završuje želaním spolu so svojimi priateľmi vydávať knihy v domácom jazyku. Jeho cieľom bolo podporovať pestovanie a zdokonaľovanie domáceho jazyka, a tak potvrdiť jeho rovnocennosť s ostatnými jazykmi s oveľa bohatšou literárnou tradíciou:

*„Přátel mých a péč má ta by hlavní byla,
by se slovenská řeč zdarně velebila,
vydávali bychom spisy znamenité,
zpěvy, básně, krásné, milé, rozmanité,
příjemné by u nás múzy bydlo měli,
slovenské by v Uhřích písne libě pěli.“*

Interpretačný rámec Šafárikovej básne *Loučení s múzou*¹⁴ rozširuje o národný rozmer verš, v ktorom básnik múzu pomenúva výrazom „Slovanka“ – „*Slovanka si, netaj toho*“. V tomto okamihu už nepredstavuje výlučne Šafárikove básne a už nie je len vyslankyňou Šafárikových osobných básnických zručností, ale stáva sa zástupkyňou všetkých výtvorov umeleckej činnosti v domácom jazyku, ktoré majú byť vnímané ako dôkazy oprávnenosti nárokov slovenského jazykového spoločenstva na uznanie a rešpekt ostatných národov. Toto vedomie jej má dodávať odvahu a zároveň ju vyzýva k hrdosti:

*„Ty však směle, než i vážně
mluv, jak sem tě učil já;
aniž s bázní šetříš strážně
pouštět slova medová.
Slovanka jsi, netaj toho;
k strunám harfy slovenské
snaž se čisté, ač ne mnoho
střídat zvuky panenské.“*

¹² PALKOVIČ, ref. 4, nepag.

¹³ TABLIC, ref. 2, s. 3 – 14.

¹⁴ Ref. 7, s. 8 – 14.

Podobné (národnoobránné či národnoiniciačné) tendencie možno evidovať aj v druhej Šafárikovej programovej básni *Zdání Slavomilovo*. Už samotné pomenovanie hlavnej postavy je jasným signálom celkovej orientácie básne, resp. posunu oproti Šafárikovmu vzoru, ktorým bola Palkovičova báseň. Kým Palkovičovo pomenovanie hlavnej postavy jeho programovej básne (*Dobromysl*) odkazovalo viac na všeobecnejšie idey, akými bola podpora cnosti a hľadanie dobra, Šafárikovo pomenovanie hlavnej postavy menom *Slavomil*, teda menom, ktoré v sebe nesie základ slova Sláv, resp. Slovan, je momentom, ktorý presmerúva pozornosť do presne vymedzeného konotačného priestoru. Aj lokalizácia prostredia, z ktorej Slavomil pochádza, má veľmi podobný účinok:

*„Jestíť dle převysokých skal Tater okolí malé,
kterěžto přirozenost, svou chtějíc umělost jevit,
náhodně větším nad jiná šlechtilo nadbytkem krásy.“*

V tomto kontexte je tak záverečná Apolónova výzva, aby Slavomil necha boval vo svojom rozhodnutí venovať sa umeniu, veľkým povzbudením celého jazykového spoločenstva. Je výzvou k pestovaniu všetkých druhov umení v domácom jazyku, teda v jazyku, ktorý je zrozumiteľný danému spoločenstvu, a zároveň zachováva čo najviac pôvodných znakov, ktoré potvrdzujú osobitosti tohto spoločenstva.

*„Chválitebný tvůj umysl byl: jen kráčeť tak pořád,
nedbaje na daremný třesk, na plané nedbaje řeči.
Nad jiná umění ty jen umění svobodné pěkné
miluj: i jistě u něho balšamu života najdeš,
u něho obdivení, i koruny u něho slávy.“*

Takáto obrana poézie, resp. obhajoba rozhodnutia sa pre ňu je presvedčivým dôkazom, že Šafárik aj napriek mladému veku intenzívne uvažoval o význame umenia a o jeho potrebe v živote človeka a národa. A ako potvrdzujú záverečné verše celej básne, tomuto rozhodnutiu chcel zostať verný navždy:

*„... Jáť ale porozuměť, což znamená onno
vnuknutí, nepřestal jsem, ni jindy nepřestanu zpívat.“*

Vyjadrenia všetkých troch básnikov jednoznačne potvrdzujú, že pre poéziu sa rozhodli cielene a s veľkou zodpovednosťou. Uvedomovali si, že kvalitné umenie v zrozumiteľnom, teda domácom (vlastnom) jazyku istého jazykového spoločenstva – národa, je dôležitým artiklom, prostredníctvom ktorého má toto spoločenstvo možnosť uplatniť sa medzi ostatnými národmi. Ich zámer podporiť domáci literárny jazyk prostredníctvom jeho presadenia sa v básnickej tvorbe ako vôbec najdokona-

lejšom spôsobe literárnej výpovede je nepopierateľný a otvára tak nové interpretačné možnosti celej ich básnickej tvorby.

L i t e r a t ú r a

- BOBEK, W. K problému periodizácie slovenských literárnych dejín. In *Sborník Matice Slovenskej XV*. 1937, s. 486 – 501.
- BOBEK, W. *Prehľadné dejiny slovenskej literatúry*. Bratislava : J.R. Vilímek, 1939.
- BRTÁŇ, R. *Bohuslav Tablic : Život a dielo*. Bratislava : VEDA, 1974.
- BRTÁŇ, R. *Pri prameňoch slovenského národného obrodenia*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1970.
- BUJNÁK, P. Estetické snahy Bohuslava Tablica. In *Prúdy*, 1923, roč. 7, č. 7, s. 335 – 346, 402 – 406.
- ČAPEK, J. B. *Československá literatura toleranční*. Zv. I. Praha : Čin 1933.
- ČAPEK, J. B. *Československá literatura toleranční*. Zv. II. Praha : Čin, 1933.
- Encyklopédia slovenských spisovateľov*. Bratislava : Obzor, 1984.
- FORDINÁLOVÁ, E. Osobité miesto Juraja Palkoviča v slovenskej klasicistickej poézii. In *Problematika a problémy slovenskej klasicistickej poézie*. Trnava : Vydavateľstvo TU, 2008, s. 135 – 151.
- HAMADA, M. Na prahu modernej lyrickej poézie : Pavel Jozef Šafárik a Ján Kollár. In *Zrod novodobej slovenskej kultúry*. Bratislava : Veda, 1995, s. 272 – 285.
- HAMADA, M. *Zrod novodobej slovenskej kultúry*. Bratislava : VEDA, 1995.
- HROCH, M. *Na prahu národného vedomí*. Praha : Mladá fronta, 1999.
- Juraj Palkovič : Materiál z celoslovenskej vedeckej konferencie o jeho živote a diele (...)*. Bratislava : Obzor, 1971.
- KÁŠA, P. *Medzi estetikou a ideológiou*. Prešov : FF PU, 2001.

- KLEINSCHNITZOVÁ, F. Tablicov článok o spoločenstve Slovákov s Čechmi a Moravanmi. In *Sborník Matice slovenskej, 1922/23*, roč. 1, s. 84 – 87.
- KOCHOL, V. Poézia Pavla Jozefa Šafárika. In *Litteraria IV*. Bratislava : SAV, 1961, s. 39 – 61.
- KOWALSKÁ, E. Patriotizmus a národné povedomie v osvietenstve. In *Slovenská literatúra, 2004*, roč. 51, č. 4, s. 249 – 259.
- KRČMÉRY, Š. *Prehľad dejín slovenskej literatúry a vzdelanosti*. Turčiansky Svätý Martin, 1921.
- KRČMÉRY, Š. *Stopäťdesiat rokov slovenskej literatúry*. Zv. I. Martin : Matica slovenská, 1943.
- KREJČÍ, K. *Česká literatura a kulturní proudy evropské*. Praha : Československý spisovatel, 1975.
- MACURA, V. *Znamení zrodu : České národní obrození jako kulturní typ*. Praha : H & H, 1995.
- MAZÁK, P., GAŠPARÍK, M., PETRUS, P. et al. *Dejiny slovenskej literatúry*. Zv. II. Bratislava : SPN, 1988.
- MIKULA, V. Bohuslav Tablic a osvietenstvo. In *Slovenská literatúra, 1997*, roč. 44, č. 3, s. 153 – 163.
- MIKULA, V. *Od baroka k postmoderne*. Levice : LIC, 1997.
- MIŠIANIK, J., MINÁRIK, J., MICHALCOVÁ, M. et al. *Dejiny staršej slovenskej literatúry*. Bratislava : SAV, 1958.
- MIŠIANIK, J. *Pohľady do staršej slovenskej literatúry*. Bratislava : SAV, 1974.
- MRÁZ, A. *Dejiny slovenskej literatúry*. Bratislava : SAV, 1948.
- NOVACKÁ, M. K základnému prameňu Tablicovej básne Světlo literního umění. In *Slovenská literatúra, 2004*, roč. 51, č. 4, s. 283 – 295.
- PAUL, K. *Pavel Jozef Šafárik : Život a dielo*. Praha : Nakladatelství ČSAV, 1961.

Pavol Jozef Šafárik a slovenské národné obrodenie. SEDLÁK, I. (ed.).
Martin : Matica slovenská, 1989.

PIŠŤÚT, M., ROSENBAUM, K., KOCHOL, V. *Dejiny slovenskej literatúry.* Zv. II.
Bratislava : SAV, 1960.

ROSENBAUM, K. *Pavol Jozef Šafárik.* Bratislava : Osveta, 1961.

Slovník slovenských spisovateľov. Praha : Libri, 2000.

ŠKULTÉTY, J. *Dejiny slovenskej literatúry.* Martin : Matica slovenská, 1968.

ŠMATLÁK, S. *Dejiny slovenskej literatúry.* Zv. I. Bratislava : LIC, 2002.

ŠMATLÁK, S. *Dejiny slovenskej literatúry.* Zv. II. Bratislava : NLC, 1999.

ŠMATLÁK, S. *Dejiny slovenskej literatúry od stredoveku po súčasnosť.*
Bratislava : Tatran, 1988.

ŠMATLÁK, S. *Dve storočia slovenskej lyriky.* Bratislava : Tatran, 1979.

ŠKULTÉTY, J. *Z dejín slovenskej literatúry.* Martin : Matica slovenská, 1985.

TANCER, J. *Pamäť a kánon : Apológia literárnych suvenírov.*
In *OS*, 2006, roč. 10, č. 1 – 2, s. 34 – 41.

VLČEK, J. *Dejiny literatúry slovenskej.* Martin : Matica slovenská, 1933.

VLČEK, J. *Palkovič a Tablic jako veršovci.* In *Slovenské pohľady*, 1891, roč. 11, č. 2,
s. 93 – 99.

VOJTECH, M. *Literatúra, literárna história a medziliterárnosť.* Bratislava : UK, 2004.

VOJTECH, M. *Od baroka k romantizmu : Literárne smery a tendencie v slovenskej literatúre v rokoch 1780 – 1840.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2003.

VYVÍJALOVÁ, M. *Juraj Palkovič (1769 – 1850).* Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1968.

Pramene

PALKOVIČ, J. *Muza ze slovenských hor*. Vacov, 1801.

TABLIC, B. *Poezye*. Díl první. Vacov, 1806.

TABLIC, B. *Poezye*. Díl druhý. Vacov, 1807.

TABLIC, B. *Poezye*. Díl třetí. Vacov, 1809.

TABLIC, B. *Poezye*. Díl čtvrtý. Vacov, 1812.

ŠAFÁRIK, P. J. *Tatranská múza s lýrou slovanskou*. Levoča, 1814.

Zoznam bibliografických odkazov

ŠAFÁRIK, P. J. *Tatranská Múza s lírou slovanskou*. In Pavol Jozef Šafárik – *Básnické dielo*. KÁŠA, P. (ed.). Bratislava : Kaligram, 2005, s. 7 – 137.

Poetry collection as a literary project (On author strategy of the first secular poetry collections in the history of Slovak literature)

Lenka Rišková

Poetry collections *Múza ze slovenských hor* (1801) by Juraj Palkovič, *Poezye* (1806, 1807, 1809 and 1812) by Bohuslav Tablic and *Tatranská múza s lýrou slovanskou* (1814) by Pavel Jozef Šafárik can be considered the first secular collections of poems in the whole context of history of Slovak literature. However, their precedence is not sufficiently reflected in literary history writings of the turn of the 18th and 19th centuries. The issue of author strategy is thus a specific problem when we think about their role in the development process of Slovak literature. Therefore, this study focuses on the possible aims that led the above mentioned authors to writing poetry and publication of their poems in the form of poetry collections.

Knihá, ktorá nevyšla*

Jana Pácalová

Možno poznáte rozprávku o žene, ktorá dostala zdanlivo nesplniteľnú úlohu: mala prísť nahá i oblečená, cestou i necestou, s darom i nedarom. Podobne je to aj s rozprávkovou knihou, ktorá je predmetom tohto príspevku. Je i nie je (knihou), vyšla i nevyšla. Literatúra o nej hovorí ako o „úmysle pokračovať vo vydávaní rozprávok, ktorý sa neuskutočnil nepriazňou pomerov“.¹ Vzhľadom na autorský okruh by sme o nej mohli uvažovať ako o projekte Ľudovíta Reussa, Augusta Horislava Škultétyho, Jonatana Dobroslava Čipku a Pavla Dobšinského, s ohľadom na jeho koncepčné a organizačné zastrešenie ako o Reussovom projekte. Nakoľko bol postavený na dôkladne vypracovanom koncepte, prezentovanom v rozsiahlom úvode, a na základe pramenných indícií môžeme predpokladať, že bol textovo naplnený rozprávkami pripravenými podľa sformulovaných pravidiel, nevidím dôvod, prečo by sme ho nemohli označiť slovom zbierka. Potenciálna edičná udalosť, ktorá v dobovom horizonte nenašla samostatné publikačné uplatnenie. Vlastne – našla i nenašla. V čase, keď vznikla, síce nebola publikovaná ako svojbytná tlač a vzhľadom na nedochovanosť korpusu textov to nemožno urobiť ani s odstupom rokov, časť z nej však priniesla Božena Němcová v knihe *Slovenské pohádky a pověsti* (1858 – 1859). A hoci zbierka samostatne nevyšla, ovplyvnila podobu nasledujúcej rozprávkovej edície, čo sa koncepcie vydania a spracovania rozprávok týka.

V 19. storočí boli na Slovensku publikované dovedna štyri knihy rozprávok.² Dve z nich sú doteraz čítané a verejnosti známe ako tzv. Dobšinského rozprávky. Myslia sa nimi zbierky *Slovenské povesti* (1858 – 1861) a *Prostonárodní slovenské povesti* (1880 – 1883), ktoré sa vďaka edičnej praxi v 20. storočí vnímajú ako jedna kni-

* Text vznikol ako súčasť projektu Centra excelentnosti SlavSlov Dejiny slovenskej slavistiky 19. – 20. storočia. Postavy slovenského národného obrodenia (Anton Bernolák, Pavol Jozef Šafárik, Ján Kollár, Ľudovít Štúr, Pavol Dobšinský, Jonáš Záborský) + Ján Stanislav – ich činnosť a dielo v európskom kontexte.

¹ Voľne cit. POLÍVKA, J. Přípravy na vydání novéj sbírky, s. 69.

² Slovenské povesti. Usporjadau a vidau Janko Rimuskí. Zvazok I. V Levoči u Jana Werthmüllera a sina 1845. Slovenské povesti. Kniha prvá. Povesti prastarých báječných časov. Vydávajú August Horislav Škultéty a Pavel Dobšinský. Prvý a druhý zväzok vyšli v roku 1858 v Banskej Štiavnici, ostatné v Rožňave: tretí a štvrtý v roku 1859, piaty v roku 1860, šiesty v roku 1861. Prostonárodní slovenské povesti. Usporjadal a vydáva Pavol Dobšinský. Turč. Sv. Martin. Tlačou kníhtlač. účast. Spolku. – Nákladom vydavateľovým. Prvé tri zošity vyšli v roku 1880, štvrtý a piaty v roku 1881, šiesty a siedmy v roku 1882, ôsmy v roku 1883. Poviedky pre slovenské dietky. Svazok 1. [Zost. Ján Francisci.] Kníhtlač.-účastin. spolok v Turč. Sv. Martine, 1871.

ha. Práve pod názvom mladšej a menom jej editora ich v spoločnom vydaní publikovali Eugen Pauliny s Andrejom Melicherčíkom.³ Ich vydanie sa doteraz chápe ako najúplnejšie a „najpôvodnejšie“ (vo vzťahu k prvým vydaniám týchto rozprávok) a od roku 1958 z neho vychádza väčšina reedícií a novodobých čitateľských adaptácií. Naopak, prvá zbierka rozprávok vôbec, zakladajúca tradíciu vydávania rozprávkových kníh na Slovensku, z čitateľského povedomia vypadla už v 19. storočí a rovnaký osud postihol aj druhú knihu zostavenú týmže editorom: titul *Poviedky pre slovenské dievky* figuruje akurát v slovníkovej literatúre a v dejinách literatúry pre deti a mládež,⁴ verejnosti (nielen laickej) je však neznámy. Bez ohľadu na neskoršie recepcné osudy jednotlivých rozprávkových tlačí, všetky štyri knihy boli z hľadiska realizácie úspešnými vydavateľskými podujatiami. Neuskutočnený ostal iba jeden projekt – predmetný Reussov, ktorý bol z chronologického hľadiska druhý, nadväzujúci na Francisciho zakladateľskú iniciatívu. Ak by sme sa na dejiny rozprávkových kníh v 19. storočí dívali cez kritérium uskutočnenosti vydavateľských podujatí, musíme konštatovať, že boli úspešné.

Reussov projekt reflektovala sekundárna literatúra len skromne. Jediným samostatným textom, ktorý sa mu doteraz venoval, je príslušná časť úvodu k *Súpisu slovenských rozprávok*, kde Jiří Polívka zrekonštruoval Reussov plán vydať novú zbierku a konštatoval jeho nenaplnenosť.⁵ Odtlačil tu tiež všetky dôležité dokumenty ku genéze a k charakteru tohto projektu (príslušnú korešpondenciu, úvod k zbierke, obsahy a výpisy z rozprávok),⁶ vďaka čomu kapitola substituuje zachovaný archívny materiál vypovedajúci o povahe a genéze zbierky.⁷

S výnimkou Polívkovho textu sa novšia literatúra dotkla Reussovho projektu len okrajovo, v princípe reflektujúc tri druhy väzieb. Prvou je bazálna evidencia vydavateľských podujatí prinášajúca konštatovanie, že medzi dvomi edíciami *Slovenských povestí* sa vyskytla aj takáto iniciatíva.⁸ Druhou sú poukazy na relácie medzi

³ Trojväzbové vydanie pod názvom *Prostonárodné slovenské povesti* a s menom Pavla Dobšínskeho na obálke a v tiráži pripravil jazykovo Eugen Pauliny, Andrej Melicherčík je autorom rozsiahlej úvodnej štúdie.

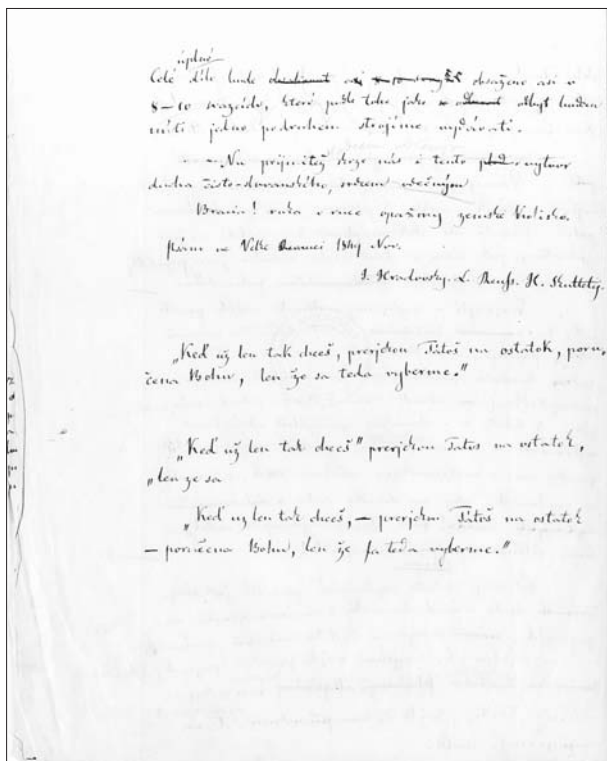
⁴ SLIACKY, O. *Dejiny slovenskej literatúry pre deti a mládež do roku 1945*, s. 34.; SLIACKY, O. *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež*, s. 100.

⁵ POLÍVKA, ref. 1.

⁶ Ide o tieto pramene: list Ludovíta Reussa Jánovi Franciscimu z 25. septembra 1850; list Ludovíta Reussa Jozefovi Podhradskému zo 4. mája 1852; úvod k zbierke rozprávok, *Obsah povestí ponapravených (conferovaných)* a do tisku prihotovených, *Obsah*. Všetky tieto pramene ďalej citujem podľa Polívku.

⁷ Okrem nich o Reussovej zbierke vypovedá korešpondencia Augusta Horislava Škultétyho a Boženy Němcovej, vrátane jej zbierky. Okrem týchto prameňov (ďalej v texte citovaných) sa mi nepodarilo nájsť iné archívne dokumenty, ktoré by hlbšie osvetlili vznik a osudy tejto vydavateľskej iniciatívy. Preto je problematické zrekonštruovať okolnosti, ktoré napokon viedli k tomu, že projekt ostal v rukopise. To ani nie je mojím cieľom, poukázať chcem skôr na jeho miesto v kontexte rozprávkových tlačí sledovaného obdobia.

⁸ Pozri GALLO, J. *Od rozprávok k národnej realite*, s. 56.

Obr. 1 Posledná strana Úvodu k pripravovanej zbierke rozprávok s datovaním a podpismi Ludovíta Reussa, Augusta Horislava Škultétyho a Jonatana Dobroslava Čipku [Hradovského]. LA SNK, sign. M20F37

jednotlivými koncepciami⁹ a treťou súvislosť so zbierkou Boženy Němcovej. Nedo-
statočná a povrchná reflexia problematiky so sebou priniesla aj neprimerané zjedno-
dušenia a skreslenú interpretáciu. Napríklad závery, ktoré z pramenného materiálu
vyvodil Rudo Brtáň, možno označiť za viac ako sporné. Presnejšie, sporné sú Brtáňo-
ve formulácie a následne obraz, ktorý modelujú: „Už roku 1849 Ludovít Reuss s Jo-
natanom Dobroslavom Čipkom a A. H. Škultétym chystali vydať v 8 – 10 zväzkoch
povesti, za pomoci Janka Francisciho a v Pešti Jozefa Podhradského. Preťahovalo sa to
cez roky 1850 – 52 až do roku 1854 a 1856, keď sa Božena Němcová ponúkla, že im
zbierku vydá v Prahe, ale to bola len zámienka, aby dostala texty, ktoré potom sama
upravila (a jazykove zmrzčila!) a vydala ako svoju knihu.“¹⁰ Brtáňove výpovede ko-
rešpondujú s faktami, ktoré môžeme doložiť cez archívny materiál, iba sčasti.

⁹ Napr. GAŠPARÍKOVÁ, V. Počiatky záujmu o ľudové humoristické podania na Slovensku, s. 116.

¹⁰ BRTÁŇ, R. August Horislav Škultéty, s. 113 – 114.

K verifikovateľným patrí údaj o predpokladanom rozsahu edície. Osem až desať zväzkov vydávaných podľa dopytu avizovali zostavovatelia v úvode zbierky z novembra 1849. Podpisy na ňom dokladujú trojčlenný okruh spolupracovníkov: „ve Velké Revúci J. Hradovský [literárny pseudonym Jonatana Dobroslava Čipku – pozn. J. P.], L. Reusz, H. Škultéty“

Podľa Reussovho listu Jánovi Franciscimu z 25. septembra 1850 pomáhali pisateľovi v druhej polovici toho roku Pavol Dobšínský „i školy pomocník Fakla“¹¹ (o koho ide, treba zistiť). Okruh spolupracovníkov bol teda pravdepodobne širší ako zoskupenie podpísané Reusom pod koncepciou staťou. Jiří Polívka preto diplomaticky uviedol: „Ludovít Reusz, ktorý v tom čase najviac pečoval, aby záujem o ľudové podania nemizol, spolojoval sa s inými priateľmi. Boli to najmä August Škultéty a Čipkay-Hradovský.“¹²

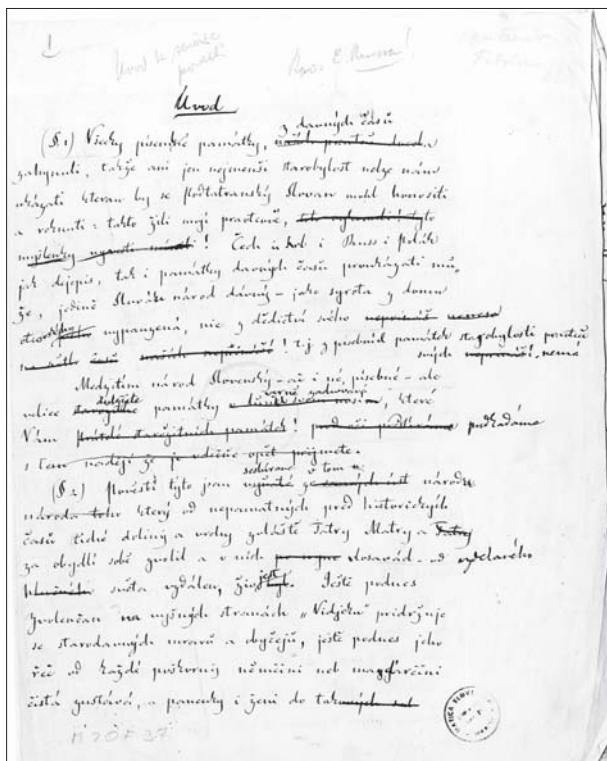
Ludovít Reuss oslovil Jána Francisciho s úmyslom pokračovať vo vydávaní rozprávok v roku 1850, po tom, čo k zamýšľanej zbierke pripravil úvod. Zaslal mu niekoľko rozprávok odpísaných z Codexov revúckych a žiadal ho o ich spracovanie. Táto rukopisná zbierka sa stala Reussovým prameňom zámerne. Na jej vzniku bezprostredne participoval, a predovšetkým – vnímal ju ako model vo vzťahu k spôsobu spracovania a výkladu prozaického folklóru. Codex revúcky A B C vznikol v prvej polovici 40. rokov zásluhou Samuela Reussa, v spolupráci s jeho synmi (okrem Ludovíta na ich príprave participovali Adolf a Gustáv), revúckym rodákom Samom Ormisom a Karolom Hrenčíkom. Autoritu tohto prameňa a cez neho aj vedeckú autoritu svojho otca prezentoval Ludovít Reuss počas svojho pôsobenia na levočskom lýceu, kde mu bolo zverené redigovanie štvrtého dielu Prostonárodného zábavníka, nadväzujúceho na tradíciu tzv. bratislavského Prostonárodného zábavníka, ktorý na bratislavskom lýceu v školskom roku 1842/43 zredigoval Ján Francisci. (Tretí diel redigoval Ludovít Reuss spolu s Karolom Venichom.) Kým Ján Francisci kládol dôraz na pôvodnosť a originalitu zaznamenaného materiálu (žiadna látka sa nesmela opakovať dvakrát), Ludovít Reuss do levočského zábavníka „prepašoval“ viacero rozprávok zapísaných pôvodne do Codexov revúckych (verne ich sem odpísal alebo nechal odpísať), rovnako ako úvahy svojho otca. Materiálové vyťaženie tohto prameňa pri príprave „novej“ zbierky rozprávok zodpovedalo Reussovej koncepcii folklóru a vôbec chápaniu folklórnych naratívov a ich kultúrnohistorickej funkcie, ktoré zostavovatelia prezentovali v úvode k zbierke. Úvod poznáme vďaka pracovnej verzii, ktorá je napísaná rukou Ludovíta Reussa.¹³

Tento rozsiahly text (deväť rukopisných strán formátu A4) je svedectvom originálnej modifikácie pôvodnej reussovskej teórie z prvej polovice 40. rokov, s ktorou sa stretávame vo fragmentárnej podobe v Codexoch revúckych, v textoch z le-

¹¹ POLÍVKA, ref. 1, s. 47.

¹² POLÍVKA, ref. 1, s. 48.

¹³ Pod označením Úvod k zbierke povestí je uložený v LA SNK, sign. M20F37.

Obr. 2 Prvá strana Úvodu k pripravovanej zbierke rozprávok
(rkp. Ludovíta Reussa). LA SNK, sign. M20F37

vočského Prostonárodného zábavníka a v korešpondencii.¹⁴ Stať je rozvrhnutá do štyroch častí: prvá zdôvodňuje edičný zámer, druhá sa zaoberá otázkou zachovanosti rozprávok, tretia ich pôvodnosťou a štvrtá je pokusom o datovanie vzniku a priblíženie obsahu. Medzi týmto textom a úvodom k *Slovenským povestiam* Augusta Horislava Škultétyho a Pavla Dobšinského nachádzame podstatné koncepčné podobnosti a miestami aj formulačné zhody svedčiace o tom, že títo editori nenadviazali na koncepciu Reussa, Škultétyho a Čipku, ako sa domnieval Andrej Melicherčík,¹⁵ ale prevzali ju (v čiastočne redukovanej podobe) a ďalej ju rozpracovali. Z hľadiska prístupu k spracovaniu folklórnych látok a finálnej podoby výstupu je najdôležitejším momentom inšpirácia textotvornou metódou, ktorú zostavovatelia v úvode z roku

¹⁴ Bližšie v prácach DZUBÁKOVÁ, M. Niekoľko myšlienok o Codexe revúckom B; DZUBÁKOVÁ, M. Počiatky teoretického záujmu o ľudovú rozprávku; Porovnanie dvoch dokumentov o rozprávkach; novšie v PÁCALOVÁ, J. Metamorfózy rozprávky, s. 31 – 48, 209 – 211.

¹⁵ MELICHERČÍK, A. Pavol Dobšinský, s. 78.

1849 konkretizovali a zdôvodnili takto: „Za pôvodnosť ručíme i tým, že sme temer každou povest z rozličných strán Uherska vypravovanou dostali, a presvedčili sme sa o tom, že v slohu a spôsobu vypravovaní se lišily, málo kedy ale v myšlenke a v samej veci. Jestli v ktoré sme rozdielnosť zpozorovali, to sme si predsevzali pri každej povesti poznamenati. A tak sme se usilovali ze 5 – 8 jednu vybrat, ale kde toho dej, logika, okolostojnosti požadovaly, podoplňovali.“¹⁶ Ide o prvú charakteristiku kompilačnej metódy, ktorej unikátnym uvedením do praxe vytvorili Pavol Dobšinský a August Horislav Škultéty o niekoľko rokov neskôr zbierku, zaradovanú ku skvostom európskeho literárneho folklorizmu.¹⁷

Vráťme sa späť k rekonštrukcii samotného projektu. Vďaka citovanému listu vieme, že Ludovít Reuss poslal Jánovi Franciscimu rozprávky minimálne v troch zásielkach. Obsah prvej si nepamätal, preto žiadal adresáta, aby mu ho pripomenul. Avizoval tiež obsah nasledujúcej¹⁸ a zrekapituloval obsah aktuálnej.¹⁹ Ďalej Francisciho inštruoval, ako má rozprávky spracovať a zoradovať: Černokňažníka celkom preštylizovať („čož by sem byl sám vykonal, ale znám, že trpelivě čekáš“), Ženské sľuby „pozorne odpísať“, Mahulienu krásnu pannu odporučil ponechať zatiaľ v rukopise so zdôvodnením, že nadväzuje na inú rozprávku spracúvajúcu obdobnú látku, rozprávku Svetská krásna. Upozorňoval Francisciho, aby vo všetkých textoch opravil ortografiu, hrdinské rozprávky umiestnil na začiatok, balady na koniec, a v textoch opravoval len to, čo je nelogické, nesúvislé, „nehodne vybrané slová“, germanizmy, latinizmy a maďarizmy. V závere listu adresáta prosil, aby pri rozprávkach uviedol jeho meno: „jedným R. mé jmeno poznamenaj“.²⁰

List svedčí o tom, že Ludovít Reuss neprejavoval výraznejšie ambície, čo sa edičnej prípravy zbierky týka, realizoval sa skôr ako koordinátor podujatia. Túto funkciu akcentoval neskôr aj August Horislav Škultéty v liste Andrejovi Sládkovičovi: „Náš Ludevít Reuss v Revúci, u ktorého Sbiery tieto složené boly, tuším okolo 1851-ho usporiadal do tlače svázok II-hý, ale čo za príčina, že nevyšol na svetlo, neviem.“²¹

Pisateľ v tejto súvislosti vôbec nespomína vlastnú účasť na podujatí. Rok, ktorý August Horislav Škultéty uvádza, nezodpovedá ani datovaniu na žiadnom z pramenných dokladov k predmetnej zbierke. Posun v datovaní možno vysvetliť nespohľivosťou pamäte spomínajúceho, no môže tiež svedčiť o tom, že tento edičný zámer sa realizoval v širšom časovom oblúku ako len v horizonte prelomu 40. a 50. rokov. Najstarší doklad o tejto iniciatíve je z roku 1849, najmladší z roku 1852. Do mája toho roku máme pramenne doloženú snahu Ludovíta Reussa hľadať realizačné

¹⁶ Cit. podľa POLÍVKA, ref.1, s. 51.

¹⁷ Takto zbierku hodnotia napr. GAŠPARÍKOVÁ, V. Rozprávky Pavla Dobšinského v dobovom kontexte a ich živý odkaz; KRAUS, C. Poznámky na tému Dobšinského rozprávky; MICHÁLEK, J. Pavol Dobšinský a jeho miesto v slovenskej kultúre.

¹⁸ Rozprávky Dvanásť bratia, Vlkolak, Ballada, Verná matka a Svetovládny rytier.

¹⁹ Rozprávky Černokňažník, Ženské sľuby, Dragomír, Mahuliena krásna panna a Berona.

²⁰ POLÍVKA, ref. 1, s. 47 – 48.

²¹ GALLO, ref. 8, s. 56.

možnosti pre vydanie zbierky. Štvrtého mája sa listom obrátil na evanjelického farára v Pešti Jozefa Podhradského, od ktorého očakával pomoc s vydaním zbierky. Na ukážku mu poslal „Předmluvu“, aby ňou prezentoval svoj edičný zámer, dvanásť rozprávok, ktoré pravdepodobne tvorili prvý zväzok pripravovanej edície, poznámky k rozprávkam datované do roku 1850 a „některé listy“ (z formulácie nie je zrejmé, či ide o korešpondenciu alebo materiál inej povahy; „Předmluva“ je zaiste úvodom z roku 1849).

V sprievodnom liste Ľudovít Reuss síce nekonkretizoval rozprávky, ktoré posielal, no je pravdepodobné, že išlo o rovnaké texty, aké predtým ponúkol Jánovi Franciscimu, teda rozprávky Černokňazník, Ženské sľuby, Dragomír, Mahuliena krásna panna, Berona, Dvanásti bratia, Vlkolak, Ballada, Verná matka a Svetovládny rytier. Všetkých desať, vrátane dvoch ďalších (Svetská krása a Radúz a Ľudmila), excerptoval z Codexov revúckych ako texty vhodné pre knižné vydanie. O tomto výbere svedčí Reussov „Obsah pověstí ponapravených (conferovaných) a do tisku prihotovených“,²² ktorý je vôbec prvým (kratším) súpisom rozprávok dokladajúcim koncepcnú prípravu rozprávkovej edície. Desať z nich (Černokňazník, Ženské sľuby, Dragomír, Mahuliena krásna panna, Berona, Vlkolak, Lalia, Svetovládny rytier, Svetská krása a Radúz a Ľudmila) a k tomu rozprávky Kráľ času a Valibuk zaslal Ľudovít Reuss o štyri roky neskôr tretiemu adresátovi. Tentoraz to nebola ponuka spolupráce, ale reakcia na dopyt – viac ako vášnivý.

Keď sa Božena Němcová počas druhej cesty na Slovensko v roku 1852 stretla s Jánom Franciscim, daroval jej výtlačok *Slovenských pověstí*. Spisovateľka bola zbierkou nadšená: „Komukoli jsem ty pověsti zde [v Prahe – pozn. J. P.] ukázala, každému se líbily – to mně přivedlo na myšlenku, že by se mohli znovu vydávat, a sice v Praze.“²³ Pri svojom druhom stretnutí s Franciscim o tri roky neskôr s ním hovorila o možnostiach ďalšieho publikovania slovenských rozprávok: „I navrhla jsem mu, aby pověsti opět vydával a dále v nich pokračoval, že bych mu to v Praze vyjedнала.“²⁴ Ján Francisci súhlasil s vydaním svojej knihy v Čechách a čo sa týka iného materiálu, odkázal ju na Ľudovíta Reussa: „on mi řekl tolik: Já co úředník nemohu se tím obírat, chceli-ale Vy do Revúce si ject pro rukopisy, které u Reusse jsou, dám Vám je a vydejte je.“²⁵ Do Veľkej Revúcej prišla Božena Němcová s predstavou, že jej Ľudovít Reuss rukopisy, ktoré jej – podľa slov spisovateľky – „prisľúbil“ Ján Francisci, odovzdá. Stretnutie však neprebiehало celkom podľa Němcovej očakávaní. Ľudovít Reuss jej rukopisy ukázal, ale odmietol ich vydať.²⁶ Svoj postoj navonok odôvodňo-

²² Obsah je dostupný v LA SNK pod signatúrou C514. K evidencii látok Ľudovítom Reussom v Obsahu bližšie PÁCALOVÁ, ref. 14, s. 245 – 246.

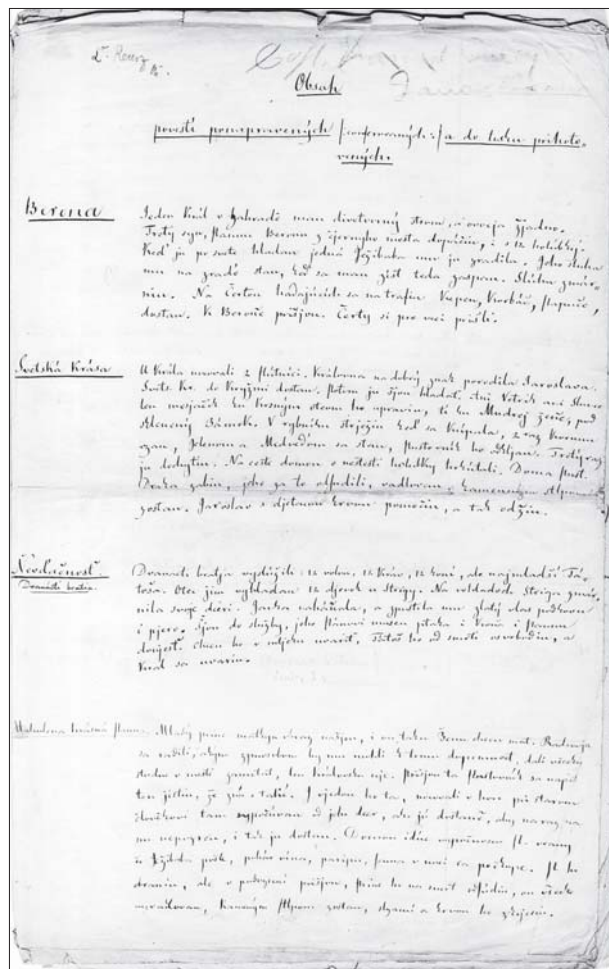
²³ Z listu Boženy Němcovej Andrejovi Sládkovičovi, 20. novembra 1856; NĚMCOVÁ, B. Božena Němcová – Korespondence II, s. 310.

²⁴ NĚMCOVÁ, ref. 23.

²⁵ NĚMCOVÁ, ref. 23.

²⁶ „...a já také do Revúce jela (cesta ta přišla mi ale hořko). Než Reuss farár zdráhal se rukopisy mi dát, a já mu ani neřekla, že mi je Rimavský daroval – já jen chtěla, aby mi je svěřil, že budu hledět, aby se v Praze vydali.“ NĚMCOVÁ, ref. 23.

Obr. 3 Ukážka z „obsahu povestí ponapravených (conferovaných) a do tisku prihotovených“ od Ludovíta Reussa. LA SNK, sign. C514

val tým, že s rukopismi stále pracuje, ako aj ich nedostatočnou kvalitou.²⁷ Napokon Němcovej prisľúbil, že jej zašle dvanásť „pekných, jež on vybral“,²⁸ aby si ich prezrela a publikovala: „Konečně po dlouhém domlouvání jsem toliko to vymohla: že mi pošle nejkrásnějších pohádek, jež starý jeho pan otec zpracoval a on pro tisk opravuje,

²⁷ Dále řekl, že v té sbírce prý mnoho není, co by zač stálo [...] Že by prý ale nerad, aby se to rozházelo, a že to chce uložit, třebaš prý v pražském muzeum“ (z listu Boženy Němcovej Samovi Chalupkovi, 22. novembra 1855). NĚMCOVÁ, ref. 23, s. 197.

²⁸ NĚMCOVÁ, ref. 23.

abych hleděla zde je vydat.“²⁹ Sľub dodržiľal a v lete 1856 „na opätný list z Prahy je také poslal“.³⁰

Jedenásť z „povestí ponapravených a do tisku prihotovených“ Božena Němcová prepracovala a uverejnila v prvých zväzkoch svojej zbierky.³¹ Na druhej úvodnej strane uviedla poznámku: „(Hvězdičkou poznamenané pohádky jsou ze sbírky p. *Rimavského* a nebožtíka důstojného p. *Sam. Reusa*.)“ Odkaz na Samuela Reussa je odkazom na Codexy revúcke ako prameň, ktorý v očiach Boženy Němcovej zastupoval „slovenské pověsti“. Z pohľadu dobovej praxe bol len jedným z prameňov, ktoré editorom slúžili ako materiál pre knižné vydania. Ludovít Reuss z pochopiteľných dôvodov siahol prednostne po svojej „domovskej“ zbierke – a pri nej aj ostal. Sústreďenie sa výlučne na tento prameň bolo možno jedným z limitov jeho práce. August Horislav Škultéty s Pavlom Dobšinským, ktorí koncom tohto desaťročia dodali na knižný trh päť zväzkov *Slovenských povestí*, excerptovali materiál zo všetkých známych rukopisných zbierok. Reussova ochota zaslať napokon Němcovej zbierku, ktorú pravdepodobne vnímal skôr ako „rodinnú“ než „národnú“, môže byť signálom jeho rezignácie.

Každopádne, Božena Němcová reussovské rozprávky „neukradla“ a „nevydala ako svoju vlastnú knihu“, ako udalosti interpretoval Rudo Brtáň. Na skutočnosť, že *Slovenské pohádky a pověsti* priniesli okrem vlastného zberu rozprávky od iných rozprávkarov (zahrnula sem totiž aj všetkých desať rozprávok z Francisciho *Slovenských povestí*), korektne odkázala okrem údajov v tiráži a grafického vyznačenia v texte aj v doslove. Tu informovala čitateľov o tom, ako jej napadlo vydať slovenské rozprávky v Čechách a akými cestami sa k nej dostali obe pramenné zbierky. Táto Němcovej interpretácia takmer doslovne zodpovedá tomu, čo o tom napísala vo svojej korešpondencii.³²

²⁹ NĚMCOVÁ, ref. 23.

³⁰ Z listu Boženy Němcovej Andrejovi Sládkovičovi, 20. novembra 1856; NĚMCOVÁ, ref. 23, s. 310.

³¹ Ide o rozprávky Světská krása (s. 3 – 18), Král času (s. 19 – 28), Lalijs (s. 29 – 35), Valibuk (s. 36 – 60), Šurina pan král a Otolienska (s. 61 – 75), O tom šuhaji, co se nebál (s. 76 – 99), Mahulena, krásná panna (s. 100 – 112), Vlkolak (s. 113 – 124), Berona (s. 125 – 138), Černoknažník (s. 307 – 315), Světovládny rytíř (s. 574 – 603). Stránkovanie uvádzam podľa prvého vydania titulu.

³² „[Francisci – pozn. J. P.] pravil že by si veľmi práľ aby se vydaly, ale že není nakladatele, a že se již ani s prací tou obíratí nemůže, jak by třeba bylo, za příčinou prací úředních, že tedy sbírku tu p. faráři Reuszovi odeslal, kde i více sbírek na vydaj přiřhotovených leží. – Litujíc že poklad ten bohatý ladem ležeti má, navrhla jsem panu Rimavskému, aby mně část své sbírky svěřil, že se chci o to pokusiti, zdali by v Praze nakladatel se našel, který by pověsti ty v řeči slovenské vydati chtěl, kdyby se jim ale nakladatele nedostalo, žádala jsem p. Rimavského, aby dovolil mně, spracovati je do češtiny, k čemuž on ochotně přivolił. [...] S odporučením od p. Rimavského jela jsem do Revúce k p. faráři Reuszovi, aby se s ním stranu té věci sjednala“. *Slovenské Pohádky a Pověsti* od Boženy Němcové, s. i-iii.

Ak si položíme otázku, ktoré faktory podmieňovali úspech jednotlivých vydavateľských projektov, pričom odhliadneme od tých objektívnych, počnúc finančnými a technickými požiadavkami k otázkam dopytu, trhu a kultúrnej prevádzky, na povrch sa vyplavuje neprehliadnuteľný vnútorný aspekt. Motivácia a spôsob, akým sa naplňa a dosahuje istý cieľ, akým sa takpovediac zviditeľňuje vízia a stáva sa „činom“ – knihou. V Božene Němcovej a Ľudovítovi Reussovi vidíme diametrálne odlišné typy. Jeden cieľ a odlišná miera nadšenia, osobného zainteresovania a aktivity, ktorou sa dosahuje. Hoci aj na úkor „slušnosti“, aj za hranicu toho, čo sa považuje za spoločensky prijateľné, čo súčasníci neraz vyčítali Božene Němcovej. Česká spisovateľka bola vo svojej kultúrnej misii – ako vnímala vydanie slovenských rozprávok v Prahe – úspešná, pretože bola vytrvalá, aktívna a od svojho zámeru sa nedala odradiť.³³ Nevieme, či vôbec a ako zareagoval peštiansky farár na Reussov list. Práve tento list názorne zviditeľňuje onen rozpor medzi „úmyslom a realitou“, neadekvátnosť použitých prostriedkov vo vzťahu k sledovanému cieľu, ako vlastne naznačuje aj citovaný list Franciscimu, ktorý nepotrebuje komentár.³⁴ V liste zo 4. mája 1852 pisateľ vo funkcii zostavovateľa zbierky, pre ktorú zháňa finančnú podporu, píše perspektívnemu mecenášovi: „Podle slibu posílám Vám skrze furmana Hradjara 12 slovenských pověstí, třináctá zůstala ještě u p. Francisiho v Bystrici pod názvem ‚Dvanácti bratia‘; ráčtež mu písat a nechať Vám ji zašle do Pešti.“³⁵

Neuskutočnil sa tento projekt „nepriazňou pomerov“, ako vyvodil Jiří Polívka? Možno bol viac snom ako odhodlaním. Možno bol predovšetkým jedinečným a prepracovaným projektom-konceptom ako knihou pripravenou do tlače. Poznáme úvod, no nepoznáme konkrétne texty. Ak bol nejaký zväzok skutočne pripravený na vydanie, pravdepodobne ním boli rozprávky z „obsahu povestí ponapravených (conferovaných) a do tisku prihotovených“. Zaujímavé je, že hoci Ľudovít Reuss zaslal

³³ Bližšie URBAN, Z. Pozapomenutá tvár Boženy Němcové. Ku korešpondencii spisovateľky v súvislosti s vydaním slovenských rozprávok viac v PÁCALOVÁ, J. Božena Němcová a (slovenská) rozprávka; PÁCALOVÁ, J. Božena Němcová v listoch Slovákom.

³⁴ „S velkou radostou Ti posílám pověstí, které sem Ti poslati dávno slíbil – ale odpust, že tak pozdě činím, i hlavy bolení i práce i samá věc to nedopustila skôr vyhotovit. [...] Některé pověstí sem Ti již podal, ale které, to nevím“ (cit. podľa POLÍVKA, ref.1, s. 47). Ján Gallo, autor rozsiahlej štúdie o rodine Reussovcov, argumentoval povahu Ľudovíta Reussa cez charakteristiku z rukopisu Michala Bodického. Hoci ide o typický príklad oral history, ktorého výpovednú hodnotu treba brať s rezervou, črty nerozhodnosti, váhavosti a pasivity, zreteľné z tohto svedectva, korešpondujú s obrazom, ktorý o sebe zanechal Ľudovít Reuss vo svojich listoch: „človek telesne slabý, ale aj slabého ducha, tej povahy, ako označuje porekadlo: stoj chlebe, hned som v tebe! [...] Nevie, či je pravda, čo hovorili o jeho ženbe. Zachádzal na Bystrô, k tehdašiemu farárovi Krmanovi, ktorý mal dcéru na vydaj. Keď prišiel, sadol si na ládičku pri dverách, tam vysedel aj hodiny. Konečne Krman zunoval tie návštevy hluché a raz mu povedal: ‚Pán brat, oni len chodá, chodá a nič nepovedá. Tonke sá šťastie trafuje, ale pre nich sá neopováži prísť. Alebo nech povedá, čo chcú, alebo nech sem nechodá! Reuss s ustráchanou tvárou povedal len tolko: ‚Ta ve já nedbám! –‘“ (GALLO, J. ref.8, s. 52, s. 80).

³⁵ Cit. podľa POLÍVKA, ref. 1, s. 48 – 49.

viac ako desať rozprávok trom rôznym osobám, pričom korešpondencia naznačuje, že išlo o identické texty, a možno predpokladať, že každý odpis bol originálom, ani jeden z nich sa nezachoval. Na tom by nebolo nič zvláštne, nebyť vzácneho prameňového fondu k slovenským rozprávkam z tohto obdobia, ktorých korpus sa zachoval v jedinečnom bohatom a komplexnom rozsahu. (Napríklad z rukopisných zbierok, ktoré evidujú dobové súpisy, sa nezachovali iba dve – zbierka važecká a kežmarský zábavník, všetky ostatné sú dostupné a vo výbornej kvalite.)

Ešte jedna poznámka: Ludovít Reuss odpisoval texty z Codexov revúckych. Keďže textový materiál z ním pripravovanej zbierky sa nedochoval, nedokážeme povedať, ako tieto texty vyzerali, čím sa líšili od zápisov z Codexov revúckych, a teda akým spôsobom ich Ludovít Reuss prepracoval. Pochybujem však, že ich pripravil tak, ako deklaroval v úvode, kompilovaním z „5 – 8“ podaní jednej látky, ktoré rozprávkarom „prišli“ z rôznych kútov Slovenska. Reussov zoznam rozprávok excerpovaných z dobových prameňov, známy pod názvom *Obsah pověstí ponapravených (conferovaných) a do tisku prihotovených*, ktorý autor pripravil pravdepodobne v súvislosti s touto zbierkou, prináša krátke anotácie, svedčiace o bazálnej evidencii látok. Nereflektuje jednotlivé varianty ani nenaznačuje ich porovnanie, čo je predpoklad kompilačnej metódy, ktorú použili editori *Slovenských pověstí*. Prameň, ktoré máme k dispozícii, naznačujú skôr prax, ktorú Božena Němcová generalizujúco a nie v súlade so skutočnosťou – nakoľko, ako svedčí *Obsah*, mal Ludovít Reuss k dispozícii aj iné prameňe, nielen Codexy revúcke – označila ako „pro tisk opravování“, čo „starý jeho pan otec zpracoval“... Ak by sa dal vrátiť čas a povaha Němcovej a Reussa by sa dali zameniť, je možné, že druhá zamýšľaná zbierka rozprávok na Slovensku by neostala nenaplneným edičným projektom.

P r a m e n e

NĚMCOVÁ, B. *Božena Němcová – Korespondence II. 1853 – 1856*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2004. 558 s.

NĚMCOVÁ, B. *Slovenské Pohádky a Pověsti od Boženy Němcové*. Sv.1 – 10. V Praze : Nákladem kněhkupectví Josefa Šálka, 1857 – 1859.

Obsah pověstí ponapravených (conferovaných) a do tisku prihotovených.
LA SNK, sign. C514.

Úvod k sbierke pověstí. LA SNK, sign. M20F37.

Zoznam bibliografických odkazov

- BRTÁŇ, R. August Horislav Škultéty (1819 – 1892). In *Literárne postavy Gemera I.* Bratislava : Obzor, 1969, s. 84 – 120.
- DUBÁKOVÁ, M. Niekoľko myšlienok o Codexe revúckom B. In *Slovenský národopis*, 1975, roč. 23, č. 1, s. 95 – 96, 99 – 100.
- DUBÁKOVÁ, M. Počiatky teoretického záujmu o ľudovú rozprávku. In *Slovenský národopis*, 1976, roč. 24, č. 3, s. 437 – 440.
- DUBÁKOVÁ, M. Porovnanie dvoch dokumentov o rozprávkach (Komentár S. Reussa a list zo 17. decembra 1843). In *Slovenská literatúra*, 1980, roč. 27, č. 5, s. 457 – 462.
- GALLO, J. Od rozprávok k národnej realite (Reussovci). In *Literárne postavy Gemera I.* Bratislava : Obzor, 1969, s. 5 – 83.
- GAŠPARÍKOVÁ, V. Počiatky záujmu o ľudové humoristické podania na Slovensku. In *Slovenský národopis*, 1980, roč. 28, , č. 1, s. 110 – 128.
- GAŠPARÍKOVÁ, V. Rozprávky Pavla Dobšinského v dobovom kontexte a ich živý odkaz. In *Slovenský národopis*, 1986, roč. 34, č. 3, s. 381 – 389.
- KRAUS, C. Poznámky na tému Dobšinského rozprávky. In *Slovenské pohľady*, roč. 116, 2000, č. 12, s. 28 – 33.
- MELICHERČÍK, A. *Pavol Dobšinský : Portrét života a diela.* Bratislava : SVKL, 1959.
- MICHÁLEK, J. Pavol Dobšinský a jeho miesto v slovenskej kultúre. In *Pohľady do vývinu slovenského jazyka a ľudovej kultúry.* DORULA, J. (ed.). Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2008, s. 270 – 275.
- PÁCALOVÁ, J. Božena Němcová a (slovenská) rozprávka. In BLÁHOVÁ, K. *Cizí, jiné, exotické v české kultuře 19. století.* Praha : Academia KLP, 2008, s. 306 – 318.
- PÁCALOVÁ, J. Božena Němcová v listoch Slovákom. In *Božena Němcová : Jazyková a literární komunikace ve středoevropském kontextu.* ADAM, R. (ed.). Praha : Univerzita Karlova v Praze – Filozofická fakulta, 2007, s. 30 – 40.

PÁCALOVÁ, J. *Metamorfózy rozprávky (od Jána Kollára po Pavla Dobšinského)*.
Bratislava : Ars Poetica – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2010.

POLÍVKA, J. *Prípravy na vydanie novej zbierky : Ludevít Reuss a jeho priatelia*.
In *Súpis slovenských rozprávok*. Zv. 1. Turčiansky Sv. Martin : Matica
slovenská, 1923, s. 46 – 72.

SLIACKY, O. *Dejiny slovenskej literatúry pre deti a mládež do roku 1945*.
Bratislava : LIC, 2007.

SLIACKY, O. *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež*. Bratislava : LIC, 2009.

URBAN, Z. *Pozapomenutá tvár Boženy Němcové. Vzťah Boženy Němcové k myšlenke
slovanskej vzájemnosti a kulturám slovanských národů*. Praha : Universita
Karlova, 1970.

The book that was not published

Jana Pácalová

This paper reflects the only publishing project of collection of fairy-tales that was not brought out in the 19th century. Since the corpus of the original texts was not preserved, it is also not possible to publish it subsequently. We only know the manuscript of the introductory essay, and based on the preserved correspondence we assume which fairy-tales might have been part of the first volume. The collection was prepared by Ludovít Reuss in co-operation with Jonatan Dobroslav Čipka, August Horislav Škultéty and Pavel Dobšinský at the turn of the 1840s and 1850s as the second series after *Slovenské povesti* (Slovak legends) by Ján Francisci (1845). Despite the fact that the collection had not been published in print – with the exception of fairy-tales from the anticipated first volume that Božena Němcová included into *Slovenské pohádky a pověsti* (Slovak fairy-tales and legends, 1858 – 1859), having refined them first –, in the context of period editions it represents an important methodological impulse for *Slovenské povesti* (1858 – 1861). Their editors took over and transformed the compiling method presented in the introduction to the collection (1849).

Vznik novolatinskej filológie na Slovensku¹

Daniel Škoviera

Vedecký výskum latinskej spisby, ktorá vznikala na Slovensku v stredoveku a v novoveku, sa rozbiehal pomerne pomaly. Jednu z príčin môžeme vidieť v tradíciách univerzitnej vedy. Na našom území totiž po odsťahovaní Trnavskej univerzity (1635 – 1777) do Budína a pred založením Univerzity Komenského v Bratislave (1919) nejestvovala nijaká ustanovizeň na porovnateľnej úrovni, čo sa nepriaznivo odrazilo v stave slovenskej humanitnej inteligencie. Klasickej filológii a v rámci nej latinistike sa podarilo vstúpiť na scénu našich kultúrnych dejín iba po prvej svetovej vojne, ale dlho sme boli odkázaní na pomoc českých profesorov. Keď prvý prezident Česko-slovenskej republiky Tomáš Garrigue Masaryk vymenoval 29. decembra 1922 Antonína Koláňa (1884 – 1963) za riadneho profesora klasickej filológie, v menovacom dekréte mu výslovne uložil, aby so zreteľom na súčasné vedecké požiadavky čo najskôr v Bratislave zriadil a účelne viedol seminár klasickej filológie.² Rozvoj tohto pracoviska však brzdil fakt, že chýbala základná odborná literatúra. Preto bol profesor Kolář nútený prednostne sústrediť svoju energiu na budovanie knižnice.

Stredobod Kolářovho vedeckého bádania tvorila antická metrika a filozofia, ale aj on v intenciách tzv. tretieho humanizmu upozorňoval na prítomnosť grécko-rímskeho staroveku v javoch modernej doby.³ Podobne postupoval aj Kolářov mladší spolupracovník Jaroslav Ludvíkovský (1895 – 1984), uznávaný znalec Epikura a gréckeho dobrodružného románu. Za podnety k prácam o vplyve antiky na tvorbu velikánov slovenského národného obrodzenia J. Kollára i J. Hollého vďačí aj stykom s bratislavskými univerzitnými medievistami.⁴

Do tohto možno pomalého, ale rozhodne priaznivého vývinu vstúpila druhá svetová vojna so svojimi dôsledkami, ktoré boli pre klasické jazyky veľmi negatívne. Hoci už od prvých povojnových rokov sa dalo čakať, že latinčina si neudrží

¹ Štúdia vznikla v rámci grantu VEGA 1/0627/15 Latinská humanistická literatúra na Slovensku v kontexte politickej propagandy.

² Registratúrne stredisko Filozofickej fakulty Univerzity Komenského (= FiF UK), archívna škatuľa 66 (Kolář). Viac k dejinám katedry SOKOLOVSKÝ, L. et al. 90 rokov Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave 1921 – 2011, s. 118 – 122.

³ Pozri LISOVÝ, I. Univ. profesor Dr. Antonín Kolář, položky č. 128, 146, 137, 153, 159, 186, 187.; OSTERTAGOVÁ, A., KLOKNER, T. Slovnýk pán profesor, s. 10 – 13.

⁴ Jeho vedecký a osobnostný profil približuje kniha Jaroslav Ludvíkovský : Antika, Čechy a evropská tradice. NECHUTOVÁ, J. (ed.). Brno : Masarykova univerzita, 2002. 169 s.

doterajšiu prestíž, ďalší vývin po februári 1948, keď v Československu prevzali politickú moc komunisti, bol doslova zničujúci a nevyhol sa ani akademickej pôde. Dokonca taký nepolitický dokument, akým mal byť zoznam prednášok si dal záležať na tom, aby na prvej strane študijného roku 1949/50 rozsiahlo citoval z prejavu prezidenta republiky Klementa Gottwalda. Čelný predstaviteľ štátu vyhlásil na IX. zjazde všemocnej komunistickej strany, že za prostriedky ľudu neslobodno na vysokých školách naďalej vychovávať protištátne a protiludové živly.

Pretože sovietsky vodca Josif Vissarionovič Stalin si želal, aby sa na všetko hľadelo optikou stále sa zostrujúceho triedneho boja, všade sa viedol nezmieriteľný súboj s elitárstvom, kozmopolitizmom a spiatočnosťou. Keďže latinčina a s ňou spojená vzdelanosť bola podľa mienky vtedajších ideológov týmito necnosťami hlboko poznačená, museli klasickí filológovia vrhnúť svoju energiu prednostne do obhajoby svojich vedných disciplín aspoň na univerzite. Preto tak intenzívne zdôrazňovali tzv. pokrokové tradície antiky a v dejinách staroveku exponovali spartských a rímskych reformátorov, v gréckej filozofii zasa vyzdvihovali materialistickú líniu a jej reprezentantov. Až 60. roky priniesli prvé, pravda, aj veľmi nesmelé vytriezvenie z globálno-politicky živého ošialu, že proletárskej revolúcii je predurčené zvíťaziť v dohľadnom čase na celom svete.

Priamy podnet na rozšírenie tradičného záberu klasickej filológie sa však zrodil mimo univerzity. Iniciátorom inovácie bol literát Ján Mišianik (1914 – 1972), vzdelaním klasický filológ, pracovník Ústavu slovenskej literatúry SAV. Pripravoval prvú antológiu staršej slovenskej literatúry a v tej súvislosti požiadal okolo roku 1960 univerzitného profesora Miloslava Okála (1913 – 1997), aby do nej preložil učennú báseň Martina Rakovského *Libellus de partibus rei publicae et causis mutationum regnorum imperiorumque* (Viedeň 1560). Báseň potom v Okálovom preklade vyšla roku 1964 v priekopníckej Antológii staršej slovenskej literatúry. Rok 1964 sme teda oprávnení pokladať za narodeninové dátum filologickej neolatinistiky na Slovensku.

Treba však pripomenúť, že politicko-teoretické myslenie stálo medzi záujmami renesančných humanistov na poprednom mieste. Európska historická politológia mala na začiatku 16. storočia na svojom konte spisy Machiavelliho a Erazma Rotterdamského. Dôležitosť humanisticky determinovanej politickej teórie na Slovensku ukazuje dialóg Valentína Ecchia (1495? – 1556) *De rei publicae administratione* z roku 1521, venovaný mecénovi Alexejovi Thurzovi, vysokému štátnemu úradníkovi za vlády Ľudovíta II. Jagelovského, a napokon aj učebnica bardejovského rektora Leonarda Stöckela (1510 – 1560) *Apophthegmata illustrium virorum* (tlačou až 1570), ktorú používali žiaci jeho mestskej školy.⁵ Samozrejme, zmieneným dielam, starším

⁵ Latinsko-slovenské vydanie dialógu *De rei publicae administratione* obsahuje prvý zväzok série *Scrinium Latino-Slovacum – Ecchius, V. Rozhovor o správe štátu.*; *Apophthegmata* v slovenskom preklade obsahuje kniha *Latinský humanizmus*, s. 193 – 387.

ako uvedená báseň Martina Rakovského, naši bádatelia v 60. rokoch minulého storočia ešte nevenovali hlbšiu pozornosť.

Zdá, že Mišianikova voľba padla na *Libellus* hlavne preto, že išlo o nevelmi rozsiahlu latinskú báseň a že Okál sa navyše rovnako ako Rakovský narodil v Turci; jeho Slovany totiž s Rakovom susedia. Po gréckych filozofoch a Aristofanovi vplával Okál do nových vôd veľmi úspešne a treba zároveň dodať, že sa neuspokojil s minimom, so splnením náročnej úlohy preložiť báseň, ale pokúsil sa spresniť básnikov pomer k antickým i novodobým prameňom. O takmer 700-veršovej elegii adresovanej Ferdinandovmu synovi Maximiliánovi II., od ktorého sa očakávalo, že protestantom poskytne oveľa slobodnejší priestor ako jeho predchodca cisár Ferdinand, Okál konštatoval, že má triadickú štruktúru, jej jadro sa skladá z troch častí. Najprv sa humanistický básnik zaoberá sociálnym rozdelením obyvateľstva do ôsmich vrstiev, *ordines* (verše 29 – 184), potom opisuje biblické Kafarnaum ako vzor dobre organizovanej obce (verše 185 – 256) a napokon podrobne rozoberá príčiny štátnych prevratov (verše 257 – 684), pričom svoje argumenty čerpá najmä z Aristotelovej Politiky, Platónovej Ústavy, Ciceróna, Plutarcha, Matúšovej verzie evanjelia, resp. z iných biblických textov, no reaguje aj na diela súvekých autorov, najmä na Lauterbecka a Melancthona, svojho obľúbeného učiteľa na univerzite vo Wittenbergu.

Preklad básne vyšiel v roku 1964 na stranách 104 – 141 priekopníckej Antológie staršej slovenskej literatúry, ale Okál tým neodložil ad acta ani Martina Rakovského, ani filologickú problematiku novolatinskej spisby, skôr naopak. S matematickou presnosťou rozobral Rakovského vzťah k Platónovi vo francúzskej štúdií *Slovenský humanista Martin Rakovský a Platónovo snubné číslo*, ktorú publikoval v Listoch filologických 1966 (č. 1, s. 34 – 48), v časopise s vtedy už takmer 90-ročnou tradíciou. Aristotelov podiel na uvedenej básni podobne analyzoval v štúdií *Aristotelova Politika a Rakovského Libellus de partibus rei publicae et causis mutationum regnorum imperiorumque*, ktorú zverejnil roku 1968 v stavovskom periodiku Zprávy Jednoty klasických filologů (s. 125 – 137), ale k téme sa vrátil aj v analogickej francúzskej štúdií, ktorá vyšla v práve založenom cyklickom zborníku FiF UK Graecolatina et orientalia (GLO I/1969, s. 71 – 97). Z uvedeného zároveň vidno, ako od začiatku Okálovi veľmi záležalo na tom, aby sa Slovensko dostalo do povedomia Európy, tentoraz nie ako *terra ignota* či literárne neplodný a nezaujímavý privesok Uhorského kráľovstva, ktoré v 16. storočí vojensky kontrolovali osmanskí Turci a bolo vystavené vnútorným rozbrojom, ale ako kultúrne prostredie, ktorého produkty sa môžu smelo merať s tvorbou humanistov západnej Európy.

Mišianik asi ani nemohol predpokladať, že z jeho podnetu vzídu také bohaté plody. Od roku 1966 totiž uverejnil Okál o svojom krajanovi desať štúdií v slovenčine, osem po francúzsky a jeden po nemecky. Venoval sa v nich nielen politicky determinovanému dielu *Libellus*, ale pokúsil sa zhromaždiť o Rakovskom, resp. o rode Rakovských všetko. Rakovského básnickú prvotinu predstavil v štúdií *Martin Rakovský a Proklov spis De sphaera*. Osobitne sa venoval básňam zbierky *Elegiae et epigrammata*, ktorá vznikla v Prahe počas štúdií a obsahovala aj grécke verše. Rozobral

aj báseň O rakoch zaradenú do prvotiny, v ktorej sa vtipne predstavuje „totemické“ zviera vzťahujúceho sa zemianskeho rodu Rakovských. V uvedenej línii Okál pokračoval rozborom opisu mesta Louny, kde básnik s prestávkami – jednou z nich bola magisterská skúška na univerzite vo Wittenbergu, druhou pobyt v Prahe na privítanie cisára Ferdinanda – stál na čele latinskej školy v rokoch 1557 – 1559, a sériu uzavrel analýzou rozsiahlej oslavnej básne na uhorského palatína Tomáša Nádašdiho.⁶

Potom sa Okál zahĺbil do náučnej básne *De magistratu politico* (O svetskej vrchnosti). Hoci ju Rakovský dokončil počas svojej zložitej pracovnej kariéry v bratislavskej Uhorskej komore (1559 – 1569), vydal v Lipsku až v roku 1574, keď už bol podžupanom Turčianskej stolice. V tom čase ho však absorbovali iné, najmä majetkové starosti a jeho múzy sa v podstate odmlčali. Jadro diela *De magistratu politico* tvoria tri spevy, ktorým dal básnik názvy podľa mien múz Euterpé, Klio a Tália. Pravda, gréckych múz je deväť, preto sa nedá vylúčiť, že máme pred sebou vlastne iba zlomok väčšieho projektu, ktorého súčasťou bol aj *Libellus*.

V knihe *Euterpé*, ktorá má rozsah 544 veršov, definoval básnik druhy svetskej vrchnosti, špecifikoval formy štátu a jeho reprezentantov, stanovil príčiny vzniku štátu a jeho úlohy. Kniha *Klio*, ktorá má rozsah 746 elegických veršov, bola v súlade s kompetenciou titulnej múzy orientovaná historicky, opísala štyri monarchie, ktorých vyvrcholením je Rímska ríša na čele s Maximiliánom II. Najrozsiahlejšia tretia kniha *Tália* v rozsahu 1340 veršov, vyratúva a charakterizuje sedem základných cností ideálneho vládára – zbožnosť, rozumnosť, spravodlivosť, udatnosť, umiernenosť, láskavosť a štedrosť. Tieto vlastnosti musia byť pre štát oveľa dôležitejšie ako jeho rod a bohatstvo. V uvedenom diele sa Rakovský takisto hojne opieral o osvedčených autorov – z antických najmä o Aristotela a Ciceróna, no aj o súčasných nemeckých vzdelancov a prirodzene o biblické knihy, ktoré buď priamo citoval, alebo nepriamo na ne narážal.

Z analýzy tohto vrcholného diela nielen politickej teórie, ale zrejme slovenského humanizmu vôbec vznikli následné Okálove štúdie o ideí spravodlivosti, o vzťahu básnika k vtedajšiemu politologickému bestselleru Regentenbuch (1556) z pera mansfeldského kancelára Juraja Lauterbecka, brilantné predstavenie cností panovníka s uvedením možných prameňov básne, ako aj súhrnná štúdia o Rakovského súvekých prameňoch.⁷ Vynikajúca znalosť antickej gréckej a rímskej literatúry umožnila vznik podrobných štúdií o Rakovského súzvuku s antickými a niektorými humanistickými autormi ako dôležitému konkrétnemu prvku pri hodnotení básnikovej vzdelanosti.

Na tom, že Martin Rakovský je dnes nesporne najlepšie preskúmanou osobnosťou nášho humanizmu má pritom podiel Okálova osobná záľuba v rodokmeňoch. Z trpezlivého štúdia dokumentov v archívoch, ktoré zároveň podstatne osla-

⁶ Bibliografia prác Miloslava Okála sa nachádza v titule Miloslav Okál : prvý slovenský profesor klasickej filológie, položky 85, 95, 96, 101, 102, 107, 108, 114.

⁷ Miloslav Okál, ref. 6, položky 116, 124, 127, 194.

bilo jeho zrak, vzišli podrobné genealogické štúdie *Rozmach rodu Rakovských v XVI. storočí* na dva razy uverejnené v zborníku FiF UK Historica (18/1967, s. 77 – 107; 19/1968, s. 131 – 157). „Rakovskiáda“ – tak označoval Okál toto svoje podujatie – je dnes dostupná širokej verejnosti jednak v dvojväzkovom vydaní všetkých diel *Martini Rakovský a Rakov Opera omnia* (Bratislava: Veda 1974) v latinskej pôvodine i v slovenskom preklade, jednak v dvojväzkovvej monografii *Život a dielo Martina Rakovského* (Martin: Matica slovenská 1979 a 1984). Nespochybniteľne v tom je najväčší prínos pre ďalšie bádanie a pre novolatinské štúdiá v Európe. Musíme zdôrazniť, že v slovenskej filologickej vede doteraz nemá tento súbor prác obdobu, navyše signalizovanie vzťahov skutočnej i potenciálnej intertextuality k 130 dielam gréckej a rímskej literatúry dodáva Okálovmu výkonu osobitnú hodnotu. Pozitivistické bádateľské postupy, ktoré si Okál osvojil počas svojich univerzitných štúdií a neopustil ich ani neskôr, ukazujú svoje limity aj v uvedených dielach, ale v tej fáze výskumu, v ktorej pristupoval k textom Okál, sú vcelku pochopiteľné a prínosné.⁸

Pre výskum našich kultúrnych dejín a špeciálne latinského humanizmu je mimoriadne dôležitý fakt, že z prvotného impulzu vyrástli ďalšie štúdié o profile osobností, akými sú Hieronym Balbus, Žigmund Gelous Torda, Juraj Purkircher, Juraj Koppay, Peter Baroš, Šimon Jesenský, Valerián Mader, Adam Proserchomus. Určite netreba pripomínať, že vo výskume novolatinskej spisby na Slovensku sú to v pravom zmysle slova prvolezecké práce.⁹ Odborný záujem o produkty latinského písomníctva na Slovensku zároveň priniesol argumenty, že práve latinčina disponuje nezriedka ignorovaným priamym vlastivedným rozmerom a donekonečna omieľaná fráza o absencii takéhoto kontextu nezodpovedá pravde.¹⁰

Filologicky determinovaná slovenská neolatinistika si otvorila cestu aj na európske vedecké fórum. Vydavateľstvo Teubner v Lipsku, ktoré sa zameriavalo aj na vydávanie gréckych a rímskych autorov v rámci série *Bibliotheca scriptorum Graecorum et Latinorum*, ponúklo roku 1980 v štandardnej kritickej edícii Miloslava Okála súborné básnické dielo Pavla Rubigalla († 1577) pod názvom *Carmina*.¹¹ Celkové ladenie Rubigallových básní určuje ich ťažisková politická téma: obrana krajiny proti tureckej invázii. Dva Rubigallove básnické listy obsahujú naliehavú prosbu Pánónie, ktorá je nechránená a vystavená útokom Turkov, a preto sa obracia so žiados-

⁸ Podrobnejšie KONEČNÝ, M. Práce prof. Miloslava Okála z pohľadu metodológie literárnej vedy, s. 163 – 178.

⁹ Miloslav Okál, ref. 6, p. 221 – 251. Príspevky so súbežným latinským textom sú publikované v MIŠIANIK, J. Antológia staršej slovenskej literatúry, s. 92 a 105 – 139. Vydanie z r. 1984, ktoré pripravila E. Tkáčiková, bolo doplnené o preklady Ondreja Mudroňa, Jána Filického a anonymnej básne *Ecloga pastoritia*, s. 133 sqq., 140 – 144 resp. 158 – 163.

¹⁰ Podrobnejšie sa témou zaoberá KÁKOŠOVÁ, Z. Okálovské inšpirácie v literárnovednej slovakistike, s. 145 – 162.

¹¹ O vydavateľskej technike viac GRUSKOVÁ, J. Miloslav Okál ako editor textov a textový kritik, s. 227 – 232.

ťou o pomoc na svoju nečinnú sestru Germániu, iná rozsiahla báseň opisuje cestu posolstva Jána Žigmunda Zápoľského do Carihradu k sultánovi, nevelká eklóga Satyriscus sa zaoberá osudmi rovnomenného pastiera, ktorý v strachu pred drakom uteká od svojho stáda. *Satyriscus* je v slovenskej literatúre prvou pastorálnou básňou vergíliovského typu, to znamená, že verše tejto bukoliky sú zamerané politicky. Treba ešte dodať, že sa Okál neuspokojil s lipským vydaním pôvodiny, ale o sedem rokov po jej vyjdení uverejnil komentovaný slovenský preklad väčšiny jeho básní.¹²

Dá sa pripustiť, že vôbec najväčším ziskom slovenskej novolatinskej filológie je poznanie diela drietomského rodáka Juraja Koppaya. Koppayovu genealógiu nepoznáme a jeho životné osudy sme schopní sledovať iba medzi júlom 1574 a rokom 1580, keď v Prahe vyšla jeho takmer 300-hexametrová báseň *De vita aulica*, O živote na šľachtickom dvore. Po vyjdení knihy úplne mizne stopa po kvalitnom latinskom básnikovi, ktorý sa pohyboval v blízkosti pražského arcibiskupa Antonína Brusa a rodu Rožmberkovcov.

Ako vyplýva z názvu, autor – zrejme bývalý člen agilného trencianskeho básnického krúžku a na rozdiel od väčšiny jeho členov katolík – opísal činnosť (i nečinnosť) feudálnych dvoranov a pozeral na ňu veľmi kriticky. Preto môžeme túto báseň smelo nazvať najostrejšou súvekovou kritikou nešvárov, ktoré opanúvajú ľudí vyššieho postavenia v politickej štruktúre. Výrečne to ukazuje pár viet z Koppayovho úvodu: „*Chválime síce starých, ktorí sú hodní chvály, ale neopovrhujeme novými a novému dávame prednosť pred starým len vtedy, ak sa nové od dávneho líši cnosťou, a nie nerestou, osohom, ale nie zneužitím. Keďže je však mnoho tých, ktorí nechvália to, čo je v nich, ale to, čo bolo v rodičoch, lebo im chýba to, čo by na sebe mohli chváliť, nuž v slepom nadšení obhajujú to, že sa narodili zo slávnych rodičov, a predsa ich teláci život nestrávil Mars, ale smrť a poháre, a to nie v malom množstve.*“ Vydanie so štandardným latinským a slovenským úvodom, s latinskou pôvodinou i slovenským prekladom básní, obrazovou prílohou a registrami ponúklo vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied v roku 1980.¹³

Okál bol filologickým editorom knihy *Georgius Purkircher: Opera quae supersunt omnia*. Priradujeme ju k začiatkom novolatinskej filológie na Slovensku napriek tomu, že vyšla vo vydavateľstve maďarskej akadémie vied až roku 1988 ako 10. zväzok obnovenej série Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum.¹⁴ Kniha totiž na jednej strane ukazuje, že sa slovenskej novolatinskej filológii podarilo etablovať v európskom kontexte, na druhej strane potvrdzuje nepríjemný nezáujem slovenského vedeckého prostredia o výsledky humanitných vied, nevynímajúc kultúrno-historické práce. Ako ukazuje korešpondencia, Prešporčan Juraj Purkircher (po 1530 –

¹² Panónčan Pavol Rubigal : Opis cesty do Konštantínopolu a iné básne. Prel. M. Okál. Bratislava : Tatran, 1985.

¹³ Moderné latinsko-slovenské vydanie: Georgii Koppay Opera omnia / Juraj Koppay: Zbrané básne. Edidit / preložil Miloslav Okál. Bratislava. Veda 1980. Citovaný text sa nachádza na s. 169.

¹⁴ Pozri GRUSKOVÁ, ref. 11, s. 231.

1577) sa natrvalo zapísal aj do dejín prírodných vied, konkrétne botaniky, a jej nomenklatúra ho zvečnila v označení *Phaseolus Purkircherianus*, fazuľa Purkircherova.¹⁵ Pokiaľ ide o literárne aktivity tohto úspešného lekára a horlivého vlastenca, v našom politologickom kontexte nemožno obísť jeho prebásnenie 79. žalmu *Deus venerunt gentes*, kde Purkircher aktualizačne stotožnil zaslúbenú zem Izraelitov s Uhorskom, ktoré sužovali osmanské vojská. Z literárno-estetického pohľadu si nemožno nevšimnúť naozaj priepastný rozdiel medzi latinskou parafrázou žalmu a jeho strohým prebásnením v nemčine. Môžeme iba ľutovať, že v dôsledku politicko-hospodárskych zmien po roku 1989 sa nepodarilo uverejniť preklad Purkircherových diel, hoci rukopis bol vo vydavateľstve Tatran už v pokročilej fáze spracovania.

Zrod neolatinistiky v rámci filológie klasických jazykov nastoluje dôležitú otázku či bádanie, v ktorom sa Okál tak úspešne presadil aj vďaka spolupráci s nebratislavskými kolegami – z nich si osobitnú zmienku zaslúži spolupráca s Janom Martínkom z pražského Kabinetu řeckých, římských a latinských studií ČSAV¹⁶ – nejakou vstúpilo aj do študijného programu disciplín klasickej filológie.¹⁷ Treba povedať, že sa to podarilo, hoci najprv na veľmi krátky čas. V zozname prednášok na študijný rok 1975/76 už totiž figurovala *Humanistická literatúra na Slovensku*, v roku 1977/78 prednáška *Latinský humanizmus*, okrem toho sa v nedoktorandskom postgraduálnom štúdiu realizovali dve hodiny latinského humanizmu na Slovensku. To bolo vtedy zrejme maximum možného.

Od 1. januára 1978 Okál nebol zamestnancom univerzity a navyše sa s filozofickou fakultou rozišiel natolko v zlom, že jej vedenie prišlo k taktickej reorganizácii: zrušilo katedru i kabinet antického staroveku a medievalistiky a dovtedajší personál zredukovalo na štyroch pracovníkov. Ich úlohou bolo pokračovať v práci na slovníku stredovekej latinčiny a dovrieť ho spracovaním rukopisu na vydanie. Samozrejme, po takomto personálnom zemetrasení, ktoré vyprovokovali aj mimofilologické faktory, sa nedalo rátať s uplatnením novolatinskej filológie vo vyučovaní, tobôž keď bol študijný program v celoštátnom rámci unifikovaný a povinné penzum priamych vyučovacích hodín kleslo aj na latinčine na desať hodín týždenne. Zmenu priniesol až záver roku 1989 a z neho vyrastajúce politické i vedecké uvoľnenie. Od akademického roku 1990/91 bol do programu IV. ročníka zaradený predmet *Tradície antiky, humanizmus a neolatinistika* v rozsahu dvoch hodín týždenne, od ďalšieho roku alternovali špecializačné disciplíny, medzi ktoré patrila aj medievalistika s neolatinistikou, a od roku 2001/02 patria medzi povinne voliteľné disciplíny v rámci magis-

¹⁵ Pozri BALOGH, L. Carolus Clusius (1526 – 1609).

¹⁶ Pozri Okál a novolatinské štúdiá, s. 106 – 128; Prínos Miloslava Okála ako neolatinistu, s. 179 – 196; ŠKOVIERA, D. Purkircherova latinská a nemecká parafráza 79. žalmu, s. 83 – 94; ŠKOVIERA, D. Neolatinistický výskum Miloslava Okála v kontexte prác Jána Mišianika, Jozefa Minárika a Jana Martínka, s. 22 – 34.

¹⁷ ŠKOVIERA, D. Novolatinské písomníctvo v rámci štúdia klasických jazykov na FiF UK v Bratislave, s. 123 – 136.

terskej štátnej skúšky. Tvorcom tohto modelu už nebol Okál, ale vychádza z jeho skúseností. Tie teraz prenášajú do praxe jeho priami i nepriami žiaci a pokračovatelia, ktorí rozšírili bádanie aj na texty zo 17. a 18. storočia.

Zoznam bibliografických odkazov

BALOGH, L. Carolus Clusius (1526 – 1609) élete és munkássága. In *Vasi Szemle* [online]. 2010, roč. 64, č. 4. [cit. 2015-05-06], s. 395 – 421. Dostupné na internete: <www.vasiszemle.t-online.hu/2010/04/balogh.htm>.

ECCHIUS, V. *Rozhovor o správe štátu (...)*. ŠKOVIERA, D. (ed.). Trnava : Trnavská univerzita, 2006. 133 s. (Scrinium Latino-Slovacum. Zv. 1).

Georgii Koppay Opera omnia : Zbrané básne. OKÁL, M. (ed.). Bratislava : Veda, 1980.

GRUSKOVÁ, J.: Miloslav Okál ako editor textov a textový kritik.
In *Klasický filológ Miloslav Okál*. ŠKOVIERA, D. et al. (eds.). Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2014, s. 227 – 232.

Jaroslav Ludvíkovský : Antika, Čechy a evropská tradice. NECHUTOVÁ, J. (ed.). Brno : Masarykova univerzita, 2002. 169 s.

KÁKOŠOVÁ, Z. Okálovské inšpirácie v literárnovednej slovakistike.
In *Klasický filológ Miloslav Okál*. ŠKOVIERA, D. et al. (eds.). Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2014, s. 145 – 162.

KONEČNÝ, M. Práce prof. Miloslava Okála z pohľadu metodológie literárnej vedy.
In *Klasický filológ Miloslav Okál*. ŠKOVIERA, D. et al. (eds.). Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2014, s. 163 – 178.

Latinský humanizmus. Bratislava : Kalligram, 2008, s. 193 – 387.

LISOVÝ, I. *Univ. profesor Dr. Antonín Kolář* : Bibliografie. České Budějovice, 1999.

Miloslav Okál : prvý slovenský profesor klasickej filológie. In ŠKOVIERA, D. (ed.). Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2013. 278 s.

MIŠIANIK, J. *Antológia staršej slovenskej literatúry*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1964.

- Okál a novolatinské štúdiá. In *Klasický filológ Miloslav Okál*. ŠKOVIERA, D. et al. (eds.). Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2014, s. 106 – 128.
- OSTERTAGOVÁ, A., KLOKNER, T. Slovný pán profesor : Listy Miloslava Okála v pozostalosti prof. Antonína Koláča. In *Klasický filológ Miloslav Okál*. ŠKOVIERA, D. et al. (eds.). Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2014, s. 10 – 13.
- Panónčan Pavol Rubigal* : Opis cesty do Konštantínopolu a iné básne. Prel. M. Okál. Bratislava : Tatran, 1985.
- Prínos Miloslava Okála ako neolatinistu. In *Klasický filológ Miloslav Okál*. ŠKOVIERA, D. et al. (eds.). Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2014, s. 179 – 196.
- SOKOLOVSKÝ, L. et al. *90 rokov Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave 1921 – 2011*. Bratislava: FiF UK 2011, p. 118 – 122.
- ŠKOVIERA, D. Neolatinistický výskum Miloslava Okála v kontexte prác Jána Mišianika, Jozefa Minárika a Jana Martínka. In *Pamäť literárnej vedy – Ján Mišianik, Jozef Minárik*. Bratislava : Ústav slovenskej literatúry SAV 2013, s. 22 – 34.
- ŠKOVIERA, D. Novolatinské písomníctvo v rámci štúdia klasických jazykov na FiF UK v Bratislave. In *Literárnohistorické kolokviium* . BRTÁŇOVÁ, E.(ed.). Bratislava : Ústav slovenskej literatúry SAV, 2013, s. 123 – 136.
- ŠKOVIERA, D. Purkircherova latinská a nemecká parafráza 79. žalmu. In *Musicologica Istropolitana X-XI*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2011 – 2012, s. 83 – 94.
- TKÁČIKOVÁ, E. *Antológia staršej slovenskej literatúry*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1984.

The origin of Neo-Latin philology in Slovakia

Daniel Škoviera

The academic research of medieval and modern age Latin literature, which was written in Slovakia, had a very slow start in our country. Classical philology and namely Latin studies established themselves only after the World War I thanks to support of Czech professors. The author of this study analyzes situation in this field in inter-war and post-war period. Second part of the study focuses on the contribution of literary scholar Ján Mišianik and classical philologist Miloslav Okál to the research of Slovak cultural history and especially to Latin humanism, and emphasises that it is thanks to them that Martin Rakovský, native of Turiec region, is the most thoroughly examined humanistic personality in our country today.

Historický význam a odkaz diela osobností slovenského národného obrodzenia

DORULA, J. (ed.). – Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2014. – 160 s. ISBN 978-80-89489-18-3.

Angela Škovierová

Slavistický ústav Jána Stanislava SAV vydal v predchádzajúcom roku súbor štúdií, ktoré predstavujú výstup výskumu zameraného na postavy slovenského národného obrodzenia. Príspevky v predkladanom zborníku sa venujú výskumu viacerých stránok diela týchto osobností z jazykovedného, literárnovedného i historického pohľadu. V siedmych štúdiách sa ich autori zameriavajú na tvorbu slovenských vzdelancov v nadväznosti a kontinuite s predchádzajúcim kultúrno-spoločenským vývojom.

Ivor Ripka v úvode svojej rozsiahlej logicky členenej štúdie *Etymologické výskumy Jána Kollára a Pavla Jozefa Šafárika* na základe encyklopedickej literatúry charakterizuje pojem národné obrodzenie. Do 2. fázy národného obrodzenia radí aj dielo Pavla Jozefa Šafárika a Jána Kollára, ktorých spájali viaceré spoločné počiny podporujúce ideu slovanskej vzájomnosti. Hoci ich komplexný vedecký výskum na poli histórie (archeológie) a filológie (etymológie) v priebehu ďalších rokov strácal vierohodnosť a bol ďalšími bádania prekonaný, v dobe svojho vzniku výrazne rezonoval v celom slovanskom svete.

Jana Skladaná v príspevku *Slovanský národopis Pavla Jozefa Šafárika* analyzuje Šafárikov Slovanský národopis, ktorý patrí medzi jeho tri základné diela a porovnáva ho s dielami Slovanské starožitnosti a Dejiny slovanského jazyka a literatúry. Autorka konštatuje, že Šafárik nadväzoval na práce Jozefa Dobrovského. V druhej časti štúdie sa autorka venuje Šafárikovmu rozdeleniu slovanských nárečí, a špeciálne jeho charakteristike „Uhorskoslovenských nárečí.“

P. J. Šafárikovi sa venuje aj Lenka Rišková v článku *K programovým básňam Pavla Jozefa Šafárika (Loučení s Múzou a Zdání Slavomilovo)*. Autorka na pozadí analýzy týchto básní hodnotí Šafárika ako človeka a upozorňuje na jeho názory na úlohu literárnej tvorby v živote národa a jeho národnoobrodzovacom procese. P. J. Šafárik sa aj snahou etablovať domáci jazyk v literatúre snažil poukázať na jeho kvality.

Ďalšej zaujímavej postave slovenských kultúrnych dejín sa venuje Erika Brtáňová, ktorá v štúdiu *Záborského predstava národnej literatúry* poukazuje na odlišnosti v tvorbe Jonáša Záborského od tvorby generácie romantických autorov a ná-

zorové nezhody so Štúrovou koncepciou spisovného jazyka a literatúry. Výsledkom týchto názorových nezhôd bol negatívny ohlas na Záborského literárne dielo. V druhej časti príspevku sa autorka bližšie dotýka Záborského eposu *Básnici*, zbierky *Žehry* a náboženského eposu *Vstúpenie Krista do Raja*.

Peter Zubko prispel do zborníka štúdiou *Jonáš Záborský – kňaz nie každodenný*. Na základe komparácie archívnych dokumentov a vlastného životopisu Jonáša Záborského v nej upresňuje a verifikuje niektoré skutočnosti so života Záborského a jeho pôsobenia vo farnosti Župčany v košickej diecéze.

V príspevku *Predstavy slovenských vzdelancov o jazyku a etnickej identite Slovákov v období národného obrodenia* Ján Doruľa analyzuje používanie pojmov Slováč / slovenský Slovan / slovanský a dokladá ich používanie v dielach takých významných osobností ako napr.: T. Masník, D. Krman, A. Bernolák, J. I. Bajza, J. Palkovič, B. Tablic, P. J. Šafárik, J. Kollár, L. Štúr. Zaoberá sa aj vzťahom slovenčiny a češtiny a používaním pojmov „Uhro-slovák“ a „Čecho-slovák.“

Autorom posledného článku *Kultúrne a spoločenské podmienky vydania päťzväzkovej Biblie pre gréckokatolíkov Mukačevskej eparchie* je Peter Žeňuch. Zaoberá sa v ňom používaním cirkevno-slovanského jazyka ako liturgického a administratívno-právneho jazyka v rámci Mukačevskej eparchie, do ktorej kedysi spadalo aj územie Slovenska – až po Spiš. Upevneniu a rozvoju používania tohto jazyka malo poslúžiť vydanie Biblie, o ktoré sa výrazne pričínal biskup Andrej Bačinský.

Predkladaný zborník prináša nové pohľady na dielo známych postáv slovenskej kultúrnej histórie. Osobitne treba oceniť, že autori článkov nevytrhávajú dielo predstavovaných osobností z celkového dobového kontextu, ale naopak, usilujú sa vystihnúť a opísať v čom tieto osobnosti kontinuálne nadväzujú na tvorbu predchádzajúcich generácií, a v čom je ich pohľad iný. Spoločnou charakteristikou analyzovaných osobností a ich diela je, že sa sústredili na základné otázky slovenského národného a kultúrneho vývinu a často aj napriek osobným ťažkostiam, ktorým sa pri presadzovaní svojich názorov nevyhli, sa zaslúžili o duchovné, kultúrne aj spoločenské obrodienie svojho národa.

Fragmenty z kultúrnej histórie v kalendároch

PEKAŘOVÁ, K. a kol. – Bratislava :
Univerzitná knižnica v Bratislave 2015. – 178 s. –
ISBN 978-80-89303-43-4.

Elena Machajdíkoviá

V uplynulom roku si Univerzitná knižnica v Bratislave pripomenula 95. výročie svojho vzniku. Počas svojej existencie sa stala jednou z popredných kultúrnych, vedeckých a vzdelávacích inštitúcií na Slovensku. Jej prosperitu zabezpečuje aj vedecký výskum a sprístupňovanie dejín knižnej kultúry. Dejiny knižnej spisby s dôrazom na knižné kalendáre boli publikované v jedinečnej interdisciplinárne zostavenej monografii *Bibliografia slovenských a inorečových kalendárov na Slovensku za roky 1701 – 1965* od autoriek Márie Kipsovej, Tatiany Vančovej a Želmíry Geškovej, ktorá vyšla v Matici slovenskej. Od vydania tohto ojedinelého diela uplynuli už viac ako tri desaťročia (1984).

V súčasnosti sa na knižný trh dostáva ďalšia publikácia venovaná dejinám kalendárovej tvorby s názvom *Fragmenty z kultúrnej histórie v kalendároch* z pera vedeckých pracovníčok Kabinetu retrospektívnej bibliografie Univerzitnej knižnice (Želmíra Gešková, Lívia Kurucová, Miriam Poriezová a Bronislava Svobodová) pod vedením Kataríny Pekařovej. Monografia je určená nielen knihovníkom, ale aj ďalšej odbornej a laickej verejnosti. Prezentuje a analyzuje najnovšie poznatky a výsledky výskumu slovacikálnych kalendárov za niekoľko posledných desaťročí. Cieľom publikácie je podnietiť záujem čitateľov o tieto historické pramene a využiť ich výpovednú hodnotu v dejinách kultúry a vzdelanosti Slovenska. „*Kalendár sa dejinne vyprofiloval na dokument, ktorý presiahol svoj časomerný účel a stal sa tribúnou inde nesprostredkovaných poznatkov a s rozvojom knižtlačiarstva sa postupne rozvinul do komunikatívneho nosiča využívaného ako predmet dennej potreby*“ (Dušan Lechner, riaditeľ úseku knižničných činností Univerzitnej knižnice v Bratislave, predhovor s. 7).

Pramennú hodnotu kalendárov využíva nielen knižničná veda, ale aj jazykovedci, literárni vedci, etnológovia, bádatelia z oblasti dejín každodennosti alebo viacerých pomocných vedných disciplín.

Jednotlivé časti monografie tvoria samostatné štúdie zaradené do štyroch hlavných okruhov. Prvá kapitola s názvom *Charakteristika, spracovanie a výskum kalendárov* predstavuje súhrn doterajších poznatkov z dejín kalendárovej tvorby počas šiestich storočí (od 15. do polovice 20. storočia) na území dnešného Slovenska s dô-

razom na význam jednotlivých vydavateľov. Tvoria ju štúdie *Vývin a funkcie knižných kalendárov* (Bronislava Svobodová – Katarína Pekařová) a *Výskum a spracovanie knižných kalendárov* (Lívia Kurucová – Bronislava Svobodová – Katarína Pekařová), v ktorých autorky hodnotia dejinný vývoj, obsahové a formálne vlastnosti knižného kalendára, ako aj ich informačnú bázu využívanú v každodennom živote s osobitým zreteľom na územie Slovenska.

Pôvodne boli kalendáre prístupné výlučne učencom a duchovným. Až rozvojom vzdelanosti a najmä objavením kníhtlače Jánom Gutenbergom (Nemecko, 1455) sa postupne rozšírili medzi širšie čitateľské vrstvy. Postupom času sa z kalendára, praktickej pomôcky zaznamenávania času, vyprofilovalo informačné médium, ktoré sprostredkovávalo poznatky z oblasti histórie, v odbornom, kultúrnom aj umeleckom dianí. Kalendáre sa postupne prispôbovali záujmom a potrebám čitateľa. V predslove ich prirovnal Dušan Lechner k internetu minulosti, ktorým sa šírili národné, politické, kultúrne a osvetové snahy. Kalendáre začali vychádzať každoročne vo veľkom náklade a stali sa zárukou aj ekonomickej prosperity kníhtlačiarov a vydavateľov. Na druhej strane pre verejnosť boli kalendáre zdrojom dôležitých praktických rád, zábavy i poučenia, a v určitom zmysle nahrádzali nedostatok literatúry v národnom jazyku na našom území (do roku 1918). Autorky v tejto kapitole oboznamujú čitateľov aj so stavom bádania v stredoeurópskom priestore a výsledky týchto výskumov porovnávajú so Slovenskom.

Nosnou časťou publikácie je druhá kapitola *Kalendáre ako prameň pre dejiny knižnej kultúry*, v ktorej autorky podrobujú analýze kalendárovú produkciu najvýznamnejších tlačiarov a vydavateľov pôsobiacich v rôznych mestách na území dnešného Slovenska v rokoch 1701 – 1965 (Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Bratislava, Trnava, Levoča, Košice, Ružomberok), resp. slovenských kalendárov budapeštianskych vydavateľov. Čitateľ si tak môže vytvoriť pomerne komplexnú predstavu o význame a prínose kalendárov v dejinách knižnej kultúry na Slovensku.

Miriám Poriezová vo svojej štúdií *Calendarium Tyrnaviense – kalendár pre náročnejšieho čitateľa* približuje kalendár Trnavskej univerzity, ktorý bol na trhu nepretržite v rokoch 1660 – 1777. V kalendárovej produkcii na Slovensku má tento kalendár Akademickej jezuitskej tlačiarne v Trnave výnimočné postavenie z viacerých dôvodov, najmä svojou úrovňou, ale aj zameraním sa na vzdelaného čitateľa. Významné kalendárové tituly vznikali v Bratislave, Banskej Bystrici či Banskej Štiavnici. V štúdií *Banskobystrické kalendáre staršieho obdobia* zhodnotila Želmíra Gešková prínos tlačiarov a vydavateľov kalendárov pôsobiacich v Banskej Bystrici. Pri výskume banskoštiavnických kalendárov (*Banskoštiavnické slovenské kalendáre*) sa venovala okrem iného aj rozboru ich zábavno-poučnej časti obohatenej o krátke literárne texty. V štúdií *Kalendáre v produkcii starších bratislavských tlačiarň* od tej istej autorky sa čitateľ môže dozvedieť o význame kalendárov bratislavských tlačiarň a vydavateľov vydávaných od polovice 18. storočia do roku 1918 v celouhorskom i regionálnom kontexte. Želmíra Gešková svoje mnohoročné výskumy prezentuje aj v ďalších štúdiách, napríklad levočskú produkciu Wertmüllerovcov v časti *Slovenské kalendáre z Wertmüllerovej tlačiar-*

Obr. 1 Fragmenty z kultúrnej histórie v kalendároch – obálka

ne v Levoči. Vydavatelia a tlačiarri v Levoči zohrali významnú úlohu v produkcii kalendárov na dnešnom území Slovenska. Nepochybne k nim patrili aj kalendáre z Wertmüllerovej tlačiarne viacerých autorov. Ide napríklad o prvé odborné slovenské kalendárové periodikum a iné kalendáre, ktorými sa ich zostavovatelia pokúšali aktivizovať slovenský literárny život.

V procese vzniku a rozvoja moderného slovenského národa zohrali nezapustiteľnú úlohu kalendáre Jána Pářičku dokumentujúce proces formovania moderného národa zo začiatku 20. storočia. Bližšie sa touto problematikou zaoberá autorka v štúdiu *Kalendáre Jána Pářičku*. V druhej kapitole monografie sa venuje osobitná pozornosť budapeštianskym vydavateľom a tlačiarom, ktorí vydávali aj kalendáre pre národnosti žijúce v Uhorsku. *Slovenské kalendáre a almanachy budapeštianskych vydavateľstiev v 2. polovici 19. storočia* predstavila Lívia Kurucová. Druhá kapitola uzatvára táto autorka pohľadom na knižnú kultúru a kultúrne dejiny Košíc v štúdiu s názvom *Knižná kultúra a kultúrne dejiny Košíc v optike knižných kalendárov*.

Autorky vo svojich prácach obsiahli viacero subdisciplín dejín knižnej kultúry, poukázali na osobitosti jednotlivých významných kalendárov a na ich formálnu i obsahovú diferenciaciu. Upozornenie na interdisciplinárne využitie kalendárnych titulov v oblasti dejín, kultúry či viacerých vedných disciplín je náplňou tretej kapitoly s názvom *Kalendáre a spoločenské kontexty*.

Úvodná štúdia tretej kapitoly od Želmíry Geškovej je venovaná *Historiografii na stránkach slovenských kalendárov*. Autorka vyzdvihuje ich široko využiteľný pramenný potenciál pre historický výskum. Mnohorakosť česko-slovenských vzťahov v 19. storočí premietla Lívia Kurucová do štúdie *Odras českých a slovenských vzťahov na stránkach slovenských almanachov, zborníkov a kalendárov*. Do tretej kapitoly je zaradená aj téma produkcie kalendárov vydávaných v Skalici, ktorých význam ďaleko presiahol tento región. Priblížila ho Želmíra Gešková v práci s názvom *Obraz mesta Skalica v slovenských kalendároch. Rozprávky v slovenských kalendároch (so zreteľom na českých rozprávkárov)* rozoberá Katarína Pekařová. Sústreďuje sa na rozličné interpretácie rozprávok, ktoré skúma a posudzuje z viacerých uhlov pohľadu, napríklad z hľadiska literárnej vedy, národopisu, jazykovedy či psychológie, sociálnej antropológie alebo pedagogiky. Bronislava Svobodová, Katarína Pekařová a Lívia Kurucová v štúdiu *Nepравé periodiká ako zdroj biografických údajov (na príklade kalendárov, almanachov, ročníkov, zborníkov a výročných školských správ)* upriamujú pozornosť na prínos kalendárov a ďalších typov nepravých periodík v oblasti biografistiky. V závere kapitoly na príklade portrétu s názvom *Osobnosť a dielo Ľudovíta Riznera v slovenských kalendároch*, významnej osobnosti slovenských kultúrnych dejín, poukazuje autorka Želmíra Gešková na informačný potenciál kalendárov.

Štvrtá kapitola s názvom *Slovenské kalendáre v úlohe domáceho lekára* je venovaná vývoju zdravotvedy v slovenských kalendároch. Jej autorka Katarína Pekařová sa sústreďuje na zdravotno-osvetovú spisbu v kalendárovej tvorbe. V rozsiahlej štúdiu *Zdravotná osveta v slovenských kalendároch (do roku 1918)* sleduje vývin zdravotnej osvety od ľudovo-výchovného úsilia osvieteneckých vzdelancov až po cieľavedomú lekársku osvetu v 19. storočí. Prostredníctvom nej sa autori snažili už od najstarších čias vplývať na spôsob života slovenského ľudu. V starších kalendároch sa kládol dôraz na vyváženú stravu a dôslednú hygienu a na zásady striedmeho životného štýlu. Popritom sa uverejňovali užitočné rady, ako postupovať pri najčastejších ochoreniach s použitím ľahko dostupných liečebných metód predovšetkým z ľudovej lekárne. Pod vplyvom osvieteneckých myšlienok zostavovatelia kalendárov sa cielene usilovali odstrániť škodlivé ľudové povery a predsudky. V rámci pozdvihnutia vedomostnej úrovne ľudu sprostredkovali aj základné poznatky o ľudskom organizme a jeho funkciách.

Kolektívna monografia *Fragmenty z kultúrnej histórie v kalendároch* dokumentuje najnovšie výsledky výskumov v mnohých oblastiach kalendárnej tvorby na Slovensku v období od 15. do 20. storočia. Ako už názov monografie napovedá, autorky výskum kalendárov nepovažujú za ukončený, pretože ešte aj dnes sa objavujú neznáme kalendárne tituly. Publikácia obsahuje popri odborných textoch aj *Edičnú po-*

známku, Zoznam použitej literatúry, Zoznam prameňov, Resumé, Summary, Menný register a farebnú Prílohu s niektorými významnými alebo menej známymi kalendármi.

Snahou autorského tímu je oboznámiť odbornú aj širšiu verejnosť so svetom kalendárov a poukázať na ich miesto v kultúrnej, politickej a v hospodárskej histórii Slovenska. Publikácia *Fragmenty z kultúrnej histórie v kalendároch* je unikátnym zdrojom poznatkov z oblasti dejín knižnej kultúry, ako aj podnetným a inšpiratívnym dielom i pre bádateľov z iných spoločenskovedných odborov.

A Makula nélkül való tükör cseh forrásai

KOVÁCS, Eszter. Budapest : MTA-PPKE Barokk irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2014. – 156 s. – ISBN 978-963-308-212-6.

Zita Perleczká

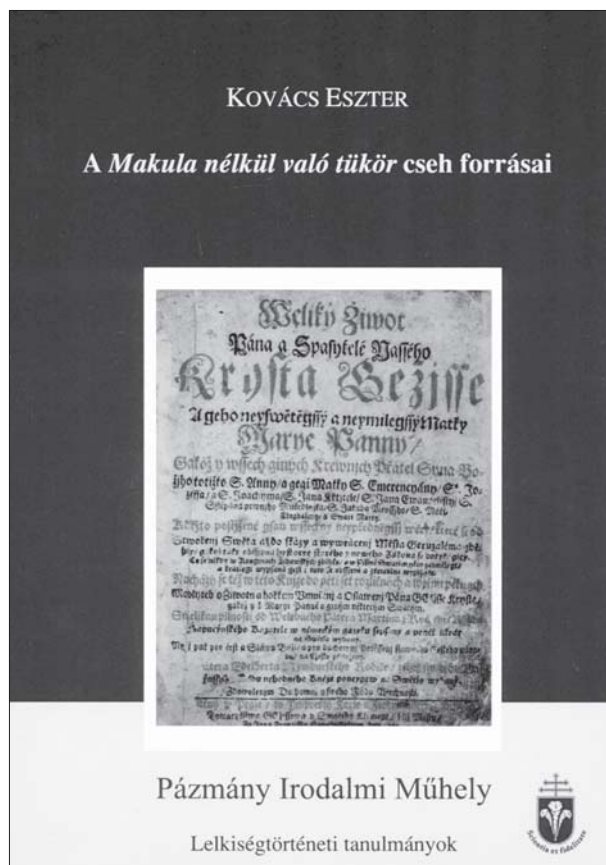
Problematika publikácie *Makula nélkül való tükör*¹ *cseh forrásai* nie je v kruhoch slovenskej a českej odbornej verejnosti neznáma napriek tomu, že ide o pomerne čerstvý plod spolupráce Maďarskej akadémie vied a Katolíckej univerzity Petra Pázmaňa (Magyar Tudományos Akadémia a Pázmány Péter Katolikus Egyetem). V roku 2012 uverejnila autorská dvojica Eszter Kovács a Judit Lauf v zborníku *Studia Bibliographica Posoniensia* výsledky svojho výskumu pod názvom: „Maďarské rukopisy a české tlače ako čítanie Judit Ujfalusi“. Medzi titulmi zdanlivo niet súvislosti, opak je však pravdou. Judit Ujfalusi, predstaviteľka rádu klarisiek v Trnave, bola totiž prekladateľkou / autorkou náboženského diela *Makula nélkül való tükör*.

Eszter Kovács sa vo svojej práci pokúsi rozuzliť sieť pôvodného autorstva a zodpovedať na otázky týkajúce sa literárnych prameňov tohto diela. Pri rozbere sa opiera o konštrukciu samotného spisu, tematické celky skúma induktívne a komparatívne, zistenia na konci zhrnie do jednotného záveru získajúc tým celkový prehľad o téme. V prvej kapitole sa venuje otázke vzniku diela, ktoré predstavovalo jedno z najčítanejších duchovných prác v 18. a 19. storočí a mohlo byť zároveň prvým dôležitým prekladom z českého do maďarského jazyka. *Makula nélkül való tükör* prvýkrát vyšla v Trnave v roku 1712 v preklade Judit Ujfalusi na náklady Kláry Ujfalusi Ujfalusi. Jeho bezprostrednou literárnou predlohou bol *Veliký život Pána a Spasitelé Nassého Krysta Gežisse A geho neyswětégssý a neymilegssý matky Marye Panny [...]* z pera kapucínskeho mnícha Edelberta Nymburského. Dielo českého autora je však tiež iba prekladom spisu jeho nemeckého spolubrata z rádu kapucínov Martina von Coche-ma (pravým menom Martin Linius): *Das Grosse Leben Christi*, ktoré vyšlo v roku 1677. Nymburský sa o svojej prekladateľskej metóde zmienil v predslove prvého, praž-

¹ „Zrcadlo bez úhony“ – preklad názvu prevzatý zo SLÁDEK, M. Zrcadlo zrcadlu nastavené [...]. Praha : Argo, 2007.

² *Studia Bibliographica Posoniensia* 2012, s. 97 – 112. Text z maďarského jazyka preložila Mgr. Katarína Pekařová, PhD.

Obr. 1 *A Makula nélkül való tükör cseh forrásai* – obálka

ského vydania *Veliký život Pána [...]* v roku 1698: „všetko, čo sa nachádza v tejto knihe, vskutku a výlučne pochádza od autora a spisovateľa, nakoľko som nepridal ani jedno jediné slovo z vlastnej hlavy, nezmenil som na ňom nič ani v najmenšej miere.“ Táto duchovná práca slúžila predovšetkým ako doplnkové čítanie na každý deň liturgického roka. Jej obsah bol prispôsobený cirkevným sviatkom a sledoval životnú dráhu Ježiša Nazaretského a jeho matky Márie. Dielo možno rozdeliť do troch tematických celkov. Pre lepšiu prehľadnosť sa Eszter Kovács v rozbere a v porovnávaní jednotlivých častí prekladu s originálom³ prispôbuje prirodzenému deleniu textu. Prvý rozsiahly celok (1 – 51 kapitola) zhŕňa príbehy a udalosti adventného obdobia. Autorka monografie už na začiatku svojej analýzy upozorní na prvý veľký rozdiel medzi českým a maďarským textom. Ujaluši v preklade vynechala úvodné ka-

³ V našom prípade je to český preklad: *Veliký život Pána [...]*

pitoly (1 – 27) pôvodného diela, ktoré sa venujú nebesiam, anjelom a starozákonným udalostiam. Svoje rozprávanie prekladateľka začala až pri príbehu svätej Emerencie, starej mamy Panny Márie. Pri práci s českou predlohou úmyselne vynechávala aj rôzne modlitby a rozjímania, ale takým spôsobom, aby obsah neustrácal na význame. Podľa Eszter Kovács jej úmyslom bolo, aby docielila dobre čitateľný literárny text s lineárnym rozvinutím deja a bez mätúceho odbočovania. Svoj text miestami aj doplnila. Niekedy identifikovala v origináli nepomenované biblické osoby, inokedy do kapitoly zakomponovala krátku modlitbu. V druhom tematicky súvisiacom celku – pôstne obdobie a pašie – išla ešte ďalej. Eszter Kovács na tomto mieste poukazuje na hlbšie zásahy Ujfalusi do pôvodného diela. Okrem pravidelného skracovania textu, začala aj s jeho rozsiahlym dopĺňovaním, pri ktorom siahla po iných náboženských dielach. Eszter Kovács sa spolu s ďalšími výskumníkmi podarilo identifikovať niektoré konkrétne tituly, ktoré slúžili ako východisko pre doplnené časti. Za literárnu predlohu Ujfalusi zvolila rozjímanie Pseudo-Bonaventuru – *Život Pána a Spasiteľa nášeho Gežjsse Krysta, tiež Přeblahoslawené Panny a Matky gého Márye* od jezuitu, Jakuba Kolensa, ktorý pre svoj preklad použil nemeckú adaptáciu pôvodne latinského spisu. Eszter Kovács upozorní aj na iné pramene, najmä na maďarské texty Novozámocného- a Piry kódexu. Ten posledne menovaný sa považuje za stratený, poznáme iba dva zlomky, ktoré pochádzajú z kódexu: Piry pergamen a fragment z Máriabesnyô. Ujfalusi tieto texty úspešne zakomponovala do súvisiaceho textu prekladu a vytvorila tým jedinečný kompilát, samostatné literárne dielo. S použitím starých maďarských rukopisov sa jej podarilo dielo prispôbiť, priblížiť maďarským náboženským zvykom. Posledný, tretí tematický okruh sa venuje Velkonočným sviatkom. Okrem dovtedy použitých metód a prameňov, Eszter Kovács poukazuje na ďalší literárny prameň Judit Ujfalusi. Ide o Nikodémovo evanjelium (*Čtení Nykodémovo*), ktorého myšlienky dokázateľne využila pri písaní. Ufalusi nielen zoradila za sebou pasáže z rôznych zdrojov tak, aby vznikla súvislá textová jednotka, ale zlúčila ich do jednej kapitoly. Jej schopnosti a použité pramene majú vysokú výpovednú hodnotu. Judit Ujfalusi bola nielen sčítanou osobou, ktorá podľa všetkého výborne ovládala aj český jazyk, ale mala cit pre písanie a vytváranie príbehov. V kapitole Prekladateľské zvyky Judit Ujfalusi Eszter Kovács prízvukuje aj jej výnimočne dobrú štylistiku a vzdelanosť. V publikácii dostali priestor aj úryvky z maďarského prekladu so zvýraznením jednotlivých už identifikovaných prameňov. V závere sa nachádza resume v českom jazyku a menný register.

Eszter Kovács vo svojej monografii predviedla mimoriadne presnú a podrobnú prácu. Preskúmala a použila všetky doteraz známe vedomosti a fakty nielen o diele *Makula nélkül való tükör*, ale aj o jeho českom a nemeckom predobrazu. Po krátkom opise troch tematických okruhov po každom z nich podala dôsledný rozbor a komparáciu jednotlivých kapitol, v ktorých upozornila na všetky obsahové zhody a odlišnosti.

Okrem komplexného riešenia danej problematiky osobitným prínosom tejto publikácie je aj ponuka pohľadu na ďalšie, v pozadí sa ukrývajúce otázky a zaujímavé oblasti kultúrnej histórie: na vzdelanosť a jazykové zdatnosti cirkevných predstaviteľov v období baroka na území niekdajšieho Uhorska, na literárny život a vzťahové siete 18. storočia v stredoeurópskom kontexte.

Zoznam autorov

Mgr. Martina FENIKOVÁ ČARNOGURSKÁ

Štátna vedecká knižnica v Košiciach

Doc. Ivona KOLLÁROVÁ, PhD.

Historický ústav, Slovenská akadémia vied

Mgr. Lucia LICHNEROVÁ, PhD.

Katedra knižničnej a informačnej vedy

Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave

PhDr. Elena MACHAJDÍKOVÁ

Archív Slovenského národného múzea

Dr. Andreea MÂRZA

Universitatea Babeş-Bolyai, Facultatea de Teologie Greco-Catolică, Dep. Blaj.,

Cluj (Rumunsko)

Mgr. Jana PÁCALOVÁ, PhD.

Ústav slovenskej literatúry, Slovenská akadémia vied

PhDr. Jindra PAVELKOVÁ

Moravská zemská knihovna, Brno (Česká republika)

Mgr. Zita PERLECZKÁ

Univerzitná knižnica v Bratislave

PhDr. Beáta RICZIOVÁ

Ústav cudzích jazykov,

Lekárska fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave

Mgr. Lenka RIŠKOVÁ, PhD.

Ústav slovenskej literatúry, Slovenská akadémia vied

Prof. PhDr. Daniel ŠKOVIERA, CSc.

Katedra klasických jazykov,

Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave

Mgr. Angela ŠKOVIEROVÁ, PhD.

Ústav cudzích jazykov,

Lekárska fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave

Mgr. Marta ŠPÁNIOVÁ, PhD.

Katedra knižničnej a informačnej vedy

Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave

STUDIA
BIBLIOGRAPHICA
POSONIENSIA
2015

Vydala Univerzitná knižnica v Bratislave
Prvé vydanie. Počet strán 204.

Sadzba: Roman Piffel – Global.sk, s.r.o.
Tlač: Dali-BB, s.r.o.

ISBN 978-80-89303-47-2
ISSN 1337-0723